

ISSN (PRINT) 2307-2318

ISSN (ONLINE) 2707-9899

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

**ЕКОНОМІКА
і ОРГАНІЗАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ**

**ECONOMICS AND
ORGANIZATION OF
MANAGEMENT**

ЖУРНАЛ

Засновано у 2007 р.

Випуск № 2 (54) • 2024

Вінниця • 2024

УДК 338.24(045)

З а с н о в н и к : Донецький національний університет імені Василя Стуса

В и д а в е ц ь : Донецький національний університет імені Василя Стуса

Друкуються за рішенням Вченої Ради ДонНУ імені Василя Стуса (протокол № 21 від 28.06.2024 р.)

Редакційна колегія:

Козловський С. В. – д-р екон. н., професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса (головний редактор)

Антонюк Л. Л. – д-р екон. н., професор, проректор з наукової роботи Київського національного університету імені Вадима Гетьмана

Брич В. Я. – д-р екон. н., професор, директор Навчально-наукового інституту інноваційних освітніх технологій Західноукраїнського національного університету

Дороніна О. А. – д-р екон. н., професор, завідувач кафедри менеджменту та поведінкової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса

Житар М. О. – д-р екон. н., професор, професор кафедри фінансів Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Юнін Є. Є. – д-р екон. н., професор, завідувач кафедри обліку, аналізу та аудиту Донецького національного університету імені Василя Стуса

Лактіонова О. А. – д-р екон. н., професор, державний експерт експертної групи з питань вищої освіти і освіти дорослих директорату фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти і науки України

Левченко О. М. – д-р екон. н., професор, проректор з наукової роботи Центральноукраїнського національного технічного університету

Лісогор Л. С. – д-р екон. н., професор, голова центру внутрішньополітичних досліджень, Національний інститут стратегічних досліджень

Миценко І. М. – д-р екон. н., професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин, доктор економічних наук Центральноукраїнського національного технічного університету

Орхова Т. В. – д-р екон. н., професор, декан економічного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса

Міщук Г. Ю. – д-р екон. н., професор, завідувач кафедри трудових ресурсів і підприємництва Національного університету водного господарства та природокористування

Савченко М. В. – д-р екон. н., професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Донецького національного університету імені Василя Стуса

Сегеда С. А. – д-р екон. н., професор, професор кафедри маркетингу та бізнес-аналітики Донецького національного університету імені Василя Стуса;

Томчук О. В. – д-р екон. н., професор, професор кафедри менеджменту та поведінкової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Ушенко Н. В. – д-р екон. н., професор, професор кафедри фінансів та економіки Київського університету імені Бориса Грінченка

Хаджинов І. В. – д-р екон. н., професор, ректор Донецького національного університету імені Василя Стуса

Шаульська Л. В. – д-р екон. н., професор, професор кафедри економіки підприємства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Захарієв А. (Zahariiev A.) – доктор з економіки, професор, декан факультета, Господарська академія імені Д. А. Ценова (Болгарія)

Польовчик Я. (Polowczyk J.) – доктор наук з управління, професор Університету економіки і бізнесу (Польща)

Шолтес М. (Šoltés M.) – доктор філософії, декан економічного факультету Кошицького технічного університету (Словаччина)

Засновано у 2007 р. Ідентифікатор друкованого медіа R30-03751 (рішення Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення № 1091 від 28.03.2024 р.).

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з економічних наук наказом Міністерства освіти і науки України № 241 від 09.03.2016 р. Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. науковому фаховому журналу «Економіка і організація управління» присвоєно **категорію «Б»**.

Періодичність видання: 4 рази на рік.

Адреса редакції: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21 e-mail: ecoman-period.div@donnu.edu.ua

Офіційний сайт: <http://jeou.donnu.edu.ua/index>

Електронна версія журналу в Національній бібліотеці ім. В.І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/j-tit/oieu>

ISSN (Print) 2307-2318 ISSN (online) 2707-9899

© Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2024

ЗМІСТ

<i>Григор О.О., Баранов Г.О.</i>	5
ДІАГНОСТИКА ПОТЕНЦІАЛУ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ	
<i>Миценко І. М., Бабець І.Г., Миценко В.І.</i>	17
ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИМИ ТОВАРАМИ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ	
<i>Лимар В.В., Сафаров Ульві Абузер огли.</i>	29
СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ	
<i>Хаджинов І.В., Третяк О.О.</i>	42
ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС КОНЦЕПЦІЇ «НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС» У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН ДЕРЖАВ З МІЖНАРОДНИМИ ФІНАНСОВИМИ ІНСТИТУТАМИ	
<i>Бей Г.В., Синиченко А.В.</i>	54
СКЛАДНИКИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ВІРТУАЛЬНИМИ КОМАНДАМИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ТА ЗАГРОЗ	
<i>Гевлич І.Г.</i>	69
ВИКОРИСТАННЯ ПРИКЛАДНИХ ПРОГРАМ ТА НАВИЧОК ПРОГРАМУВАННЯ ПРИ ВИРІШЕННІ ЕКОНОМЕТРИЧНИХ ЗАДАЧ	
<i>Гевлич Л.Л.</i>	80
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ДЛЯ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ	
<i>Мартінович В. Г.</i>	90
АНАЛІЗ ПОЗИЦІЙ УКРАЇНИ У РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ	
<i>Середа Г.В., Нестерук В.А.</i>	100
ДИСТАНЦІЙНІ ТА ГІБРИДНІ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД І КОНТЕНТ-АНАЛІЗ	
<i>Шкурат М. Є., Постоловський В.О.</i>	109
ПІСЛЯВОЄННА РЕКОНСТРУКЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН (ПЛАН МАРШАЛЛА): РОЛЬ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СПІВПРАЦІ	
<i>Шкурат М.Є., Охотіна О.А.</i>	122
ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС	
<i>Якушев О.В., Білан Є.В.</i>	134
ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ПОСТКОНФЛІКТНОЇ ЕКОНОМІКИ	

<i>Юрчишена Л.В., Юрчишен Д.В.</i>	143
КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ ТА РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ ДЛЯ ПРОГНОЗУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПІДПРИЄМСТВА	
<i>Білецький О.В.</i>	155
ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ВІЙНИ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ	
<i>Самашко С.С.</i>	162
МІЖНАРОДНА КЛІМАТИЧНА МІГРАЦІЯ: ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ТА ПРОЯВИ ТА НАСЛІДКИ	
<i>Чорнобаєв А.В.</i>	172
ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ ЯК ЧИННИКА МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА	
<i>Шевєрдін О.О.</i>	182
ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОГО ІНВЕСТУВАННЯ	
<i>Атаманчук З.А.</i>	191
ТУРИЗМ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ЗАДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	
<i>Заюков І.В.</i>	203
КОРОТКОСТРОКОВІ КРЕДИТИ БАНКІВ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ	
<i>Sokoliuk K., Dodon O., Sokoliuk I.</i>	216
IMPROVING THE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION IN TIMES OF CRISIS THROUGH THE PRISM OF INVOLVEMENT OF SOCIAL ENTERPRISES IN THE TRANSPORT SECTOR	

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.1

УДК 330.341.1(477)

JELClassification: E20, O31, Q32

Григор О.О.

д.політ.н., професор, професор кафедри економіки та управління, ректор,

Черкаський державний технологічний університет

ORCID 0000-0002-5233-290X

e-mail: chdtu-cherkasy@ukr.net**Баранов Г.О.**

аспірант, викладач кафедри економіки та управління,

Черкаський державний технологічний університет

ORCID: 0000-0001-6407-9799

e-mail: glebbaranov91@gmail.com**ДІАГНОСТИКА ПОТЕНЦІАЛУ ЗАПРОВАДЖЕННЯ
ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ**

Сьогодні економічний розвиток України має нові умови, які визначаються військовими ризиками, з одного боку, та інтеграцією до ЄС, з іншого. У цьому контексті головним викликом є визначення рушійних сил, які забезпечать економічне зростання в Україні з урахуванням впливу нових умов. Метою цієї статті є аналіз поточного стану та зміни тенденцій інноваційної діяльності в Україні до та під час війни, а також визначення перспективних напрямів інновацій розвитку в нових умовах. Результати дослідження показали, що інноваційні позиції України в міжнародних рейтингах погіршилися, в основному через наслідки війни. Єдина позитивна динаміка спостерігалася у зміні заявок на торгові марки. Виявлені проблеми в інноваційній сфері України значною мірою пов'язані з неефективною інноваційною політикою держави, яка потребує суттєвих змін як вже сьогодні, так і в повоєнний період. На основі отриманих результатів визначено ключові напрями вдосконалення інноваційної політики України в нових умовах. Найбільш перспективними секторами для розвитку інновацій в Україні в нових умовах визначено оборону та кібербезпеку, охорону здоров'я та медицину, освітні проекти, будівництво та інфраструктуру, сільське господарство та зелені технології.

Ключові слова: інновації, інноваційний потенціал, інноваційні індикатори, економічний розвиток України, інтеграція з Європейським союзом.

Рис. 0, Табл. 0, Літ. 20.

Hryhor Oleh*Doctor of political sciences, professor, professor
Department of Economics and Management, rector**Cherkasy State Technological University*

ORCID 0000-0002-5233-290X

e-mail: chdtu-cherkasy@ukr.net**Baranov Hlib***graduate student, teacher of the Department of Economics and Management**Cherkasy State Technological University*

ORCID: 0000-0001-6407-9799

e-mail: glebbaranov91@gmail.com

DIAGNOSTICS OF IMPLEMENTATION POTENTIAL INNOVATIVE ECONOMY MODEL IN UKRAINE

At the current stage, the economic development of Ukraine is taking place in new conditions, which are determined by military risks, on the one hand, and integration into the EU, on the other. In this context, the main challenge is to determine the driving forces that will ensure economic growth in Ukraine, taking into account the impact of new conditions. One of the main driving forces is Ukraine's innovative potential, which is not only a guarantee of successful integration with the EU, but also the basis for the country's recovery. After all, success in the war largely depends on the use of innovative developments, Ukraine's accession to the European Community requires compliance with the Community's unification standards, including the use of innovative approaches in various fields, and the effective reconstruction of the country must be based on the use of innovative technologies. The purpose of this article is to analyze the current state and changing trends of innovative activity in Ukraine before and during the war, as well as to determine promising directions for its development in new conditions. To achieve this goal, a review of the main international innovation ratings (in particular, the Global Innovation Index, the European Innovation Rating and the Bloomberg Innovation Index) was conducted. The results showed that Ukraine's innovative position in international rankings worsened, mainly due to the consequences of the war: Analysis of key innovative indicators of Ukraine for the period 2011-2021 showed that a downward trend (about half) is observed for such indicators as expenditures, the number of researchers employed in the field. The only positive trend was observed in the change of trademark applications, which increased by 55% during this period. The dynamics of enterprises that introduced innovations and the number of enterprises that were engaged in innovative activities in Ukraine in the period 2010-2020 had an unstable character with tendencies towards growth and decline. The identified problems in the innovation sphere of Ukraine are largely related to the ineffective innovation policy of the state. On the basis of the obtained results, the key areas of improvement of Ukraine's innovation policy in the new conditions were determined. The most promising sectors for the development of innovations in Ukraine in the new conditions are defense and cyber security, health care and medicine, educational projects, construction and infrastructure, agriculture and green technologies.

Keywords: innovations, innovation potential, innovation indicators, economic development of Ukraine, integration with the European Union.

Постановка проблеми. Перехід до постіндустріальних зв'язків з громадськістю ознаменував появу інноваційної економічної системи, типової для всіх розвинених країн світу. Цифрові технології відіграють важливу роль для більшості населення сучасного світу, тому важливо об'єднати виробничий і розподільний потенціал всіх країн у всіх сферах суспільного життя. Більше того, економічна активність у глобалізованому світі відіграє важливу роль у вирішенні глобальних проблем. Таким чином, перехід до цієї економічної системи актуальний для країн, що розвиваються, в тому числі для України, завдяки чому вона підвищує рівень соціального забезпечення і співпрацює з великими країнами світу, з урахуванням цього необхідно вивчити, які досягнення в області інноваційної економіки Україна вже має і потребує найбільший розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для проведення цього дослідження було використано широкий спектр ресурсів, які надають інформацію про різні аспекти інноваційної економічної системи. Оскільки метою даного дослідження є економіка України, більшість джерел – це роботи українських вчених. На початкових етапах

дослідження Д. Хайген [1] та робота Ю. Харарі [2, с. 54] стали важливим джерелом інформації, оскільки дослідники дали загальний опис характеристик сучасної економіки та глобалізованого світу, відповідно, для визначення поточного стану України з точки зору інновацій та глобалізації необхідно було використовувати показники авторитетних європейських організацій. Зокрема, використовували Глобальний індекс інновацій, підготовлений Всесвітньою організацією інтелектуальної власності у 2022 р. Глобальний індекс інновацій включає підіндекс інноваційного внеску та інноваційного виробництва. Експерти розробили формулу, за якою розраховується співвідношення корпоративного, людського капіталу, інфраструктури та розвитку бізнесу до технологічного розвитку та творчої активності. Крім того, в дослідженні використовувалися показники індексу глобалізації [3], розробленого вченими швейцарського Інституту економічних досліджень. При розрахунку цього показника враховуються такі фактори, як рівень економічної інтеграції, участь у міжнародних організаціях, розвиток туризму, кількість телефонних переговорів між установами тієї чи іншої країни та представниками інших країн, відкритість економіки країни тощо. Важливо розуміти, що експерти надають не тільки статистичні дані, а й аналітичну інформацію. При розгляді питання про вплив цифровізації на економічну діяльність в Україні було відібрано кілька публікацій, присвячених конкретним аспектам. Зокрема, у своєму дослідженні В. Огієнко та ін. [4] змогли пояснити поточний стан розвитку онлайн-банкінгу в Україні та зосередитися на конкретних аспектах своєї діяльності у цій галузі. В дослідженні А. Кузнецової та ін. [5-6] узагальнюються аргументи та спростування в межах наукових дискусій щодо створення корпоративної цінності шляхом посилення зусиль, спрямованих на інноваційний розвиток підприємств, та пошуку найбільш підходящих організаційних форм для реалізації інноваційної політики як на національному, так і на регіональному рівнях. Наприклад, Н. Сидоренко та ін. [7] визначили тему маркетингу в Інтернеті та соціальних мережах і в своєму дослідженні виділили як загальні характеристики цього явища, так і поточний стан України. Що стосується вивчення ІТ-сектору, важливим джерелом є дослідження О. Карий та ін. [8], де автори розглядають це питання в контексті того, як державні установи можуть сприяти розвитку цього сектору економіки. Дослідники також зосереджуються на тому, що ІТ-індустрія не втратила свою ефективність під час пандемії і швидко розвивається на поточному етапі, навіть в умовах війни. Наприклад, В. Сусленко та ін. [9] досліджують криптовалюту як електронну платіжну систему на підприємствах. Дослідники аналізують перспективи і недоліки впровадження криптовалют для розвитку національної економіки. А науковці І. Кучерява і Н. Сорокіна [10] аналізували тему відновлюваних джерел енергії в Україні у своєму дослідженні, і не тільки висвітлили поточний стан цієї галузі в державі, а й змогли порівняти її досягнення з досягненнями інших країн. Що стосується прогнозів і методів розвитку інноваційної економіки в контексті міжнародного співробітництва, представлені результати дослідження А. Ільїної [11], в якому дослідниця розглядає можливість зміцнення міжнародного співробітництва шляхом стимулювання виробництва високотехнологічної продукції в Україні. Вчені Т. Стройко і О. Удовіченко [12] також вивчали можливість подальшої міжнародної співпраці та підкреслили досвід Ірландії в цьому контексті.

Проблема дослідницької теми цієї статті полягає в тому, що тематика інноваційних економічних систем настільки широка для будь-якої країни, що її вивчення вимагає розгляду багатьох різних аспектів. Крім того, важливо не тільки показати, які інноваційні системи існують в економіці України, а й виділити динаміку їх розвитку та впровадження, щоб визначити фактори, що впливають на впровадження інноваційного розвитку. Основним напрямком даної роботи буде розгляд важливих

досягнень української економіки в контексті розвитку інноваційних систем, а також подальших методів і перспектив її розвитку.

Складно вивчати тему інноваційної діяльності української економіки в умовах глобалізації, оскільки в цьому процесі необхідно враховувати безліч різних аспектів. Тому при вивченні цієї теми необхідно використовувати низку методів для створення найбільш об'єктивного і точного дослідження. На першому етапі ми використовували аналітичні методи. Важливо розуміти, що вивчення інноваційних економічних систем у контексті глобалізації вимагає ретельного відбору літератури, що містить інформацію про той чи інший аспект цього дослідження. Важливо було детально проаналізувати кожне джерело інформації та вибрати з них найважливішу. Зокрема, використання цього методу стає очевидним на етапі подання статистичних даних, оскільки орієнтовний показник може вказувати на ряд факторів, що впливають на розвиток країни. Другий етап дослідження характеризується застосуванням синтетичних методів. Після аналізу кожного з окремих аспектів предмета було важливо об'єднати отриману інформацію, щоб зробити нові висновки. Наприклад, цей метод був використаний для аналізу впливу процесу оцифрування на розвиток інтернет-банкінгу та прогнозів дослідників щодо майбутнього цього сектору економіки. Дослідження, третій етап. На цьому етапі використовувався метод втілення. Значна кількість інформації, тому необхідно було зосередитись на найважливіших аспектах. Четвертий етап дослідження. Оскільки його фаза була заключною, за цей час був застосований узагальнений метод. Важливо було узагальнити основні результати та узагальнити інформацію.

Оскільки дослідження носить теоретичний характер, під час його проведення не проводилося ніяких наукових експериментів. Багато ресурсів використовуються і є об'єктами вивчення в певних сферах економіки України, зокрема в репродуктивній енергетиці, банківському та IT-секторах.

Формулювання цілей статті. Мета даного дослідження – визначити, які інноваційні системи існують сьогодні в різних секторах української економіки. Важливо, що метою даної статті є не тільки опис і пояснення цих систем, а й висновок про запроваджені методи для їх майбутнього розвитку в контексті міжнародної діяльності, а також вивчення загальних показників інновацій та глобалізації декомунізації України серед усіх країн світу.

Виклад основного матеріалу. Одним з ключових елементів розвитку постіндустріального суспільства є ефективне функціонування інноваційної економіки. Цей тип економічної діяльності означає, що ключем до фінансового розвитку є не накопичення капіталу і природних ресурсів, як в індустріальних суспільствах, а розвиток інститутів, підготовка фахівців і впровадження сучасних технологій.

Це важливо, оскільки в сучасному світі комп'ютерні технології мають вирішальне значення для більшості населення світу на всіх рівнях суспільства. Немає необхідності витрачати велику кількість природних ресурсів на виробництво, але важливо мати високий рівень інструментів і фахівців, які знають, як їх використовувати. У той же час інновації в економіці полягають у розвитку технологій виробництва та забезпеченні якісної професійної освіти тих, хто використовує ці інструменти [1].

Одним з основних процесів, що відбуваються в даний час, є глобалізація, яка включає інтеграцію в багато сфер суспільного життя, включаючи економіку. Це дає можливість об'єднати зусилля для поширення сучасних технологій по всьому світу і, найголовніше, для розвитку суспільства в цілому. Наприклад, викиди вуглецю є серйозною проблемою в сучасному світі. Тому для досягнення цієї мети важливо розробити нові технології виробництва, які зменшують дифузію вуглекислого газу в

атмосфері та розподіляють його по всьому світу [2]. Таким чином, можна стверджувати, що інноваційна економіка може не тільки принести нові та ефективні методи виробництва, але і вирішити виклики сучасності.

Кінець століття був важким періодом для української економіки. Після розпаду Радянського Союзу виникло багато складних проблем, які необхідно було вирішити, і процес інтеграції України в глобалізовану економічну систему став дещо складним, але молода держава досягла успіху. Свідчення розвитку України в інноваційних та глобалізованих напрямках можна побачити у відповідному Індексі, створеному європейськими вченими. Згідно з Глобальним індексом інновацій, в 2013 р. Україна посіла 71 місце, 63 в 2014 р., 47 в 2019 р., 49 в 2021 р., а в 2022 р. – 57. Підкаталог «Innovation input» підвищує рейтинг глобального індексу інновацій, тоді як підкаталог «Innovation output» знижує його рейтинг [3].

Показники Глобального індексу інновацій за останні кілька років змінилися наступним чином: у 2013 р. індекс був 35,8; 2014 р. – 36,3; 2019 р. – 37,4; 2021 і 2022 рр. – 35,6 і 31,0 відповідно [9].

Для огляду Глобального індексу інновацій минулий рік був обраний з урахуванням конкретних соціально-політичних подій. Зокрема, в 2013 р. і на початку 2014 р. відбулися важливі події в сучасній історії України – Революція Гідності, в результаті якої українська держава взяла курс на зміцнення співпраці з країнами Заходу. 2019 р. – останній рік, коли світ ще не охоплений пандемією коронавірусу, а 2021 р. – період відновлення після кризи, спричиненої пандемією та глобальною економічною стабільністю. Події минулого року були особливо трагічними для України, оскільки у 2022 р. росія розпочала повномасштабне вторгнення в нашу державу [13].

Аналізуючи дані, ми можемо бачити, що глобальний індекс інновацій неухильно зростав з 2014 по 2019 рр., але цей індекс знизився ще більше після того, як пандемія почала стихати, а також через війну, яка сталася на Україні. Однак необхідно розуміти, що падіння глобального індексу інновацій після 2019 р. – це глобальна проблема, а не тільки українська. Зокрема, згідно з рейтингом країн світу, в якому цитуються наведені вище дані, з 2013 по 2019 рр. Україна займала 24-е місце. Україна програє в цьому рейтингу країнам Європейського Союзу і розвиненим країнам світу, таким як США і Китай [13]. У зв'язку з цим можна сказати, що українській державі необхідно зміцнювати співпрацю з європейськими країнами, що мають більший досвід в контексті інноваційного розвитку. У рейтингу «Індекс глобальної декомунізації» серед усіх країн світу з 2014 по 2022 рр. Україна незмінно посідала 39-40 місця [3].

Грунтуючись на цих даних, замість того, щоб взяти курс на посилення інтеграції молодій українській державі в світову економічну систему, яка почалася в 2014 р., українська економічна система знаходиться на досить високому рівні з точки зору інновацій та глобалізації, оскільки інші країни розвивалися протягом значного більшого періоду часу.

Щоб зрозуміти, які галузі промисловості повинні бути більш розвиненими, а які слід просувати, важливо поглянути на конкретні приклади розвитку інноваційної економіки в Україні. Перш за все, варто відзначити, що в 2019 р., згідно з електронним словником «Mysl», слово року – «оцифровка» [14]. Цей термін використовується для позначення процесу розповсюдження та впровадження цифрових технологій у суспільне та економічне життя. В цілому цифровізація є важливою тенденцією в сучасному економічному і соціальному житті у всіх розвинених країнах світу. Цифровізація має значний вплив на розвиток української економіки на різних рівнях активності, зокрема, банківський сектор є одним з них. Поширення цифрових технологій у цій галузі сприяє автоматизації багатьох транзакцій, щоб клієнт міг

здійснювати певні транзакції, не виходячи з дому та без допомоги персоналу банку. Крім того, цифрові технології можуть допомогти запобігти шахрайству. Прикладами впливу цифрових технологій, особливо в цій галузі, є додаток Приват24 від ПриватБанку або створення Monobank, першого онлайн-банку в Україні.

Перспективним напрямом розвитку онлайн-банкінгу в Україні є розвиток таких сфер, як Електронна комерція, онлайн-комерція, онлайн-страхування та роздрібний продаж послуг електронного банкінгу. Крім того, держава повинна заохочувати інновації та інформаційно-комунікаційні технології в банківському секторі. Завдяки розвитку вищеперелічених напрямів та посиленню державної підтримки Інтернет-банкінг виділяється як окремий сектор економіки, що, безумовно, сприятиме розвитку інноваційної системи економіки України [15].

У сфері фінансових ринків використання комп'ютерних технологій декомунізує та спрощує управління та моніторинг корпоративних фондів, а використання цих інструментів полегшує виконання фінансових контрактів між цими компаніями. У сфері підприємництва цифровізація підвищує ефективність моніторингу та регулювання ринку. Таким чином, завдяки використанню цифрових технологій можна проводити опитування з максимально можливою кількістю учасників, що дозволяє отримати уявлення про просування або відкриття певного продукту з каталогу. Крім того, впровадження технологій автоматизації на великих підприємствах дозволить швидко реагувати на зброї і забезпечувати ефективне виробництво [16].

Ще одним аспектом поліпшення оцифрування виробництва є поширення інформації про продукцію в рекламному просторі, тобто в соціальних мережах та Інтернеті. Завдяки використанню цього типу реклами традиційні методи реклами (рекламні щити, рекламні оголошення тощо) можуть бути змінені. Завдяки цьому можна зробити його набагато ефективніше. Він призначений для всіх споживачів, які їх бачать. Крім того, реклама в Інтернеті з використанням алгоритмів дозволяє показувати певні види товарів безпосередньо цікавлять вас людям. На прикладі України можна стверджувати, що останніми роками кількість фахівців з веб-дизайну та SMM (маркетингу в соціальних мережах) швидко збільшилася, і, виходячи з цього, роль продажів та реклами на цифрових ресурсах зростає [7]. Попередні аспекти оцифрування пов'язані з переходом бізнесу до цифрових ресурсів. Таким чином, вам не потрібно мати великий стартовий капітал і можливості, щоб відкрити свій власний неділю сьогодні, тому що його можна створити онлайн. Кількість таких магазинів в Україні швидко збільшилася під час пандемії коронавірусу, але суттєвим недоліком таких торгових майданчиків є те, що їхні власники практично не сплачують податки [13].

Наступний напрям економічної діяльності сприяє розвитку цифровізації в майбутньому. Перш за все, ми говоримо про збільшення гнучкості ІТ-інфраструктури, оскільки поширення комп'ютерних технологій у суспільстві сприяє розвитку ІТ-економіки. Наступне міркування полягає в тому, що цифрові технології дозволяють створювати нові проекти в зручному форматі і легко обробляти великі потоки даних. Крім того, комп'ютеризація забезпечує прозорість виробництва та безпеку даних клієнтів [8].

З самого початку використання електроенергії в суспільстві, її виробництво було важливою частиною економічної діяльності будь-якої країни світу. Протягом століття надмірний викид вуглецю в атмосферу став серйозною проблемою, особливо через діяльність електростанцій, що виробляють електроенергію за рахунок спалювання вугілля. Беручи це до уваги, основною тенденцією розвитку цього сектора економіки великих країн світу в майбутньому є збільшення частки репродуктивних ресурсів. Відновлювані джерела енергії-це потік енергії, поширений на Землі, такий як сонячна енергія, енергія вітру та гідроелектростанція. Багато країн Європейського Союзу

прагнули отримати 2/3 енергії, виробленої з відновлюваних джерел, до 2040 р. [17-18]. Важливо розуміти, що розвиток і підвищення ефективності виробництва електроенергії з таких джерел вимагає високого рівня розвитку інноваційних технологій та інвестицій в розвинених країнах, які прагнуть розвивати цю галузь.

Виходячи з наведених вище даних, галузь репродуктивної енергетики в Україні неухильно розвивається з 2014 р., і ми можемо спостерігати значне прискорення виробництва з 2019 р. Однак ми повинні розуміти, що роль відновлюваних джерел енергії у відсотках залишається досить низькою – 15,6% порівняно з іншими джерелами. Звичайно, цей показник вищий, ніж у 2014 р. (10,3%), але його все одно потрібно покращувати [19].

Україна має великі перспективи в контексті розвитку відновлюваних джерел енергії, особливо регіони, де розташовані Карпатські гори, дуже сприятливі для розвитку вітроенергетики, але ця можливість не використовується. Перспективною для розвитку є і біоенергетика, яка в даний час активно вивчається, і вже реалізовані проекти будівництва відповідних електростанцій в Миколаївській, Одеській, Харківській, Полтавській та Хмельницькій областях. Ще одним напрямом регенерації енергії є геотермальна енергія. І зокрема, в даний час в Україні ведуться активні дослідження з пошуку та відкриття місць залегання великої кількості термальної води, де можуть бути побудовані електростанції [10].

Однією з основних галузей сучасної інноваційної економіки є створення програмного забезпечення, створення цифрових інтерфейсів, безпека в інформаційному середовищі, тощо ІТ-сектор. Як зазначалося вище, комп'ютерні технології відіграють важливу роль у сучасному світі, визначаючи попит на продукцію, вироблену ІТ-фахівцями. Ця галузь в Україні розвивається швидкими і стабільними темпами, кількість зайнятих у цій сфері людей зростає, а міжнародне співробітництво з провідними світовими компаніями зміцнюється. Важливо, що ця галузь є однією з небагатьох в Україні, яка під час пандемії може не тільки втратити свій потенціал, а й, навпаки, збільшити його. Саме тому необхідно звернути увагу на регіональні особливості розвитку українського ІТ-сектору, оскільки регіональне університетське середовище є нерівномірним. З цієї причини в деяких регіонах ця галузь не дуже розвинена [8; 20]. Одним із способів вирішення цієї проблеми є збільшення державних замовлень на ноу-хау в сфері ІТ в тих областях, де ця галузь найменш розвинена.

Рідкоземельні метали, що використовуються в оборонній, космічній та автомобільній промисловості, є важливим ресурсом для розробки інноваційних технологій. Ці матеріали настільки цінні в сучасному світі, що на Землі дуже мало родовищ, тому великі країни світу роблять все можливе для їх видобутку. Одне з цих родовищ знаходиться в Україні, і видобуток цих матеріалів є перспективною галуззю в майбутньому України [19]. Важливо, щоб на законодавчому рівні було встановлено державний патронаж над цими родовищами, щоб контролювати видобуток.

На підставі представлених матеріалів можна стверджувати, що Україна вже вжила певних заходів щодо створення інноваційної економічної системи, але для швидкого розвитку їй доведеться запозичувати зарубіжний досвід, який вже досить розвинений у цій сфері. Тому важливо зміцнювати співпрацю, збільшуючи інвестиції іноземних компаній в українські підприємства. Проблема в цьому контексті полягає в тому, що Україна є свого роду транзитною країною, тобто не виробляє сучасні технології, а є сполучною ланкою декомунізації в торгівлі між іншими країнами [21]. Беручи це до уваги, необхідно стимулювати розвиток підприємств, що випускають високотехнологічну продукцію. Для цього держава повинна забезпечити всі умови для розвитку підприємництва, зокрема, для забезпечення сталого розвитку та підготовки високоспеціалізованих фахівців. Оскільки ці фактори можуть підвищити інвестиційну

привабливість країни.

Що стосується розробки інноваційних технологій на підприємстві, існують різні способи їх застосування в цьому контексті. Зокрема, до активних дій підприємства відносяться пошук інвестицій і створення інститутів з виробництва сучасної технологічної продукції. Пасивна поведінка передбачає пошук додатків і, як правило, створення інноваційних методів у маркетингу [21]. Приклад Ірландії важливий для України в контексті економічного розвитку та зміцнення міжнародного співробітництва. Зазначені країни змогли розвинути найпрогресивніші сектори економіки завдяки іноземним інвестиціям. Для досягнення цієї мети були прийняті різні заходи, в першу чергу фінансова підтримка малого та середнього бізнесу, що сприяє їх швидкому розвитку та інвестиційної привабливості. Ще одним важливим кроком стала модернізація підприємства, яка створила можливості для виробництва сучасних видів товарів. В рамках міжнародного співробітництва Ірландія реформувала створення спеціальної пільгової податкової системи, яка полягала у створенні певних регіональних округів, в яких ставка податку на бізнес була знижена. Крім того, Ірландія змогла збільшити витрати на освіту за рахунок інвестицій, тому зросла кількість висококваліфікованих робітників, які можуть брати участь у виробництві інноваційних технологій на ірландському ринку праці [12].

За результатами дослідження можна стверджувати, що Україна має досить високі показники серед усіх країн світу за рівнем інновацій та глобалізації декомунізації. Однак слід розуміти, що в економіці ще є широкі можливості для розвитку інноваційної системи. Особливо важливо працювати над виробництвом сучасної технологічної продукції. Крім того, вже закладено старт розвитку виробництва електроенергії з жовтневих джерел, але всі можливості таких джерел використовуються в Україні по максимуму.

Одним із науковців, які вивчають тему розвитку сучасної економічної системи України в контексті змін глобалізації, стала О. Булькот та ін. [14]. Дослідники стверджують, що важливим елементом розвитку української економіки є створення ефективних механізмів управління. У цьому сенсі важливим завданням є надання підприємствам і виробничим організаціям сучасних технологій, що сприяють зростанню суспільного добробуту і формуванню сучасної економіки. На думку дослідників, важливим аспектом є, з одного боку, забезпечення окремих елементів економіки всім необхідним для розвитку сучасних технологій, з іншого – зміна загальної ситуації в країні, а також досягнення балансу державних і приватних інтересів, координація розвитку інноваційної економіки. Необхідно погодитися з цією точкою зору, оскільки основна частина дослідження підкреслює важливість державної політики та управління для розвитку економічної системи. Державна політика і управління повинні бути спрямовані не тільки на поліпшення внутрішньої економічної ситуації, а й на просування зовнішньої політики.

Основною темою досліджень є озеленення та захист навколишнього середовища. Оскільки ця тема є однією з найактуальніших у сучасному світі, тому може стати об'єднуючим декомунізуючим фактором у співпраці між багатьма країнами. Крім того, екологічне регулювання є одним із факторів, що сприяє розвитку інноваційної економіки, особливо в енергетичному секторі. Одним з основних способів вирішення цієї проблеми, на думку вчених, є розвиток державних інститутів і державної політики в цій області. Проблема екології та охорони навколишнього середовища в світі з кожним роком загострюється. Ця точка зору вірна, тому важливо почати роботу над поліпшенням цієї проблеми зараз. Крім того, можна додати, що розвиток економічної діяльності в контексті охорони природи сприяє зростанню суспільного добробуту. Наприклад, розвиток відновлюваних джерел енергії вимагає не

тільки розвитку технологій виробництва, а й розвитку технологій споживання. Важливим фактором, що визначає темпи і характер розвитку господарської діяльності на Україні, є війна, яка призвела до значних змін у багатьох сферах суспільства, включаючи економіку. Оскільки це досить обширна тема, яка вимагає окремого вивчення, дослідження не враховувало вплив війни на розвиток економічної діяльності. Сьогоднішня ситуація в Україні має рушійну силу, оскільки посилюється співпраця з Європейським Союзом та багатьма розвиненими країнами, особливо з США. Оскільки весь цивілізований світ готовий до співпраці з Україною, можна спрогнозувати, що після нашої перемоги українська економіка буде швидко розвиватися.

Висновки. В результаті цього дослідження було визначено місце України серед інших країн світу з точки зору інновацій та глобальної декомунізації. В результаті було зроблено висновок про те, що Україна у співпраці з країнами Європейського Союзу та іншими розвиненими країнами світу зробить вагомі кроки в стабілізації і розвитку економіки. Крім того, на основі показників змін Глобального індексу інновацій з 2013 по 2022 рр. було визначено, що політичні та соціальні події мали значний вплив на розвиток економічної діяльності.

У дослідженні аналізується вплив процесу оцифрування, який в останні роки значно просунувся в Україні і вплинув на розвиток інноваційної системи економіки. В результаті стало зрозуміло, які сфери цифровізації економіки мали найбільший вплив, наприклад це: банк, фінансовий ринок тощо.

Проаналізовано розвиток декомунізаційної енергетики в Україні, в результаті чого встановлено, що цей сектор генерації активно розвивається з 2014 р., але показники загальної значущості серед усіх інших способів виробництва електроенергії в країні низькі. Було розглянуто, які регіони мають найбільший потенціал для розвитку даної репродуктивної енергії.

Ще одна сфера інноваційної економіки, розглянута в цій статті – це ІТ- сектор. В результаті аналізу було визначено, що ця галузь є однією з найперспективніших в економіці України, проте існує проблема нерівномірного розподілу фахівців по регіонах. Одним з основних способів вирішення цієї проблеми є збільшення кількості державних замовлень у ЗВО регіону, які цього найбільше потребують.

Іншим аспектом дослідження є розгляд питання про видобуток рідкоземельних металів, який дуже актуальний в сучасному світі, враховуючи актуальність у виробництві багатьох сучасних матеріалів і той факт, що вони не набули широкого поширення в світі. Український уряд повинен проводити політику щодо збільшення виробництва цих металів і захисту родовищ.

В цілому виявилось, що важливим фактором розвитку інноваційної економіки є співпраця з більш розвиненими країнами, щоб вчитися на їхньому досвіді. Тому український уряд повинен проводити політику розвитку малого бізнесу в країні, щоб зміцнити її. Також був проаналізований Ірландський досвід, і стало ясно, що деякі з методів, використовуваних цією країною, можуть бути застосовані в Україні. Зокрема, мають бути декомунізовані пільгові регіональні зони для інвесторів, серед яких має бути встановлена низька ставка податку. В Україні необхідно почати виробництво високотехнологічної продукції, щоб можна було значно зміцнити співпрацю з іншими країнами і розвинути економіку України сучасного типу. Важливим є питання розвитку управління та адміністрування в певних аспектах та секторах економічної діяльності, вплив війни на українську економіку та повоєнний розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hagen D. Sustainable Event Management: New Perspectives for the Meeting Industry Through Innovation and Digitalisation? *Innovations and Traditions for Sustainable*

Development. 2021. P. 259-275.

2. Harari U.N. XXI Lessons for the XXIst Century. Vintage Books. 2019. URL: <https://www.amazon.com/Lessons-21st-Century-Yuval-Harari/dp/0525512179>. (дата звернення: 03.06.2024).

3. Suggested citation: World Intellectual Property Organization (WIPO). *Global Innovation Index 2022: What is the future of innovation-driven growth?* Geneva: WIPO, 2022. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-main-report-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf>. (дата звернення: 03.06.2024).

4. Огієнко В.І., Луняков О.В., Лісняк О.Ю. Інтернет-банкінг як перспективний напрям розвитку ринку фінансових послуг. *Ефективна економіка*. 2012. №6. С. 27-31.

5. Kuznetsova A., Kalynets K., Kozmuk N., & Vozna L. Innovative management in global financial CSR governance. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. № 2. P. 262-269.

6. Kuznyetsova A.Y., Zherybylo I.V., Klipkova O.I. & Kozmuk N.I. Creation of the value of national enterprises with the help of the innovation centers in the cluster formations. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2019. № 2(29). P. 391–402.

7. Sydorenko N., Mitchuk O., Holik O., Diahovchenko L., Havryliuk I., Myronets N. Improving the Financial Stability of IT Companies through Social Media Marketing. *Wseas transactions on business and economics*. 2022. Vol. 19. P. 1621-1632.

8. Карий О.І., Гальків Л.І., Цапулич А.Ю. Розвиток ІТ-сфери України: чинники та напрями активізації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Проблеми економіки та управління. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2021. Том 5. №1. С. 42–55.

9. Suslenko V., Zatonatska T., Dluhopolskyi O., Kuznyetsova A. Use of cryptocurrencies Bitcoin and Ethereum in the field of e-commerce: case study of Ukraine. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2022. Vol. 1(42). P. 62-72.

10. Kucheriava I.M., Sorokina N.L. Renewable energy in the world and in Ukraine will stagnate in 2019 – early 2020. *Гідроенергетика України*. 2015. vol. 1(2). P. 38–44.

11. Ільїна А. Бюджетні інвестиції у людський капітал за масштабної кризи. *Scientia Fructuosa*. 2022. № 2. С. 21-35.

12. Стройко Т. В., Удовіченко О. Р. Розвиток української економіки в умовах глобалізації: уроки ірландського досвіду. *Економіка і суспільство: Мукачівський державний університет*. 2018. Вип. 19. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/35.pdf (дата звернення: 03.06.2024).

13. Patma T.S., Wardana L.W., Wibowo A., Narmaditya B.S., Akbarina F. The impact of social media marketing for Indonesian SMEs sustainability: Lesson from Covid-19 pandemic. *Cogent Business & Management*. 2021. Vol. 8. № 1. P. 123-127.

14. Булкот О. Особливості релокації бізнесу українськими підприємствами в умовах війни. *Трансформація моделі соціально-економічного розвитку в умовах відновлення України та інтеграції з ЄС: збірник тез доповідей III Міжн. наук.-прак. конф. (м. Луцьк, 15 трав. 2023 р.)*. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. С. 42-44.

15. Prokopenko O. Internet banking market of the future: formation and development. *Futurity Economics & Law*. 2021. №1. P. 23-28.

16. Bisht D., Kathuria S., Gehlot A., Chhabra G., Tiwari P. Cyber Physical System Role in Stock Market. *2023 IEEE Devices for Integrated Circuit (DevIC), Kalyani, India*. 2023. P. 203-206.

17. Gabriele Z. Green Electrical Energy Storage: Science and Finance for Total Fossil Fuel Substitution. New-York: McGraw Hill., 2020. 336 p.

18. Cherniaieva O., Kulinich T., Gutsul T., Korolkov, V., Gubar, O. Innovative

transformations of Ukraine's economy in the context of globalization: theoretical and analytical aspects. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. № 1(48), P. 249–257.

19. Пономаренко О., Самчук А., Вовк К., Заяць О., Кураєва І. Новітні аналітичні технології для визначення рідкіскоземельних елементів у гранітоїдах українського щита. *Наука та інновації*. 2021. Том 17. № 1. С. 96-102.

20. Zakharova, O., Prodanova, L. The Potential of Higher Education in Ukraine in the Preparation of Competitive IT Specialists for the Post-War Recovery of the Country's Economy. *Information Technology for Education, Science, and Technics. ITEST 2022*. In: Faure, E., Danchenko, O., Bondarenko, M., Tryus, Y., Bazilo, C., Zaspá, G. (eds). *Lecture Notes on Data Engineering and Communications Technologies*, vol 178. Springer, Cham. 2023. Pp. 582-595.

21. Kalaman O., Volodina O., Mandrikin D. Innovative development strategy formation of the modern enterprise. *Food Industry Economics*. 2018. №10(2). URL: <https://doi.org/10.15673/fie.v10i2.963>. (дата звернення: 03.06.2024).

REFERENCES

1. RHagen, D. (2021). Sustainable Event Management: New Perspectives for the Meeting Industry Through Innovation and Digitalisation? *Innovations and Traditions for Sustainable Development*. URL: https://www.researchgate.net/publication/355353497_Sustainable_Event_Management_New_Perspectives_for_the_Meeting_Industry_Through_Innovation_and_Digitalisation. (date of application: 03.06.2024).

2. Harari, U.N. (2019). *XXI Lessons for the XXIst Century*. Vintage Books. URL: <https://www.amazon.com/Lessons-21st-Century-Yuval-Harari/dp/0525512179>. (date of application: 03.06.2024).

3. Suggested citation: World Intellectual Property Organization (WIPO). (2022). *Global Innovation Index 2022: What is the future of innovation-driven growth?* Geneva: WIPO. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-main-report-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf>. (date of application: 03.06.2024).

4. Ogienko, V.I., Lunyakov, O.V., & Lisnyak, O.Yu. (2012). Internet banking as a perspective direction of development of the market of financial services. *Efficient economy*, 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1217&p=1>. (date of application: 03.06.2024). [in Ukrainian].

5. Kuznetsova, A., Kalynets, K., Kozmuk, N., & Vozna, L. (2018). Innovative management in global financial CSR governance. *Marketing and Management of Innovations*, 2. URL: <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.2-21>. (date of application: 03.06.2024). [in Ukrainian].

6. Kuznyetsova, A.Y., Zherybylo, I.V., Klipkova, O.I. & Kozmuk, N.I. (2019). Creation of the value of national enterprises with the help of the innovation centers in the cluster formations. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2(29). URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i29.172364>. (date of application: 03.06.2024).

7. Sydorenko, N., Mitchuk, O., Holik, O., Diahovchenko, L., Havryliuk, I., & Myronets, N. (2022). Improving the Financial Stability of IT Companies through Social Media Marketing. *Wseas transactions on business and economics*, 19.

8. Kariy, O.I., Halkiv, L.I., & Tsapulich, A.Yu. (2021). Development of the IT sphere of Ukraine: factors and directions of activation. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Problems of economics and management*. Lviv: Publishing House of Lviv Polytechnic, 5, 1. [in Ukrainian].

9. Suslenko, V., Zatonatska, T., Dluhopolskyi, O. & Kuznyetsova, A. (2022). Use of

crypto-currencies Bitcoin and Ethereum in the field of e-commerce: case study of Ukraine. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 1(42).

10. Kucheriava, I.M., & Sorokina, N.L. (2015). Renewable energy in the world and in Ukraine will stagnate in 2019 – early 2020. *Hydroenerhetyka Ukrainy*, 1(2).

11. Ilyina, A. (2022). Budgetary investments in human capital during a large-scale crisis. *Scientia Fructuosa*, 2. [in Ukrainian].

12. Stroyko, T.V., & Udovichenko, O.R. (2018). Development of the Ukrainian economy in conditions of globalization: lessons from the Irish experience, 19. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/35.pdf. (access date: 06/03/2024). [in Ukrainian].

13. Patma, T.S., Wardana, L.W., Wibowo, A., Narmaditya, B.S., & Akbarina, F. (2021). The impact of social media marketing for Indonesian SMEs sustainability: Lesson from Covid-19 pandemic. *Cogent Business & Management*, 8, 1.

14. Bulkot, O. (2023). Peculiarities of business relocation by Ukrainian enterprises in war conditions. *Transformation of the model of socio-economic development in the conditions of restoration of Ukraine and integration with the EU: a collection of theses of reports of the III International Scientific and Practical Conference*, Lutsk, May 15, 2023. Lutsk: Vezha-Druk. [in Ukrainian].

15. Prokopenko, O. (2021). Internet banking market of the future: formation and development. *Futurity Economics & Law*, 1. URL: <https://doi.org/10.57125/FEL.2021.0325.4>. (date of application: 03.06.2024).

16. Bisht, D., Kathuria, S., Gehlot, A., Chhabra, G., & Tiwari, P. (2023). Cyber Physical System Role in Stock Market. *2023 IEEE Devices for Integrated Circuit (DevIC)*, Kalyani, India.

17. Gabriele, Z. (2020). Green Electrical Energy Storage: Science and Finance for Total Fossil Fuel Substitution. New-York: McGraw Hill. URL: https://www.amazon.com/Green-Electrical-Energy-Storage-Substitution-book/dp/B01KUG74VQ/ref=sr_1_6?crid=1VJZ15VLJ. (date of application: 03.06.2024).

18. Cherniaieva, O., Kulinich, T., Gutsul, T., Korolkov, V., & Gubar, O. (2023). Innovative transformations of Ukraine's economy in the context of globalization: theoretical and analytical aspects. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(48). URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.48.2023.3977>. (date of application: 03.06.2024).

19. Ponomarenko, O., Samchuk, A., Vovk, K., Zayats, O., Kuraeva, I. (2021). Latest analytical technologies for determination of rare earth elements in granitoids of the Ukrainian shield. *Science and innovation*, 17, 1. [in Ukrainian].

20. Zakharova, O., Prodanova, L. (2023). The Potential of Higher Education in Ukraine in the Preparation of Competitive IT Specialists for the Post-War Recovery of the Country's Economy. *Information Technology for Education, Science, and Technics. ITEST 2022*. In: Faure, E., Danchenko, O., Bondarenko, M., Tryus, Y., Bazilo, C., Zaspas, G. (eds). *Lecture Notes on Data Engineering and Communications Technologies*, 178. Springer, Cham., 582–595.

21. Kalaman, O., Volodina, O., & Mandrikin, D. (2018). Innovative development strategy formation of the modern enterprise. *Food Industry Economics*, 10(2). URL: <https://doi.org/10.15673/fie.v10i2.963>. (date of application: 03.06.2024).

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.2

УДК 339.564

JEL Classification: F14, F43

Миценко І. М.

д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин
Центральноукраїнський національний технічний університет
ORCID: 0000-0002-2749-5117
e-mail: mignarodnaekonomika@gmail.com

Бабець І.Г.

д.е.н., професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин
Центральноукраїнський національний технічний університет
ORCID: 0000-0003-0635-9375
e-mail: irina.babets@ukr.net

Миценко В.І.

канд. пед. наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов,
Центральноукраїнський національний технічний університет
ORCID: 0000-0001-6034-0224
e-mail: valeriy369@hotmail.com

**ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИМИ ТОВАРАМИ
НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ**

У статті досліджено динаміку та структуру торгівлі України високотехнологічними товарами у 2010-2022 рр. Виявлено тенденцію до зниження обсягів експорту та зростання імпорту високотехнологічної продукції, збільшення від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі цими товарами. На основі статистичних даних за 2010-2020 рр. проведено регресійний аналіз залежності показників економічного зростання України від динаміки загальних обсягів експорту та імпорту високотехнологічної продукції, а також основних видів високотехнологічних товарів. У результаті дослідження підтверджено істотний прямий зв'язок між обсягами ВВП України у фактичних цінах та імпортом високотехнологічної продукції, не виявлено статистично значимого впливу експорту високотехнологічних товарів на показники економічного зростання України. Результати дослідження підтвердили істотний прямий вплив експорту фармацевтичної продукції та електричних машин на ВВП України та ВВП у розрахунку на одну особу. Підтверджено прямий зв'язок між ВВП України та імпортом електричних машин та приладів оптичних і фотографічних, а також виявлена пряма залежність ВВП на одну особу від імпорту електричних машин, літальних апаратів та приладів оптичних і фотографічних.

Ключові слова: економічне зростання, високотехнологічна продукція, експорт, імпорт, регресійний аналіз

Рис. - 1, Табл. - 6, Літ. - 10

Mytsenko I.

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of International Economic Relations
Central Ukrainian National Technical University
ORCID: 0000-0002-2749-5117
e-mail: mignarodnaekonomika@gmail.com

Babets I.

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of International
Economic Relations

Central Ukrainian National Technical University

ORCID: 0000-0003-0635-9375

e-mail: irina.babets@ukr.net

Mytsenko V.

PhD of Pedagogy, Associate Professor, Head of Foreign Languages Department

Central Ukrainian National Technical University

ORCID: 0000-0001-6034-0224

e-mail: valeriy369@hotmail.com

**IMPACT OF FOREIGN TRADE IN HIGH-TECH GOODS ON THE ECONOMIC
GROWTH OF UKRAINE**

The article examines the dynamics and structure of Ukraine's trade in high-tech goods in 2010-2022. The trend towards a decrease in export volumes and an increase in imports of high-tech products, an increase in the negative balance of foreign trade in these goods is revealed. On the basis of statistical data for 2010-2020, a regression analysis of the dependence of Ukraine's economic growth indicators on the dynamics of the total volume of export and import of high-tech products, as well as the main types of high-tech goods, was carried out. As a result of the study, a significant direct relationship between the volume of Ukraine's GDP in actual prices and the import of high-tech products was confirmed, and no statistically significant influence of the export of high-tech goods on the indicators of economic growth of Ukraine was found. The results of the study confirmed a significant direct impact of the export of pharmaceutical products and electrical machines on Ukraine's GDP and GDP per capita. The direct relationship between the GDP of Ukraine and the import of electric machines and optical and photographic devices was confirmed, as well as the direct dependence of GDP per person on the import of electric machines, aircraft and optical and photographic devices.

Key words: economic growth, high-tech products, export, import, regression analysis
Fig. - 1, Tab. - 6, Lit. - 10

Постановка проблеми. Останні три десятиліття спостерігаються швидке економічне зростання країн, що розвиваються. Основною причиною такого стрімкого зростання є збільшення експорту, зокрема високотехнологічної продукції, що забезпечує міцні конкурентні позиції на міжнародному ринку та високі темпи приросту ВВП. Збільшення надходжень від експорту в країнах, що розвиваються, відбувається завдяки створенню конкурентних переваг та швидкому реагуванню на зміни ринкового середовища. В умовах глобальної економіки довгострокова конкурентна перевага країни в міжнародній торгівлі не може бути досягнута лише за рахунок людських та природних ресурсів, для її створення необхідною умовою є активізація інноваційної діяльності та збільшення високотехнологічного експорту. Здатність трансформувати знання в інновації та використовувати їх для виробництва продукції з високим рівнем доданої вартості визначає міжнародну конкурентоспроможність країни. Економічне зростання та розвиток країни не лише пов'язані зі здатністю до інновацій, але також залежать від експорту високотехнологічних товарів, виготовлених з використанням цих інновацій. Основу експорту України складають сировинна продукція та товари з низьким рівнем доданої вартості, а частка високотехнологічної продукції в експорті товарів не перевищує 10%. Проте, в умовах війни відбулося руйнування потенціалу

агропромислового комплексу та металургійної промисловості, що переважали в експорті України останні 10 років, що обумовлює необхідність зміни експортної політики нашої країни. У зв'язку з цим актуальним науковим завданням є оцінка впливу зовнішньої торгівлі високотехнологічними товарами на економічне зростання України та визначення найбільш перспективних товарних груп і відповідних високотехнологічних галузей промисловості з точки зору їх значення для економічного розвитку і відбудови української економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для вивчення впливу експорту високотехнологічної продукції на економічне зростання вченими проведені численні дослідження, більшість з яких стосувалося розвинених економік, таких як країни Європи чи ОЕСР. Ерділ Шахін за допомогою аналізу причинно-наслідкових зв'язків Грейнджера використовувався для визначення напрямку зв'язку, а результати дисперсійного та моделі VAR довів, що експортоорієнтована стратегія індустріалізації Туреччини мала позитивний вплив на економіку країни, оскільки експорт високотехнологічної продукції прямо впливав на динаміку ВВП [1]. Екананда М. та Парлінггоман Д. з використанням панельної регресії на основі даних для 50-ти країн за 1992-2014 рр. дослідили роль високотехнологічного експорту в економічному зростанні, і дійшли висновку, що експорт високотехнологічних товарів позитивно впливає на ВВП через продуктивність [2]. Соджуді С., Багбанпур Дж. за допомогою панельних даних дослідили взаємозв'язок між експортом високотехнологічних товарів та зростанням ВВП для 30 країн, що розвиваються, і 30 розвинених країн за період 2007–2020 рр. В результаті дослідження вчені виявили, що в деяких країнах, що розвиваються, і розвинених країнах існує позитивний причинно-наслідковий зв'язок від експорту високих технологій до зростання ВВП, хоча кількість цих країн обмежена в обох групах [3]. Кабакларли Е. та ін. дослідили зв'язок між експортом високих технологій і макроекономічними показниками для 14 вибраних країн ОЕСР (Канада, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ізраїль, Корея, Нідерланди, Норвегія, Швейцарія, Швеція, Туреччина, Великобританії та США) та виявили довгостроковий зв'язок між експортом високотехнологічних товарів та економічним зростанням у цих країнах [4].

Калюжна Н. та Дашков С. порівняли структури експорту України та Сінгапуру, Нової Зеландії, Бельгії, Словенії, Португалії і на основі кореляційно-регресійного аналізу підтвердили «спільні закономірності в динаміці ВВП на душу населення як індикатора економічного зростання та індексу складності продукції досліджуваних країн» [5]. Результати дослідження секторального впливу експорту та імпорту на ВВП і промислове виробництво, проведеного Шевчуком В. та Черкас Н., доводять, що в Україні упродовж 1996-2016 рр. спостерігався «сприятливий взаємопідсилюючий зв'язок між експортом технологічної продукції та промисловим виробництвом» [6, с. 33].

Теоретичні положення щодо залежності економічного зростання країн від торгівлі високотехнологічними товарами було підтверджене у багатьох емпіричних дослідженнях зарубіжних вчених. Проте, попри актуальність цієї проблематики, вплив торгівлі високотехнологічними товарами на економічне зростання України залишається недостатньо дослідженим, зокрема за окремими товарними групами високотехнологічної продукції.

Цілі статті. Метою статті є оцінка впливу торгівлі високотехнологічними товарами на економічне зростання України. Для досягнення мети визначені такі завдання: (1) перевірити наявність взаємозв'язку показників ВВП України із динамікою загальних обсягів експорту та імпорту високотехнологічних товарів; (2) оцінити вплив динаміки експорту основних видів високотехнологічної продукції на показники

економічного зростання України; (3) перевірити залежність економічного зростання України від імпорту основних видів високотехнологічної продукції.

Виклад основного матеріалу. Конкурентні позиції України на міжнародних ринках забезпечуються переважно за рахунок експорту сировинних товарів та продукції з невисоким рівнем доданої вартості. Зокрема, найбільшу частку у структурі експорту товарів у 2022 р. займали зернові культури (20,6%), жири та олії тваринного або рослинного походження (13,5%), чорні метали (10,3%), тоді як в імпорті переважали палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки (23,2%), машини та електротехнічне обладнання (16,6%). При цьому, у 2022 р. частка високотехнологічної продукції в експорті товарів не перевищувала 7%, а в імпорті частка цієї продукції становила 15%.

Загалом, за період з 2010 р. по 2022 р. відбулося зниження обсягів експорту високотехнологічних товарів з України на 5% - з 3107 млн дол. США до 2941,5 млн дол. США, а імпорт збільшився на 20% - з 6939 млн дол. США до 8370,5 млн дол. США (рис. 1). Зниження обсягів імпорту високотехнологічної продукції у кризові періоди були більш істотними, порівняно з експортом. Так, у 2015 р. імпорт високотехнологічних товарів в Україну знизився на 34,2% порівняно з 2010 р., тоді як обсяги експорту зменшилися на 20% за аналогічний період. Різне зниження обсягів імпорту високотехнологічних товарів в Україну в період економічної кризи 2014-2015 рр., зумовленої анексією Росією Криму і початком бойових дій на Донбасі, можемо пояснити значною залежністю вітчизняної економіки від імпорту високотехнологічних товарів. В умовах економічної кризи відбувалося різке зниження виробництва продукції, де використовуються імпортні комплектуючі, та скорочення обсягів споживання імпортних товарів на внутрішньому ринку. З цієї точки зору, експорт високотехнологічної продукції є відносно стійкішим до кризових ситуацій в українській економіці, оскільки попит на цю продукцію на зовнішніх ринках є менш впливовим чинником, порівняно зі спроможністю підприємств виготовляти продукцію в умовах кризи.

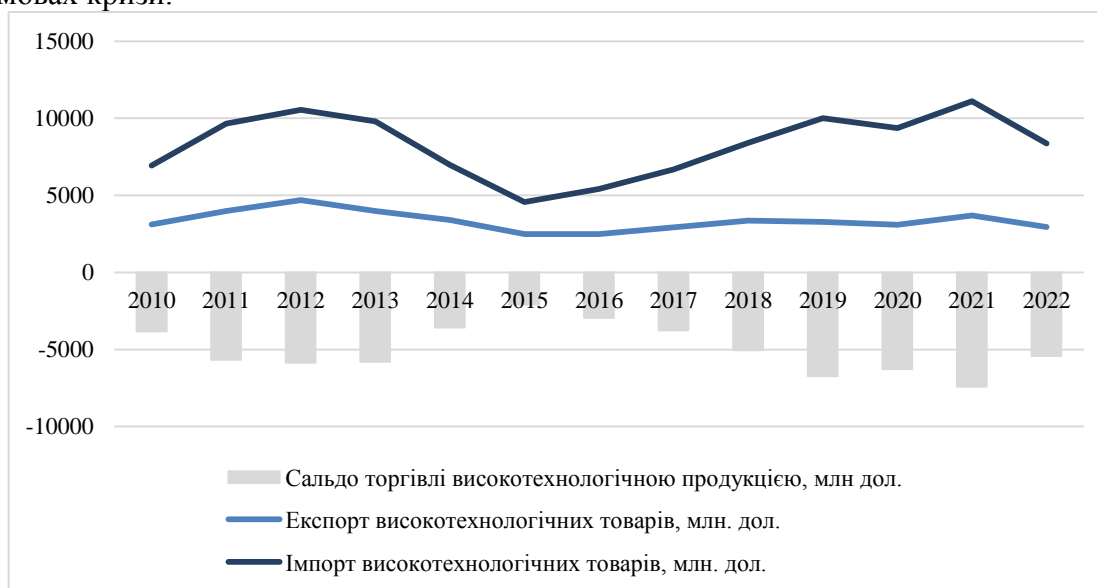

Рисунок 1 - Динаміка експорту, імпорту та сальдо зовнішньої торгівлі України високотехнологічною продукцією у 2010-2022 рр. (побудовано за даними [7])

У короткостроковому періоді динаміка імпорту високотехнологічних товарів також була більш чутливою до кризових проявів в економіці України, ніж динаміка експорту цих товарів. Так, у 2015 р. порівняно з 2014 р. спостерігалось зниження

обсягів високотехнологічного імпорту на 35%, тоді як експорт зменшився на 27,3%. За рік повномасштабного вторгнення російських військ в Україну також відбулося зниження обсягів торгівлі високотехнологічною продукцією: у 2022 р. порівняно з 2021 р. обсяги експорту зменшилися на 21%, а обсяги імпорту – на 25%.

Як видно з рисунку 1, сальдо зовнішньої торгівлі України високотехнологічною продукцією упродовж 2010-2022 рр. було від'ємним. Найбільше його значення (-7412,3 млн дол. США) спостерігалось у 2021 р., що обумовлено істотним зростанням імпорту високотехнологічної продукції. Найменше значення сальдо (-2084,3 млн дол. США) у торгівлі високотехнологічними товарами спостерігалось у 2015 р., оскільки за період 2014-2015 рр. темпи зниження імпорту були вищими, порівняно зі зниженням експорту.

Серед чотирьох груп високотехнологічних товарів традиційно найбільшу частку в зовнішній торгівлі займають електричні машини. У 2022 р. їх частка становила 5,8% в експорті та 9% в імпорті товарів. Найменшою була частка літальних апаратів в зовнішній торгівлі України, але відбулося зростання частки літальних апаратів в імпорті товарів до України з 0,1% у 2010 р. до 0,6% у 2022 р., що зумовлене зростанням потреби у такій продукції в умовах війни. Частка фармацевтичної продукції в експорті товарів збільшилася з 0,4% у 2010 р. до 0,5% у 2022 р., проте залишається на порядок меншою ніж частка цієї продукції в імпорті товарів, яка у 2022 р. становила 3,4% і була на 0,6 процентних пункти (п. п.) меншою, ніж у 2010 р. Частка приладів оптичних та фотографічних в експорті товарів є низькою і характеризується тенденцією до зниження – з 0,5% у 2010 р. до 0,3% у 2022 р. Водночас, частка цих товарів в імпорті є більшою і зростає з 1,4% до 2,1% за аналогічний період. Така ситуація свідчить про зниження конкурентоспроможності вітчизняних приладів не лише на міжнародному ринку, але й на внутрішньому ринку, оскільки зростає попит вітчизняних споживачів на імпортовану продукцію.

Попередній аналіз основних тенденцій торгівлі України високотехнологічною продукцією дозволяє сформулювати такі гіпотези: (1) імпорт високотехнологічної продукції є більш важливим для економіки України, ніж експорт; (2) істотний вплив на економічне зростання України має експорт товарних груп, частка яких в експорті є порівняно високою; (3) імпорт усіх товарних груп високотехнологічної продукції має вплив на економічне зростання України.

Для перевірки сформульованих гіпотез використаємо метод множинної лінійної регресії з використанням офіційних даних за 2010-2022 рр. про товарну структуру зовнішньої торгівлі, які опубліковані Державною службою статистики України, а також дані Світового банку про ВВП, ВВП на одну особу та щорічне зростання ВВП України. Визначення впливу обсягів експорту та імпорту високотехнологічних товарів на економічне зростання України проведемо, ґрунтуючись на функціональній залежності обсягу ВВП від показників обсягу експорту та імпорту високотехнологічної продукції:

$$Y_t = f(\text{vol_Exp_ht}; \text{vol_Imp_ht}), \quad (1)$$

$$Y_t = f(\text{vol_exp30}; \text{vol_exp85}; \text{vol_exp88}; \text{vol_exp90}), \quad (2)$$

$$Y_t = f(\text{vol_imp30}; \text{vol_imp85}; \text{vol_imp88}; \text{vol_imp90}), \quad (3)$$

де Y_t – вектор залежних змінних, що включає показники економічного зростання; vol_Exp_ht – загальні обсяги експорту високотехнологічної продукції; vol_Imp_ht – загальні обсяги імпорту високотехнологічної продукції; vol_exp30 (vol_imp30) – обсяги експорту (імпорту) фармацевтичної продукції (30 група товарів); vol_exp85 (vol_imp85) – обсяги експорту (імпорту) електричних машин (85 група товарів); vol_exp88 (vol_imp88) – обсяги експорту (імпорту) літальних апаратів (88

група товарів); vol_exp90 (vol_imp90) – обсяги експорту (імпорту) приладів та апаратів оптичних і фотографічних (90 група товарів).

Для підтвердження чи спростування взаємозв'язку економічного зростання України з обсягами експорту (імпорту) високотехнологічної продукції та залежності економічного зростання від динаміки торгівлі окремими товарними групами високотехнологічної продукції побудуємо модель лінійної регресії, яка має вигляд рівняння:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 \cdot x_1 + \dots + \beta_k \cdot x_k + u, \quad (4)$$

де Y – залежна пояснювальна змінна, (x_1, x_2, \dots, x_k) – незалежні пояснюючі змінні, u – випадкова похибка, розподіл якої в загальному випадку визначається незалежними змінними, але математичне сподівання якої дорівнює нулю.

На першому етапі дослідження економічне зростання описується почергово динамічним рядом таких показників: обсяг ВВП у фактичних цінах (млрд дол.); темпи зміни ВВП (% до попереднього року), ВВП у розрахунку на одну особу (дол.). В якості залежних змінних використаємо загальні обсяги експорту та імпорту високотехнологічної продукції (X_{1t}, X_{2t}). На другому етапі дослідження вектор залежної змінної буде включати ті ж показники ВВП, що й на першому етапі, а множину незалежних змінних сформуємо з показників згідно рівняння (2) та рівняння (3): обсяг експорту високотехнологічних товарів ($x_{11t}, x_{12t}, x_{13t}, x_{14t}$); обсяг імпорту високотехнологічних товарів ($x_{21t}, x_{22t}, x_{23t}, x_{24t}$).

Статистичні дані були перераховані в натуральні логарифми. Регресійний аналіз даних виконаний із застосуванням модуля «Multiple Regression» комп'ютерної програми «Statistica 7.0».

Динаміка ВВП у фактичних цінах та ВВП у розрахунку на одну особу упродовж 2010-2022 рр. була стабільно зростаючою, тоді як динаміка індексу ВВП характеризувалася істотним зниженням показника у кризові періоди 2013-2015 рр., 2020 р. та 2022 р. (табл. 1). Обсяги експорту та імпорту високотехнологічної продукції також зменшувалися в ці періоди, а тому можемо припустити наявність залежності між індексом ВВП і експортом та імпортом високотехнологічної продукції. З огляду на стійке зростання ВВП у фактичних цінах та ВВП у розрахунку на одного мешканця, що відрізняється від тенденцій зміни обсягів експорту та імпорту високотехнологічних товарів, не можливо однозначно стверджувати про наявність взаємозв'язку між цими змінними. Тому, проведемо перевірку окреслених залежностей за допомогою регресійного аналізу.

За результатами регресійного аналізу нами виявлено істотний прямий взаємозв'язок між обсягами ВВП України у фактичних цінах та загальними обсягами імпорту високотехнологічної продукції (табл. 2), про що свідчить високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,942$). Зв'язок між залежною та незалежною змінними є щільним, оскільки розрахункове значення критерію Фішера перевищувало його табличне значення. Коефіцієнт детермінації свідчить про те, що зміна ВВП у фактичних цінах на 88,8% залежала від зміни обсягів імпорту високотехнологічної продукції, а на 11,2% - від інших факторів, не включених до регресійної моделі. Рівень статистичної помилки не перевищував 1%, що підтверджує статистичну значимість отриманих результатів. При цьому, вплив загального обсягу експорту високотехнологічної продукції на ВВП виявився статистично не значущим.

Таблиця 1 - Дані для регресійного аналізу залежності економічного зростання України від торгівлі високотехнологічною продукцією у 2010-2023 рр. [7-10]

Рік	Залежна змінна			Незалежні змінні	
	Індекс фізичного обсягу ВВП, % до попереднього року	ВВП у фактичних цінах, млрд дол.	ВВП на одну особу, дол.	Експорт високотехнологічних товарів, млн. дол.	Імпорт високотехнологічних товарів, млн. дол.
	<i>Index_GDP</i>	<i>GDP</i>	<i>GDP_pc</i>	<i>Exp_ht</i>	<i>Imp_ht</i>
2010	104,1	141,2	3078,4	3107,2	6939,0
2011	105,5	169,3	3704,8	3984,4	9650,2
2012	100,2	182,6	4004,8	4694,9	10554,0
2013	100,0	190,5	4187,7	3992,2	9792,2
2014	93,4	133,5	3104,7	3411,4	6979,1
2015	90,2	91,0	2124,7	2481,3	4565,6
2016	102,4	93,4	2187,7	2483,1	5424,0
2017	102,4	112,1	2638,3	2918,5	6684,4
2018	103,5	130,9	3096,6	3353,2	8405,1
2019	103,2	153,9	3661,5	3271,1	10006,2
2020	96,2	156,6	3751,7	3083,2	9361,2
2021	103,4	199,8	4827,8	3689,6	11101,8
2022	88,9	160,5	4534,0	2941,5	8370,5

Таблиця 2 - Результати регресійного аналізу залежності економічного зростання України від торгівлі високотехнологічними товарами у 2010-2022 рр.

N=13	Регресійний аналіз для залежної змінної: <i>GDP</i> R=0,942, R ² =0,888 F(1,11)=87,221, p<0,00000, Std. Error: 0,088					
	Beta	Std. Err. of Beta	B	Std. Err. of B	t(11)	p-level
Постійна величина			-2,964	0,849	-3,490	0,00505
<i>Imp_ht</i>	0,942	0,100	0,881	0,094	9,339	0,000001

В результаті проведеного дослідження не виявлено статистично значимої залежності ВВП на одну особу та індексу ВВП України від зміни експорту та імпорту високотехнологічної продукції. Отже, не зважаючи на подібну динаміку залежної та незалежних змінних, гіпотеза про наявність взаємозв'язку між ними не підтвердилася.

Наступною гіпотезою, яку ми сформулювали, є залежність показників економічного зростання України від обсягів експорту основних видів високотехнологічних товарів як незалежних змінних. Для перевірки цієї гіпотези в якості незалежних змінних використаємо показники експорту основних товарних груп високотехнологічної продукції (табл. 3). Вектор залежних змінних включатиме показники економічного зростання України, які подані у таблиці 1.

Таблиця 3 - Динаміка експорту високотехнологічних товарів України у 2010-2022 рр., тис. дол. [7]

Рік	Експорт фармацевтичної продукції	Експорт електричних машин	Експорт літальних апаратів	Експорт приладів оптичних та фотографічних
	<i>vol_exp30</i>	<i>vol_exp85</i>	<i>vol_exp88</i>	<i>vol_exp90</i>
2010	198519,5	2535098,3	123840,3	249761,7
2011	195143,5	3189195,5	321809,0	278234,1
2012	243458,2	3231850,0	925754,6	293862,4
2013	251525,6	3134084,6	313690,1	292946,6
2014	255591,6	2680087,4	246278,7	229409,1
2015	155441,6	1979214,2	190635,6	156010,0
2016	184182,8	2076689,8	78942,8	143254,0
2017	192111,3	2548778,6	29029,1	148588,9
2018	216178,0	2930412,2	61049,8	145591,2
2019	250792,2	2772044,3	70163,0	178108,4
2020	268221,7	2572436,3	81940,7	160580,9
2021	315424,7	3139286,9	66241,2	168623,3
2022	238141,7	2558191,5	26584,9	118631,4

Результати лінійної регресії підтвердили наявність міцного прямого зв'язку ($R=0,930$) між ВВП у фактичних цінах і обсягами експорту фармацевтичної продукції та електричних машин (табл. 4). Так, при зростанні експорту фармацевтичних товарів на 1% відбувалося зростання ВВП на 0,508% за інших незмінних умов, а збільшення на 1% експорту електричних машин сприяло зростанню залежної змінної на 1,035% за інших рівних умов. Розрахункове значення критерію Фішера перевищує його табличне значення, що свідчить про щільність зв'язку між змінними. Коефіцієнт детермінації показує, що зміна ВВП у фактичних цінах на 86,6% залежала від експорту фармацевтичних препаратів та електричних машин, а на 13,4% - від інших факторів. Рівень статистичної помилки не перевищував 5%, що свідчить про прийнятність результатів регресії.

Таблиця 4 - Результати регресійного аналізу залежності економічного зростання України від експорту основних високотехнологічних товарів у 2010-2022 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>GDP_рс</i>
Кількість спостережень	13	13
Постійна величина	-16,622*** (2,788)	-11,946*** (3,437)
<i>vol_exp30</i>	0,508** (0,201)	0,737** (0,248)
<i>vol_exp85</i>	1,035*** (0,246)	0,741** (0,303)
R	0,930	0,897
R ²	0,866	0,805
F-критерій	F(2,10)=32,341	F(2,10)=20,707

* - статистична помилка на рівні 10%; ** - статистична помилка на рівні 5%;

*** - статистична помилка на рівні 1%.

Істотний та щільний взаємозв'язок ми виявили між ВВП на одного мешканця та

обсягами експорту фармацевтичних препаратів і електричних машин, про що свідчать значення коефіцієнту кореляції ($R=0,897$) та критерію Фішера. Проте, позитивний вплив експорту фармацевтичної продукції на ВВП на одного мешканця є сильнішим, а вплив експорту електричних машин - слабшим, порівняно з їхнім впливом на ВВП згідно першої моделі регресії. За результатами регресії, при збільшенні експорту фармацевтичних препаратів на 1% відбувалося зростання ВВП на одного мешканця на 0,737% за інших рівних умов, а збільшення експорту електричних машин на 1% сприяло зростанню залежної змінної на 0,741% за інших незмінних умов. Статистична помилка регресійного аналізу була меншою 5%, що підтверджує прийнятність отриманих результатів.

В результаті регресійного аналізу не виявлено статистично значимого впливу обсягів експорту основних видів високотехнологічної продукції на індекс ВВП. Не підтверджено вплив експорту приладів оптичних та фотографічних і експорту літальних апаратів на ВВП України у фактичних цінах та ВВП на одного мешканця у 2010-2022 рр., що, на нашу думку, зумовлено порівняно невеликими обсягами експорту цієї високотехнологічної продукції. Отже, ми отримали підтвердження гіпотези про те, що на економічне зростання впливає динаміка експорту тих товарних груп високотехнологічної продукції, які експортуються в значних обсягах та мають порівняно високу частку в структурі експорту товарів України.

З метою оцінки впливу імпорту основних високотехнологічних товарів на економічне зростання України використаємо в якості залежних змінних показники, що характеризують ВВП (табл. 1), та показники імпорту фармацевтичних препаратів, електричних машин, літальних апаратів, приладів оптичних та фотографічних - як незалежні змінні (табл. 5).

Таблиця 5 - Динаміка імпорту високотехнологічних товарів до України у 2010-2022 рр., тис. дол. [7]

Рік	Імпорт фармацевтичної продукції	Імпорт електричних машин	Імпорт літальних апаратів	Імпорт приладів оптичних та фотографічних
	<i>vol_imp30</i>	<i>vol_imp85</i>	<i>vol_imp88</i>	<i>vol_imp90</i>
2010	2445836,0	3603172,8	32076,7	857914,4
2011	2878998,1	5682738,5	69357,6	1019098,5
2012	3307942,1	5951760,5	107285,0	1187031,1
2013	3099928,6	5560496,1	70394,7	1061424,7
2014	2473307,8	3806594,0	49218,3	649951,6
2015	1367034,5	2695169,2	54859,9	448503,0
2016	1606956,3	3203225,2	50469,9	563389,4
2017	1767455,8	4125804,9	28705,0	762459,7
2018	1947012,5	5479282,4	64042,3	914786,0
2019	2143147,0	6654730,5	154558,1	1053759,5
2020	2523224,1	5476236,2	113764,7	1248001,8
2021	3056616,1	6205955,8	355139,0	1484124,4
2022	1900590,4	4981278,3	335654,2	1152982,9

За результатами регресійного аналізу нами побудовано дві моделі: (1) залежність ВВП України від імпорту електричних машин та приладів оптичних і

фотографічних; (2) залежність ВВП у розрахунку на одну особу від імпорту електричних машин, літальних апаратів та приладів оптичних і фотографічних (табл.6).

Як видно з таблиці, зв'язок між ВВП та незалежними змінними є міцним, про що свідчить значення коефіцієнту кореляції ($R=0,972$). Звернемо увагу, що зв'язок між ВВП та незалежними змінними був прямий: при збільшенні на 1% імпорту електричних машин відбувалося зростання залежної змінної на 0,451%, а збільшення на 1% імпорту приладів оптичних і фотографічних сприяло зростанню ВВП на 0,407% за інших незмінних умов. Позитивний вплив імпорту цієї продукції обумовлений тим, що імпортовані прилади та електричні машини використовуються у подальшому виробництві іншої продукції, а тому беруть участь у створенні доданої вартості. Коефіцієнт детермінації показує, що динаміка ВВП України на 94,5% залежала від імпорту електричних машин та приладів оптичних і фотографічних, а на 5,5% - від інших чинників, що не були враховані при побудові моделі. Похибка розрахунків не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну значимість регресійної моделі.

Таблиця 6 - Результати регресійного аналізу залежності економічного зростання України від імпорту основних високотехнологічних товарів у 2010-2022 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>GDP_рс</i>
Кількість спостережень	13	13
Постійна величина	-7,226*** (0,997)	-2,500* (1,140)
<i>vol_imp85</i>	0,451*** (0,101)	0,323** (0,129)
<i>vol_imp88</i>	-	0,113** (0,041)
<i>vol_imp90</i>	0,407*** (0,081)	0,335** (0,136)
R	0,972	0,968
R ²	0,945	0,938
F-критерій	F(2,10)=86,219	F(3,9)=45,790

* - статистична помилка на рівні 10%; ** - статистична помилка на рівні 5%;

*** - статистична помилка на рівні 1%.

Подібний взаємозв'язок виявлений також між ВВП на одну особу та імпортом електричних машин, літальних апаратів та приладів оптичних і фотографічних. Найбільший позитивний вплив на залежну змінну здійснював імпорт електричних машин та приладів оптичних і фотографічних – при збільшенні цих змінних на 1% відбувалося зростання ВВП на одну особу на 0,323% та 0,335% відповідно. Прямий вплив імпорту літальних апаратів на ВВП на одного мешканця був дещо меншим: при збільшенні незалежної змінної на 1% залежна змінна зростала на 0,113%. Статистична помилка розрахунку постійної величини становила 5,6%, а помилка розрахунку інших факторних ознак не перевищувала 5%, що свідчить про прийнятність отриманих результатів.

В результаті регресійного аналізу не виявлено статистично значимого зв'язку між показниками економічного зростання України та імпортом фармацевтичної продукції. Це, на нашу думку, пояснюється тим, що за кордоном здійснюється закупівля переважно готових медикаментів та фасованих медичних препаратів, які призначені для задоволення споживчого попиту на внутрішньому ринку і не беруть участі у створенні доданої вартості в Україні. Також відсутній взаємозв'язок між індексом ВВП та імпортом усіх чотирьох груп високотехнологічних товарів.

Висновки. Рівень високотехнологічності зовнішньої торгівлі України упродовж останніх десяти років був невисоким. Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів України не перевищувала 7%, а в імпорті - була на рівні 15%. При цьому, відбулося зниження обсягів експорту та зростання обсягів імпорту високотехнологічної продукції, що обумовило збільшення від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі цими товарами. Серед високотехнологічних товарів найбільша частка в зовнішній торгівлі України належить електричним машинам, а частки інших товарних груп є значно меншими. Така ситуація в зовнішній торгівлі України високотехнологічними товарами свідчить про погіршення конкурентних позицій вітчизняних виробників на міжнародних ринках, що значною мірою обумовлене втратою російського ринку, труднощами у проведенні модернізації підприємств та низькою їхньою спроможністю вийти на нові ринки в умовах війни. У зв'язку з цим для України є важливим визначення перспективних високотехнологічних галузей промисловості, участь яких у міжнародному поділі праці забезпечує найвищий позитивний ефект для економіки.

У результаті регресійного аналізу нами підтверджено істотний прямий зв'язок між обсягами ВВП України у фактичних цінах та обсягами імпорту високотехнологічної продукції, а вплив загальних обсягів експорту високотехнологічних товарів на показники економічного зростання України виявився статистично не значимим. Отже, високотехнологічний імпорт відіграє важливу роль у забезпеченні економічного зростання України, а значення експорту є неістотним через його порівняно невеликий обсяг. Водночас, результати дослідження підтвердили істотний прямий вплив експорту фармацевтичної продукції та електричних машин на ВВП України та ВВП у розрахунку на одну особу, що дозволяє обґрунтовано вважати ці галузі промисловості перспективними з точки зору забезпечення експортоорієнтованого зростання української економіки. Підтверджений прямий зв'язок між ВВП України та імпортом електричних машин та приладів оптичних і фотографічних, а також пряма залежність ВВП на одну особу від імпорту електричних машин, літальних апаратів та приладів оптичних і фотографічних, свідчить про важливість імпортних компонентів для розвитку цих галузей та їх позитивний вплив на економічне зростання України. У зв'язку з цим, в умовах повоєнного відновлення економіки необхідно передбачити інструменти і заходи ефективної державної підтримки не лише експортоорієнтованих високотехнологічних галузей промисловості, але й тих підприємств, що імпортують складові для виготовлення кінцевої продукції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Sahin, B. E. Impact of high technology export on economic growth: an analysis on Turkey. *Journal of Business, Economics and Finance (JBEF)*. 2019. Vol. 8(3). pp.165-172.
2. Ekananda, M. and Parlinggoman, D. G. The role of high-tech exports and foreign direct investments (FDI) on economic growth. *European Research Studies Journal*. 2017. Vol. 4(A). P. 194-212.
3. Sojoodi, S. and Baghbanpour, J. The Relationship Between High-Tech Industries Exports and GDP Growth in the Selected Developing and Developed Countries. *Journal of the Knowledge Economy*. 2023. <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01174-3>.
4. Kabaklarlı, E., Duran, M. S., & Telli Üçler, Y. High-technology exports and economic growth: panel data analysis for selected oecd countries. *Forum Scientiae Oeconomia*. 2018. Vol. 6(2). P. 47-60.
5. Калюжна Н., Дашков С. Технологічна спеціалізація експорту як чинник економічного зростання. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. №6. С. 4-20.
6. Шевчук В.О., Черкас Н.І. Вплив структури зовнішньої торгівлі України на

економічне зростання в контексті залучення до глобальних ланцюгів вартості. Економіка України. 2019. №2(687). С. 22-36.

7. Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2010-2022 рр. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/zd/tsztt/arh_tsztt2023_u.html.

8. GDP (current US\$) – Ukraine. World Bank URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=UA>.

9. GDP per capita (current US\$) – Ukraine. World Bank URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=UA-GE>.

10. GDP growth (annual %) – Ukraine. World Bank URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=UA>.

REFERENCES

1. Sahin, B. E. (2019). Impact of high technology export on economic growth: an analysis on Turkey. *Journal of Business, Economics and Finance (JBEF)*, 8(3), 165-172.

2. Ekananda, M., Parlinggoman, D. G. (2017). The role of high-tech exports and foreign direct investments (FDI) on economic growth. *European Research Studies Journal*, 4(A), 194-212.

3. Sojoodi, S., Baghbanpour, J. (2023) The Relationship Between High-Tech Industries Exports and GDP Growth in the Selected Developing and Developed Countries. *Journal of the Knowledge Economy*. <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01174-3>.

4. Kabaklarly, E., Duran, M. S., Telli Üçler, Y. (2018). High-technology exports and economic growth: panel data analysis for selected oecd countries. *Forum Scientiae Oeconomica*, 6(2), 47–60.

5. Kalyuzhna, N., Dashkov, S. (2023). Technological specialization of export as a factor of economic growth. *Foreign trade: economy, finance, law*, 6, 4-20.

6. Shevchuk, V. O., Cherkas, N. I. (2019). Influence of Ukraine's foreign trade structure on economic growth in context of involvement in global value chains. *Economy of Ukraine*, 2(687), 22-36.

7. Commodity structure of Ukraine's foreign trade in 2010-2022. State Statistics Service of Ukraine. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/zd/tsztt/arh_tsztt2023_u.html.

8. GDP (current US\$) – Ukraine. World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=UA>.

9. GDP per capita (current US\$) – Ukraine. World Bank URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=UA-GE>.

10. GDP growth (annual %) – Ukraine. World Bank URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=UA>.

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.3

УДК 311.21:339.56.005

JELClassification: B20, B27, F12.

Лимар В.В.

д.е.н., професор Донецького національного університету імені Василя Стуса

ORCID 0000-0002-4328-7529

v.lymar@donnu.edu.ua

Сафаров У. А. огли

аспірант Донецького національного університету імені Василя Стуса

ORCID 0009-0001-0382-8701

safarov.u@donnu.edu.ua

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

Визначено, що механізмом реалізації міжнародних зв'язків є міжнародний ринок як форма встановлених економічних відносин, як міжнародний рух капіталу, міжнародна торгівля, міжнародний трансфер технологій, міжнародні розрахунки та валютні операції та міжнародна міграція. Однак основною формою міжнародних зв'язків є міжнародна торгівля. Вона є як передумовою, так і наслідком міжнародного поділу праці. Зазначено, що основними факторами розвитку міжнародної торгівлі є такі: поглиблення і поширення міжнародного поділу праці та інтернаціоналізація виробництва; впровадження результатів науково-технічної революції, що, реалізується в оновленні основного капіталу, виробництві нових видів продукції, виникненні нових галузей економіки та оновленні традиційних; активізація діяльності ТНК на міжнародному ринку; лібералізація міжнародної торгівлі на багатосторонній основі, що виявляється у ліквідації або зниженні тарифних та нетарифних обмежень, утворенні вільних економічних зон, створенні спільних підприємств; розвиток торгово-економічної інтеграції за допомогою створення зон вільної торгівлі, запровадженні єдиного тарифу стосовно країн, які не беруть участі в економічних інтеграційних об'єднаннях, створення спільних ринків і валютно-економічних союзів; отримання політичної незалежності територіями, які раніше були колоніями, і поява «нових індустріальних держав». Також зазначено, що міжнародна торгівля товарами та послугами вимірюється такими показниками: рівнем експорту (рівень експорт визначається співвідношенням обсягу експорту товарів та послуг та обсягу валового внутрішнього продукту); рівнем імпорту (співвідношення обсягу імпорту до валового національного продукту з метою визначення імпортозалежності економіки певної країни); структурою експорту (структура експорту відображає частку певних груп товарів в обсязі експорту, а за товарами, на які припадає найбільша питома вага товарів, можна визначити галузеву спеціалізацію країни); структурою імпорту (визначає частку певних груп товарів в загальному обсязі імпорту).

Ключові слова: міжнародна торгівля, теорії міжнародної торгівлі, структура міжнародної торгівлі, міжнародний поділ праці, міжнародний ринок, зони вільної торгівлі.

2 табл., 1 рис. 13 літ.

Lymar V.V.

Doctor of economic sciences, associate professor of Vasyl' Sus Donetsk National University
ORCID 0000-0002-4328-7529
v.lymar@donnu.edu.ua

Safarov Ulvi

PhD student of Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID 0009-0001-0382-8701
safarov.u@donnu.edu.ua

**THE ESSENCE OF THE CONCEPT AND MAIN INDICATORS OF
INTERNATIONAL TRADE**

It is determined that the mechanism for implementing international relations is the international market as a form of established economic relations, such as international capital flows, international trade, international technology transfer, international settlements and currency transactions, and international migration. However, the main form of international relations is international trade. It is both a prerequisite and a consequence of the international division of labour. It is noted that the main factors of international trade development are the following: deepening and spreading of the international division of labour and internationalisation of production; implementation of the results of the scientific and technological revolution, which is realised in the renewal of fixed capital, production of new types of products, emergence of new sectors of the economy and renewal of traditional ones; intensification of TNCs' activities in the international market; liberalisation of international trade on a multilateral basis, which is manifested in the elimination or reduction of tariff and non-tariff restrictions, formation of It is also noted that international trade in goods and services is measured by the following indicators: the level of exports (the level of exports is determined by the ratio of exports of goods and services to the volume of gross domestic product); the level of imports (the ratio of imports to gross national product in order to determine the import dependence of the economy of a particular country); structure of exports (the structure of exports reflects the share of certain groups of goods in the volume of exports, and the goods that account for the largest share of goods can be determined by the

Keywords: international trade, theories of international trade, structure of international trade, international division of labour, international market, free trade zones.

2 table, 2 fig., 13 ref.

Постановка проблеми. Економічна успішність будь-якої країни ґрунтується на внутрішній і зовнішній торгівлі. Жодна країна світу не змогла створити ефективну економіку та відокремити себе від міжнародної економічної системи. В період активізації глобалізаційних процесів світового господарства посилюється роль торговельно-економічних відносин країни. Саме міжнародна торгівля як форма міжнародних економічних відносин є важливою складовою, збалансуванням економічного зростання, дозволяє підвищити конкурентоспроможність національної економіки, стимулює рівень життя та забезпечує задоволення потреб населення.

Механізмом реалізації міжнародних зв'язків є міжнародний ринок як форма встановлених економічних відносин, як міжнародний рух капіталу, міжнародна торгівля, міжнародний трансфер технологій, міжнародні розрахунки та валютні операції та міжнародна міграція. Однак основною формою міжнародних зв'язків є міжнародна торгівля. Перші позиції у світовій торгівлі займають розвинуті країни. На них приходиться 2/3 всього обсягу експорту та імпорту. Найбільшими впливовими

учасниками світового ринку є Китай, Німеччина, США, Японія, Південна Корея та Нідерланди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане дослідження проведено на основі аналізу робіт вітчизняних та зарубіжних вчених. Особливу увагу приділено роботам Єріної І.В. [1], в якій досліджено тенденції розвитку і структуру українського ринку товарів та послуг, Кизими М.О. та Матюшенка І.Ю. [3], які надали оцінку членству України у Світовій організації торгівлі, Чернеги О.Б. та Кожухової Т.В. [5], що дослідили міжнародну торгівлю як чинник сталого розвитку. Також в даній роботі проаналізовано наукові підходи класиків економічної думки до визначення поняття міжнародної торгівлі, зокрема Сміта А. [7], Рікардо Д. [8], Кругмана П. [9], Міля Дж.С. [10], Хекшера та Оліна [11], Самуельсона П. [12] та багатьох інших.

Отже, **метою** даного дослідження є поглиблення поглядів про сутність поняття міжнародної торгівлі та структурування основних економічних показників, які дозволяють здійснити її аналіз.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна торгівля займає центральне місце у системі міжнародних економічних відносин. Вона є як передумовою, так і наслідком міжнародного поділу праці. Впродовж історичного розвитку міжнародна торгівля пройшла шлях від окремих та іноді випадкових зовнішньоторговельних операцій до довгострокового масштабного торговельно-економічного співробітництва.

Науково-технічна революція стала двигуном міжнародного товарообміну. Специфіка сучасного етапу міжнародної торгівлі виявляється у процесі аналізу її довгострокових тенденцій, форм і методів. Міжнародна торгівля є центральною ланкою системи світогосподарських зв'язків, що об'єднує майже всі країни світу в єдину міжнародну економічну систему [1, с. 39–44]. Міжнародна торгівля є способом, який держави світу використовують для розвитку національної економіки, збільшення продуктивності праці та ефективного використання наявних ресурсів.

Зовнішня торгівля на сьогоднішній день трансформувалася у важливу галузь економіки країни. Збільшується її вплив на всесвітнє фінансове зростання [2]. Роль зовнішньої торгівлі як одного з основних факторів економічного розвитку країни доведена на теоретичному та емпіричному рівнях і визнана великою кількістю науковців. Товаропотоки між країнами визначаються багатьма різними чинниками як економічного, так і політичного характеру. Процеси глобалізації, вертикальної спеціалізації країн разом із необхідністю забезпечити ресурси економічного розвитку останнім часом суттєво змінили напрямки товаропотоків у світі. Водночас розширення мережі різних торгових об'єднань, угод та розширення Світової організації торгівлі сприяє розвитку взаємодії між країнами, створюючи додаткові ризики для міжнародної економічної безпеки [3].

В таблиці 1 представлено декілька наукових підходів до визначення поняття «міжнародна торгівля».

Сміт А., відомий шотландський економіст і філософ XVIII століття, зробив великий внесок у розвиток економічної теорії, зокрема в області міжнародної торгівлі. Його погляди на міжнародну торгівлю можна знайти в його головній праці "Багатство народів" (1776) [7] Далі структуровано ключові аспекти його поглядів (рис. 1).

Рікардо Д., англійський економіст XIX століття, розвинув і поглибив ідеї Адама Сміта щодо міжнародної торгівлі. Його найважливіший внесок у цю галузь економічної науки полягає в розробці теорії порівняльних переваг, яка стала фундаментальною концепцією сучасної економіки. Далі наведено основні аспекти поглядів Рікардо на міжнародну торгівлю.

Таблиця 1 – Наукові підходи до трактування поняття «міжнародна торгівля»

Автор і джерело	Підхід до визначення
Сміт А. "Дослідження про природу та причини багатства народів" (1776)	Міжнародна торгівля — це процес обміну товарами та послугами між різними країнами. Вона дозволяє кожній країні спеціалізуватися на виробництві тих товарів, які вони можуть виробляти з найменшими витратами, та обмінювати їх на товари, які виробляються в інших країнах з меншими витратами
Рікардо Д. "Принципи політичної економії та оподаткування" (1817)	Міжнародна торгівля базується на принципі порівняльних переваг, коли країни спеціалізуються на виробництві тих товарів, де вони мають відносну перевагу, і торгують ними з іншими країнам
Кругман П., і Обстфельд М. "Міжнародна економіка: теорія та політика" (1988)	Міжнародна торгівля — це обмін товарами та послугами між країнами, що виникає внаслідок різниць у технологіях, ресурсах, споживчих вподобаннях і політиці. Вона сприяє економічному зростанню, ефективності та конкуренції
Міллер Дж. С. "Принципи політичної економії" (1848)	Міжнародна торгівля — це форма економічної діяльності, при якій країни обмінюються продуктами своїх національних економік. Вона базується на принципах вигоди від обміну та економії від масштабів
Гекшер Е., Олін Б. "Гекшер-Олінська теорія міжнародної торгівлі" (1933)	Міжнародна торгівля — це процес обміну товарами та послугами між країнами, який зумовлений різницею у забезпеченості ресурсами та технологіями. Вона дозволяє країнам отримувати вигоди від спеціалізації та торгівлі
Самуельсон П., Нордгаус В. "Економіка" (1948)	Міжнародна торгівля дозволяє країнам обмінюватися продуктами та послугами, що призводить до підвищення ефективності, зростання економічного добробуту та розширення ринку. Вона базується на принципах абсолютних та порівняльних переваг

Джерело: складено автором на основі [7-12].

Теорія порівняльних переваг. Рікардо стверджував, що країни виграють від міжнародної торгівлі навіть тоді, коли одна з них може виробляти всі товари з меншими витратами, ніж інші країни. За його теорією, кожна країна повинна спеціалізуватися на виробництві тих товарів, у виробництві яких вона має найбільшу порівняльну перевагу, тобто найменшу альтернативну вартість. Це означає, що навіть якщо країна менш продуктивна у виробництві всіх товарів, вона все одно може виграти від торгівлі, спеціалізуючись на виробництві тих товарів, у яких вона найменш непродуктивна.

Вигоди від торгівлі. Рікардо показав, що торгівля приносить вигоди всім учасникам за рахунок спеціалізації та обміну. Країни, торгуючи між собою, можуть отримувати більше товарів за рахунок ефективнішого використання своїх ресурсів. Це дозволяє підвищити загальний добробут і рівень життя.

Розподіл праці на міжнародному рівні. Подібно до Адама Сміта, Рікардо підтримував ідею поділу праці, але він поширив її на міжнародний рівень. Він вважав, що міжнародна спеціалізація дозволяє країнам використовувати свої ресурси найбільш ефективно, що веде до підвищення продуктивності та економічного зростання.

Роль уряду. Рікардо був прихильником мінімального втручання уряду в економіку. Він вважав, що урядові обмеження на торгівлю, такі як тарифи і квоти, лише шкодять економічному розвитку. Вільна торгівля, на його думку, сприяє конкуренції, інноваціям і ефективності.

Рисунок 1 – Ключові аспекти поглядів А. Сміта

Джерело: структуровано авторами на основі [7].

Рікардіанська рента. Рікардо також розробив концепцію ренти, яка описує, як диференціація в родючості землі або продуктивності інших ресурсів впливає на їхню вартість. Ця концепція має відношення і до міжнародної торгівлі, оскільки ресурси в різних країнах мають різну продуктивність і, відповідно, різну вартість.

Погляди Давіда Рікардо на міжнародну торгівлю значно вплинули на подальший розвиток економічної науки та практику міжнародної торгівлі. Його теорія порівняльних переваг залишається однією з ключових концепцій, що пояснюють вигоди від міжнародного обміну [8].

Пол Кругман, американський економіст і лауреат Нобелівської премії з

економіки, значно розширив традиційні уявлення про міжнародну торгівлю, розробивши нову теорію торгівлі та економічну географію. Його роботи поєднують елементи традиційних теорій з новими підходами, які враховують реальні умови сучасної економіки. Ось кілька основних аспектів поглядів Кругмана на міжнародну торгівлю.

Нова теорія торгівлі. Кругман розробив нову теорію торгівлі, яка включає в себе елементи монополістичної конкуренції і економії від масштабу. Він показав, що країни можуть отримувати вигоди від торгівлі навіть у тому випадку, коли вони виробляють схожі товари, завдяки спеціалізації і економії від масштабу. Це відрізняється від класичних теорій, які фокусуються на порівняльних перевагах.

Масштабна економія і диференціація продукту. Одним з ключових елементів нової теорії торгівлі є ідея, що економія від масштабу (зниження витрат на одиницю продукції при збільшенні обсягів виробництва) і диференціація продукту (створення різноманітних варіантів одного товару) можуть стимулювати міжнародну торгівлю. Це пояснює, чому країни з розвиненими економіками можуть активно торгувати між собою подібними товарами, такими як автомобілі або електроніка.

Економічна географія. Кругман також розробив теорію економічної географії, яка пояснює, як економічні діяльності концентруються в певних регіонах або країнах. Він показав, що економічні сили, такі як транспортні витрати, економія від масштабу і ринок праці, можуть призводити до концентрації виробництва і населення в певних місцях, що впливає на міжнародну торгівлю і розподіл багатства.

Політика торгівлі. Хоча Кругман є прихильником вільної торгівлі, він визнає, що у певних умовах уряди можуть відігравати важливу роль у підтримці економіки. Наприклад, у своїх дослідженнях він звертає увагу на потенційні негативні наслідки глобалізації, такі як нерівність доходів, і рекомендує урядам розробляти політику, яка б пом'якшувала ці негативні ефекти.

Глобалізація і нерівність. Кругман також активно досліджував питання глобалізації та її вплив на економічну нерівність. Він визнає, що глобалізація може призвести до збільшення нерівності в доходах як між країнами, так і всередині них, і наголошує на необхідності політичних заходів для боротьби з цими проблемами.

Погляди Пола Кругмана на міжнародну торгівлю допомогли краще зрозуміти сучасні економічні процеси і розробити більш гнучкі підходи до торгівельної політики. Його роботи мали великий вплив на економічну теорію та практику [9].

Джон Стюарт Міль, видатний британський філософ і економіст XIX століття, значно розширив і розвинув теорії міжнародної торгівлі, запропоновані Адамом Смітом і Давідом Рікардо. Його погляди на міжнародну торгівлю включають кілька важливих концепцій.

Теорія міжнародної вартості. Міль розробив теорію міжнародної вартості, яка пояснює, як визначаються умови торгівлі між країнами. Згідно з цією теорією, умови торгівлі (або відносні ціни товарів) визначаються взаємодією попиту і пропозиції на міжнародному ринку. Це означає, що співвідношення цін товарів, якими торгують країни, залежить від відносної інтенсивності попиту на ці товари в різних країнах.

Взаємна вигода від торгівлі. Міль підтримував ідею, що міжнародна торгівля приносить вигоду всім учасникам. Він пояснював, що країни виграють від торгівлі, оскільки отримують доступ до товарів і послуг, які виробляються більш ефективно в інших країнах. Це дозволяє країнам спеціалізуватися на виробництві тих товарів, у яких вони мають порівняльну перевагу, і обмінюватися ними на взаємовигідних умовах.

Розподіл вигод від торгівлі. Міль також розглядав питання розподілу вигод від міжнародної торгівлі між країнами. Він визнавав, що умови торгівлі можуть впливати на те, яка країна отримає більшу частку вигод. Наприклад, країна з більш сильним

попитом на певний товар може отримати більше вигод від торгівлі.

Принцип порівняльної переваги. Як і Рікардо, Міль підтримував принцип порівняльної переваги, але він розширив його, включивши в аналіз фактори, які можуть впливати на відносні витрати виробництва в різних країнах. Міль враховував не тільки витрати праці, але й інші фактори виробництва, такі як капітал і земля.

Роль держави у міжнародній торгівлі. Міль визнавав, що вільна торгівля, загалом, приносить користь, але він також розумів, що в певних умовах державне втручання може бути виправданим. Наприклад, він підтримував ідею тимчасових тарифів для захисту молодих галузей промисловості, поки вони не стануть достатньо конкурентоспроможними на міжнародному ринку.

Ефекти торгівлі на внутрішню економіку. Міль досліджував вплив міжнародної торгівлі на розподіл доходів всередині країни. Він відзначав, що торгівля може впливати на ціни і зарплати, змінюючи баланс між різними секторами економіки.

Погляди Джона Стюарта Міля на міжнародну торгівлю значно вплинули на розвиток економічної теорії і практики. Його роботи продовжують залишатися актуальними і сьогодні, оскільки вони забезпечують глибоке розуміння механізмів міжнародної торгівлі та її впливу на економічний розвиток [10].

Елі Гекшер і Бертіль Олін, шведські економісти, розробили модель, яка значно розширила уявлення про міжнародну торгівлю, відому як теорія Гекшера-Оліна або теорія факторних пропорцій. Ця теорія стала важливою частиною неокласичної економіки та міжнародної торгівлі. Далі структуровано основні аспекти їхніх поглядів.

Розподіл ресурсів. Теорія Гекшера-Оліна ґрунтується на припущенні, що країни мають різні відносні забезпечення ресурсами, такими як праця, капітал і земля. Країни, що мають надлишок певного ресурсу, мають порівняльну перевагу у виробництві товарів, що вимагають інтенсивного використання цього ресурсу.

Спеціалізація. Відповідно до цієї теорії, країни будуть спеціалізуватися на виробництві та експорті тих товарів, які вимагають інтенсивного використання відносно дешевих і доступних ресурсів, а імпортувати товари, для виробництва яких необхідні відносно дорогі та дефіцитні ресурси.

Модель факторних пропорцій. Теорія Гекшера-Оліна включає дві основні теореми:

Теорема Гекшера-Оліна. Країна буде експортувати ті товари, які використовують у виробництві відносно надлишкові фактори виробництва, і імпортувати ті товари, що вимагають у виробництві дефіцитних факторів;

Теорема вирівнювання цін на фактори виробництва: Вільна торгівля приведе до вирівнювання відносних цін на фактори виробництва між країнами, тобто ціни на працю і капітал у різних країнах стануть ближчими одна до одної в результаті торгівлі.

Вплив торгівлі на розподіл доходів. Теорія Гекшера-Оліна також передбачає, що міжнародна торгівля впливає на розподіл доходів у країнах. Наприклад, у країні з надлишком праці (тобто з відносно дешевою працею) відкриття до міжнародної торгівлі збільшить попит на працю, що підвищить зарплати. У той же час, у країні з надлишком капіталу торгівля збільшить доходи власників капіталу.

Емпіричні перевірки. Хоча теорія Гекшера-Оліна є потужним інструментом для аналізу міжнародної торгівлі, емпіричні дослідження показали, що реальні торгівельні патерни не завжди відповідають її прогнозам. Це стало приводом для подальших досліджень і розробок в області міжнародної торгівлі.

Розвиток теорії. Теорія Гекшера-Оліна послужила основою для багатьох подальших теорій і моделей міжнародної торгівлі. Зокрема, вона була розширена і модифікована, щоб врахувати додаткові фактори, такі як технологічні відмінності, транспортні витрати та політичні бар'єри.

Модель Гекшера-Оліна залишається однією з основних теорій міжнародної торгівлі і використовується для аналізу та розуміння торгових патернів між країнами [11].

Пол Самуельсон, видатний американський економіст і лауреат Нобелівської премії з економіки, зробив значний внесок у теорію міжнародної торгівлі. Його роботи спираються на моделі, розроблені попередниками, і включають нові підходи та аналіз. Основні аспекти поглядів Самуельсона на міжнародну торгівлю включають такі:

Теорема Столпера-Самуельсона. Одним з найвідоміших внесків Самуельсона в теорію міжнародної торгівлі є теорема Столпера-Самуельсона, розроблена разом з Вольфгангом Столпером. Відповідно до цієї теореми, вільна торгівля призводить до збільшення доходів власників факторів виробництва, які використовуються інтенсивно в експортних галузях, і до зниження доходів власників факторів виробництва, які використовуються інтенсивно в галузях, що конкурують з імпортом. Це означає, що в країні з надлишком праці торгівля підвищить доходи працівників, тоді як в країні з надлишком капіталу торгівля збільшить доходи власників капіталу.

Ефекти вирівнювання цін на фактори виробництва. Самуельсон разом з Гекшером і Оліним розвинув ідею вирівнювання цін на фактори виробництва. Відповідно до теореми вирівнювання цін на фактори виробництва, міжнародна торгівля призведе до вирівнювання не тільки відносних цін на товари, але й цін на фактори виробництва (зарплати і доходи від капіталу) між країнами. Це відбувається через зміну попиту на різні фактори виробництва в результаті торгівлі.

Теорія специфічних факторів. Самуельсон також досліджував теорію специфічних факторів, яка пояснює короткострокові ефекти міжнародної торгівлі на розподіл доходів всередині країни. Відповідно до цієї теорії, у короткостроковій перспективі деякі фактори виробництва (наприклад, капітал, специфічний для певної галузі) не можуть легко переміщуватися між галузями. Це може призвести до того, що відкриття до міжнародної торгівлі матиме різний вплив на різні сектори економіки.

Модель Хекшера-Оліна-Самуельсона. Самуельсон розширив і вдосконалив модель Хекшера-Оліна, яка розглядає розподіл доходів у міжнародній торгівлі. Він вніс значний внесок у математичний аналіз цієї моделі, що дозволило краще зрозуміти механізми, які лежать в основі міжнародної торгівлі і її впливу на економіку.

Вплив технологічних змін. Самуельсон також досліджував вплив технологічних змін на міжнародну торгівлю. Він показав, що зміни в технологіях можуть мати суттєвий вплив на відносні ціни товарів і факторів виробництва, а також на розподіл вигод від торгівлі.

Критика протекціонізму. Самуельсон був рішучим прихильником вільної торгівлі і критикував протекціоністські заходи, які обмежують торгівлю. Він стверджував, що такі заходи призводять до зниження економічної ефективності і загального добробуту.

Роботи Пола Самуельсона значно вплинули на розвиток економічної науки і розуміння міжнародної торгівлі. Його теоретичні розробки допомогли глибше зрозуміти, як торгівля впливає на розподіл доходів і економічний розвиток [12].

Основними факторами розвитку міжнародної торгівлі визначено такі:

поглиблення і поширення міжнародного поділу праці та інтернаціоналізація виробництва;

впровадження результатів науково-технічної революції, що, реалізується в оновленні основного капіталу, виробництві нових видів продукції, виникненні нових галузей економіки та оновленні традиційних;

активізація діяльності ТНК на міжнародному ринку;

лібералізація міжнародної торгівлі на багатосторонній основі, що виявляється у

ліквідації або зниженні тарифних та нетарифних обмежень, утворенні вільних економічних зон, створенні спільних підприємств;

розвиток торгово-економічної інтеграції за допомогою створення зон вільної торгівлі, запровадженні єдиного тарифу стосовно країн, які не беруть участі в економічних інтеграційних об'єднаннях, створення спільних ринків і валютно-економічних союзів;

отримання політичної незалежності територіями, які раніше були колоніями, і поява «нових індустріальних держав» [4, с. 5–14; 5, с. 32–38].

Щербина С.В. [6] зазначає, що аналіз міжнародної торгівлі товарами та послугами вимірюється такими показниками:

рівнем експорту (рівень експорт визначається співвідношенням обсягу експорту товарів та послуг та обсягу валового внутрішнього продукту);

рівнем імпорту (співвідношення обсягу імпорту до валового національного продукту з метою визначення імпортозалежності економіки певної країни);

структурою експорту (структура експорту відображає частку певних груп товарів в обсязі експорту, а за товарами, на які припадає найбільша питома вага товарів, можна визначити галузеву спеціалізацію країни);

структурою імпорту (визначає частку певних груп товарів в загальному обсязі імпорту).

В таблиці 2 структуровано показники, що характеризують міжнародну торгівлю.

Основні показники міжнародної торгівлі є ключовими для розуміння економічної ситуації країни та її взаємодії з іншими країнами. Вони допомагають аналізувати торговельну активність, виявляти тенденції та приймати обґрунтовані рішення на макроекономічному рівні.

Висновки. В результаті проведеного дослідження отримано такі висновки. Визначено, що механізмом реалізації міжнародних зв'язків є міжнародний ринок як форма встановлених економічних відносин, як міжнародний рух капіталу, міжнародна торгівля, міжнародний трансфер технологій, міжнародні розрахунки та валютні операції та міжнародна міграція. Однак основною формою міжнародних зв'язків є міжнародна торгівля. Вона є як передумовою, так і наслідком міжнародного поділу праці. Структуровано наукові погляди на поняття міжнародної торгівлі, зокрема визначено основні аспекти поглядів Сміта А. на міжнародну торгівлю через призму теорії абсолютних переваг, вільної торгівлі, поділу праці та невидимої руки ринку. Зазначено, що Рікардо Д. поглибив ідеї Сміта А. щодо міжнародної торгівлі. Його найважливіший внесок у цю галузь економічної науки полягає в розробці теорії порівняльних переваг, яка стала фундаментальною концепцією сучасної економіки. Кругман П. розширив традиційні уявлення про міжнародну торгівлю, розробивши нову теорію торгівлі та економічну географію. Міль Дж. С. розробив теорію міжнародної вартості, яка пояснює, як визначаються умови торгівлі між країнами. Згідно з цією теорією, умови торгівлі (або відносні ціни товарів) визначаються взаємодією попиту і пропозиції на міжнародному ринку. Визначено, що Гекшер Е. та Бертіль О. розробили модель, яка значно розширила уявлення про міжнародну торгівлю, відому як теорія Гекшера-Оліна або теорія факторних пропорцій. Ця теорія стала важливою частиною неокласичної економіки та міжнародної торгівлі. Роботи Самуельсона П. значно вплинули на розвиток економічної науки і розуміння міжнародної торгівлі. Його теоретичні розробки допомогли глибше зрозуміти, як торгівля впливає на розподіл доходів і економічний розвиток

Таблиця 2 – Основні показники міжнародної торгівлі

Показник	Розрахунок	Значення
Обсяг експорту та імпорту	Експорт (загальна вартість товарів і послуг, які країна продає за кордон); Імпорт (загальна вартість товарів і послуг, які країна купує за кордоном)	Ці показники використовуються для оцінки активності країни на міжнародному ринку
Торговий баланс	Різниця між вартістю експорту та імпорту країни	Торговий баланс показує, чи є країна чистим експортером або чистим імпортером
Коефіцієнт відкритості економіки	Відношення сукупного обсягу експорту та імпорту до ВВП країни	Показує, наскільки економіка країни інтегрована в світову економіку
Індекс торгової інтенсивності	Відношення частки торгівлі країни з певним партнером до її загальної зовнішньої торгівлі	Дозволяє оцінити важливість конкретного торгового партнера
Коефіцієнт залежності від імпорту	Відношення обсягу імпорту певного товару до внутрішнього споживання цього товару	Показує, наскільки країна залежить від імпортованих товарів
Структура експорту та імпорту	Аналіз товарних і галузевих структур експорту та імпорту	Допомагає визначити, які товари і послуги є основними в міжнародній торгівлі країни
Індекс диверсифікації експорту	Вимірює ступінь різноманітності товарів і послуг, які країна експортує	Високий індекс свідчить про широку товарну номенклатуру експорту, що знижує ризики залежності від одного товару або ринку
Зміни в умовах торгівлі	Відношення індексу експортних цін до індексу імпортних цін	Показує, як змінилися відносні ціни на експортні та імпортні товари, що впливає на доходи від торгівлі
Інвестиції та фінансові потоки	Обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ) і портфельних інвестицій	Важливий показник для аналізу економічної інтеграції та залежності від міжнародного капіталу
Транспортні витрати та логістика	Витрати на транспортування товарів, ефективність логістичних систем	Важливий фактор, що впливає на конкурентоспроможність експорту
Митні тарифи і нетарифні бар'єри	Рівень митних тарифів, квоти, стандарти та інші регуляторні заходи, що впливають на торгівлю	Впливають на легкість і обсяг міжнародної торгівлі
Зовнішня заборгованість	Загальна сума боргу країни перед іноземними кредиторами	Показує фінансову стабільність та залежність країни від зовнішнього фінансування

Джерело: складено автором на основі [13]

Визначено, що основними факторами розвитку міжнародної торгівлі є такі: поглиблення і поширення міжнародного поділу праці та інтернаціоналізація виробництва; впровадження результатів науково-технічної революції, що, реалізується в оновленні основного капіталу, виробництві нових видів продукції, виникненні нових галузей економіки та оновленні традиційних; активізація діяльності ТНК на міжнародному ринку; лібералізація міжнародної торгівлі на багатосторонній основі, що виявляється у ліквідації або зниженні тарифних та нетарифних обмежень, утворенні вільних економічних зон, створенні спільних підприємств; розвиток торгово-економічної інтеграції за допомогою створення зон вільної торгівлі, запровадженні єдиного тарифу стосовно країн, які не беруть участі в економічних інтеграційних об'єднаннях, створення спільних ринків і валютно-економічних союзів; отримання політичної незалежності територіями, які раніше були колоніями, і поява «нових індустриальних держав». Також зазначено, що міжнародна торгівля товарами та послугами вимірюється такими показниками: рівнем експорту (рівень експорт визначається співвідношенням обсягу експорту товарів та послуг та обсягу валового внутрішнього продукту); рівнем імпорту (співвідношення обсягу імпорту до валового національного продукту з метою визначення імпортозалежності економіки певної країни); структурою експорту (структура експорту відображає частку певних груп товарів в обсязі експорту, а за товарами, на які припадає найбільша питома вага товарів, можна визначити галузеву спеціалізацію країни); структурою імпорту (визначає частку певних груп товарів в загальному обсязі імпорту).

У якості перспективи планується провести аналіз товарної та географічної структури двосторонньої торгівлі України та Азербайджану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єріна І. В. Міжнародна торгівля послугами: тенденції розвитку і структура українського ринку. *Статистика та економіка, аналіз*. 2012. № 4. С. 39–44. URL: http://194.44.12.92:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1082/39-44_4%272012%2859%29_I.Erina.pdf?sequence=1 (дата звернення: 02.06.2024).
2. Козик В. В. Міжнародні економічні відносини. 2003. Київ: Знання-Прес.
3. Кизима М. О., Матюшенко І. Ю. Оцінка наслідків членства України у світовій організації торгівлі. (Монографія). Харків: ВД «ІНЖЕК», 2014.
4. Мазаракі А. А., Мельник Т. М. Сучасні тенденції та чинники розвитку зовнішньої торгівлі України. *Держава та економіка*. 2011. № 2, С. 5–14. URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2011/02/1.pdf> (дата звернення: 02.06.2024).
5. Чернега О. Б., Кожухова Т. В. Міжнародна торгівля як джерело та чинник сталого розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 12 (3). С. 32–38. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_12/115 (дата звернення: 02.06.2024).
6. Щербина С. В. Торговельна політика: конспект лекцій для слухачів спеціальності «Державне управління». Київ: НАДУ, 2020.
7. Smith A. An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. An electronic classics series publication. 2005. URL: <https://www.rrojasdatabank.info/Wealth-Nations.pdf> (дата звернення: 02.06.2024).
8. Данілова К.І. Спадщина Д. Рікардо у XXI столітті: теорія порівняльних переваг крізь призму історико-інституціонального аналізу. URL: https://www.researchgate.net/publication/323760445_Spadsina_D_Rikardo_u_HHI_stolitti_teorija_porivnalnih_perevag_kriz_prizmu_istoriko-institucionalnogo_analizu (дата звернення: 02.06.2024).

9. Gouher A. Krugman trade theory and developing economies. URL: https://www.researchgate.net/publication/319207120_Krugman_Trade_Theory_and_Developing_Economies (дата звернення: 02.06.2024).
10. Mill J.S. Principles of political economy. United Kingdom. John W. Parker. 1848. 450 p.
11. Bosak A., Naychuk-Khrushch. The Heckscher-Ohlin-Samuelson model: theoretical basis and conditions of application. URL: https://www.researchgate.net/publication/366811077_The_Heckscher-Ohlin-Samuelson_model_theoretical_basis_and_conditions_of_application_Model_Heksera-Olina-Samuelsona_teoritichnij_bazis_i_umovi_zastosuvannya (дата звернення: 02.06.2024).
12. Самуельсон, П. Економіка [Текст] / Львів: Світ, 1993. 495 с.
13. Main economic indicators. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/data/main-economic-indicators/international-trade_data-00045-en (дата звернення: 02.06.2024).

REFERENCES

1. Yerina I.V. Mizhnarodna torivlia poslugamy: tendentsii rozvytku I struktura ukrainskogo rynku [International trade in services: trends and structure of the Ukrainian market]. Statystyka ta ekonomika, analiz. № 4. P. 39–44. URL: http://194.44.12.92:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1082/39-44_4%272012%2859%29_I.Erina.pdf?sequence=1 (accessed: 02.06.2024).
2. Kozyk V.V. Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny. 2003. Kyiv: Znannia-Pres.
3. Kyzyma M.O., Matyushenko I. Yu. Otsinka naslidkiv chlenstva Ukrainy u svitovii organizatsii torgivli [Assessing the impact of Ukraine's membership in the World Trade Organisation]. Monografiia. Harkiv: VD “INZHEK”, 2014.
4. Mazaraki A.A., Melnyk T.M. Suchasni tendentsii ta chynnyky rozvytku zovnishnioi torgivli Ukrainy [Current trends and factors in the development of Ukraine's foreign trade]. Derzhava ta ekonomika. 2011. № 2, С. 5–14. URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2011/02/1.pdf> (accessed: 02.06.2024).
5. Chernega O.B., Kozhuhova T.V. Mizhnarodna torgivlia yak dzherelo ta chynnyk stalogo rozvytku [International trade as a source and driver of sustainable development]. Naukovyi visnyk Hersonskogo derzhavnogo universytetu. 2015. № 12 (3). С. 32–38. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_12/115 (accessed: 02.06.2024).
6. Shcherbina S.V. Torgovelnа polityka: konspekt lektsii dlia sluhachiv spetsialnosti “Derzhavne upravlinnia”. Kyiv: NADU, 2020.
7. Smith A. An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. An electronic classics series publication. 2005. URL: <https://www.rrojasdatabank.info/Wealth-Nations.pdf> (accessed: 02.06.2024).
8. Danilova K.I. Spadshchyna D. Rikardo u XXI stolitti: teoriia porivnialnyh perevag kriz pryzmu istoriko-institutsionalnogo analizu [The Legacy of D. Ricardo in the XXI Century: the Theory of Comparative Advantage through the Prism of Historical and Institutional Analysis]. URL: https://www.researchgate.net/publication/323760445_Spadsina_D_Rikardo_u_HHI_stolitti_teorija_porivnialnyh_perevag_kriz_pryzmu_istoriko-institutsionalnogo_analizu (accessed: 02.06.2024).
9. Gouher A. Krugman trade theory and developing economies. URL: https://www.researchgate.net/publication/319207120_Krugman_Trade_Theory_and_Developing_Economies (accessed: 02.06.2024).
10. Mill J.S. Principles of political economy. United Kingdom. John W. Parker. 1848. 450 p.

11. Bosak A., Naychuk-Khrushch. The Heckscher-Ohlin-Samuelson model: theoretical basis and conditions of application. URL: https://www.researchgate.net/publication/366811077_The_Heckscher-Ohlin-Samuelson_model_theoretical_basis_and_conditions_of_application_Model_Heksera-Olina-Samuelsona_teoreticnij_bazis_i_umovi_zastosuvanna (accessed: 02.06.2024).
12. Samuelson P. *Ekonomika* [Tekst] / Lviv: Svit, 1993. 495 p.
13. Main economic indicators. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/data/main-economic-indicators/international-trade_data-00045-en (accessed: 02.06.2024).

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.4

УДК 355.013:351:001.891.3

JELClassification: F33, F34, F35, O19

Хаджинов І.В.,д-р екон. н., професор, ректор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

ORCID: 0000-0003-3909-3171

*i.khadzhynov@donnu.edu.ua***Третяк О.О.,**аспірант,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

ORCID: 0009-0005-8784-7195

*o.tretiak@donnu.edu.ua***ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС КОНЦЕПЦІЇ «НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС»
У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН ДЕРЖАВ
З МІЖНАРОДНИМИ ФІНАНСОВИМИ ІНСТИТУТАМИ**

Стаття присвячена теоретичному аналізу концепції «національний інтерес» у контексті дослідження взаємовідносин держав з міжнародними фінансовими інститутами (МФІ). Так, у роботі виділяються реалістичний, ідеалістичний, геополітичний, економіко-стратегічний та інші підходи до визначення сутності досліджуваного поняття. Акцентується увага на алгоритмах формулювання та реалізації політики національних інтересів (політичних, економічних, соціальних, безпекових), що охоплюють трансформацію національних потреб у державні цілі та пріоритети. Стаття розкриває механізми впливу міжнародних фінансових інститутів на економічну політику держав-учасниць, включаючи надання фінансової допомоги, технічної підтримки та рекомендацій щодо економічних реформ. Проте одночасно у роботі відзначається, що співпраця з МФІ може мати негативні наслідки, зокрема жорсткі вимоги щодо економічних реформ, фіскальної консолідації та лібералізації економіки, які можуть викликати соціальну напруженість, зростання безробіття та політичну нестабільність. На основі проведеного аналізу, стаття підкреслює важливість комплексного підходу до дослідження національних інтересів та їхньої ролі у формуванні ефективної економічної політики держав у міжнародному контексті.

Ключові слова: теоретичний аналіз, національний інтерес, міжнародні фінансові інститути, МВФ, Світовий банк, комплексний підхід, ефективна економічна політика.

Табл. – 1, Літ. – 23

I. Khadzhynov,Doctor of Economics, Professor, Rector,
Vasyl' Stus Donetsk National University

ORCID: 0000-0003-3909-3171

*i.khadzhynov@donnu.edu.ua***Третяк О.О.,**

PhD student, Vasyl' Stus Donetsk National University

ORCID: 0009-0005-8784-7195

o.tretiak@donnu.edu.ua

THEORETICAL DISCOURSE ON THE CONCEPT OF "NATIONAL INTEREST" IN THE CONTEXT OF STUDYING STATE RELATIONS WITH INTERNATIONAL FINANCIAL INSTITUTIONS

The article is devoted to the theoretical analysis of the concept of «national interest» in the context of studying the relations of states with international financial institutions (IFIs). Thus, the paper distinguishes realistic, idealistic, geopolitical, economic and strategic and other approaches to defining the essence of the concept under study. Attention is focused on the algorithms for formulating and implementing the policy of national interests (political, economic, social, security), which include the transformation of national needs into state goals and priorities. The article reveals the mechanisms of influence of international financial institutions on the economic policy of their member states, including the provision of financial assistance, technical support and recommendations for economic reforms. At the same time, however, the paper notes that cooperation with IFIs can have negative consequences, including strict requirements for economic reforms, fiscal consolidation and economic liberalisation, which can cause social tensions, unemployment and political instability. Based on the analysis, the article emphasises the importance of a comprehensive approach to the study of national interests and their role in shaping effective economic policy in the international context.

Keywords: theoretical analysis, national interest, international financial institutions, IMF, World Bank, comprehensive approach, effective economic policy.

Table – 1, Lit. – 23

Постановка проблеми. Дослідження взаємодії держав з міжнародними фінансовими інститутами, такими як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, Банк міжнародних розрахунків та інші, потребує глибокого розуміння національних інтересів кожної окремої країни. Зокрема, важливим є аналіз того, як дані інтереси формуються, яким чином впливають на прийняття рішень щодо співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, та як міжнародні фінансові інститути враховують або ігнорують ці інтереси у своїй діяльності.

Загалом національні інтереси, як складна та багатогранна категорія, є ключовим елементом у формуванні державної політики та стратегії розвитку. Проте їх методологічна складність визначення змістовної сутності створює певні виклики для наукової спільноти. Так, різноманітність підходів до визначення даного поняття обумовлена як різницею у соціально-економічному стані країн, так і особливостями їх історичного розвитку, культурних традицій та політичних систем. Відповідно, значної актуальності набуває питання узагальнення методологічної сутності теорій та концепцій національних інтересів, яких сьогодні існує значна кількість.

Таким чином, необхідним постає подальше вивчення теоретичних аспектів концепції «національний інтерес» у контексті її застосування до аналізу взаємовідносин держав з міжнародними фінансовими інститутами, що дозволить розробити більш ефективні стратегії співпраці та сприятиме підвищенню рівня соціально-економічного розвитку країн.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання національного інтересу привертала увагу багатьох мислителів ще з часів Н. Макіавеллі та Д. Юма, але як ключова категорія почала використовуватися насамперед представниками школи політичного реалізму, що тісно пов'язали її з поняттям «сили» (влади) держави на міжнародній арені. Найбільш глибокий та системний аналіз теоретичних і практичних аспектів національних економічних інтересів, інституціоналізації глобального

економічного розвитку, функціонування міжнародних фінансових організацій, а також організаційно-економічних механізмів їх співпраці з національними урядами представлений у роботах таких зарубіжних дослідників як Дж. Лейтерітс, Х. Ленкес, В. Буітер, В. Ксендзук, Р. Арон [9], Дж. Кеннан [4], Г. Моргентау [2], В. Шмідт [18], Дж. Розенау [7], Н. Спайкмен [8]. Серед вітчизняних науковців можна виділити О. Воронянського, К. Карпюк [16], Є. Гончарова [15], В. Ліпкана [14], М. Юрія [13] та ін.

Метою статті є теоретичний аналіз концепції «національний інтерес» у контексті дослідження взаємовідносин держав з міжнародними фінансовими інститутами, що дозволить глибше зрозуміти роль національних інтересів у забезпеченні економічної стабільності та розвитку держав за умов сьогодення.

Викладення основного матеріалу. Відома цитата У. Черчилля: «В Англії немає постійних ворогів і постійних друзів; у неї є лише постійні інтереси» [1], глибоко відображає сутність діяльності будь-якої держави на світовій арені. Вона підкреслює центральну роль національних інтересів у формуванні зовнішньої політики, незалежно від політичного режиму чи історичного періоду.

Та термін «національний інтерес» сьогодні має подвійне трактування, яке залежить від контексту його застосування. У першому значенні він асоціюється з питаннями зовнішньої політики, де національні інтереси виступають як образ нації або національної держави, що прагне захистити свої позиції та інтереси на міжнародній арені. У другому значенні термін пов'язаний з внутрішньополітичними завданнями, що включають економічний розвиток, соціальну стабільність, політичну безпеку, збереження культурної ідентичності та екологічну безпеку. Це охоплює забезпечення внутрішнього правопорядку, підтримку соціальної справедливості, розвиток національної економіки та технологічний прогрес. Внутрішньополітичні національні інтереси спрямовані на забезпечення стабільного і стійкого розвитку держави та підвищення добробуту її громадян.

Деякі дослідники стверджують, що національні інтереси об'єктивно визначаються становищем держави у міжнародній системі та можуть бути виявлені шляхом дослідження її історії та сучасності. Інші ж наголошують на суб'єктивній інтерпретації національних інтересів урядом, тобто національний інтерес у цьому випадку відображає те, що конкретний лідер вкладає у це поняття.

Незважаючи на те, що зовнішня політика багатьох держав у різні періоди значною мірою визначалася національними інтересами, термін «національні інтереси» у його сучасному розумінні став застосовуватися в науковій лексиці відносно недавно. Офіційне визнання він отримав у соціальних науках лише у 1935 році, коли його правомірність була підтверджена включенням до Оксфордської енциклопедії соціальних наук завдяки роботам американських вчених Р. Нібура та Ч. Бірда. Після Другої світової війни інтерес до цієї проблематики значно посилювався, і Г. Моргентау охарактеризував це явище як «нові великі дебати» [2].

Загалом у наукових школах існують два основні підходи до тлумачення національного інтересу: реалістичний та ідеалістичний. Крім того, в американській політології існує суб'єктивний підхід, згідно з яким національні інтереси та зовнішня політика визначаються суб'єктивними інтересами політичних діячів [3]. Г. Моргентау, як один з видатних представників реалістичного підходу, розглядає національний інтерес як універсальний закон зовнішньої політики держав, тому моральною є лише та політика, яка слідує вимогам національного інтересу, як закон всесвітнього тяжіння – універсальним законом природи [2].

Інший представник школи реалізму, Дж. Кеннан, розвиває теорію щодо відносності моральних критеріїв. Він стверджує, що моральні принципи різних режимів

можуть кардинально відрізнитися та бути неприйнятними одні для одних. Через це єдиним універсальним критерієм, на якому може базуватися міжнародна система, є «національний інтерес» [4].

Ідеалістичний підхід, представляє А. Колодій, який акцентує увагу на інтересі нації до самозбереження та реалізації свого соціально-політичного і культурного потенціалу, що є унікальним та включає в себе реалізацію національної ідеї. Основою національних інтересів, за Колодієм, є збереження національного суверенітету, яке передбачає повне володіння нацією всіма можливостями для управління власною долею та забезпечення свого розвитку відповідно до власних цінностей і потреб [5].

Синтетичний підхід, розроблений Р. Нібуром, стверджує, що поведінка держав повинна базуватися на поєднанні національного інтересу та універсальних моральних принципів. Він зазначає, що держави не можуть ефективно захищати свої інтереси без постійних заяв про те, що їхні дії підпорядковуються загальній системі цінностей [6]. Цей підхід підкреслює важливість узгодження національних пріоритетів з глобальними етичними нормами, що забезпечує легітимність та моральну виправданість міжнародної політики держави. Нібур підкреслює, що баланс між національними інтересами та моральними принципами є ключовим для стабільності та гармонії в міжнародних відносинах.

Геополітичний підхід до визначення національних інтересів розглядається через призму робіт кількох провідних дослідників. Дж. Розенау пропонує трактування національних інтересів як системи висновків, що формуються на основі аналітичної та ціннісної бази політики [7], підкреслюючи вагомість ціннісних орієнтирів у процесі прийняття зовнішньополітичних рішень. Н. Спайкмен ж акцентує увагу на геополітичній могутності держави, стверджуючи, що важливість національних інтересів зростає пропорційно до зростання могутності держави. Він розглядає два можливих шляхи для держав: вступ до геостратегічних союзів з іншими державами, що може призвести до часткової або повної втрати суверенітету та поступок національними інтересами, або самостійне визначення пріоритетів і стратегічних позицій, за умови високого сумарного результату геополітичних можливостей держави [8].

Плюралістичний підхід Р. Арона зосереджується на концепції раціонального різноманіття та неоднозначності колективного економічного інтересу, який відіграє ідеологічну та пропагандистську роль у межах тріади «безпека – могутність – слава» [9]. У зовнішній політиці держави політичні лідери керуються цими цілями, але конкретні дії часто мотивуються їхніми особистими інтересами, які виправдовуються поняттям національних інтересів [9]. Хоча специфічний погляд Р. Арона на сутність національних інтересів має свої унікальні риси, він не суперечить основним принципам американської школи теорії міжнародних відносин.

Деякі послідовники Арона йдуть ще далі, стверджуючи, що, незважаючи на всю об'єктивність національного інтересу, він залишається остаточно не проясненим. Для дослідника, який дотримується принципу об'єктивного наукового підходу до трактування поведінки індивідів та соціально-політичних спільнот, існує практично неминуча небезпека довільності у «конструюванні» національних інтересів. Інакше кажучи, існує ризик замінити суб'єктивність тих, кого вивчає соціолог, його власною суб'єктивністю. Такої точки зору дотримується також відомий французький вчений у галузі міжнародних відносин Ж.-Б. Дюрозель. Він зазначає, що якби існувала можливість визначити об'єктивний національний інтерес, можна було б досить просто дослідити міжнародні відносини шляхом порівняння національного інтересу, запропонованого лідерами, з об'єктивним національним інтересом. Проблема, однак, полягає в тому, що будь-яке міркування про об'єктивний національний інтерес є по

своїй суті суб'єктивним [10]. В свою чергу, А. Волферс, наприклад, вважав, що «національний інтерес» може мати різне значення для різних людей, і більше того, він може надавати привабливості помилковій політиці [11].

У вітчизняній науковій школі, представником якої є Р. Ковалюк, національні інтереси розглядаються як невід'ємний складовий елемент системи національної безпеки та геополітики [12]. Такий підхід демонструє інтегративний характер національних інтересів у забезпеченні державної безпеки та впливу на міжнародні відносини, що є особливо важливим у стратегічному плануванні. Політологічний підхід, запропонований М. Юрієм, акцентує увагу на комплексі змінних силових співвідношень у світовій політиці, які визначають співучасть і взаємодію держав [13]. Це вказує на динамічну природу міжнародних відносин та необхідність адаптації державної політики до змін у глобальній політичній конфігурації.

В. Ліпкан у межах безпекового підходу стверджує, що національні інтереси є усвідомленими особою і суспільством, гарантованими державою цільовими настановами щодо необхідності існування та розвитку людини, нації і держави як єдиного організму [14]. Цей підхід наголошує на важливості національної єдності та злагоди як основи для стійкого розвитку і безпеки. Просторовий підхід, розроблений І. Куксою та Є. Гончаровим, визначає національні інтереси як реальну основу дій нації та держави, спрямованих на виживання, функціонування і розвиток, включаючи сукупність національних цілей і базових цінностей, що відіграють важливу роль у стратегії та тактиці у сфері національної та економічної безпеки [15].

Процесний підхід, представником якого є Н. Москальова, розглядає національні інтереси як синтез інтересів певної національної спільноти, що є результатом зважування, витримки часом, узгодження та зведення до загального індивідуальних та групових інтересів. Цей підхід підкреслює динамічний характер формування національних інтересів, які постійно еволюціонують під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Важливим аспектом є те, що національні інтереси, таким чином, стають фундаментальною категорією національної безпеки держави, оскільки вони відображають узгоджені прагнення та потреби всіх соціальних груп [3]. Аналіз цього підходу свідчить про необхідність інтеграції різних інтересів для досягнення стабільного та стійкого розвитку держави, що сприяє збереженню її суверенітету та забезпеченню національної безпеки.

Економіко-стратегічний підхід, розроблений К. Карпюк, передбачає визначення національних інтересів як сукупності пріоритетів і ціннісних установок, що дозволяють державі досягати середньо- та довгострокових цілей, визначених у стратегічних документах. Цей підхід включає участь у світовому економічному порядку, міжнародному поділі праці та на глобальних ринках, що сприяє забезпеченню економічної стабільності та розвитку [16]. Аналіз даного підходу свідчить про важливість інтеграції в глобальні економічні процеси для досягнення стратегічних цілей держави, а також про необхідність адаптації національної економічної політики до вимог світової економіки для підтримання конкурентоспроможності та стійкого розвитку.

У законодавстві України офіційне визначення терміну «національні інтереси» наводиться в Законі України «Про національну безпеку України». У ньому зазначено, що національні інтереси України включають життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [17]. Реалізація цих інтересів забезпечує державний суверенітет та прогресивний розвиток країни.

Підсумовуючи огляд різних підходів до визначення сутності категорії

«національні інтереси», можна систематизувати теоретичні погляди на методологічне підґрунтя терміну (табл. 1) та запропонувати власне визначення цього поняття. Так, національні інтереси – це сукупність стратегічних цілей та пріоритетів держави, спрямованих на забезпечення її суверенітету, безпеки, економічного розвитку та соціального благополуччя, що визначаються внутрішніми і зовнішніми умовами та обставинами. Вони відображають як колективні прагнення нації, так і об'єктивні реалії міжнародної політики, у яких держава повинна діяти для досягнення своїх довгострокових цілей.

Таблиця 1 – Теоретичні погляди на методологічне підґрунтя терміну «національний інтерес»

Підхід	Автор	Визначення
Реалізм	Г. Моргентау [2]	Універсальний закон зовнішньої політики держав, за якого моральною є лише та політика, яка відповідає вимогам національного інтересу, як закон всесвітнього тяжіння – універсальним законом природи.
	Дж. Кеннан [4]	Єдиний критерій, на основі якого може існувати міжнародна система, адже моральні принципи різних режимів можуть бути абсолютно протилежними, і тому неприйнятними один для одного
Ідеалізм	А. Колодій [5]	Інтерес до самозбереження, до реалізації свого соціально-політичного і культурного потенціалу, форма якого властива саме цій нації (до реалізації національної ідеї). Основою національних інтересів є збереження національного суверенітету, що означає повновладдя нації, оволодіння нею всіма можливостями розпоряджатися власною долею
	В. Шмідт [18]	Похідна від цінностей та преференцій
Синтетичний підхід	Р. Нібур [6]	Поведінка держав має ґрунтуватися на національному інтересі та враховувати універсальні моральні принципи. Держави не можуть захищати свої інтереси без постійних заяв про те, що вони роблять це, підпорядковуючись деякій загальній системі цінностей
Геополітичний підхід	Дж. Розенау [7]	Система висновків, які виходять з аналітичної і ціннісної бази політики
Плюралізм	Н. Спайкмен [8]	Критерій геополітичної могутності – чим могутніша держава, тим важливішими є її національні інтереси
	Р. Арон [9]	Рациональне різноманіття та неоднозначність колективного економічного інтересу, що виконує ідеологічну та пропагандистську роль в межах тріади «безпека – могутність – слава»
Вітчизняна наукова школа	Р. Ковалюк [12]	Невід'ємний складовий елемент системи національної безпеки та геополітики
Політологічний підхід	М. Юрій [13]	Комплекс змінних силових співвідношень в світовій політиці, який обумовлює передусім співучасть і взаємодію держав

Продовження табл. 1

Безпековий підхід	В. Ліпкан [14]	Усвідомлені особою і суспільством, гарантовані державою цільові настанови щодо необхідності існування та розвитку людини, нації і держави як єдиного організму
Просторовий підхід	І. Кукса, С. Гончаров [15]	Реальна основа дій нації та держави, спрямованих на виживання, функціонування і розвиток, сукупність національних цілей і базових цінностей, що відіграють ключову роль у стратегії та тактиці національної й економічної безпеки.
Процесний підхід	Н. Москальова [3]	Синтез інтересів національної спільноти, що виникає з узгодження та зведення до загального індивідуальних і групових інтересів, є фундаментальною категорією національної безпеки держави.
Економіко-стратегічний підхід	К. Карпюк [16]	Сукупність пріоритетів і ціннісних установок, що дозволяють державі досягати середньо- та довгострокових цілей, визначених стратегічними документами, зокрема через участь у світовому економічному порядку, міжнародному поділі праці та на глобальних ринках.
Ціннісний підхід	Закон України «Про основи національної безпеки України» [17] Джерело: [2-9; 12-18]	Включають життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян

Таким чином, національні інтереси формують ієрархічну структуру, яка поділяється за різними критеріями:

- сфери: політичні, економічні, військові, ідеологічні, культурні, інформаційні;
- рівень стійкості в часі: безпосередні (до 1 року), короткострокові (від 1 до 5 років), середньострокові (від 5 до 20 років), довгострокові (від 20 до 50 років), далекострокові (понад 50 років);
- ступінь важливості для суспільства і держави: життєво важливі (20-50 і більше років) – мають стратегічне значення для суспільства і держави, оскільки пов'язані зі збереженням, примноженням і захистом національних цінностей, девальвація яких може поставити під загрозу ідентифікацію або навіть існування народу; важливі, або тактичні; периферійні, або оперативні;
- відносини між сторонами, що беруть участь: конфронтаційні, такі, що розходяться, спільні;
- географічна спрямованість: глобальні, регіональні, локальні.

Проте з усього різноманіття національних інтересів держав можна виокремити чотири домінуючі групи: інтереси у сфері політики та безпеки, економічного та соціального добробуту. У практичному аспекті вибір державами тієї чи іншої стратегії завжди визначається їхньою переважною орієнтацією на певні пріоритети. Держави, які значною мірою акцентують увагу на питаннях безпеки, схильні формувати великі альянси і коаліції, здатні посилити їхні військові спроможності для забезпечення національної оборони. Це включає придбання передових військових технологій, розвиток стратегічних військових систем та володіння ядерною зброєю як засобом стримування. Такий підхід дозволяє цим державам створювати надійні системи захисту, що сприяє збереженню їхнього суверенітету та стабільності.

З іншого боку, держави, які віддають пріоритет національним економічним

інтересам, орієнтуються на політику вільної торгівлі, відкриття ринків та стимулювання прямих іноземних інвестицій. Вони прагнуть розширити свої економічні можливості через активну участь у міжнародному поділі праці, залучення іноземного капіталу та розвиток інноваційних технологій. Даний підхід сприяє економічному зростанню, підвищенню конкурентоспроможності на глобальному ринку та створенню сприятливих умов для розвитку внутрішнього ринку.

Циклічність реалізації національних інтересів є ще однією важливою особливістю, яка визначає економічну політику держав у різні історичні періоди. Наприклад, у 1980-ті роки, в умовах холодної війни, держави приділяли більшу увагу безпековим питанням, зокрема нарощуванню військової потужності. Проте, згодом, економічні пріоритети починають домінувати, коли держави шукають найбільш сприятливі умови для розвитку міждержавного економічного співробітництва. Така зміна пріоритетів відображає адаптацію національних інтересів до змін у міжнародному середовищі та внутрішньополітичних умовах.

Розглянемо місце поняття «національний інтерес» в алгоритмі формулювання та реалізації політики: об'єктивні потреби суспільства → усвідомлення суспільством своїх потреб — суб'єктивізація (формування національного інтересу) → трансформація національного інтересу в державний (визначення зовнішньополітичних цілей, реалізованих політичними, дипломатичними, економічними, військовими та іншими засобами) → аналіз наявних ресурсів держави та потенційних можливостей → оцінка підтримки або протидії з боку інших учасників міжнародних відносин → зовнішньополітична (або внутрішньополітична) діяльність (здійснення поставлених цілей) → оцінка досягнутих результатів і постановка нових завдань.

Таким чином, національні інтереси, впливаючи на економічну політику держав, визначають стратегічні цілі та пріоритети у співпраці з іншими учасниками міжнародних відносин, особливо з міжнародними фінансовими інститутами (МФІ), що мають значний вплив на економічні політики держав-учасниць через надання фінансової допомоги, технічної підтримки та рекомендацій щодо економічних реформ. Національні інтереси формують рамки для визначення умов співпраці з МФІ, орієнтуючи державу на досягнення стійкого економічного розвитку, макроекономічної стабільності та підвищення конкурентоспроможності на міжнародній арені.

Загалом комплексні дослідження системних взаємодій держав з міжнародними організаціями активно розвивалися в 1970-х – першій половині 1980-х років, коли навіть попри стагнацію регіональних інтеграційних процесів, науковці активно шукали найбільш ефективні шляхи вирішення нагальних проблем. Починаючи з 1990-х років і до теперішнього часу, дослідники продовжують удосконалювати теоретико-методологічні аспекти вивчення даної співпраці, адаптуючи їх до сучасних глобальних викликів.

Так, сьогодні можна виділити дві ключові моделі впливу МФІ на держави-учасниці – пряма та опосередкована. Пряма модель включає безпосередню фінансову підтримку та консультації, що сприяє реалізації економічних реформ і досягненню встановлених цілей. Опосередкована ж полягає у створенні сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій та розвитку міжнародної торгівлі через участь у глобальних економічних структурах і дотримання їхніх стандартів. Водночас міжнародні фінансові інститути можуть чинити потужний стимулюючий вплив на розвиток національних владних органів, сприяючи підвищенню їхньої інституційної спроможності та ефективності управління. У цьому контексті важливо розглянути, як саме національні (політичні, економічні, соціальні, безпекові) інтереси впливають на прийняття рішень урядом країни.

Економічні інтереси держави спрямовані на забезпечення стійкого зростання,

розвитку інфраструктури та підвищення добробуту населення, що зумовлює необхідність залучення фінансових ресурсів від міжнародних фінансових інститутів, таких як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) та ін. Наприклад, після фінансової кризи 2008 року Ірландія отримала допомогу від Європейського Союзу та МВФ на суму 85 мільярдів євро. Та вже 15 грудня 2013 року країна успішно вийшла з трирічної програми, і протягом наступних років її економіка зростала, при цьому темпи зростання ВВП значно перевищували середні показники ЄС. Рівень безробіття також знизився – з найвищого рівня близько 16% у 2012 році до 5,4% у березні 2019 року [19].

Політичні інтереси, що включають збереження суверенітету та стабільності політичної системи, вимагають від урядів збереження контролю над економічними рішеннями та уникнення надмірного зовнішнього впливу. Так, після тієї ж фінансової кризи 2008 року Латвія отримала підтримку від МВФ і Європейського Союзу на суму 7,5 мільярда євро. Ці кошти дозволили уряду впровадити структурні реформи та стабілізувати фінансову систему. Зокрема, уряд Латвії здійснив реформи, спрямовані на підвищення ефективності державного управління та боротьбу з корупцією [20].

Соціальні інтереси, пов'язані з забезпеченням соціальної справедливості та зниженням рівня бідності, вимагають балансу між економічними вимогами міжнародних інституцій та потребами населення. Наприклад, Світовий банк та Азійський банк розвитку надавали Індії фінансову та технічну допомогу для покращення водопостачання та санітарії. Зокрема, у 2015 році Світовий банк затвердив кредит у розмірі 500 мільйонів доларів для проекту «Swachh Bharat Mission» з метою покращення санітарних умов у сільських районах Індії [21].

Безпекові інтереси, які включають захист стратегічно важливих галузей економіки, потребують ретельного оцінювання умов співпраці з міжнародними фінансовими інститутами для уникнення загроз національній безпеці. Так, після війни 1998-1999 років Косово отримало значну міжнародну фінансову допомогу для відновлення та зміцнення своєї економіки та безпеки [22]. Світовий банк та інші міжнародні організації надали фінансову підтримку на суму понад 1 мільярд доларів, що допомогло відновити інфраструктуру та зміцнити державні інститути, включаючи сектор безпеки.

Проте часто вимоги МФІ щодо структурних реформ, фіскальної консолідації та лібералізації економіки можуть призводити до скорочення державних витрат, що викликає соціальну напруженість. Так, у 2001 році Аргентина зазнала економічної кризи, яка частково була викликана умовами кредитування МВФ. Умови МВФ включали жорсткі заходи економії, такі як скорочення державних витрат та підвищення податків, що призвело до зростання безробіття до 20% і значного зниження рівня життя населення. Криза спричинила соціальні заворушення і падіння кількох урядів протягом короткого періоду [23]. Крім того, приватизація стратегічних підприємств і відкриття ринків для іноземних інвесторів може створювати ризики для національної безпеки та підірвати економічний суверенітет держави.

Таким чином, національні інтереси є визначальним чинником у процесі прийняття рішень щодо співпраці з міжнародними фінансовими інститутами. Уряди країн намагаються знайти баланс між економічними, політичними, соціальними та безпековими аспектами для забезпечення сталого розвитку країни та збереження національного суверенітету. Співпраця з МФІ може бути корисною, але вимагає ретельного врахування національних інтересів та досягнення компромісів між вимогами міжнародних організацій та внутрішніми пріоритетами.

Висновки. Отже, аналіз теоретичного дискурсу концепції «національний інтерес» у контексті взаємовідносин держав з міжнародними фінансовими інститутами

свідчить про багатогранність і складність цього явища. Так, національні інтереси визначають стратегічний вибір і напрямки розвитку державної політики, а також формуються під впливом внутрішніх потреб і зовнішніх умов, що обумовлює їхню ключову роль у процесі співпраці з МФІ.

У роботі визначено, що ефективна взаємодія з такими інститутами, як МВФ, Світовий банк, ЄБРР, сприяє економічному зростанню, зміцненню інституцій та інтеграції у світову економіку. Разом з тим, співпраця з МФІ може мати і негативні наслідки. Вимоги щодо жорстких економічних реформ, фіскальної консолідації та лібералізації економіки можуть викликати соціальну напруженість, зростання безробіття та політичну нестабільність.

Таким чином, національні інтереси відіграють вирішальну роль у прийнятті рішень щодо співпраці з міжнародними фінансовими інститутами. Та для забезпечення ефективної взаємодії необхідно враховувати економічні, політичні, соціальні та безпекові аспекти національних інтересів, досягаючи балансу між вимогами міжнародними фінансовими інститутами та внутрішніми пріоритетами. Це сприятиме сталому розвитку, зміцненню суверенітету та підвищенню добробуту населення, зберігаючи при цьому національну безпеку та політичну стабільність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Winston Churchill Quote. A-Z Quotes. URL: <https://www.azquotes.com/quote/1421008> (дата звернення: 28.05.2024 р.).
2. Morgenthau Hans J. In Defense of the National Interest. University Press of America. 1982. P. 283.
3. Москальова Н. Концепції національного інтересу в науковій літературі. *Вісник Донецького національного університету. Серія: Політичні науки*. 2016. С. 29-32.
4. Kennan G. Memoirs 1925-1950. Boston: Little, Brown and Co. 1967. P. 583.
5. Колодій А. Нація як суб'єкт політики. Львів: Кальварія. 1997. С. 55.
6. Niebuhr R. A Nation So Conceived: Reflections on the History of America from Its Early Visions to its Present Power with Alan Heimert. Charles Scribner's Sons. URL: <http://odoqohod.ru/vanecit.pdf> (дата звернення: 28.05.2024 р.).
7. Rosenau J. National Interest. International Encyclopedia of the Social Sciences. N.Y. 1968. Vol. 11. P. 34-40.
8. Spykman N. J., Spykman J. America's strategy in world politics: the United States and the balance of power. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers. 2007. P. 525.
9. Aron R. Paix et Guerre entre les nations. 1984.
10. Duroselle J.-B. Tout empire perira. Une vision theorique des relations internationales. 1982.
11. Wolfers A. Discord and Collaboration. Essay of International Politics. Baltimore. 1952.
12. Ковалюк Р. Т. Національні інтереси України в новій геополітичній ситуації. URL: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/06/kovaluk.htm> (дата звернення: 28.05.2024).
13. Юрій М. Ф. Політологія: [підручник]. К.: Дакор. 2006. С. 416.
14. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: [монографія]. К.: Текст. 2006. С. 350.
15. Кукса І. М., Гончаров Є. В., Чернякова І. С. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку регіону. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2011. №17 (171). С. 218-224.
16. Карпюк К. І. Глобальні фінансові інститути у реалізації національних інтересів держав: дис. ... д-ра філософії в галузі економіки : 292. Київ. 2023. 279 с.
17. Про національну безпеку України. Офіційний вебпортал парламенту

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 28.05.2024).

18. Schmidt V. A. *The Futures of European Capitalism*. Oxford: Oxford University Press [online ed]. 2002. URL: <https://doi.org/10.1093/0199253684.001.0001> (дата звернення: 28.05.2024).

19. European Commission. Representation in Ireland. The EU forced Ireland into a bailout programme URL: https://ireland.representation.ec.europa.eu/news-and-events/news/circumstances-behind-irelands-bailout-late-naughties-2019-04-06_en#:~:text=A-n%20€85%20billion%20financial,formally%20agreed%20in%20December%202010 (дата звернення: 28.05.2024).

20. European Commission. Economy and Finance. Financial assistance to Latvia. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/eu-financial-assistance/euro-area-countries/financial-assistance-latvia_en#:~:text=Following%20negotiations%20in%20December%202008,International%20Monetary%20Fund%2C%20SDR1 (дата звернення: 28.05.2024).

21. Documents & Reports - All Documents | The World Bank. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/341851476782719063/pdf/109249-WP-IndiaCountrySnapshots-highres-PUBLIC.pdf> (дата звернення: 28.05.2024).

22. The World Bank Program in Support of Kosovo 1999-2000 - Serbia. ReliefWeb. URL: <https://reliefweb.int/report/serbia/world-bank-program-support-kosovo-1999-2000> (дата звернення: 28.05.2024).

23. IMF. The Role of the IMF in Argentina, 1991-2002 Issues Paper/Terms of Reference for an Evaluation by the Independent Evaluation Office (IEO). 2003. URL: <https://www.imf.org/external/np/ieo/2003/arg/index.htm#:~:text=Argentina%20was%20plunged%20into%20a,and%20political%20and%20social%20turmoil> (дата звернення: 28.05.2024).

REFERENCES

1. Winston Churchill Quote. A-Z Quotes. URL: <https://www.azquotes.com/quote/1421008> (accessed: 28.05.2024 p.).
2. Morgenthau Hans J. *In Defense of the National Interest*. University Press of America, 1982. P. 283.
3. Moskalova N. Kontseptsii natsionalnoho interesu v naukovii literaturi. *Visnyk Donetskooho natsionalnoho universytetu. Seriiia: Politychni nauky*. 2016. S. 29-32.
4. Kennan G. *Memoirs 1925-1950*. Boston: Little, Brown and Co. 1967. P. 583.
5. Kolodii A. *Natsiia yak subiekt polityky*. Lviv: Kalvariia. 1997. S. 55.
6. Niebuhr R. *A Nation So Conceived: Reflections on the History of America from Its Early Visions to its Present Power with Alan Heimert*. Charles Scribner's Sons. URL: <http://odoqohod.ru/vanecit.pdf> (accessed: 28.05.2024 p.).
7. Rosenau J. *National Interest*. International Encyclopedia of the Social Sciences. N.Y. 1968. Vol. 11. P. 34-40.
8. Spykman N. J., Spykman J. *America's strategy in world politics: the United States and the balance of power*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers. 2007. P. 525.
9. Aron R. *Paix et Guerre entre les nations*. 1984.
10. Duroselle J.-B. *Tout empire perira. Une vision theorique des relations internationales*. 1982.
11. Wolfers A. *Discord and Collaboration. Essay of International Politics*. Baltimore. 1952.
12. Kovaliuk R. T. *Natsionalni interesy Ukrainy v novii heopolitychnii sytuatsii*. URL: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/06/kovaluk.htm> (accessed: 28.05.2024).

13. Yurii M. F. Politolohiia: [pidruchnyk]. K.: Dakor. 2006. S. 416.
14. Lipkan V. A. Teoretychni osnovy ta elementy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: [monohrafiia]. K.: Tekst. 2006. S. 350.
15. Kuksa I. M., Honcharov Ye. V., Cherniakova I. S. Stratehichne planuvannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*. 2011. №17 (171). S. 218-224.
16. Karpiuk K. I. Hlobalni finansovi instytuty u realizatsii natsionalnykh interesiv derzhav: dys. ... d-ra filosofii v haluzi ekonomiky : 292. Kyiv. 2023. 279 s.
17. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (accessed: 28.05.2024).
18. Schmidt V. A. The Futures of European Capitalism. Oxford: Oxford University Press [online ed]. 2002. URL: <https://doi.org/10.1093/0199253684.001.0001> (accessed: 28.05.2024).
19. European Commission. Representation in Ireland. The EU forced Ireland into a bailout programme URL: https://ireland.representation.ec.europa.eu/news-and-events/news/circumstances-behind-irelands-bailout-late-naughties-2019-04-06_en#:~:text=A-n%20€85%20billion%20financial,formally%20agreed%20in%20December%202010 (accessed: 28.05.2024).
20. European Commission. Economy and Finance. Financial assistance to Latvia. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/eu-financial-assistance/euro-area-countries/financial-assistance-latvia_en#:~:text=Following%20negotiations%20in%20December%202008,International%20Monetary%20Fund%2C%20SDR1 (accessed: 28.05.2024).
21. Documents & Reports - All Documents | The World Bank. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/341851476782719063/pdf/109249-WP-IndiaCountrySnapshots-highres-PUBLIC.pdf> (accessed: 28.05.2024).
22. The World Bank Program in Support of Kosovo 1999-2000 - Serbia. ReliefWeb. URL: <https://reliefweb.int/report/serbia/world-bank-program-support-kosovo-1999-2000> (accessed: 28.05.2024).
23. IMF. The Role of the IMF in Argentina, 1991-2002 Issues Paper/Terms of Reference for an Evaluation by the Independent Evaluation Office (IEO). 2003. URL: <https://www.imf.org/external/np/ieo/2003/arg/index.htm#:~:text=Argentina%20was%20plunged%20into%20a,and%20political%20and%20social%20turmoil> (accessed: 28.05.2024).

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.5

УДК 005.71:021.131:331.5

JELClassification: D03, D21, M16, L23

Бей Г. В.

кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та поведінкової економіки
Донецького національного університету імені Василя Стуса

ORCID: 0000-0002-6367-3494

h.larycheva@donnu.edu.ua**Синиченко А. В.**

старший викладач кафедри менеджменту та поведінкової економіки
Донецького національного університету імені Василя Стуса

ORCID: 0000-0001-7057-5502

a.sinichenko@donnu.edu.ua**СКЛАДНИКИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ
ВІРТУАЛЬНИМИ КОМАНДАМИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ТА
ЗАГРОЗ**

Стаття присвячена питанням підвищення ефективності управління віртуальними командами, що враховує контекст зовнішніх чинників та загроз. Обґрунтовано зростання зацікавленості організацій у використанні віртуальних команд, досліджено особливості поняття «віртуальна команда», а також перспективні типи команд у сучасному світі. Виявлено, що незважаючи на суттєві переваги та можливості віртуальних команд, через неготовність управлінських систем долати наявні обмеження їх застосування, ефективність використання віртуальних команд залишається низькою. Визначено ключові обмеження застосування віртуальних команд та управлінські інструменти, що можуть бути застосовані для їх усунення. Розглянуто ефективність поширеного технологічного і програмного інструментарію забезпечення віддаленої взаємодії, окреслено переваги та недоліки застосування. Проведено дослідження ефективності використання віртуальних команд на підприємствах ІТ-галузі України, виявлено додаткові загрози й проблеми забезпечення ефективної командної взаємодії віддалених команд в умовах війни. Розроблено рекомендації щодо подолання обмежень ефективності командної взаємодії та її підвищення в поточних умовах.

Ключові слова: віртуальні команди, ефективність, командотворення, менеджмент, мотивація, технологічна інфраструктура, цифровізація, віддалена взаємодія.

Рис. 2. Табл. 3 Літ. 18

Bei Hanna

PhD, Associate Professor of the Department of Management and Behavioral Economics of
Vasyl' Stus Donetsk National University

ORCID: 0000-0002-6367-3494

h.larycheva@donnu.edu.ua**Synychenko Angelika**

Senior Lecturer at the Department of Management and Behavioural Economics
Vasyl' Stus Donetsk National University

ORCID: 0000-0001-7057-5502

a.sinichenko@donnu.edu.ua

COMPONENTS OF IMPROVING VIRTUAL TEAM MANAGEMENT EFFICIENCY IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES AND THREATS

The article is devoted to the issues of improving virtual team management efficiency, considering context of external factors and threats. The article substantiates growing interest of organisations in virtual teams, examines features of 'virtual team' concept, as well as promising types of teams in the modern world. It is found that despite significant advantages and opportunities of virtual teams, due to the unwillingness of management systems to overcome the existing limitations of their use, the efficiency of using virtual teams remains low. The key limitations of virtual team's introduction and management tools that can be applied to eliminate them are identified. The effectiveness of common technological and software tools for ensuring remote interaction is considered, the advantages and disadvantages of their use are outlined. A study of the effectiveness of the use of virtual teams in the IT industry of Ukraine is carried out, additional threats and problems of ensuring effective teamwork of remote teams in wartime are identified. Recommendations are developed to overcome the limitations of the effectiveness of team interaction and improve it in the current conditions.

Key words: virtual teams, efficiency, team building, management, motivation, technological infrastructure, digitalisation, remote interaction.

Fig. 2. Tab. 3. Ref. 18

Постановка проблеми. Безпрецедентний технологічний прогрес, що відбувається в останні роки, а також глобалізаційні й інші світові виклики, значно посилили життєздатність концепту віртуальних команд. Компанії, що прагнуть вийти за межі власних традиційних кордонів все частіше звертаються до тих можливостей, які надає командна організація роботи, і в тому числі, у віддаленому форматі. Віртуальний простір дозволяє залучати значний ресурсний потенціал, змінює усталені підходи до управління, вимагаючи нових методів та інструментів для забезпечення ефективної взаємодії та координації між членами команд, які працюють віддалено. Управлінські системи, що прагнуть використовувати цей потенціал для забезпечення вищих рівнів конкурентоспроможності організацій, мають набути достатньої гнучкості й компетентності. Хоча управління віртуальними командами схоже на традиційне, до звичного кола проблемних питань із успішної побудови й збереження командної динаміки додаються відмінності у каналах комунікацій, способах взаємодії та управлінського впливу на членів віртуальної команди, забезпечення достатнього рівня соціалізації та довірчих відносин. Продуктивність віртуальних команд коливається в залежності від гендерних та вікових відмінностей, рівня розвитку ІТ-компетенцій, індивідуальних особливостей членів команди, їх пристосованості до віддаленої роботи, а також від здатності менеджменту підтримувати якісну командну комунікацію та функціональні й особистісні взаємовідносини. При спробі здійснення асинхронного управління командами проблеми забезпечення ефективності командної взаємодії загострюються, що вимагає пошуку нових, більш результативних методів та механізмів управлінського впливу, пріоритезації складових командоутворення, які забезпечуватимуть бажаний результат та сприятимуть якісній командній співпраці. Вищезазначене обумовлює актуальність обраної теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення ефективної командної взаємодії привертають увагу багатьох дослідників з моменту формування поняття й розвитку цієї форми організації праці. Командна взаємодія демонструє високі рівні ефективності, має переваги та недоліки застосування, що досліджують у своїх працях М. Армстронг, О. Біла, В. Васильченко, О. Долженков [1], Н. Гуцуляк [2], Г.

Пітерс, Г. Річардсон, О. Сакалюк, І. Шавкун [3], М. Хаас та інші. Особливостям управління командами приділено увагу в дослідженнях Д. Баррі [4], І. Бобрищ, О. Голентовської [5], Б. Кілінгсворта, Н. Ковальчук, І. Кравчук, С. МакГрегора, І. Саву [6], І. Семко, К. Фішера та ін., де відзначено базові вимоги до трансформації системи менеджменту в контексті забезпечення ефективності командної роботи. В той же час, розвиток технологій, зокрема цифрових комунікацій, проривних апаратних і програмних рішень, спричинив появу віртуальних команд, популярність яких посилилась через вплив глобалізаційних перетворень та загрози пандемії COVID19. Окремим питанням розвитку віртуальних команд присвячені праці Т. Астафьєвої, М. Варіс [7], І. Горбачової [8], О. Гуменної [9], Г. Карунатілака [10], О. Кравчук, О. Кир'янової, Ф. Махді [11], Ф. Шаїка [12], М. Юсефа [13] та ін. В той же час, залишаються невирішеними питання якісної організації командної роботи, зокрема асинхронної, а саме поєднання різних типів команд – як традиційних, так і віртуальних в системі менеджменту організації. Важливо пріоритизувати ті складові управління віртуальними командами, які дозволять максимізувати переваги, що вони надають, та нейтралізувати можливі загрози в умовах поточних викликів, забезпечити узгоджену взаємодію розподілених команд та їх результативність, зокрема в контексті війни в Україні.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження складових підвищення ефективності управління віртуальними командами в умовах сучасних викликів та загроз, розробка на цій основі рекомендацій системі менеджменту підприємств, що застосовують віртуальні команди, призначених оптимізувати наявні підходи та практики.

Викладення основного матеріалу. Сучасне постіндустріальне суспільство характеризується суттєвим впливом інформаційних і проривних технологій на сферу виробництва та управління, передбачає високу міру свободи праці й одночасну відповідальність за прийняті рішення, переважання креативного та інноваційного підходу, посилення неформальних і горизонтальних зв'язків у комунікаціях підрозділів та індивідів. Такий перехід у свою чергу, як відзначають О. Балуєва та Г. Снопенко [14] призводить до зміни методів організації праці, й звичні, усталені підходи втрачають свою ефективність. На сьогоднішній день використання простих і традиційних методів організації праці не забезпечує достатньо ефективного та активного функціонування підприємств на ринку, тому нова командна модель призначена спонукати працівників до продуктивної, інноваційної діяльності, створює умови для самореалізації та самоствердження людей як особистостей, набуває все більшого поширення та практичного застосування.

Проблематичним залишається формування такої командної взаємодії в середині організації, яка є ефективною і може зберігати ефективність тривалий час. Серед безлічі визначень поняття ефективною команди, погодимось із баченням І. Шавкун [3], що ефективні команди складаються з осіб, які мають необхідні навички для досягнення як індивідуальних, так і групових цілей, й здатні досягти їх у найбільш оптимальний спосіб завдяки синергетичній властивості узгодженої співпраці. Важливо, щоб кожен спеціаліст у такій команді розумів важливість грамотної комунікації, активного слухання та зворотного зв'язку, ділився своїми знаннями та вміннями з іншими членами команди і своєчасно реагував на критичні загрози. В ефективній команді всі її члени несуть відповідальність за досягнення цілей і глобальної стратегії компанії, мотивовані на успішність у бізнесі, а також довіряють і підтримують один одного.

В той же час, з моменту виникнення поняття «команда» й до сьогодні її зміст еволюціонував, трансформуючись під впливом різних чинників. Серед найбільш перспективних типів команд дослідники виокремлюють глобальні, віртуальні, проектні,

самокеровані, гнучкі, жіночі та мультикоманди (рис. 1).

Рисунок 1. Характеристика перспективних типів команд

Джерело: складено авторами за [7; 9; 11]

Кожна з наведених типів команд має свої особливості, переваги та недоліки застосування. Однак, концепт віртуальних команд останнім часом привертає все більше уваги, оскільки його розвиток прискорюється не лише завдяки інтенсифікації впровадження цифрових технологій у різноманітні процеси, але й через новітні глобалізаційні виклики. Так, вплив пандемії коронавірусу в 2019-2021 роках суттєво пришвидшив процеси цифрової трансформації в діяльності підприємств, призвів до прискореного набуття працівниками навичок віддаленої роботи із використанням інформаційних технологій, як наслідок – до появи великої кількості нових посад й форм організації праці у віддаленому форматі [15, с. 66]. Потреба в талантах і компетенціях спонукала організації шукати структури, які використовують наявні таланти без кордонів, і саме віртуальні команди виявились інструментом, спроможним задовільнити попит на гнучкість і спритність у наданні послуг або продуктів на ринку з підвищеною конкуренцією і децентралізованими та глобалізованими робочими процесами.

Дослідники надають різні визначення поняттю «віртуальна команда» [5-12], але

об'єднує їх властивість фізичної (географічної) віддаленості учасників один від одного й активного використання цифрових технологій для зв'язку і взаємодії. При цьому віртуальні команди як і традиційні мають загальну мету, цінності та бачення, здатні залишатись згуртованими та досягати синергетичного ефекту навіть за умови відсутності паравербальних (звучання голосу, інтонації, паузи) та невербальних (міміка, жести, рухи тіла) сигналів, обмеженого соціального контенту, потреби долати часові і просторові обмеження.

Віртуальні команди розширюють коло потенційних працівників, при цьому дозволяють зменшувати матеріальні витрати на організацію робочих місць та умови праці, вивільняючи ресурси, які можуть бути направлені на підвищення мотивації та залученості. При використанні віртуальних команд організації отримують можливість комбінувати різних фахівців для виконання комплексних, творчих завдань із доступом до унікальної бази знань розподілених працівників, здатних гнучко пристосовуватись до мінливих умов. Окрім того, працівники віддалених команд відчують здатність краще балансувати робочі завдання та задоволення життєвих потреб, обирати години вищої індивідуальної продуктивності, в цілому частіше є більш вмотивованими, зацікавленими та відкритими [9, с. 43].

Поряд із очевидними перевагами, командна робота має ряд обмежень, які визначаються особливостями команд і командної діяльності. До найбільш значущих обмежень ефективності командної роботи О. Бакаленко [15] відносить: витрати часу на створення та організацію роботи команди, поширення доступу до конфіденційної інформації, обмеження спілкування учасників колективу, затримка прийняття рішення через досягнення консенсусу, перевантаження членів команди, зниження мотивації індивідуального успіху, суперництво між членами команди. У віртуальних командах до цих обмежень додаються питання встановлення довірчих відносин й загроза мікроменеджменту за її відсутності, проблема відстеження продуктивності та результативності окремих членів команди, питання соціалізації та взаємодії віч-на-віч. Окрім того, глобальна практика адаптації віртуальних команд дозволила виявити додаткові проблеми забезпечення ефективності, зафіксовані з боку системи управління: структурна нерівність влади та реальних повноважень, невідповідність проголошеним корпоративним цінностям, конфлікти професійної ідентичності та страх перед аутсорсингом.

Згідно дослідження Г. Карунатілаки [10], за відсутності якісної системи корпоративного навчання та розвитку, низького рівня технологічної інфраструктури, слабких лідерських якостей керівників будь-які переваги, що надає застосування віртуальних команд, може бути втрачено. Не маючи доступу до якісної системи навчання та розвитку члени віртуальних команд, або внутрішні стейкхолдери, що взаємодіють із ними, не отримують вчасно і у достатньому обсягу знань і цифрових навичок, необхідних для налаштування командної взаємодії. Неякісна технологічна інфраструктура збільшує витрати на налаштування й підтримання зв'язку між членами команди, а й без того обмежена кількість інтеракцій ніж членами команди скорочується ще більше, або вони стають частішими, але малопродуктивними. Через слабкі лідерські якості командних менеджерів порушується баланс між роботою та особистим життям через значну кількість зустрічей, хаотичну взаємодію та зв'язки між членами команди, неякісну адаптацію новачків, затягування прийняття рішень на основі неточної інформації.

Узагальнено обмеження застосування віртуальних команд та найбільш дієві управлінські інструменти їх подолання у табл. 1.

Таблиця 1. Обмеження ефективності застосування віртуальних команд та управлінські інструменти їх подолання

Обмеження ефективності	Управлінські інструменти подолання обмежень
Витрати часу на створення і організацію роботи команди, технічні налаштування та забезпечення доступності кожного учасника для спільної взаємодії	Удосконалення управлінських якостей керівників команд, посилення цифрових навичок керівників та компетентностей з використання наявних програмних продуктів для налаштування віддаленої співпраці, розвиток навичок самоорганізації, якісний розподіл командних ролей
Обмежене спілкування, відсутність невербального впливу, низька соціалізація і як наслідок уповільнення прийняття спільних рішень	Розвиток навичок письмових комунікацій, структуроване використання формату відеоконференцій й інструментів миттєвої комунікації, таких як чати та месенджери, затвердження розкладу обов'язкових командних зустрічей з відстеженням ефективності та швидкості прийняття рішень
Перевантаження та зниження персональної і, як наслідок, командної продуктивності	Систематизація й узгодження годин активності кожного учасника команди, застосування інструментів автоматизації розподілу й відстеження часу на виконання завдань, аналіз індивідуальної та спільної продуктивності
Проблеми з комунікацією через різні часові зони, індивідуальні відмінності у балансі життя-робота	Розвиток альтернативних засобів зв'язку, затвердження правил командної взаємодії без порушення меж індивідуального балансу життя-робота
Зниження мотивації через командне суперництво, недостатній обсяг зворотного зв'язку, відсутність довіри (страх аутсорсингу, мікроменеджмент)	Використання інструментів соціалізації та зниження рівня конфліктності, обов'язкова фасилітація спільних зустрічей, прояснення переваг застосування віртуальних команд в системі корпоративного управління, сприяння довірчим відносинам через пошук спільних інтересів і систему відстеження продуктивності
Структурна нерівність влади та реальних повноважень, погіршення взаємодії через неправильне розуміння інструкцій або завдань, слабкі лідерські якості керівників	Узгодження владних повноважень керівників і членів віртуальних команд, використання чіткої та конкретної миттєвої комунікації з питань розмежування зон відповідальності, написання інструкцій та завдань у документальному вигляді, сприяння розвитку лідерських якостей керівників шляхом, зниження ієрархічності
Невідповідність проголошеним корпоративним цінностям, застосування застарілого управлінського мислення та підходів	Перегляд існуючих корпоративних цінностей з урахуванням бачення учасників віртуальних команд та провідного досвіду удосконалення управління, перехід на інноваційну модель розвитку, застосування технік поведінкового впливу
Конфлікти професійної ідентичності через високу мультизадачність й постійне зростання вимог	Розвиток системи управління кар'єрним зростанням у віртуальних командах, прояснення та затвердження вимог професійного розвитку, удосконалення системи мотивації
Недостатнє і невчасне забезпечення знаннями із використання нових інструментів віддаленої взаємодії та загальної асинхронної співпраці із віртуальними командами	Обов'язкове впровадження систем навчання та розвитку для учасників віртуальних команд і внутрішніх стейкхолдерів (асинхронна співпраця), що з ними взаємодіють, запровадження навчальних модулів використання agile інструментів та віддаленого програмного забезпечення
Втрата частини інформації через відсутність системи документування інформації та прийнятих рішень, розрізнені технологічні інструменти та нерозвинену технологічну інфраструктуру	Використання спеціалізованих інструментів (корпоративних хмарних сервісів) для зберігання та спільного доступу до інформації, узгодження та затвердження порядку документування прийнятих рішень, сприяння розвитку технологічної інфраструктури та підвищення її якості, моніторинг доступності апаратного і програмного забезпечення, розробка програм відшкодування витрат на самостійну оптимізацію технологічної інфраструктури

Джерело: складено авторами

Як бачимо, значна частина необхідних трансформацій для підвищення ефективності управління віртуальними командами стосується якісного оновлення й використання технологічної інфраструктури, яка містить як апаратне, так і програмне забезпечення, засоби цифрових комунікацій, навчання та розвиток цифрових навичок учасників віртуальних команд та їх керівників, а також стекйголдерів (працівників інших відділів), які періодично, але не постійно, взаємодіють з віртуальними командами. Найбільш поширені потужні технологічні інструменти, що пропонують можливості управління часом та задачами, миттєву комунікацію, обмін інформацією, збереження та захист корпоративних даних, оперативну фасилітацію наведено в табл. 2. Компанії самі обирають інструменти, які вважають зручними і які відповідають матеріальним можливостям і потребам управління.

Таблиця 2. Характеристика найкращих інструментів для підтримки ефективної роботи віддалених команд та асинхронної взаємодії з її учасниками

№ з/п	Назва інструменту	Призначення	Переваги	Недоліки
1.	<i>Task-менеджери</i>	Застосунки, призначені для управління робочими процесами, відстеження часу та продуктивності команди		
	Worksection	Українська хмарна система для управління проектами та задачами, має рішення для великих і малих компаній у різних сферах, один із найкращих інструментів для роботи віддалених команд.	Зручний інтерфейс та відстеження часу, підтримка швидких комунікацій, миттєвої звітності, високий рівень захисту даних, широкий перелік інструментів аналізу, професійна робота технічної підтримки	Відсутність технологій миттєвої комунікації у форматі чату уповільнює взаємодію
	Asana	Відомий хмарний інструмент для управління задачами, що найкраще підходить для малих проектів/команд	Широкий вибір функцій постановки та візуалізації прогресу виконання завдань, інтеграція зі Slack, Google, зручний мобільний застосунок	Складна адаптація користувачів, недостатньо безкоштовних функцій
	Jira	Потужний хмарний інструмент для управління задачами, з багатьма функціями, який підтримує Agile-підходи, ідеально підходить для проектів різного розміру і призначення	Зручний набір інструментів та функцій постановки завдань, планування та відстеження спринтів, історії користувачів, зручна інтеграція із зовнішніми сервісами, безпека даних	Складний та громіздкий інтерфейс навігації, забагато функцій, обмеження мобільної версії
2.	<i>Календарі та планувальники</i>	Призначені для зручної організації зустрічей, нагадування про дедлайни та інші активності, призначені на конкретний час, узгодження розкладів з урахуванням тайм-зон		

Продовження табл. 2

	Google Calendar	Просте та зручне рішення для планування різних подій, містить функцію збереження контактів, управління календарем, синхронізацію та систему нагадування	Досконала синхронізація та інтеграція з іншими платформами Google, необмежена кількість нагадувань, зручний мобільний застосунок	Утруднена інтеграція зовнішніх контактів та інших сервісів, складний інтерфейс
	Microsoft Outlook	Програмний продукт пакету послуг Microsoft, широкий перелік функцій, управління відповідями, архівування та зберігання інформації	Повна інтеграція з іншими продуктами Microsoft, зручне налаштування та користування, додаткові функції, рішення для тайм-менеджменту	Громіздкий інтерфейс, не зручна мобільна версія, утруднена навігація
	Teamup	Зручний календар для планування, організації зустрічей та обміну даними	Зручна синхронізація, опція планування в режимі реального часу, дружній інтерфейс	Недосконалий мобільний застосунок
3.	Інструмент и миттєвих комунікацій	Призначені для миттєвого обміну повідомленнями, створення каналів та груп, відстеження прогресу спілкування та зустрічей, проведення швидких відеоконференцій, з можливістю використання емоджі для комфортнішої комунікації між членами віддалених команд		
	Slack	Інструмент цифрової комунікації віддалених команд, розроблений для різних сегментів бізнесу	Можливість створення каналів, обмін файлами, можливості інтеграції, велика кількість користувачів (до 100).	Утруднена інтеграція із корпоративними сервісами
	Microsoft Teams	Віртуальний інструмент корпоративної колаборації, дозволяє створювати канали, інтегрований з сервісами пакету Microsoft Office	Широкий перелік можливостей, гарна синхронізація із корпоративними сервісами Microsoft	Відсутність інтеграції з іншими продуктами та сервісами, окрім Microsoft
	Discord	Сервіс відкритих/ особистих комунікацій між користувачами за допомогою відео, аудіо та текстових повідомлень	Обмін повідомленнями, чат у режимі реального часу, коментарі, спільний доступ до файлів та управління групою	Відсутність бізнес-функцій для бізнесу, незручний інтерфейс
4.	Хмарні сховища	Призначені для спільної роботи з даними, дозволяють розміщувати, скачувати, переглядати будь-які документи або файли		
	Dropbox Business	Хмарне сховище з можливостями обміну файлами та повідомленнями, редагування зображень, класифікації документів тощо.	Підходить для управління інформацією та спільної роботи з файлами, оптимальна синхронізація файлів, достатній рівень безпеки даних	Обмеження безкоштовної версії, проблеми інтеграції та зручності інтерфейсу
	Google Cloud Storage	Інструмент для зберігання, архівування та аналізу даних	Великий обсяг для зберігання, проста організація, зручний інтерфейс, надійність та безпека	Проблеми інтеграції, повільна робота

Продовження табл. 2

	Amazon Drive	Хмарне сховище для організації, зберігання та синхронізації файлів	Автоматична синхронізація файлів, доступ з будь-якого пристрою, швидке завантаження	Обмеження безкоштовної версії незручний інтерфейс
6.	Дошки фасилітації	Це інструмент, схожий за функцією на звичайну дошку, але віртуальний. Тут учасники команди можуть так само клеїти стікери, створювати графіки, схеми, таблиці та малювати.		
	Metro Retro	Онлайн-платформа для командної фасилітації, візуалізації ідей, ретроспективи	Дуже зручний та інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, проста навігація	Труднощі завантаження графічних елементів
	Miro Board	Інструмент для створення діаграм, блок-схем, структури декомпозиції проекту, фасилітації	Зручний набір шаблонів, безліч корисних функцій, інтеграція з GitHub, Dropbox та One Drive.	Неконтрольовані зміни, відсутність хмарного сховища

Джерело: складено за даними офіційних сайтів постачальників програмних продуктів

Однак, застосування віртуальних команд не всіма сферами економічної діяльності сприймається однаково швидко. Зрозуміло, що найбільш успішним та ефективним є досвід застосування віртуальних команд у технологічних галузях, зокрема в розробці програмних продуктів та сервісів. ІТ-галузь сама по собі характеризується високими вимогами до рівня розвитку професійних цифрових навичок, переважними формами організації праці є аутсорсинг та аутстафінг, більшість підприємств працює на засадах agile-менеджменту, отже, таким компаніям легше перейти до віртуального формату командної співпраці, навіть якщо така практика дотепер не вважалась домінуючою. Промислове виробництво здатне освоїти подібну форму командної співпраці лише у змішаному форматі, оскільки навіть застосування проривних технологій, таких як IoT або можливості ШІ, хмарних обчислень, роботизації, вимагає присутності обслуговуючого персоналу на робочих місцях. Однак, частина фахівців може працювати віддалено, зокрема, у таких сферах як розробка, маркетинг та дизайн, фінанси, HR-менеджмент, клієнтська підтримка та інші. В той же час, більшість традиційних підприємств після завершення дії обмежуючих чинників, таких як пандемія або у випадку України, відносна стабілізація військових дій та загроз, повертаються до усталених практик управління, відмовляються від можливостей використання віртуальних команд, навіть якщо командна форма організації праці зберігається та розвивається. Згідно досліджень інституту McKinsey [16], близько 58% компаній, що застосували практику віртуальних команд під час активної фази пандемії COVID19 прийняли рішення зберегти цей напрямок роботи у повному або частковому форматі, інші – повернулись до попереднього формату роботи без змін.

Розглянемо досвід підвищення ефективності управління віртуальними командами на прикладі провідної міжнародної консалтингової компанії у сфері цифрових технологій, що була заснована в Україні, ТОВ «Софтсерв». До початку війни фінансове положення ТОВ «Софтсерв» характеризувалось стабільними показниками діяльності та зростанням прибутковості, збільшувався дохід від реалізації продукції. У 2023 році економічні показники компанії суттєво погіршились через війну та скорочення діяльності в Україні, значна частина працівників змушена була змінити місце проживання, запити на інформаційні продукти компанії на національному ринку скоротились, але, незважаючи на перешкоди, був отриманий прибуток в розмірі 3,02

млн. грн [17].

ТОВ «Софтсерв» функціонує на досить конкурентному ринку інформаційних технологій. В цілому ІТ-галузь в Україні активно почала розвиватись починаючи з 2018 року, хоча й до того українські ІТ-фахівці були досить затребуваними на світовому ринку через порівняно низькі вимоги до рівня заробітної плати й високу працездатність та якість роботи. Найдохіднішими юридичними особами на українському ІТ-ринку сьогодні є глобальні сервісні компанії: EPAM, GlobalLogic і Luxoft. П'ять найбільших юридичних осіб забезпечили близько 20% з 7,3 млрд дол. США ІТ-експорту у 2022 році [18] (табл. 3).

Таблиця 3. Основні ІТ-компанії України у 2022 році за продуктовою та сервісною спеціалізацією, а також рівнем доходу (млн. дол. США)

Ключові продуктивні ІТ-компанії	Дохід, млн.дол. США	Ключові сервісні ІТ-компанії	Дохід, млн.дол. США
EPAM системз	625	Плейтика Україна	75
Глобалоджік Україна	356	Фінтех бенд	69
Люксофт солюшнз	184	ПТС ЮА Сервісез	46
Сіклум	149	Автодок Юкрейн	45
ІТ Інтелліас	126	РГК	42
Інфопульс Україна	104	Неткреке	41
Логіка ЛТД	93	Пларіум юкрейн	41
Софтсерв	40	Уапром	30

Джерело: складено за [18]

ІТ-ринок продовжив зростання у 2022-2023 роках, і Топ-30 компаній отримали доходу на 412 млн дол. США більше, ніж у 2021 (61% цього приросту припадає на п'ять найбільших сервісних компаній). ТОВ «Софтсерв» тривалий час вдається утримувати високі позиції на цьому ринку, й зокрема, завдяки якісному командному менеджменту. Більшість команд у ТОВ «Софтсерв» є віддаленими, працюють в різних країнах і часових поясах, комунікують шляхом застосування спеціалізованих програмних продуктів. В той же час, компанії вдається успішно долати частину наведених вище обмежень ефективності віртуальних команд.

Так, при формуванні проектної команди у ТОВ «Софтсерв» обов'язковими є наступні етапи: (1) розмежування очікувань та формату командної співпраці (формулювання узгодженої мети, затвердження інструментів і формату роботи, наявних і потрібних знань, технологій, компетенцій, інформації); (2) окреслення норм постановки завдань і методів контролю продуктивності; (3) оцінка очікуваного рівня навантаження, фіксація зон відповідальності; (4) забезпечення доступу до технологічної інфраструктури команди, вибір платформи та програмних продуктів, організація навчання членів команди навичкам їх використання; (5) фасилітація взаємопідтримки, організація миттєвих та відкладених комунікаційних процесів, підвищення рівня довіри, соціалізації та групової синергії; (6) сприяння самоорганізації керівника та команди, перерозподіл лідерських повноважень між членами команди за

потреби; (7) рефлексія та ретроспектива у форматі регулярних зустрічей, де члени команди діляться практичними досягненнями і досвідом, обговорюють шляхи підвищення ефективності.

Компанія інвестує у розвиток людського потенціалу, зокрема у 2021 році ТОВ «Софтсерв» увійшло до рейтингу 25 найрозумніших компаній України, що ґрунтувалося на оцінці R&D відділів, де розробляються інноваційні технології, такі як квантові обчислення, сенсори, штучний інтелект для медицини, хімії, виробництва та інші. Стратегічна стійкість ТОВ «Софтсерв» забезпечується Командою реагування на надзвичайні ситуації (ERT), створена в межах проекту DEI. Публічне зобов'язання, визначене як мета роботи команди, означає, що компанія надаватиме необхідну допомогу та підтримку всім без виключення працівникам. Для підтримки роботи Команди створено та впроваджено внутрішню політику та розроблено процедури взаємодії у надзвичайних ситуаціях. Це міжфункціональна команда, яка зосереджена на забезпеченні готовності до різноманітних ситуацій та пов'язаних з ними ризиків. Ця Команда ефективно спрацювала на початку й під час повномасштабного вторгнення в Україну, починаючи з розробки планів безперервності бізнесу (БПБ) за кількома сценаріями, підготовки офісної інфраструктури для переходу на віддалену взаємодію, незважаючи на збої зовнішньої інфраструктури. Найбільше зусиль команда зосередила на евакуації та переміщенні співробітників, а також наданні їм фінансової, операційної, інформаційної та психологічної підтримки. Так, впродовж 2022-2023 років компанія надала фінансову допомогу та підтримку 5675 працівникам, а також підтримала релокацію 1725 працівників закордон, в першу чергу, до Польщі, Румунії та Болгарії [17].

Компанія забезпечує рівні та прозорі умови у робочому середовищі для всіх працівників, незалежно від будь-яких індивідуальних особливостей, сильною є політика гендерної рівності, завдяки якій станом на 2022 рік компанія сприяла кар'єрному зростанню в ІТ для понад 100 жінок, 23% з яких займають найвищі позиції в технічній частині ІТ-проектів. З них 42% у віці 30 років та молодше, а також загальна чисельність жінок на управлінських посадах в компанії досягла відмітки 55%.

Зусилля також зосереджені на забезпеченні комфортних та гнучких умов праці для всіх співробітників, що підтверджується численними акредитаціями та нагородами, які визнають задоволеність співробітників і прихильність до питань сталого розвитку. Добробут персоналу, навіть у віддаленому форматі, є надзвичайно важливим для ТОВ «Софтсерв». Культура компанії орієнтована на людей та допомагає формувати загальне бачення і те, як в цілому ведеться бізнес. Її основна мета полягає у забезпеченні можливості бути продуктивними та креативними, створювати спільноту взаємопідтримки та людяності, завдяки чому у ТОВ «Софтсерв» спостерігається високий рівень довірчих відносин та адаптації новачків.

ТОВ «Софтсерв» також входить до 5% найкращих технологічних компаній за пріоритетами у сфері здоров'я та благополуччя, реалізуючи загальнокорпоративну програму «Наважся піклуватися», яка надає менеджерам, лідерам та працівникам практичні інструменти та поради щодо самопомоги, підтримки ментального здоров'я, регулярних комунікацій із командою: кілька разів на місяць проводять стрим-трансляції з керівниками департаментів, стратегічні питання роз'яснюють топ-менеджери. Загалом було організовано понад 80 заходів, присвячених благополуччю, для майже 13 000 учасників [17]. Від самого початку російського вторгнення ТОВ «Софтсерв» надавав пріоритет безпеці та добробуту співробітників, докладаючи зусиль для надання фінансової, операційної, інформаційної та психологічної підтримки. Працівникам, що здійснили ревакацію, було створено умови для швидкої адаптації до віртуального середовища командної взаємодії, надано необхідне навчання та допомогу,

зокрема з питань інтеграції та збереження корпоративних цінностей і цілей.

Узагальнюючи вищенаведене сформулюємо складові оптимального управлінського механізму, що сприяє підвищенню ефективності роботи віртуальних команд в період посилення критичних загроз та викликів на рис. 2.

Рисунок 2. Складові оптимального управлінського механізму для підвищення ефективності віртуальних команд

Джерело: складено авторами

Налаштування узгодженого потоку (флоу) передбачає безперервність та гнучкість налаштування процесів командної взаємодії, розподілу ролей та функцій. Спільність командних зусиль під дією критичних загроз може вирівнюватись завдяки збалансованості управлінських функцій, координації та контролю над виконанням завдань, якісного лідерського стилю, підвищення рівня довіри, затвердження та сприйняття норм командної поведінки. Безперервні комунікації, зокрема миттєві, забезпечуються правильним вибором інструментарію та каналів комунікацій, відповідністю завдань та розмежування зон відповідальності з урахуванням географічного розташування учасників, часової приналежності, балансу робочих і життєвих інтересів. Позитивна командна поведінка формується за умови зрозумілої і прозорої системи оцінювання результатів та мотиваційного заохочення, уточнення принципів командної роботи, справедливості і доцільності прийнятих рішень, коучингового формату взаємодії з керівником, постійного професійного розвитку, в тому числі за принципом «навчання один в одного».

Висновки. Отже, концепт віртуальних команд отримав значний поштовх у розвитку в останні роки, й у подальшому набуватиме все більшого поширення для застосування у практиці підприємств різних типів. Проривні технології уможливили залучення людських ресурсів не зважаючи на географічні та часові відмінності, що у свою чергу дозволяє значно посилити креативний та інноваційний потенціал, а також глобальну конкурентоспроможність підприємств. Частина компаній використовують віртуальні команди як спосіб збереження працездатності у кризові та критичні періоди

обмеженого функціонування, пізніше відмовляючись від неї через брак управлінського досвіду та обмеження ефективності. Однак, застосування віртуальних команд має перетворитись на сталу практику, в тому числі, в асинхронному форматі, що дозволить зберегти переваги, які вони надають, трансформувати стратегічне мислення та бачення подальшого розвитку підприємств й уможливити збереження людського потенціалу при настанні кризових ситуацій і дії різноманітних загроз, таких як витрати часу на організацію, обмежене спілкування, перевантаження працівників, проблеми комунікації через часові зони та зниження мотивації. Для подолання цих обмежень можуть бути застосовані наступні управлінські інструменти: удосконалення управлінських якостей керівників, використання інструментів миттєвого зв'язку, систематизація годин узгодження повноважень і написання інструкцій, перегляд корпоративних цінностей, розвиток кар'єрного зростання віртуальних команд, впровадження систем навчання для набуття відповідних цифрових навичок. Досвід успішних підприємств ІТ-сектору свідчить про потребу у якісній перебудові корпоративної культури та політики стійкого розвитку в бік людиноцентризму й здатності оперативно вирішувати проблеми ефективного управління віртуальними командами (узгоджений флю, спільність зусиль, безперервні комунікації, позитивна поведінка).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Долженков О. О., Сакалюк О. О. Командоутворення як метод управління колективом у закладі освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 10. Т.2. С. 172-176.
2. Гуцуляк Н.П., Синиченко А.В. Сучасні технології командоутворення: формування «суперкоманд» для підвищення ефективності персоналу в період невизначеності. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-88>
3. Шавкун І. Г. Командний менеджмент: аксіологічний вимір. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2010. Вип. 42. С. 218-226.
4. Barry, D. Managing the bossless team: Lessons in distributed leadership. *Organizational dynamics*. 1991. Vol. 20(1). pp. 31–47.
5. Голентовська О. С. Ціннісно-рольові параметри регуляції особистісного успіху в командній діяльності. *Теоретичні та прикладні проблеми психології*. 2017. № 2 (43). С. 72–82.
6. Savu I. Amplifying performance in virtual teams optimizing communication strategies. *Research and Science Today Journal*. 2019. Vol. 1. Pp. 112-122
7. Варіс І. О., Кравчук О. І., Кир'янова О. В. Напрями оптимізації віртуального командного менеджменту в сучасному бізнес-середовищі. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 48. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2197/2123/>
8. Горбачова І. В. HR-стратегії та технології управління компанією в умовах пандемії COVID-19. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Вип. 36. С. 65–69.
9. Гуменна О. В., Синиця М. А. Менеджмент віртуальних команд: поведінкові аспекти. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*, 2023. 8(1). С. 40–46. DOI: <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2023.8.1.40-46>
10. Karunathilaka, G.S. Virtual Team Adaptation: Management Perspective on Individual Differences. *Businesses*. 2022, 2, 118-128. <https://doi.org/10.3390/businesses2020008>
11. Mahdy F. M. Virtual Teams and Its Impact on The Competitive Advantage of Companies An analytical study on the research and development department of some

- international companies *American International Journal of Business Management (AIJBM)*. 2020. Vol. 3(9). pp. 31-39
12. Shaik F. F., Makhecha U. P. Drivers of employee engagement in global virtual teams. *Australasian journal of information systems*. 2019. Vol. 23. DOI: <https://doi.org/10.3127/ajis.v23i0.1770>.
13. Youssef M. F., Eid A. F., Khodeir L. M. Challenges affecting efficient management of virtual teams in construction in times of the COVID-19 pandemic. *Ain Shams Engineering Journal*. 2023. Vol. 14, Iss. 7. <https://doi.org/10.1016/j.asej.2022.102008>
14. Балуєва О.В., Снопенко Г.В. Трансформація функцій управління персоналом: сучасні тренди. *Ефективна економіка*. №12. 2020. URL: www.economy.nauka.com.ua
15. Бакаленко О. А. Психологія управління: навч. посібник. Харків: ХНУРЕ, 2020. 120 с.
16. Americans are embracing flexible work—and they want more of it. McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/real-estate/our-insights/americans-are-embracing-flexible-work-and-they-want-more-of-it>
17. Softserve launches annual sustainability report highlighting progress achieved in 2022. Official Website LLC Softserve. URL: <https://www.softserveinc.com/uk-ua/news/softserve-launches-csr-report-2022>
18. Overview of the Top 30 Ukrainian IT companies. BRDO & Your control. 19 p.

REFERENCES

1. Dolzhenkov, O. O., Sakaliuk, O. O. (2019). Komandoutvorennia yak metod upravlinnia kolektyvom u zakladi osvity. *Innovatsiina pedahohika*, 10, 2, 172-176.
2. Hutsuliak, N. P., Synychenko, A. V. (2021). Suchasni tekhnolohii komandoutvorennia: formuvannia «superkomand» dlia pidvyshchennia efektyvnosti personalu v period nevyznachenosti. *Ekonomika ta suspilstvo*, 34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-88>
3. Shavkun, I. H. (2010). Komandnyi menedzhment: aksiolohichni vymir. *Humanitarnyi visnyk ZDIA*, 42, 218-226.
4. Barry, D. (1991). Managing the bossless team: Lessons in distributed leadership. *Organizational dynamics*, 20(1), 31–47.
5. Holentovska, O. S. (2017). Tsinnisno-rolovi parametry rehuliacii osobystisnoho uspihku v komandnii diialnosti. *Teoretychni ta prykladni problemy psykholohii*, 2 (43), 72–82.
6. Savu, I. (2019). Amplifying performance in virtual teams optimizing communication strategies. *Research and Science Today Journal*, 1, 112-122
7. Varis, I. O., Kravchuk, O. I., Kyr'ianova, O. V. (2023). Napriamy optymizatsii virtualnoho komandnoho menedzhmentu v suchasnomu biznes-seredovyshchi. *Ekonomika ta suspilstvo*, 48. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2197/2123/>
8. Horbachova, I. V. (2021). HR-stratehii ta tekhnolohii upravlinnia kompaniieiu v umovakh pandemii COVID-19. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 36, 65–69.
9. Humenna, O. V., Synytsia, M. A. (2023). Menedzhment virtualnykh komand: povedinkovi aspekty. *Naukovi zapysky NaUKMA. Ekonomichni nauky*, 8(1), 40–46. <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2023.8.1.40-46>
10. Karunathilaka, G. S. (2022). Virtual Team Adaptation: Management Perspective on Individual Differences. *Businesses*, 2, 118-128. DOI: <https://doi.org/10.3390/businesses2020008>
11. Mahdy, F. M. (2020). Virtual Teams and Its Impact on The Competitive

Advantage of Companies An analytical study on the research and development department of some international companies *American International Journal of Business Management (AIJBM)*, 3(9), 31-39

12. Shaik, F. F., Makhecha, U. P. (2019). Drivers of employee engagement in global virtual teams. *Australasian journal of information systems*, 23. DOI: <https://doi.org/10.3127/ajis.v23i0.1770>.

13. Youssef, M. F., Eid, A. F., Khodeir, L. M. (2022). Challenges affecting efficient management of virtual teams in construction in times of the COVID-19 pandemic. *Ain Shams Engineering Journal*. 14, 7. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.asej.2022.102008>

14. Baluieva, O. V., Snopenko, H. V. (2020). Transformatsiia funktsii upravlinnia personalom: suchasni trendy. *Efektivna ekonomika*, 12. URL: www.economy.nauka.com.ua

15. Bakalenko, O. A. (2020). *Psykhologhiia upravlinnia: navch. posibnyk*. Kharkiv: KhNURE, 120 p.

16. Americans are embracing flexible work—and they want more of it. McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/real-estate/our-insights/americans-are-embracing-flexible-work-and-they-want-more-of-it>

17. Softserve launches annual sustainability report highlighting progress achieved in 2022. Official Website LLC Softserve. URL: <https://www.softserveinc.com/uk-ua/news/softserve-launches-csr-report-2022>

18. Overview of the Top 30 Ukrainian IT companies. BRDO & Your control. 19 p.

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.6

УДК 519.876

JELClassification: C 87, C 88

Гевлич І.Г.к.т.н., доцент кафедри маркетингу та бізнес-аналітики,
Донецький національний університет імені Василя Стусаi.gevlych@donnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-2282-0512

**ВИКОРИСТАННЯ ПРИКЛАДНИХ ПРОГРАМ ТА НАВИЧОК
ПРОГРАМУВАННЯ ПРИ ВИРІШЕННІ ЕКОНОМЕТРИЧНИХ ЗАДАЧ**

Необхідність швидкої та якісної обробки великих обсягів даних при вирішенні конкретних економічних завдань вимагає розгляду інструментів оптимізації цього процесу. Метою статті є дослідження прикладних програм та навичок програмування як інструментів вирішення економетричних задач у фаховій діяльності економістів. У статті проаналізовані різні економетричні задачі залежно від економічної спеціальності фахівця, який їх вирішує, виділені універсальні економічні завдання у галузі економетрики з точки зору підтримки ефективних управлінських рішень. Обґрунтована необхідність оптимізації процесу вирішення економетричних завдань через залучення програмного забезпечення та мов програмування, розглянуті ті з них, що найчастіше використовуються на практиці, ідентифіковані їх переваги та недоліки. Доведена доцільність використання мови VBA для формування навичок програмування у здобувачів вищої освіти вітчизняних ЗВО, запропоновані напрями застосування VBA в освітньому процесі та професійній діяльності. За результатами дослідження зроблені висновки, намічені напрями подальших пошуків.

Ключові слова: пакети прикладних програм, навички програмування, економетрика, економетричні задачі, освітній процес.

Рис.0, Табл.2, Літ.18.

Hevlych I.Ph.D., Associate Professor of Marketing and Business Analytics,
Vasyl' Stus Donetsk National University**USE OF APPLICATION PROGRAMS AND PROGRAMMING SKILLS IN
SOLVING ECONOMETRIC PROBLEMS**

The need for fast and high-quality processing of large volumes of data when solving specific economic tasks requires consideration of tools for optimizing this process. The purpose of the article is to study applied programs and programming skills as tools for solving econometric problems in the professional activity of economists. The article analyzes various econometric tasks depending on the economic specialty of the specialist who solves them, singles out universal economic tasks in the field of econometrics from the point of view of supporting effective management decisions. The need to optimize the process of solving econometric tasks through the involvement of software and programming languages is substantiated, those of them that are most often used in practice are considered, their advantages and disadvantages are identified. The expediency of using the VBA language for the formation of programming skills among students of higher education at domestic higher

education institutions has been proven, directions for the use of VBA in the educational process and professional activity have been proposed. Based on the results of the research, conclusions were drawn, directions for further research were outlined.

Keywords: application program packages, programming skills, econometrics, econometric problems, educational process.

Постановка проблеми. Диджитал економіка характеризується великими обсягами структурованих, напівструктурованих і неструктурованих даних, які можуть та мають бути використані для прийняття управлінських рішень у реальному часі для ефективного досягнення поставлених цілей. Такі дані важко чи навіть неможливо обробити за допомогою традиційних методів і засобів управління базами даних при тому, що сама обробка вимагає високої точності та оперативності. У цьому контексті значущим є використання прикладних програм та навичок програмування для вирішення економетричних задач. Тому дослідження того, які саме інструменти є найбільш корисними для сучасних економістів, є важливим науковим та практичним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інструментарій економетричного аналізу широко використовується дослідниками для вирішення фахових завдань, зокрема при аналізі маркетингової діяльності (дослідники Т. Бурцева, Л. Васильченко, С. Пепчук, Т. Пальонна в роботі [1]), при прогнозуванні змін фінансово-господарського стану підприємства (А. Пілько, А. Вітовська в роботі [2]) тощо. Р. Матвійчук, Л. Половенко, В. Леонтєва, Н. Кондрат'єва, Н. Дьоміна аналізують пакети прикладних програм (ППП), які найчастіше використовуються економістами у фаховій діяльності [3-4]. Разом з тим у науковій дискусії практично відсутній розгляд проблем використання ППП та потреб у навичках програмування економістів. Даний аспект вирішення фахових завдань є важливим з точки зору як оптимізації управління вітчизняними суб'єктами господарювання, так і підвищення якості освітнього процесу при підготовці економістів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження прикладних програм та навичок програмування як інструментів вирішення економетричних задач у фаховій діяльності економістів.

Виклад основного матеріалу. Економетрика як прикладна діяльність використовує математичні і статистичні методи для аналізу економічних даних з метою перевірки економічних гіпотез і теорій, оцінки створених економічних моделей та прогнозування економічних явищ. Вона поєднує економічну теорію, статистику і математику для створення емпіричних моделей, які допомагають пояснити взаємозв'язки між економічними змінними. При цьому економічна теорія задає гіпотези взаємодії між собою різних економічних змінних, математичні моделі перетворюють економічні теорії в математичну форму (наприклад, форму рівнянь, які описують залежність одних змінних від інших), статистичні методи використовуються для оцінки параметрів моделей і перевірки гіпотез (зокрема, інструментами регресійного аналізу, аналізу часових рядів тощо), а реальні економічні дані (зокрема ВВП, рівень інфляції, безробіття, ціни на товари та послуги тощо) використовуються для оцінки ефективності моделей.

Очевидно, що економетричні задачі будуть варіюватися залежно від специфіки досліджуваних економічних явищ, цілей дослідження, характеристики даних, методів аналізу, обраної моделі тощо та можуть бути представлені, зокрема, прикладами, наведеними у табл. 1. Разом з тим, розглядаючи випускника економічних спеціальностей як майбутнього топ-менеджера – консультанта керівників та власників суб'єктів господарювання в області оптимізації процесів та систем, слід бачити у

ньому, незалежно від профільної освіти, аналітика, залученого у вирішення таких економетричних задач: економічного моделювання (створення моделей для прогнозування конкретних економічних показників); аналізу даних (обробки та аналізу великих обсягів даних для виявлення тенденцій і закономірностей); аналізу впливу політик (оцінки впливу змін певних політик – кадрової, амортизаційної, державної тощо, на системи, процеси, галузі та економіку загалом); розробки стратегій (стратегічної діагностики та розробки стратегічних планів на основі економетричних моделей); оцінки ефективності (вимірювання ефективності програм, проєктів, роботи підрозділів та підприємства загалом).

Таблиця 1 – Приклади економетричних задач залежно від фаху спеціаліста

Спеціальність	Економетрична задача	Суть задачі
051 «Економіка»	Прогнозування продажів	Прогнозування майбутніх обсягів продажів на основі історичних даних
	Аналіз прибутковості	Оцінка рентабельності різних бізнес-ініціатив або проєктів
	Оптимізація запасів	Визначення оптимального рівня запасів для мінімізації витрат
	Аналіз конкурентного середовища	Вивчення позицій конкурентів і ринкових тенденцій
	Аналіз ризиків	Оцінка фінансових і операційних ризиків, пов'язаних з новими бізнес-ініціативами
071 «Облік і оподаткування»	Аналіз витрат і доходів	Оцінка структури витрат і доходів для виявлення можливостей оптимізації
	Прогнозування грошових потоків	Прогнозування майбутніх грошових потоків для управління ліквідністю
	Аналіз бюджетів	Оцінка ефективності використання бюджетних коштів, побудови кошторисів компаній, їх структурних підрозділів та проєктів
	Виявлення шахрайства	Виявлення аномалій у фінансових облікових даних для запобігання шахрайству
	Фінансове планування	Розробка фінансових планів і прогнозів для підтримки стратегічних управлінських рішень
072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»	Аналіз інвестиційного портфеля	Оцінка ризиків і доходності інвестиційного портфеля
	Моделювання фінансових ризиків	Оцінка ймовірності та впливу фінансових ризиків
	Прогнозування цін активів	Прогнозування майбутніх цін акцій, облігацій та інших фінансових інструментів
	Оцінка вартості компаній	Оцінка вартості компаній при злитті, поглинанні, іншій реорганізації або оцінка інвестицій
	Аналіз кредитоспроможності	Оцінка здатності позичальників виконувати свої зобов'язання

Продовження табл. 1

073 «Менеджмент»	Прогнозування виробничих показників	Прогнозування обсягів виробництва і продуктивності
	Аналіз ефективності бізнес-процесів	Оцінка ефективності бізнес-процесів та їх подальша оптимізація
	Оцінка продуктивності праці	Вивчення факторів, що впливають на продуктивність працівників
	Планування ресурсів	Оптимізація розподілу ресурсів для досягнення стратегічних цілей
	Аналіз ринкових можливостей	Виявлення нових ринкових можливостей і оцінка потенційних прибутків
075 «Маркетинг»	Аналіз ефективності рекламних кампаній	Вимірювання впливу рекламних витрат на збільшення продажів, оцінка повернення на інвестиції від різних маркетингових каналів
	Цінова еластичність попиту	Оцінка чутливості попиту на продукти до змін цін
	Сегментація ринку	Визначення основних сегментів ринку на основі демографічних і поведінкових даних
	Прогнозування попиту	Прогнозування майбутнього попиту на товари або послуги
	Аналіз поведінки споживачів	Вивчення факторів, що впливають на рішення про покупку
076 «Підприємство та торгівля»	Прогнозування продажів	Прогнозування майбутніх обсягів продажів на основі історичних даних для планування виробництва та закупівель
	Аналіз прибутковості	Оцінка рентабельності різних продуктів або послуг для визначення найбільш вигідних напрямів розвитку бізнесу
	Оптимізація запасів	Визначення оптимального рівня запасів для мінімізації витрат на зберігання та запобігання дефіциту товарів
	Аналіз конкурентного середовища	Вивчення ринкових часток конкурентів, їх стратегій, виявлення конкурентних переваг для розробки ефективної бізнес-стратегії
	Аналіз ризиків	Ідентифікація і оцінка фінансових та операційних ризиків, пов'язаних з новими бізнес-ініціативами, для прийняття обґрунтованих управлінських рішень

Продовження табл. 1

292 «Міжнародні економічні відносини»	Аналіз торгових потоків	Вивчення міжнародних торгових потоків і їх впливу на економіку країни
	Прогнозування валютних курсів	Прогнозування змін у валютних курсах і їх впливу на міжнародну торгівлю
	Оцінка впливу міжнародних угод	Оцінка економічних наслідків міжнародних торгових угод та санкцій
	Аналіз іноземних інвестицій	Оцінка потоків іноземних інвестицій і їх впливу на національну економіку
	Аналіз економічного зростання	Вивчення факторів, що сприяють економічному зростанню в різних країнах

Джерело: розроблено автором

Тому можна констатувати, що по-перше, економетричні задачі виникають на усіх суб'єктах господарювання в усіх галузях економічної діяльності та мають бути вирішені фахівцями керуючої ланки незалежно від профільної економічної освіти; по-друге, наявна потреба у формуванні теоретичних знань щодо сутності різних економетричних задач та практичних навичок їх вирішення у випускників економічних спеціальностей вітчизняних ЗВО.

Як вже зазначалося, вирішення економетричних задач використовується для обґрунтування ефективних управлінських рішень, тому вимагає оперативності у трудомісткій роботі з великими обсягами залучених даних. Тож очевидна потреба у використанні прикладних програм, які у свою чергу, також є профільними для різних задач та напрямів використання. Д. Озерчук, О. Романюк, О. Ціхановська вважають найпоширенішими ППП для економістів такі: Stata, MATLAB, SAS, GAUSS, R (R-Studio), Mathematica, EViews [5]. Р. Матвійчук, Л. Половенко виділяють Stata, EViews, LIMDEP, MATLAB, GAUSS, але також наполягають на необхідності широкого використання Microsoft Excel, аналітичної платформи SAS та мови програмування і програмного середовища R [3]. В. Леонтєва, Н. Кондрат'єва, Н. Дьоміна структурують ППП за напрямками використання: для статистичного аналізу даних – SPSS, SAS, Stata, Minitab, Statistica, Origin, JMP; для аналізу та моделювання часових рядів даних – EViews, Statistica, SPSS, SAS, Stata, RATS, GRET, OхMetrics, JMulti; для моделювання та прогнозування часових рядів – MATLAB, LabVIEW, Maple, Wolfram SystemModeler, Control Station [4]. Натомість Макс Брюхе, професор Берлінського університету Гумбольдта, пропонує в якості програмного забезпечення для вирішення фахових завдань економістами широкого профілю Microsoft Excel, LibreOffice, EViews, Gretl, Stata, Matlab, Octave, Scilab, R, Gauss, Oх [6]. У табл. 2 охарактеризовані переваги та недоліки використання універсальних, спеціалізованих програм та мов програмування відповідно до вирішення економетричних задач.

Узагальнюючи переваги та недоліки програмних засобів для вирішення економетричних завдань, можна зробити такі висновки:

1. Перевагами найбільш універсальних програмних засобів (Microsoft Excel та LibreOffice) є легкість використання, доступність, зручність для невеликих обсягів даних та простих аналізів, а недоліками – обмежені можливості для складних економетричних моделей, обробки великих обсягів даних та автоматизації процесів.

2. Програмні засоби для обробки даних (Matlab, Octave, Scilab) мають такі переваги, як потужні математичні інструменти, широкі можливості для чисельного аналізу та моделювання, але і недоліки – високу вартість для Matlab, круту криву навчання для Octave та Scilab, менш розвинені інструменти візуалізації та меншу кількість доступних ресурсів порівняно з R чи Python.

Таблиця 2 – Програмне забезпечення та мови програмування для вирішення економетричних задач

Програмні продукти/ мови	Переваги використання	Недоліки використання
Microsoft Excel	Широкий набір вбудованих функцій для обробки даних, включаючи складні статистичні, математичні та фінансові	Значна вартість
	Широка інтеграція та сумісність з іншими продуктами Microsoft Office та сторонніми додатками	Можливі проблеми з продуктивністю та стабільністю при обробці великих наборів даних
	Потужні інструменти візуалізації результатів аналізу через створення графіків, діаграм, інших візуальних елементів	Обмежена повторюваність аналізу через відсутність вбудованих засобів для документування та автоматизації процесу аналізу
LibreOffice	Безкоштовність, доступність для всіх користувачів	Обмежена функціональність LibreOffice Calc у порівнянні з Excel
	Відкритий вихідний код, що сприяє швидкому виправленню помилок та додаванню нових функцій	Недостатня продуктивність при обробці великих наборів даних або виконанні складних обчислень
	Сумісність з різними форматами, включаючи Microsoft Excel (XLSX)	Макроси, створені в Excel на мові VBA, можуть не працювати коректно в LibreOffice Calc
EViews	Інтуїтивний інтерфейс і зручність використання	Значна вартість
	Широкий набір інструментів для аналізу часових рядів, включаючи розширені методи прогнозування та моделювання	Інтеграція з іншими програмами та пакетами статистичного аналізу може бути обмеженою у порівнянні з R чи Python
	Спеціалізація для економетричних та статистичних аналізів	Обмежені можливості обробки великих наборів даних
Gretl	Безкоштовність, доступність для всіх користувачів	Обмежена офіційна документація та технічна підтримка порівняно з комерційними продуктами
	Спеціалізація на економетричному аналізі, включаючи широкий набір статистичних методів та інструментів для аналізу часових рядів, аналізу панельних даних та регресійного аналізу	Відсутність або менша розвиненість просунутих функцій та інструментів, доступних в комерційних програмах, зокрема в EViews або Stata
	Інтеграція з іншими статистичними пакетами, як-от R, Octave, Stata і Python	Менша зручність (інтуїтивність) інтерфейсу у порівнянні з комерційними програмами
Stata	Широкий набір інструментів для економетричного аналізу, включаючи регресійний аналіз, аналіз панельних даних, часові ряди та багатовимірну статистику	Значна вартість
	Інтуїтивний інтерфейс і зручність використання	Значна вартість базового пакету та додаткових інструментів (toolboxes)
	Активна спільноту користувачів, добре розвинена документація, включаючи навчальні матеріали, курси, підтримка від розробників	Обмеження при роботі з великими наборами даних порівняно зі спеціалізованими інструментами для великих даних

Продовження табл. 2

Matlab	Потужні обчислювальні інструменти, включаючи інструменти для лінійної алгебри, статистики, чисельного аналізу та оптимізації	Інтеграція з іншими програмами та пакетами статистичного аналізу може бути обмеженою у порівнянні з R чи Python
	Гнучкість та розширюваність – створення власних скриптів та функцій, велика кількість додаткових пакетів (toolboxes)	Складність навчання для користувачів, які не мають досвіду програмування або роботи з подібними інструментами
	Потужні засоби для візуалізації даних через створення графіків, діаграм, інтерактивну візуалізацію	Обмежена інтеграція з деякими іншими інструментами
Octave	Безкоштовність, доступність для всіх користувачів	Менш розвинені інструменти візуалізації порівняно з MATLAB
	Висока сумісність з MATLAB, що дозволяє використання більшості скриптів і функцій MATLAB без значних змін	Менша продуктивність порівняно з MATLAB при виконанні великих обчислювальних задач, обробці великих наборів даних
	Широкий набір інструментів для чисельного аналізу, статистики та лінійної алгебри	Менша кількість доступних додаткових пакетів (toolboxes), менше ресурсів для навчання і підтримки
Scilab	Безкоштовність, доступність для всіх користувачів	Обмежена інтеграція з іншими програмами та пакетами для статистичного аналізу, обмежена підтримка для імпорту та експорту даних порівняно з іншими інструментами
	Широкий набір інструментів для чисельного аналізу, лінійної алгебри, статистики та оптимізації	Менша кількість доступних додаткових пакетів (toolboxes), менше ресурсів для навчання і підтримки
	Деяка сумісність з MATLAB, що дозволяє використання багатьох скриптів і функцій MATLAB з невеликими змінами або без змін	Менша зручність (інтуїтивність) інтерфейсу у порівнянні з комерційними програмами
R	Безкоштовність, доступність для всіх користувачів	Складність навчання для користувачів, які не мають досвіду програмування або роботи з подібними інструментами
	Широкий набір інструментів (пакетів) для різноманітних статистичних аналізів, включаючи регресійний аналіз, аналіз часових рядів, кластерний аналіз	Менша продуктивність порівняно з MATLAB при виконанні великих обчислювальних задач, обробці великих наборів даних
	Велика та активна спільнота користувачів та розробників, яка вносить зміни, розвиває нові пакети, надає підтримку через форуми, блоги та інші ресурси	Відсутність єдиного стандартного інтерфейсу користувача, що створює різниці в якості інтерфейсу між різними пакетами та розробниками
Gauss	Спеціалізація на економетричному аналізі	Значна вартість
	Широкий набір вбудованих функцій та методів для виконання різних видів аналізу, включаючи регресійний аналіз, аналіз часових рядів, панельних даних	Менша спільнота користувачів, менша кількість доступних ресурсів для навчання, підтримки та розвитку
	Висока швидкість обчислень	Відсутність безкоштовної альтернативи

Продовження табл.2

Ox	Спеціалізація на економетричному аналізі	Значна вартість
	Широкий набір вбудованих функцій та методів для виконання різних видів аналізу, включаючи регресійний аналіз, аналіз часових рядів, панельних даних	Менша кількість розширень та додаткових пакетів, що обмежує функціональність у порівнянні з іншими програмами
	Інтуїтивний інтерфейс і зручність використання	Менша спільнота користувачів, менша кількість доступних ресурсів для навчання, підтримки та розвитку
Python	Широкий спектр бібліотек, як-от NumPy, Pandas, SciPy та StatsModels, які забезпечують інструменти для обробки та аналізу даних, включаючи економетричний аналіз	Менша ефективність у виконанні обчислень порівняно зі спеціалізованими мовами програмування, що може бути проблемою при обробці великих обсягів даних
	Інтеграція з іншими інструментами та мовами програмування	Складність навчання для користувачів, які не мають досвіду програмування або роботи з подібними інструментами
	Велика та активна спільнота користувачів та розробників	Обмежена підтримка для економетричних методів порівняно зі спеціалізованими інструментами

Розроблено автором за [7-18]

3. Спеціалізовані програмні засоби (EViews, Gretl, Stata, Gauss, Ox) мають переваги спеціалізації саме на економетриці, наявності великого набору статистичних та економетричних методів, але їх недоліками є висока вартість, обмежена універсальність, менша кількість ресурсів та інтеграцій з іншими інструментами порівняно з R та Python.

4. Залучення для вирішення економетричних завдань мов програмування (R, Python) має перевагами безкоштовність, відкритий вихідний код, широкий вибір бібліотек для аналізу даних та економетричних методів, велику та активну спільноту користувачів та розробників. Разом з тим є і недоліки – нижча швидкість виконання порівняно з компільованими мовами та крута крива навчання для початківців.

Безумовно, вибір програмного забезпечення для вирішення конкретної економетричної задачі визначається характеристиками самої задачі, досвідом користувача, доступністю та вартістю програмного забезпечення та іншими факторами, але беззаперечно, що сучасна економіка стає все більш диджиталізованою, що вимагає наявності навичок програмування у фахівців-економістів. Їх відсутність не дозволяє аналізувати великі обсяги даних, створювати складні економетричні моделі та автоматизувати аналітичні процеси, що унеможливорює обґрунтування та прийняття ефективних управлінських рішень у відповідь на виклики бізнес-середовища.

Університети повинні формувати ці навички у здобувачів вищої освіти у рамках набуття математичних та цифрових компетентностей при вивченні дисциплін «Вища математика та теорія ймовірностей», «Економетрика», «Статистика», «Інформаційні технології в економіці та управлінні», фахових профільних дисциплін відповідно до спеціальності. Наразі це є нагальною потребою вітчизняного та світового ринку праці.

З урахуванням надання учасникам освітнього процесу вітчизняних ЗВО можливостей безкоштовного використання програмних продуктів Microsoft Office, є доцільним формувати навички програмування при вирішенні економетричних задач із залученням макросів та Visual Basic for Applications (VBA). Ця мова програмування може ефективно використовуватися для:

1) автоматизації рутинних операцій з обробки та аналізу економетричних даних через створення скриптів автоматичного імпорту даних з різних джерел, пошуку та видалення аномалій, обробки пропущених значень, обчислення статистичних показників тощо;

2) створення користувацьких функцій та процедур для реалізації різноманітних методів аналізу даних та економетричних моделей, наприклад, різних методів оцінки моделей регресії, авторегресії, методів аналізу часових рядів тощо;

3) розробки інтерактивних інструментів для швидкого та зручного аналізу та візуалізації результатів економетричних досліджень – інтерактивних діаграм, графіків та таблиць, що дозволяють порівнювати різні моделі та результати;

4) реалізації складних економетричних моделей, які не підтримуються стандартними функціями Excel, наприклад, алгоритмів оцінки VAR (векторних авторегресійних моделей) або GARCH (узагальнених авторегресійних умовно-гетероскедастичних моделей);

5) розв'язання специфічних економетричних завдань, які вимагають індивідуального підходу та розробки власних алгоритмів, наприклад, написання програми для аналізу впливу фінансових факторів на ринкову ціну акцій або для прогнозування вартості товарів та послуг за допомогою економетричних моделей.

Отримання такої практики програмування не тільки дозволить ефективно розв'язувати невеликі унікальні завдання при роботі за фахом, а й прибере психологічні бар'єри опанування інших мов програмування або вирішення більш складних завдань професійної діяльності у подальшому.

Висновки:

1. Економетричні задачі є необхідним компонентом професійної діяльності економістів будь-якого профілю. Використання економетричних методів дозволяє аналізувати економічні явища, прогнозувати їх розвиток, забезпечувати ефективні управлінські рішення та господарські політики.

2. Для ефективного вирішення фахових завдань на практиці випускник економічного профілю повинен мати не тільки навички роботи з існуючим програмним забезпеченням для розв'язання економетричних задач, а й навички програмування.

3. Навички програмування мають формуватися у здобувачів вищої освіти у межах набуття математичних та цифрових компетентностей, зокрема за профільними дисциплінами відповідно до спеціальності. Прикладом практичної реалізації навичок програмування в освітньому процесі є використання VBA.

Використання сучасних ІТ для вирішення конкретних економетричних задач буде напрямом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурцева Т., Васильченко Л., Пепчук С., Пальонна Т. Роль економіко-математичних моделей та інформаційних технологій в маркетинговій діяльності підприємств ритейлу. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. 2024. Том 326. № 1. С. 381-385.

2. Пілько А., Вітовська А. Прогнозування змін фінансово-господарського стану підприємства. Економіка та суспільство. 2024. №61. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-53>.

3. Матвійчук Р. Д., Половенко Л. П. Огляд програмного забезпечення для моделювання економічних процесів. Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 24 листопада 2023 р.). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. С. 226-228.

4. Леонтєва В. В., Кондрат'єва Н. О., Дьоміна Н. А. Аналіз програмних засобів й

можливостей розширення їх функціоналу для здійснення аналізу, моделювання, прогнозування й візуалізації спостережуваних та експериментальних даних. Global science: prospects and innovations. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2023. Pp. 289-298.

5. Озерчук Д. А., Романюк О. Н., Ціхановська О. М. Аналіз найпоширеніших пакетів прикладних програм для економістів. Електронні інформаційні ресурси: створення, використання, доступ: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної Інтернет конференції 9-10 листопада 2020 р. Суми/Вінниця: НІКО/ВНТУ, 2020. С. 200-202.

6. Bruche M. Useful software for Economists. URL: https://www.maxbruche.net/useful_software/index.html.

7. Microsoft Office: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.microsoft.com/en-us/microsoft-365>.

8. LibreOffice: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.libreoffice.org/>.

9. EViews: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.eviews.com/home.html>.

10. Gretl: офіційний веб-сайт. URL: <https://gretl.sourceforge.net/>.

11. Stata: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.stata.com/>.

12. Matlab: офіційний веб-сайт. URL:

<https://www.mathworks.com/products/matlab.html>.

13. Octave: офіційний веб-сайт. URL: <https://octave.org/>.

14. Scilab: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.scilab.org/>.

15. R-project: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.r-project.org/>.

16. Gauss: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.aptech.com/>.

17. Ox: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.doornik.com/products.html#Ox>.

18. Python: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.python.org/>.

REFERENCES

1. Burtseva T., Vasylychenko L., Pechuk S., & Palonna T. (2024). Rol ekonomiko-matematychnykh modelei ta informatsiinykh tekhnolohii v marketynhovii diialnosti pidpriemstv ryteilu. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky, 326, 1, 381-385 [in Ukrainian].

2. Pilko A., & Vitovska A. (2024). Prohnozuvannia zmin finansovo-hospodarskoho stanu pidpriemstva. Ekonomika ta suspilstvo, 61. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-53> [in Ukrainian].

3. Matviichuk R. D., & Polovenko L. P. (2023). Ohliad prohramnoho zabezpechennia dlia modeliuvannia ekonomichnykh protsesiv. Prykladni aspekty suchasnykh mizhdystyplinarnykh doslidzhen: materialy II Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (m. Vinnytsia, 24 lystopada 2023 r.). Vinnytsia: DonNU imeni Vasyliia Stusa, 226-228 [in Ukrainian].

4. Leontieva V. V., Kondratieva N. O., & Domina N. A. (2023). Analiz prohramnykh zasobiv y mozhlyvosti rozshyrennia yikh funktsionalu dlia zdiisnennia analizu, modeliuvannia, prohnozuvannia y vizualizatsii sposterezhuvanykh ta eksperymentalnykh danykh. Global science: prospects and innovations. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom, 289-298 [in Ukrainian].

5. Ozerchuk D. A., Romaniuk O. N., Tsikhanovska O. M. (2020). Analiz naiposhyrenishykh paketiv prykladnykh prohram dlia ekonomistiv. Elektronni informatsiini resursy: stvorennia, vykorystannia, dostup: Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi Internet konferentsii 9-10 lystopada 2020 r. Sumy/Vinnytsia : NIKO/VNTU,

200-202 [in Ukrainian].

6. Bruche M. Useful software for Economists. Retrieved from URL: https://www.maxbruche.net/useful_software/index.html.

7. Microsoft Office: Official website. Retrieved from URL: <https://www.microsoft.com/en-us/microsoft-365>.

8. LibreOffice: Official website. Retrieved from URL: <https://www.libreoffice.org/>.

9. EViews: Official website. Retrieved from URL: <https://www.eviews.com/home.html>.

10. Gretl: Official website. Retrieved from URL: <https://gretl.sourceforge.net/>.

11. Stata: Official website. Retrieved from URL: <https://www.stata.com/>.

12. Matlab: Official website. Retrieved from URL: <https://www.mathworks.com/products/matlab.html>.

13. Octave: Official website. Retrieved from URL: <https://octave.org/>.

14. Scilab: Official website. Retrieved from URL: <https://www.scilab.org/>.

15. R-project: Official website. Retrieved from URL: <https://www.r-project.org/>.

16. Gauss: Official website. Retrieved from URL: <https://www.aptech.com/>.

17. Ox: Official website. Retrieved from URL: <https://www.doornik.com/products.html#Ox>.

18. Python: Official website. Retrieved from URL: <https://www.python.org/>.

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.7

УДК 657.6:657.37

JELClassification: H 83, M 41, M 48

Гевлич Л.Л.к.е.н., доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту,
Донецький національний університет імені Василя Стусаhevlich.hll@donnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-2825-1528

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ДЛЯ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Використання міжнародних стандартів фінансової звітності може допомогти вирішити проблему надання достовірної інформації для прийняття управлінських рішень щодо інвестування у повоєнну економіку України. Метою статті є дослідження сучасного стану впровадження міжнародних облікових стандартів в Україні, зокрема у державному секторі, з точки зору ідентифікації проблем та розробки шляхів їх подальшого вирішення. У роботі проаналізовані результати використання МСФЗ вітчизняними підприємствами, виділені проблеми застосування МСФЗ для МСП, імплементації міжнародних стандартів розкриття інформації про сталий розвиток та інтегрованої звітності. Констатована незадовільна якість НП(С)БОДС у порівнянні із МСБОДС, ідентифіковані нагальні проблеми облікової регламентації вітчизняного державного сектора. За результатами дослідження зроблені висновки, надані рекомендації щодо вирішення виявлених проблем, намічені напрями подальших пошуків.

Ключові слова: міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ), міжнародні стандарти бухгалтерського обліку в державному секторі (МСБОДС), національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку (НП(С)БО), національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі (НП(С)БОДС), фінансова звітність.

Рис.0, Табл.4, Літ.13.

Hevlych L.Ph.D., Associate Professor of Accounting, Analysis and Auditing,
Vasyl' Stus Donetsk National University**INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS FOR THE PUBLIC SECTOR OF UKRAINE: STATUS AND PROSPECTS**

The use of International Financial Reporting Standards can contribute to solving the problem of providing reliable information for making management decisions regarding investment in the economy of post-war Ukraine. The purpose of the article is to study the current state of implementation of international accounting standards in Ukraine, in particular in the public sector, from the standpoint of identifying problems and developing ways to solve them. The article analyzes the results of the use of IFRS by domestic enterprises, highlights the issue of the application of IFRS for SMEs, the implementation of international standards for disclosure of information on sustainable development and integrated reporting. The unsatisfactory quality of national standards in the public sector in comparison with

international ones was noted, urgent problems of accounting regulation in the domestic public sector were identified. Based on the results of the study, conclusions were drawn, recommendations were made for solving the identified problems, and directions for further research were outlined.

Keywords: International Financial Reporting Standards (IFRS), International Public Sector Accounting Standards (IPSAS), National Accounting Standards (NAS), National Public Sector Accounting Standards (NPSAS), financial reporting.

Постановка проблеми. Міжнародні стандарти фінансової звітності встановлюють єдині правила представлення фінансової інформації, які є загальноприйнятими та загальнозрозумілими в усьому світі. Їх імплементація на національному рівні може не тільки поліпшити інвестиційну привабливість окремих суб'єктів господарювання, а й підняти рівень довіри глобального бізнес-середовища та міжнародних інституцій до національної економіки та центральних органів влади. Це може бути критично важливим для України під час воєнного стану та у повоєнній економіці з огляду на можливості залучення іноземних інвестицій та допомоги, зокрема у державний сектор економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження можливостей використання міжнародних стандартів обліку у вітчизняному державному секторі проводилися Л. Ловінською, О. Григорів, І. Дутчак, М. Гордієнком у роботах [1-2]. Разом з тим поточна відсутність використання цих стандартів та швидка динаміка процесів при воєнному стані в Україні вимагають продовження вивчення можливого впливу дотримання міжнародних облікових регламентів на процес залучення іноземних інвестицій у повоєнну економіку.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження сучасного стану впровадження міжнародних облікових стандартів в Україні, зокрема у державному секторі, з точки зору ідентифікації проблем та розробки шляхів їх подальшого вирішення.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності (МСБО та МСФЗ) вже півстоліття регулюють відображення у звітності результатів діяльності суб'єктів господарювання на глобальному рівні. Самі стандарти розглядаються професійною обліковою спільнотою та бізнес-середовищем не тільки як інструменти уніфікації обліку та звітності у світовому масштабі, але як ефективні фахові поради щодо вирішення облікових проблем, адже їх розробник – Рада з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (IASB) є незалежною групою міжнародних експертів – висококваліфікованих практиків з організації, ведення обліку, складання фінансової звітності та її аудиту. Фактично МСБО та МСФЗ є глобальною мовою бізнесу, і незважаючи на їх рекомендаційний характер, компанії в понад 140 національних юрисдикціях зобов'язані використовувати ці стандарти, звітуючи про свій фінансовий стан [1].

Основними цілями використання міжнародних стандартів обліку можна назвати:

- уніфікацію фінансової звітності для забезпечення єдиних правил її підготовки, що робить звітність порівнянною у міжнародному масштабі;
- забезпечення прозорості фінансової звітності, що сприяє кращому розумінню фінансового стану суб'єктів господарювання і, відповідно, підвищує якість управлінських рішень, прийнятих на його основі;
- підвищення довіри користувачів до фінансової звітності компаній, оскільки самі звіти підготовлені із дотриманням встановлених правил.

Як показує аналіз досвіду застосування МСФЗ у різних національних юрисдикціях, міжнародна стандартизація правил представлення облікової інформації

надає суттєву допомогу різним категоріям користувачів фінансової звітності суб'єктів господарювання, як це представлено у табл.1.

Таблиця 1 – Використання МСФЗ різними категоріями користувачів

Категорії користувачів	Причини використання МСФЗ
Внутрішні користувачі звітності	
Укладачі звітності	<ul style="list-style-type: none"> - використання єдиних принципів і правил підготовки звітності, регламентованих МСФЗ, полегшує процес її складання через зменшення потреби в створенні облікових політик для ситуацій, врегульованих стандартами; - використання МСФЗ допомагає забезпечити високу якість та прозорість фінансової звітності, що підвищує довіру до укладачів з боку зацікавлених сторін
Топ-менеджери	<ul style="list-style-type: none"> - складена за вимогами МСФЗ фінансова інформація є якісною і порівняною, що покращує стратегічне та оперативне управління, планування та прогнозування; - фінансова звітність, складена за вимогами МСФЗ, сприяє більш якісному аналізу, що допомагає формувати ефективні бізнес-стратегії, будувати надійні фінансові моделі, оптимізувати операційну ефективність та використання ресурсів
Власники	<ul style="list-style-type: none"> - МСФЗ забезпечують високу прозорість фінансової звітності, що дозволяє отримувати чітке уявлення про фінансові стан та результати, грошові потоки підприємства, краще оцінювати ефективність діяльності керівництва; - використання МСФЗ підвищує довіру з боку потенційних та реальних інвесторів та кредиторів, що може полегшити залучення додаткового капіталу, сприяти вигідним угодам, зростанню ринкової вартості акцій, підвищити капіталізацію підприємства
Зовнішні користувачі	
Потенційні та реальні інвестори, кредитори, інші контрагенти	<ul style="list-style-type: none"> - полегшується оцінка ризиків і можливостей на основі аналізу фінансової звітності суб'єктів господарювання різних галузей та національних юрисдикцій, якщо звітність складена за однаковими правилами, встановленими МСФЗ; - підприємства надають зацікавленим особам структуровану, стандартизовану, якісну фінансову інформацію для прийняття управлінських рішень, оскільки МСФЗ передбачають жорсткі вимоги до розкриття даних та облікових політик
Аудитори	<ul style="list-style-type: none"> - використання МСФЗ підприємством-клієнтом знижує трудомісткість аудиторської перевірки та аудиторський ризик за рахунок уніфікації принципів та методів в обліковій практиці клієнта, а на їх основі – аудиторських процедур, полегшує ідентифікацію відхилень та аномалій; - підвищується довіра до результатів аудиторських перевірок з боку зацікавлених сторін, оскільки МСФЗ гарантують якість фінансової звітності
Аналітики	<ul style="list-style-type: none"> - доступ до прозорої, зрозумілої та порівнянної фінансової інформації, яка підготовлена за вимогами МСФЗ, полегшує аналіз і прогнозування для підприємств різних галузей і національних юрисдикцій; - підвищується довіра до аналітичних висновків, зроблених на основі якісної фінансової звітності

Продовження табл. 1

Державні органи	- забезпечення єдиних форматів та принципів підготовки звітності спрощує моніторинг підприємств, що допомагає приймати обґрунтовані рішення щодо політик на рівні регіонів, галузей, економіки загалом; - прозорість та зрозумілість звітності за МСФЗ сприяє боротьбі з фінансовими зловживаннями, покращує податкове адміністрування
Національні облікові регулятори	- використання МСФЗ допомагає уникнути дублювання роботи при розробці національних стандартів; - впровадження МСФЗ на національному рівні сприяє створенню прозорого та надійного фінансового середовища, економічному розвитку країни, забезпечує стійкість фінансової системи

Розроблено автором

Наразі МСБО та МСФЗ присвячені як загальним питанням представлення комплексу звітності або окремих фінансових звітів, так і детальній характеристиці принципів формування звітної інформації за обліковими ділянками та напрямками діяльності суб'єктів господарювання, як це представлено у табл. 2 стосовно розроблених станом на 2024 рік міжнародних стандартів.

Таблиця 2 – Класифікація міжнародних облікових стандартів

Група стандартів	Перелік МСФЗ та МСБО
Розкриття принципів і процедур звітування	МСБО 8 Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки; МСБО 10 Події після звітного періоду; МСБО 36 Зменшення корисності активів; МСФЗ 1 Перше застосування МСФЗ; МСФЗ 3 Об'єднання бізнесу; МСФЗ 13 Оцінка справедливої вартості
Загальна звітність	МСБО 1 Подання фінансової звітності; МСБО 29 Фінансова звітність в умовах гіперінфляції; МСФЗ 10 Консолідована фінансова звітність
Окремі фінансові звіти	МСБО 7 Звіт про рух грошових коштів; МСБО 26 Облік і звітність щодо програм пенсійного забезпечення; МСБО 27 Окрема фінансова звітність; МСБО 34 Проміжна фінансова звітність; МСФЗ 8 Операційні сегменти
Галузева звітність	МСБО 41 Сільське господарство; МСФЗ 6 Розвідка та оцінка запасів корисних копалин
Розкриття облікових об'єктів	МСБО 2 Запаси; МСБО 12 Податки на прибуток; МСБО 16 Основні засоби; МСБО 19 Виплати працівникам; МСБО 20 Облік державних грантів і розкриття інформації про державну допомогу; МСБО 21 Вплив змін валютних курсів; МСБО 23 Витрати за позиками; МСБО 24 Розкриття інформації за пов'язаними сторонами; МСБО 28 Інвестиції в асоційовані та спільні підприємства; МСБО 32 Фінансові інструменти: подання; МСБО 33 Прибуток на акцію; МСБО 37 Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи; МСБО 38 Нематеріальні активи; МСБО 39 Фінансові інструменти: визнання та оцінка; МСБО 40 Інвестиційна нерухомість; МСФЗ 2 Платіж на основі акцій; МСФЗ 5 Непоточні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність; МСФЗ 7 Фінансові інструменти: розкриття інформації; МСФЗ 9 Фінансові інструменти МСФЗ 11 Спільна діяльність; МСФЗ 12 Розкриття інформації про частки участі в інших суб'єктах господарювання; МСФЗ 14 Відстрочені рахунки тарифного регулювання; МСФЗ 15 Дохід від договорів з клієнтами; МСФЗ 16 Оренда; МСФЗ 17 Страхові контракти

Складено автором за [3]

Обов'язковість використання МСБО та МСФЗ в Україні визначається приналежністю суб'єктів господарювання до певної категорії підприємств: згідно закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» «підприємства, що становлять суспільний інтерес, публічні акціонерні товариства, суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність у видобувних галузях, материнські підприємства груп, у складі яких є підприємства, що становлять суспільний інтерес, материнські підприємства великої групи, які не належать до категорії великих підприємств, а також підприємства, які провадять господарську діяльність за видами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, складають фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність за міжнародними стандартами» [4]. Малі, мікро- та середні підприємства можуть застосовувати МСФЗ за власним бажанням. І тут виникає проблема: увесь комплект МСБО та МСФЗ (див. табл. 2) використовувати даним підприємствам складно, дорого і недоцільно через обмеження у людських та фінансових ресурсах, обсягах і видах діяльності, а із застосуванням спеціально розробленого для них «полегшеного» Міжнародного стандарту фінансової звітності для малих та середніх підприємств (МСФЗ для МСП) є проблеми. Незважаючи на наявність офіційного перекладу даного стандарту на сторінці Міністерства фінансів України [5], МСФЗ для МСП досі не рекомендований для застосування, бо відсутній у відповідних переліках МСБО та МСФЗ (Розділ сайту Міністерства фінансів України «Запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності» переліки міжнародних стандартів фінансової звітності 2022-2024 років). Протягом останніх років експертна облікова спільнота сперечається із державними органами щодо можливості застосування зазначеного стандарту. Фахівці наполягають на його ефективності через відносну легкість переходу (у порівнянні із повним комплектом МСФЗ) та одночасну зрозумілість звітності, складеної за МСФЗ для МСП, для міжнародних інвесторів. Регулятори відстоюють заборону: за наказом Міністерства фінансів України від 09.07.2021 р. № 385 «Зміни до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку» вилучений абзац НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», що дозволяв використання даного стандарту, а саме: «Міжнародний стандарт фінансової звітності для малих і середніх підприємств можуть застосовувати підприємства, які зобов'язані застосовувати міжнародні стандарти фінансової звітності відповідно до законодавства, а також ті підприємства, які прийняли таке рішення самостійно» [6]. Пізніше Міністерство фінансів України у листі від 26.07.2023 р. 41010-07/Ч-864/2/1345 обґрунтувало свою позицію відмінністю критеріїв визнання малих та середніх підприємств в Україні та Європейському Союзі [7]. Результат ми бачимо у формулюванні верифікованого перекладу МСФЗ для МСП: «Фонд МСФЗ відмовився від права відстоювати свої авторські права тільки на Міжнародний стандарт фінансової звітності для малих та середніх підприємств на території України українською мовою» [8]. Отже, наразі МСФЗ для МСП застосовується вітчизняним малим та середнім бізнесом не тільки без мотивації та підтримки з боку держави, а й практично поза межами правового поля, адже держава не вважає його міжнародним стандартом обліку і вимагає іншого комплексу звітності – за повним набором МСФЗ або за НП(С)БО. Ситуація не є нормальною і вимагає негайного виправлення, бо вже зараз, а тим більше у повоєнній економіці, залучення іноземних інвестицій, зокрема, малими та середніми підприємствами, є способом виживання національної економіки та розбудови країни.

Наразі Фонд з МСФЗ визнає тільки цифрову звітність – створену на основі таксономії, що надає перелік визначених елементів (тегів) для організації, структурування та впорядкування інформації комплексу фінансової звітності в електронному форматі. Цей формат який визначається як iXBRL (eXtensible Business

Reporting Language) – відкритий стандарт обміну бізнес-інформацією. В Україні відповідно до закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» підприємства, які повинні використовувати міжнародні стандарти, мають складати і подавати фінансову звітність на основі таксономії фінансової звітності в єдиному електронному форматі [4]. Таксономія UA XBRL МСФЗ – це таксономія фінансової звітності за міжнародними стандартами фінансової звітності в Україні, затверджена Міністерством фінансів України, яка адаптована до особливостей складання фінансової звітності в Україні та включає в себе також звіт аудитора і звіт про управління. На жаль, наразі процес подання такої звітності не є повністю зрозумілим та налагодженим, адже подання цифрової звітності неможливо без відповідного програмного забезпечення, яке не завжди оновлюється вчасно. Так, тільки 29.01.2024 р. НКЦПФР оприлюднила оновлений електронний файл Таксономії UA МСФЗ XBRL 2022 (v1.0) для складання фінансової звітності в електронному форматі за 2022 рік та проміжної фінансової звітності у 2023 році [8]. Така затримка пояснюється не тільки відносною новизною процедури, що введена з 2021 р., але й існуючими відстрочками у поданні звітності у зв'язку із воєнним станом: наразі встановлені офіційні терміни подання фінансової звітності протягом трьох місяців після припинення чи скасування в Україні воєнного стану або стану війни. Експерти зазначають, що оновлення класифікації рядків звітності, прив'язка їх до оновленої таксономії та формування iXBRL файлу потребує значного часу навіть за умови залучення кваліфікованих консультантів, і радять вітчизняним підприємствам не зволікати з процесом подання цифрової звітності, адже законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни», який розглядається, передбачає відміну «воєнних» відтермінувань у поданні звітності.

Тож, незважаючи на проблеми із застосуванням МСФЗ для МСП та таксономії звітності, можна констатувати, що міжнародні облікові стандарти в Україні використовуються достатньо ефективно. Разом з тим повністю відсутня імплементація розроблених Міжнародною радою зі стандартів сталого розвитку (ISSB) стандартів розкриття інформації про сталий розвиток (IFRS S), а саме IFRS S1 «Загальні вимоги до розкриття фінансової інформації, пов'язаної зі сталим розвитком» та IFRS S 2 «Розкриття інформації, пов'язаної з кліматом». Дані стандарти спрямовані на розкриття суб'єктом господарювання інформації про ризики та можливості, пов'язані зі сталим розвитком та кліматом, які, як обґрунтовано можна очікувати, впливають на грошові потоки, доступ до фінансування або вартість капіталу в короткостроковій, середньостроковій або довгостроковій перспективі [9]. Наразі ці стандарти не розглядаються як обов'язкові до застосування вітчизняними підприємствами, хоча їх імплементація взмозі продемонструвати одновекторність бачення глобальних проблем розвитку вітчизняним та світовим бізнесом.

Так само неврегульованим залишається питання подання інтегрованої звітності, концепція якої визначена міжнародною спільнотою так, як показано у табл.3.

Важливість такого формату звітування, визнана в усьому світі, ставить ще одну мету для розвитку національної облікової моделі – імплементацію міжнародних вимог та світової практики звітування підприємств у форматі інтегрованої звітності.

Наразі вищеописана інтеграція вітчизняних приватних підприємств до світового бізнес-середовища через дотримання міжнародних вимог до представлення звітної інформації не характерна для державного сектору економіки, суб'єктами якого є державні некомерційні підприємства, організації, бюджетні установи, центральні органи влади. Оскільки некомерційні підприємства підлягають тим же вимогам щодо ведення обліку та представлення звітності, що і приватні підприємства, виведемо їх з

області розгляду.

Таблиця 3 – Концепція інтегрованої звітності в міжнародних стандартах

Елементи	Сутність елемента
Основна ідея звітування	Інтегроване мислення як активне врахування підприємством взаємозв'язків між операційними, функціональними підрозділами та капіталами, які використовуються або на які здійснюється вплив
Цілі інтегрованої звітності	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення якості інформації, доступної для постачальників фінансового капіталу, для підтримки його ефективного розподілу; - формування підходу до корпоративної звітності, який розкриває повний спектр факторів, що суттєво впливають на здатність підприємства створювати цінність у перспективі; - підвищення підзвітності і управління для капіталів, сприяння розумінню їх взаємозалежності; - підтримка інтегрованого мислення, прийняття рішень і дії, спрямовані на створення вартості у перспективі
Користувачі звітності	Широке коло внутрішніх та зовнішніх користувачів (керівництво, власники, інвестори, співробітники, клієнти, постачальники, ділові партнери, місцеві громади, законодавчі та регуляторні органи, ін.)
Зміст інтегрованої звітності	Інтегрована звітність об'єднує суттєву інформацію про стратегію, управління, ефективність і перспективи підприємства так, щоб вона відображала комерційний, соціальний та екологічний контекст, у якому підприємство працює
Елементи змісту (розділи)	Огляд підприємства та зовнішнього середовища; корпоративне управління; бізнес-модель; ризики та можливості; стратегія та розподіл ресурсів; результати діяльності; перспективи; основа розкриття
Основні принципи підготовки	Стратегічна спрямованість; взаємопов'язаність інформації; відносини із зацікавленими сторонами; суттєвість; лаконічність; надійність та повнота; послідовність та сумісність

Розроблено автором за [10]

Еволюція організації обліку в інших представників державного сектору була повільною – півтора десятиріччя пройшло від єдиної системи регламентації на основі нормативних документів Казначейства до представлення інформації в фінансовій звітності за вимогами Національних стандартів фінансової звітності у державному секторі (НП(С)БОДС). У порівнянні з приватним сектором економіки, де перші П(С)БО були введені в дію 31.03.1999 р., НП(С)БОДС стартували з 01.01.2015 р., що було пов'язано із величезним супротивом системи – від рядових обліковців, які не хотіли вчитися новим концепціям формування облікової інформації, до регуляторних органів, які не бажали формувати масив нормативних актів, що регламентують обліковий процес в державному секторі по-новому. Як й облікові стандарти для приватного сектору економіки, «державні» стандарти базуються на міжнародних аналогах, але за їх основу були взяті МСБОДС 2004 р. розробки при тому, що з моменту розробки і до моменту першого застосування у 2015 р. НП(С)БОДС не переглядалися. Величезна затримка з імплементацією стандартів, відсутність змін як відповіді на виклики середовища призвели до серйозної проблеми – вітчизняні стандарти у державному секторі безнадійно відстали від міжнародних. Знов таки, відсутність вимог застосування міжнародних аналогів, як це відбулося щодо МСФЗ у приватному секторі

економіки, не сприяє сприйняттю звітності українських державних суб'єктів господарювання на світовому рівні, що в умовах повоєнної економіки може виявитися фатальним для розбудови цього сектора економіки.

Наразі база міжнародних стандартів бухгалтерського обліку в державному секторі (МСБОДС) представлена 42 стандартами проти 20 вітчизняних аналогів, як це представлено у табл. 4. При цьому тільки у п'ять НП(С)БОДС вносилися зміни з моменту їх введення у дію.

Таблиця 4 – Стандарти бухгалтерського обліку в державному секторі

Група стандартів	Перелік МСБОДС	Перелік П(С)БОДС
Розкриття принципів і процедур звітування	3 Облікова політика, зміни в облікових оцінках та помилки; 33 Перше застосування МСБОДС; 14 Події після звітної дати; 21 Зменшення корисності активів, які не генерують грошових коштів; 26 Зменшення корисності активів, які генерують грошові кошти; 46 Оцінка	125 Зміни облікових оцінок та виправлення помилок; 127 Зменшення корисності активів
Загальна звітність	1 Подання фінансової звітності; 10 Фінансова звітність в умовах гіперінфляції; 35 Консолідована фінансова звітність	101 Подання фінансової звітності; 102 Консолідована фінансова звітність; 105 Фінансова звітність в умовах гіперінфляції
Окремі фінансові звіти	18 Звітність за сегментами; 34 Окрема фінансова звітність	103 Фінансова звітність за сегментами
Галузева звітність	11 Будівельні контракти; 27 Сільське господарство; 22 Розкриття фінансової інформації про державний сектор; 24 Подання бюджетної інформації у фінансових звітах 40 Об'єднання державного сектору; 48 Трансфертні витрати	131 Будівельні контракти; 136 Біологічні активи
Розкриття облікових об'єктів	4 Вплив змін валютних курсів; 5 Витрати на позики; 9 Дохід від обмінних операцій; 12 Запаси; 13 Оренда; 16 Інвестиційна нерухомість; 19 Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи; 20 Розкриття інформації за пов'язаними сторонами; 23 Дохід від необмінних операцій (податки та трансферти); 28 Фінансові інструменти: подання; 29 Фінансові інструменти: визнання та оцінка; 30 Фінансові інструменти: розкриття інформації; 31 Нематеріальні активи; 32 Концесійні договори на послуги: грантодавець; 36 Інвестиції в асоційовані компанії та спільні підприємства; 37 Спільна діяльність; 38 Розкриття інформації про частки участі в інших суб'єктах господарювання; 39 Виплати працівникам; 41 Фінансові інструменти; 42 Соціальні доходи; 43 Оренда; 44 Непоточні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність; 45 Основні засоби; 47 Доходи; 49 Пенсійні програми	121 Основні засоби; 122 Нематеріальні активи; 123 Запаси; 124 Доходи; 126 Оренда; 128 Зобов'язання; 129 Інвестиційна нерухомість; 130 Вплив змін валютних курсів; 132 Виплати працівникам; 133 Фінансові інвестиції; 134 Фінансові інструменти; 135 Витрати

Складено автором за [11-12]

Якщо порівняти перелік МСФЗ та МСБОДС (табл. 3-4), можна впевнитися, що організації державного сектору у світі сприймаються як звичайні суб'єкти господарювання, які мають розмаїття облікових об'єктів, можуть диверсифікувати види та галузі діяльності і, безперечно, повинні здійснювати ефективне управління при формуванні інвестиційної привабливості для залучення іншого капіталу, окрім бюджетних асигнувань. Саме облікові стандарти як глобальна мова бізнесу надають інструменти для подання необхідної інформації, яка використовується для прийняття ефективних управлінських рішень як внутрішніми, так і зовнішніми користувачами. На жаль, найближчі роки наміру перегляду національних, а тим більше, імплементації міжнародних облікових стандартів у державному секторі економіки центральними органами влади України не передбачено. Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі на період до 2025 року містить тільки наміри із «перекладу на українську мову міжнародних стандартів з метою імплементації їх положень в національні положення (стандарти), розроблення національних положень (стандартів) на основі міжнародних стандартів, розроблення змін до національних положень (стандартів) у зв'язку із змінами міжнародних стандартів та з урахуванням змін у національному законодавстві» без конкретних термінів чи результатів такої роботи [11]. А без імплементації МСБОДС неможливо уявити серйозні інвестиції у державний сектор у повоєнній економіці України, адже надійність та прозорість фінансової звітності, побудованої за загальноприйнятими правилами, від бюджетних установ та організацій не вимагається. Тому бажання держави представити бюджетні установи конкурентоспроможними суб'єктами господарювання на ринку товарів, робіт, послуг, не є здійсненими без системної роботи у цьому напрямку. Вже зараз слід скористатися можливостями міжнародної методологічної та фінансової допомоги для перепідготовки кадрів бюджетних установ та організацій, розробки облікового програмного забезпечення для впровадження МСБОДС, формування супровідних нормативних актів, які деталізують та конкретизують міжнародні вимоги до фінансової звітності.

Висновки. За результатами дослідження обґрунтована важливість використання міжнародних облікових стандартів для забезпечення довіри світового бізнес-середовища до вітчизняних суб'єктів господарювання, зокрема в рамках повоєнної розбудови країни. Констатована загальна відповідність міжнародним обліковим вимогам в недержавному секторі вітчизняної економіки. При цьому ідентифіковані проблеми, які вимагають негайного рішення: дозвіл на використання МСФЗ для МСП відповідними типами підприємств, вчасна актуалізація програмного забезпечення таксономії звітності та початок роботи з імплементації міжнародних стандартів розкриття інформації про сталий розвиток та інтегрованої звітності. Аналіз облікової регуляції державного сектору України показав незадовільний стан реагування на світові тенденції та виклики зовнішнього середовища. Обґрунтована рекомендація широкої імплементації МСБОДС за прикладом МСФЗ, визначені основні напрями такої роботи.

Вивчення шляхів вирішення проблем організації ефективного обліку у вітчизняних суб'єктів державного сектору буде напрямом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ловінська Л. Г. Міжнародні стандарти в обліку державних підприємств України. *Фінанси України*. 2020. № 6. С. 75-92. DOI: <http://surl.li/upqjv>.
2. Григорів О., Дутчак І., Гордієнко М. Впровадження міжнародних стандартів обліку в державному секторі України. *Економіка та суспільство*. 2024. № 59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-165>.

3. IASB: official website. URL: <http://surl.li/upqka>.
4. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
5. МСФЗ для МСП. URL: <http://surl.li/upqyb>.
6. НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73. URL: <http://surl.li/upqzd>.
7. МСФЗ для МСП: у Мінфіну “хата скраю”. URL: <https://sme-ua.team/archives/1067>.
8. НКЦПФР: офіційний сайт. URL: <http://surl.li/upctn>.
9. IFRS Sustainability Standards. URL: <http://surl.li/updvo>.
10. Integrated Reporting Framework. URL: <https://integratedreporting.ifrs.org/>.
11. International Public Sector Accounting Standards Board. URL: <http://surl.li/upqko>.
12. НП(С)БО в державному секторі. URL: <http://surl.li/upqkx>.
13. Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 червня 2018 р. № 437-р. URL: <http://surl.li/uppse>.

REFERENCES

1. Lovinska L. H. (2020) Mizhnarodni standarty v obliku derzhavnykh pidpriemstv Ukrainy. *Finansy Ukrainy*, 6, 75-92. DOI: <http://surl.li/upqjv> [in Ukrainian].
2. Hryhoriv O., Dutchak I., & Hordiienko M. (2024) Vprovadzhennia mizhnarodnykh standartiv obliku v derzhavnomu sektori Ukrainy. *Ekonomika ta suspilstvo*, 59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-165> [in Ukrainian].
3. IASB: official website. Retrieved from URL: <http://surl.li/upqka>.
4. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 r. № 996. Retrieved from URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/996-14> [in Ukrainian].
5. MSFZ dlia MSP. Retrieved from URL: <http://surl.li/upqyb> [in Ukrainian].
6. NP(S)BO 1 «Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti»: nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 07.02.2013 r. № 73. Retrieved from URL: <http://surl.li/upqzd> [in Ukrainian].
7. MSFZ dlia MSP: u Minfinu “khata skraiu”. Retrieved from URL: <https://sme-ua.team/archives/1067> [in Ukrainian].
8. NKTPFR: ofitsiyni sait. Retrieved from URL: <http://surl.li/upctn>.
9. IFRS Sustainability Standards. Retrieved from URL: <http://surl.li/updvo>.
10. Integrated Reporting Framework. Retrieved from URL: <https://integratedreporting.ifrs.org/>.
11. International Public Sector Accounting Standards Board. Retrieved from URL: <http://surl.li/upqko>.
12. NP(S)BO v derzhavnomu sektori. Retrieved from URL: <http://surl.li/upqkx> [in Ukrainian].
13. Stratehiia modernizatsii systemy bukhhalterskoho obliku ta finansovoi zvitnosti v derzhavnomu sektori na period do 2025 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 chervnia 2018 r. № 437-r. Retrieved from URL: <http://surl.li/uppse> [in Ukrainian].

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.8

УДК 330.3

JELClassification: O3,O5, R1

Мартінович В. Г.

к.е.н., доцент, докторант,

доцент кафедри економіки та управління

Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5210-3026>e-mail: martinovichvictor.mv@gmail.com**АНАЛІЗ ПОЗИЦІЙ УКРАЇНИ У РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО
СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

У статті розглянуто риси інформаційного сектору економіки та визначено актуальність визначення місця країни на світовому ринку інформаційних технологій. Встановлено, що світові рейтинги та індекси є ефективним джерелом інформації про інноваційний потенціал кожної країни, динаміки її розвитку, а також виступають важелем формування можливостей для підвищення конкурентних переваг у цій сфері. Проаналізовано рейтинг світових індексів розвитку інформаційної економіки України за період 2018-2023 рр. та визначено, що Україна з кожним роком нарощує потенціал цифрового розвитку в країні, проте за період повномасштабної війни помітно послабила свої позиції щодо розвитку людського капіталу, що потребує перегляду законодавчих норм на державному рівні. Визначено, що Україна має певний інноваційний потенціал, який потребує державної підтримки. Проаналізовано стан інформаційної економіки в регіональному розрізі за індексом цифрової трансформації та визначено регіони-лідери за аналізованими індикаторами.

Ключові слова: інформаційна економіка, міжнародні рейтинги, регіональні індекси, цифровізація, інновації, прогресивні технології, розвиток.

Табл. – 1, Рис. - 1, Літ. – 16

Martinovych V.candidate of economic sciences, associate professor, doctoral student, associate professor of
the Department of Economics and Management

Cherkasy State Technological University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5210-3026>e-mail: martinovichvictor.mv@gmail.com**ANALYSIS OF UKRAINE'S POSITIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE
INFORMATION SECTOR OF THE ECONOMY: INTERNATIONAL AND
REGIONAL ASPECTS**

The article examines the features of the information sector of the economy and determines the relevance of determining the country's place in the world market of information technologies. It has been established that world ratings and indices are an effective source of information about the innovative potential of each country, the dynamics of its development, and also act as a lever for the formation of opportunities for increasing competitive advantages in this area. The rating of the world indices of the development of the

information economy of Ukraine for the period 2018-2023 was analyzed and it was determined that Ukraine is increasing the potential of digital development in the country every year, but during the period of the full-scale war it has noticeably weakened its position regarding the development of human capital, which requires a revision of the legislative norms on state level. It was determined that Ukraine has a certain innovative potential that needs state support. The state of the information economy was analyzed regionally according to the index of digital transformation, and the leading regions were determined according to the analyzed indicators.

Keywords: information economy, international ratings, regional indices, digitalization, innovations, progressive technologies, development.

Table – 1, Fig. - 1, Lit. – 16

Постановка проблеми. Новий постіндустріальний етап розвитку суспільства змінює форму відображення інформаційної економіки, методи ведення бізнесу, цінності суспільства та напрями розвитку людського капіталу, а також вартість ресурсів та важливість технологій. Соціально-економічний розвиток сучасного суспільства супроводжується поступовим витісненням матеріальних ресурсів та зростанням ролі знань, компетенцій та інформації.

Інформаційні технології та цифровізація докорінно змінюють усі аспекти суспільного життя, створюючи нові можливості для розвитку регіонів та трансформуючи сектори національних економік. Вони дозволяють компаніям автоматизувати виробничі процеси, підвищувати продуктивність, виходити на нові ринки, а також швидко реагувати на потреби споживачів і задовольняти їх. Тому важливим завданням на сьогодні є визначення інформаційного потенціалу кожної країни та виявлення ресурсів, які сприятимуть його активному формуванню та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями вирішення проблем розвитку інформаційного суспільства та інформаційної економіки займалися такі науковці: С. Дятлов [1], Т. Загорна [3], В. Іноземцев [2], Б. Корнейчук, Л. Мельник [2], Н. Мешко [4], Т. Ніколаєва, Р. Ніжегородцев [5], А. Румянцев [2], В. Тамбовцев [2] та ін.

Дослідженню показників та індикаторів розвитку інформаційного сектору економіки на міжнародному та регіональному рівні приділяється значна увага з боку вітчизняних і зарубіжних учених і практиків, таких як: Г. Головенчик [7], М. Кизим [6], Г. Коломієць [8], А. Савицька [9] та ін. Проте динамічний розвиток інформаційної економіки та стрімкі зміни у підходах до визначення й розрахунку показників вимагають подальшого дослідження аспектів щодо вимірювання позицій країни на світовому ринку. Особливо актуальним таке дослідження для України у розрізі світових рейтингів та регіональних індикаторів з метою подальшого пошуку ефективних точок зростання в цій сфері діяльності.

Метою дослідження є визначення позиції та перспектив розвитку інформаційного сектору економіки України на основі міжнародних індексів та регіональних рейтингів.

Викладення основного матеріалу дослідження. Інформаційному сектору економіки притаманні такі відмінні риси:

1. Прогресивне зростання частки ВВП, яку займають галузі, пов'язані з виробництвом знань, створенням та впровадженням наукоємних, зокрема інформаційних технологій та інших продуктів інтелектуальної діяльності, а також з наданням послуг у галузях інформатизації, освіти, зв'язку та у сфері пошуку, передачі, отримання і розповсюдження інформації.

2. Прискорення науково-технічного прогресу та перетворення наукових знань у реальний фактор виробництва, що сприяє підвищенню якості життя людини і

суспільства.

3. Значна частина працездатного населення зайнята у виробничій діяльності, пов'язаній зі створенням та використанням інформаційних технологій, інформації та знань.

4. Розширення можливостей громадян у пошуку, отриманні, передачі, виробництві та поширенні інформації і знань.

5. Глобалізація економічної, політичної та духовної сфер життя суспільства [17].

Тенденції та особливості розвитку інформаційного сектору економіки можна оцінити за допомогою індексів та рейтингів, які дозволяють порівнювати рівень розвитку ринку ІКТ у різних країнах за ключовими факторами, що на нього впливають. Визначення рейтингових значень допомагає визначити місце країни на світовому ринку інформаційних технологій, що є основою для міжнародних рейтингових досліджень. Тому світові рейтинги та індекси є ефективним джерелом інформації про інноваційний потенціал кожної країни, динаміки її розвитку, а також виступають важелем формування можливостей для підвищення конкурентних переваг у цій сфері. Розглянемо рейтинг світових індексів розвитку інформаційної економіки України за період 2018-2023 рр. (табл. 1).

Таблиця 1 – Рейтинг світових індексів розвитку інформаційної економіки України за період 2018-2023 рр.

Найменування показника	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1. Глобальний інноваційний індекс (<u>Global Innovation Index, GII</u>)	43	47	45	49	57	55
2. Індекс мережевої готовності (<u>Network Readiness Index, NRI</u>)	64	67	64	53	50	43
3. Глобальний індекс конкурентоспроможності (<u>Global Competitiveness Index, GCI</u>)	83	85	55	54	-	-
4. Індекс людського розвитку (<u>Human Development Index, HDI</u>)	88	78	74	73	71	100
5. Національний індекс кібербезпеки (<u>National Cyber Security Index, NCSI</u>)	54	40	26	25	24	-

Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index, GII) – складається на основі аналізу близько 80 показників, які характеризують інноваційний розвиток країн світу, які знаходяться на різних рівнях економічного розвитку. Індекс розраховується за допомогою двох груп показників – ресурси та умови для інновацій, а також практичні результати здійснення інновацій. З 2011 року незмінним лідером даного рейтингу залишається Швейцарія, до 2022 року лідером були США та Ісландія. У першу трійку у 2023 році також увійшли Швеція та США, а аутсайдером стала – Ангола [10].

З огляду на динаміку зміни місця України у рейтингу Глобального інноваційного індексу у можна зробити висновки, що з початком військової агресії Росії проти України рівень її інноваційної спроможності помітно зменшився із 49 місця до 57. У 2023 році Україна піднялася на дві позиції в даному рейтингу за рахунок зміни

наступних складових рейтингу [10]:

регуляторне середовище – 77 позиція (– 2 позиції);

бізнес середовище – 88 позиція (+ 11 позицій);

людський капітал та дослідження – 47 позиція (+ 2 позицій);

освіта – 31 позиція (– 5 позиції);

R&D – 68 позиція (– 9 позиція);

інформаційно-комунікаційні технології – 59 позиція (+ 4 позицій);

знання та результати наукових досліджень – 45 позиція (– 9 позицій).

Тобто, в Україні існує достатній потенціал розвитку бізнес-середовища, людського капіталу та інформаційно-комунікаційних технологій для подальшого зростання інноваційної спроможності країни.

Наступний індекс, який характеризує розвиток інформаційної економіки країни є Індекс мережевої готовності (**Network Readiness Index, NRI**) – це індекс, який з 2002 р. щорічно публікується Всесвітнім економічним форумом у співпраці з INSEAD як складова щорічного звіту про глобальні інформаційні технології [11]. Цей індекс показує ступінь готовності різних країн світу використовувати можливості, які відкривають інформаційні та інформаційно-комунікаційні технології, оскільки розглядається взаємозв'язок між рівнем ІКТ та економічним добробутом, адже ІКТ на сьогодні відіграють провідну роль у розвитку інновацій, підвищенні конкурентоспроможності країни, стимулюють ділову активність та загалом підвищують рівень життя населення.

Аналізуючи місце України в даному рейтингу можна сказати, що Україна з кожним роком підсилює свої позиції піднявшись із 64 на 44 місце. Незмінними лідерами вже більш ніж п'ять років залишаються Сінгапур, Фінляндія, Швеція, що свідчить про їх прогресивний розвиток у галузі ІКТ. Слід зазначити, що країни-лідери за індексом мережевої готовності прагнуть виконувати поставлену мету інноваційного розвитку країни, тобто використовують цей показник для аналізу проблемних моментів у своїй політиці для здійснення прогресу в галузі запровадження нових технологій. Для України також рекомендується аналіз проблемних аспектів розвитку інформаційної економіки для подальшого їх усунення та виявлення сторін, як будуть підсилювати інноваційний потенціал країни.

У межах глобального індексу конкурентоспроможності (**Global Competitiveness Index, GCI**), що розраховується з 2004 р. Всесвітнім економічним форумом, інноваційному складнику присвячений субіндекс С «інновації та фактори вдосконалення», що включає 2 з 12 показників: конкурентоспроможність компаній, відповідність бізнесу сучасним вимогам компаній та інноваційний потенціал. Протягом останніх п'яти років група країн-лідерів залишалася незмінною, що свідчить про їхню високу інноваційну здатність. Це зумовлено розвиненими науково-дослідними інститутами, значними інвестиціями в дослідження та інноваціями, тісною співпрацею між університетами та промисловістю у сфері досліджень та розробок, наявністю державних закупівель високотехнологічної продукції та кваліфікованого персоналу. Лідруючі позиції не лише за показником «інновації», але й самого індексу глобальної конкурентоспроможності протягом останніх п'яти років посідають Швейцарія, Фінляндія, Ізраїль, США, Німеччина, Нідерланди, Швеція, Японія, Сінгапур і Данія. Отже, ІКТ є одним із факторів економічного розвитку цих країн [12].

Україна за останні п'ять років покращувала свої позиції через зростання інноваційного потенціалу країни, підвищення рівня людського капіталу та зростання конкуренції між підприємствами країни. З 2018 року до 2021 року Україна покращила свої позиції на 29 місць, а у 2022-2023 рр. рейтинг не вимірювався через військові дії на території нашої країни. В цілому можна зазначити, що Україна має достатній потенціал

до нарощення конкурентоспроможності на світовому рівні, цьому мають сприяти потужна підтримка з боку держави та раціональний розподіл ресурсів у країні.

Індекс людського розвитку (Human Development Index, HDI) – є комплексним показником, що використовується для оцінки рівня соціально-економічного розвитку країн. Він був розроблений Програмою розвитку ООН у 1990 році і базується на трьох основних складових [13]:

1. Тривалість життя та здоров'я – вимірюється за допомогою показника середньої очікуваної тривалості життя при народженні та відображає здоров'я і доступність медичних послуг.

2. Доступ до знань – передбачає вимірювання середньої кількості років навчання дорослого населення та очікувану кількість років навчання для дітей, які починають здобувати освіту.

3. Рівень життя – вимірюється за допомогою валового національного доходу (ВНД) на душу населення, скоригованого за паритетом купівельної спроможності (ПКС). Тобто, це показник відображає економічний добробут населення.

Індекс людського розвитку дозволяє проводити порівняння між країнами та регіонами, а також відстежувати прогрес у сфері соціально-економічного розвитку, потенціалу інноваційного розвитку країни, рівня освіченості та кваліфікації населення. Цей показник є важливим інструментом для формування інформаційної політики, спрямованої на покращення якості життя населення.

Аналіз місця України в цьому рейтингу показав позитивну динаміку з 2018 до 2022 року з 88 до 71 місця, що вказує на розвиток людського потенціалу та економіки знань у країні. Проте з початком повномасштабної війни на території України цей показник стрімко знизився з 71 місця до 100. Головними причинами такої ситуації можна визначити витік кваліфікованих кадрів за кордон, активні мобілізаційні заходи, які проводяться на території нашої країни для необхідності захисту українських територій та відстоювання незалежності нашої держави, зростання бідності та смертності населення, підвищення частки людей пенсійного віку та ніші соціальні фактори. Отже, для нашої країни необхідна розробка державних програм, які б стимулювали покращення демографічної ситуації в країні, підвищення соціального рівня населення через надання соціальних гарантій різних верств населення, а також доступ та популяризація освіти як інструменту відновлення соціально-економічного розвитку країни. Адже інноваційний розвиток будь-якої країни будується на людському капіталі та можливостях формування інформаційної економіки як пріоритетної галузі сучасного розвитку будь-якої країни.

Національний індекс кібербезпеки (National Cyber Security Index, NCSI) – це глобальний індекс, який в режимі реального часу вимірює готовність країн запобігати кіберзагрозам та управляти кіберінцидентами. Цей індекс сфокусовано на окремих аспектах кібербезпеки, що запроваджуються урядами на національних рівнях за чотирма сферами – чинного законодавства, сформованих інституцій, форматами співпраці, результатами [14]. Індекс складається з 29 показників, які оцінюються за вісьмома цілями [15]:

застосування практик з нагляду та моніторингу на загальнодержавному рівні за участю внутрішніх груп контролю;

національна програма кібербезпеки;

контроль та управління інформаційним середовищем;

спеціалізована діяльність зовнішньої розвідки з питань національної кібербезпеки;

здатність до знищення або вимкнення інформаційно-комунікаційної інфраструктури та можливостей супротивника;

визнання та застосування міжнародних спеціалізованих норм та технічних стандартів.

Рівень кіберзахисту будь-якої країни показує не лише рівень цифровізації суспільства, а й показує її таємні та військові можливості, оскільки держава ставить перед собою найважливіші кіберзадачі, які впливають на безпеку країни та її цілісність. Варто зазначити, що деякі країни приховують свій справжній кіберпотенціал, який передбачає шпигунство та стеження в рамках внутрішніх структур національної безпеки, та таким чином здійснюють контроль інформаційного середовища.

Лідерами даного рейтингу вже кілька років поспіль залишаються США, Китай та Великобританія. Варто зазначити, що у 2022 році Росія обійшла Великобританію у цьому рейтингу, посівши третє місце серед інших країн, що свідчить про застосування нею агресивних та неправомірних дій та намагання контролювати інформаційне середовище з метою реалізації своїх руйнівних цілей. Україна протягом 2018-2022 рр. значно покращила свої позиції піднявшись із 54 місця на 24 зі 160 можливих, що свідчить про посилення кіберпотенціалу та формування ефективної системи кіберзахисту держави. Ураховуючи кількість країн світу в рейтингу NCSI, можна відмітити, що Україна має високий рівень готовності в запобіганні кіберзагрозам, яке необхідно розвивати і надалі.

Отже, аналіз світових індексів розвитку інформаційної економіки України за період 2018-2023 рр. дав змогу зробити висновки:

Україна має деякі позитивні зрушення в цифровій трансформації;
рівень розвитку ІКТ характеризується як середній та потребує подальшого вдосконалення;

помітно послаблений соціальний сектор та рівень розвитку людського капіталу, що потребує перегляду законодавчих норм на державному рівні;

більшість проаналізованих міжнародних рейтингів характеризують зміцнення позиції України на світовому ринку у довоєнні роки та спад за період війни.

Україна має певний інноваційний потенціал, який потребує державної підтримки.

Аналізуючи стан інформаційної економіки в регіональному розрізі варто зазначити, що в Україні ведеться рейтинг регіонів за індексом цифрової трансформації Міністерством цифрової трансформації України. Даний індекс містить 8 субіндексів, 28 індикаторів та 88 показників, якими проводиться оцінка рівня цифровізації регіонів [16]. Зведений індекс цифрової трансформації регіонів України у 2023 р. наведений на рисунку 1.

Структура індексу цифрової трансформації регіонів складається з переліку показників, які було проаналізовано окремо та зведено в результаті у єдиний індекс. Розглянемо більш детально ці показники [16]:

інституційна спроможність - наявність цифрового лідера, напрацьована та ухвалена програма інформатизації, що передбачає фінансування заходів у сфері цифрової трансформації, структурний підрозділ із цифрового розвитку в органах влади. Лідерами за даним показником є Дніпропетровська, Тернопільська, Одеська області;

розвиток ЦНАП – автоматизація ЦНАП, її безбар'єрність та модернізація. Лідери - Дніпропетровська, Львівська, Волинська;

візитівка області – розвиток вебсайту ОДА, геоінформаційна система, портал Дія. Бізнес. Лідери - Дніпропетровська, Тернопільська, Полтавська, Одеська області.

розвиток інтернету – підключення укриттів до швидкісного інтернету, сприяння доступу до інфраструктури. Лідери - Харківська, Полтавська, Тернопільська області;

цифрова освіта – охоплення населення цифровою освітою та сприяння її розвитку, розвиток освітніх інформаційних систем в освітніх закладах. Лідери -

Дніпропетровська, Харківська, Полтавська області;

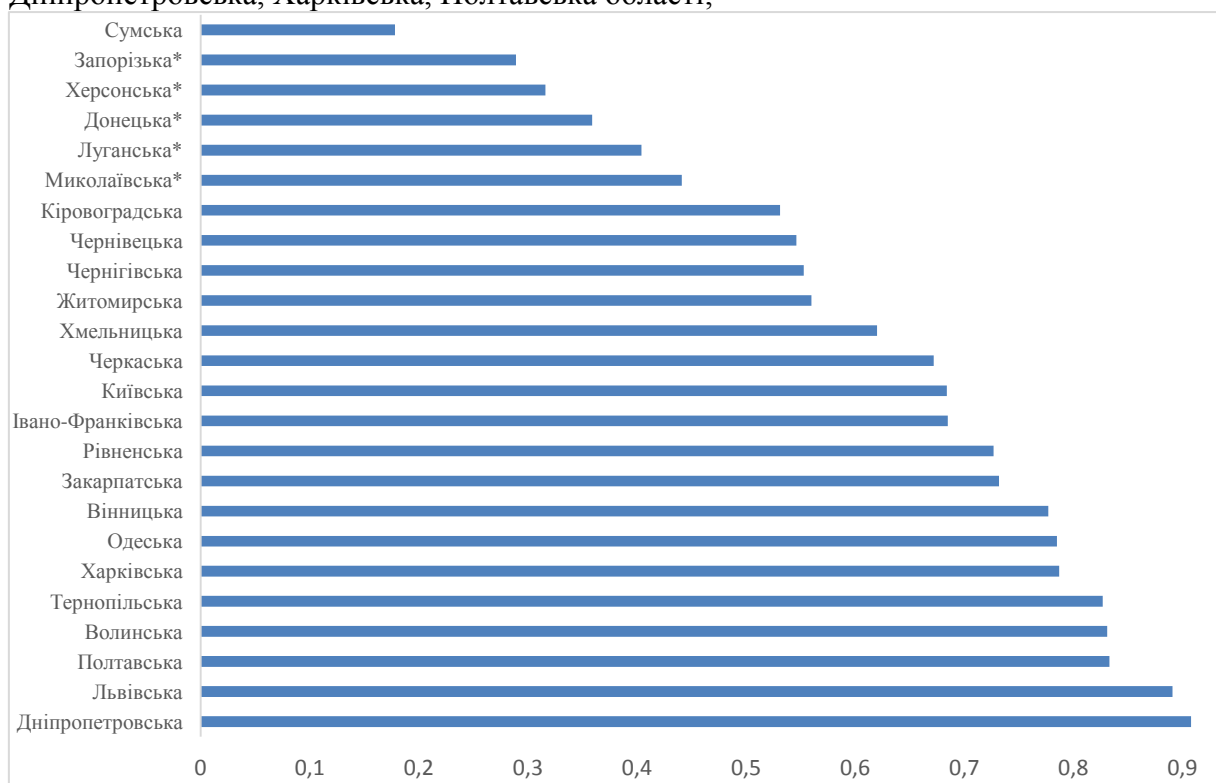

Рис. 1. Індекс цифрової трансформації України в регіональному розрізі у 2023р.

*В областях, де ведуться активні бойові дії, значення розраховані для громад, що контролюються українським урядом

Розроблено за [16]

впровадження режиму «без паперів» - е-документообіг, оцифрування реєстрів ОДА. Лідери – Дніпропетровська, Львівська, Полтавська;

проникнення базових е-послуг – цифровізація соціальної сфери. Лідери – Волинська, Одеська, Дніпропетровська області;

галузева цифрова трансформація – захист інформації та стійкість критичної інфраструктури, політика кібербезпеки. Лідери – Тернопільська, Полтавська, Вінницька області.

За результатами індексу цифрової трансформації України в регіональному розрізі у 2023р. лідерами є Дніпропетровська, Львівська та Полтавська області, які більш ефективно використовують та впроваджують у регіон цифрові інструменти розвитку інформаційної економіки. Найгірші показники має Сумська область, частково окуповані регіони або ж регіони що перебували в окупації.

Тим не менш, попри військові дії на території України, регіональна цифрова трансформація залишається пріоритетним важелем розвитку інформаційного сектору країни. Адже регіональна цифровізація, особливо в умовах повномасштабної війни, є необхідною умовою для надання населенню якісних соціальних, адміністративних, публічних та інших послуг, а також покращення рівня кібербезпеки й безперервного функціонування критичної інфраструктури загалом. Розвиток інформаційної економіки в регіонах є ключовою передумовою євроінтеграції країни, адже стимулюючи впровадження цифрових, технологічних змін формуються нові інструменти конкурентоспроможності країни та нові соціальні стандарти, що сприяють зростанню інноваційного потенціалу регіонів країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Социально-экономические проблемы информационного общества: коллективная монография / под ред. Л.Г. Мельника. Сумы : Университетская книга, 2005. 430 с.
2. Загорная Т.О. Аналитический подход к оценке уровня развития информационного сектора экономики / Т.О. Загорная // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму : зб. наук. праць. Дніпропетровськ : ДУЕП ім. А. Нобеля ; Роял Принт, 2011. №1(4). С. 119-129.
3. Мирясов Ю.А. Тенденции формирования информационного сектора экономики / Ю.А. Мирясов // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. 2008. №802. С. 30-33.
4. Мешко Н.П., Костюченко М.К. Перспективи розвитку сфери ІТ як провідної інноваційної галузі України. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Менеджмент інновацій». 2015. Вип. 4. С. 71–77.
5. Головенчик Г. Г. Рейтинговий аналіз рівня цифрової трансформації економік країн ЕАЭС і ЄС. Цифрова трансформація. 2018. № 2. С. 5–18. URL: https://dt.bsuir.by/jour/article/view/75/61?locale=ru_RU (дата звернення 14.05.2024).
6. Kuzym M., Bielousov D., Reshetnyak O. Forecasting Scientific Support for the Advancement of the Digital Economy. Studies of Applied Economics. 2020. Vol. 38. № 4. DOI: <https://doi.org/10.25115/eea.v38i4.4005>.
7. Havryliuk O., Yakushev O., Prodanova L., Yakusheva O., Kozlovska S. (2021). Digital banking and e-commerce in the context of digitalization of business management. Financial and kredit activities problems of theory and practice, 5(40), p. 4–15.
8. Коломієць Г. М., Дідорчук І. Л. Рейтинги країн за рівнем ІТ-сфери як індикатори розвитку актуальних форм суспільного багатства. Бізнес Інформ. 2015. № 11. С. 8–15. URL: https://www.business-inform.net/exi-port_pdf/business-inform-2015-11_0-pages-8_15.pdf (дата звернення 14.05.2024).
9. Ставицька А. В. Оцінка позиціонування країн на світовому ринку інформаційних технологій: статистичні виміри індексного аналізу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2017. Вип. 12. Ч. 2. С. 126–130. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/12_2_2017ua/28.pdf (дата звернення 14.05.2024).
10. Аналітичний портал «Слово і діло». URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/12/21/infografika/svit/yak-zminyuvalosya-misce-ukrayiny-rejtynhu-najbilsh-innovacijnyx-krayin> (дата звернення 14.05.2024).
11. Network Readiness Index 2023. URL: [//networkreadinessindex.org/](https://networkreadinessindex.org/) (дата звернення 14.05.2024).
12. World Competitiveness Ranking. URL: [//www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/](https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/) (дата звернення 14.05.2024).
13. Human Development Index (HDI). URL: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> (дата звернення 14.05.2024).
14. National Cyber Power Index 2022. Harvard Kennedy School. Belfer center. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/national-cyber-power-index-2022> (дата звернення 14.05.2024).
15. 30 наймогутніших кібердержав світу. URL: [//10guards.com/ua/articles/the-worlds-30-cyber-superpowers/](https://10guards.com/ua/articles/the-worlds-30-cyber-superpowers/) (дата звернення 14.05.2024).
16. Індекс цифрової трансформації регіонів України. Підсумки 2023 року. URL: <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/reports> (дата звернення 14.05.2024).

14.05.2024).

17. Kovalenko Y., Zakharova O., Yakusheva O., Yakushev O., Hulak D., Kozlovska S. Priorities for the Development of Regional Information Management Based on System Digitalization. Sustainable Development in the Post-Pandemic Period. SHS Web of Conferences. International Scientific and Practical Conference (SDPPP-2021). November 9-10. O. Prokopenko, M. Troian and M. Järvis (Eds.). Tallinn, Estonia, 2021. Vol. 126 (2021). DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202112604002>.

REFERENCES

1. L. Melnik. (2005). Socio-economic problems of the information society: collective monograph. Sumy: University Book. 430 p.

2. T. Zagornaya. (2011). Analytical approach to assessing the level of development of the information sector of the economy. Bulletin of the International Nobel Economic Forum: coll. of science works Dnipropetrovsk: DUEP named after A. Nobel; Royal Print, № 1(4). P. 119-129.

3. Yu. Miryasov. (2008). Trends in the formation of the information sector of the economy. Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. № 802. P. 30-33.

4. N. Meshko, M. Kostyuchenko. (2015). Prospects for the development of the IT sphere as a leading innovative industry of Ukraine. Bulletin of Dnipropetrovsk University. "Innovation Management" series. Issue 4. P. 71-77.

5. G. Golovenchik (2018). Rating analysis of the level of digital transformation of the economies of the EAEU and EU countries. Digital transformation. 2018. № 2. P. 5-18. URL: https://dt.bsuir.by/jour/article/view/75/61?locale=ru_RU (date of publication 14.05.2024).

6. Kyzym M., Bielousov D., Reshetnyak O. (2020). Forecasting Scientific Support for the Advancement of the Digital Economy. Studies of Applied Economics. Vol. 38. № 4. DOI: <https://doi.org/10.25115/eea.v38i4.4005>.

7. Havryliuk O., Yakushev O., Prodanova L., Yakusheva O., Kozlovska S. (2021). Digital banking and e-commerce in the context of digitalization of business management. Financial and kredit activities problems of theory and practice, 5(40), p. 4-15.

8. Kolomiets G., Didorchuk I. (2015). Ratings of countries compared to the IT sector as indicators of the development of current forms of bequest wealth. Business Inform. № 11. P. 8-15. URL: http://www.business-inform.net/exi-port_pdf/business-inform-2015-11_0-pages-8_15.pdf (date of publication 14.05.2024).

9. Stavitska A. (2017). Assessing the positioning of countries on the light market of information technologies: statistical implications of index analysis. Scientific newsletter of Uzhgorod National University. Series "International economic issues and secular rule." № 12. Part 2. pp. 126-130. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/12_2_2017ua/28.pdf (date of publication 14.05.2024).

10. Analytical portal "Word and Deed". URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/12/21/infografika/svit/yak-zminyuvolosya-misce-ukrayiny-rejtynhu-najbilsh-innovacijnyx-krayin> (date of publication 14.05.2024).

11. **Network Readiness Index 2023**. URL: <https://networkreadinessindex.org/> (date of publication 14.05.2024).

12. World Competitiveness Ranking. URL: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/> (date of publication 14.05.2024).

13. Human Development Index (HDI). URL: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> (date of publication 14.05.2024).

14. National Cyber Power Index 2022. Harvard Kennedy School. Belfer center. URL:<https://www.belfercenter.org/publication/national-cyber-power-index-2022> (date of publication 14.05.2024).

15. 30 most powerful cyber powers in the world. URL:10guards.com/ua/articles/the-worlds-30-cyber-superpowers/ (date of publication 14.05.2024).

16. Index of digital transformation of regions of Ukraine. Pouches 2023 rock. URL:thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/reports (date of publication 14.05.2024).

17. Kovalenko Y., Zakharova O., Yakusheva O., Yakushev O., Hulak D., Kozlovska S. (2021). Priorities for the Development of Regional Information Management Based on System Digitalization. Sustainable Development in the Post-Pandemic Period. SHS Web of Conferences. International Scientific and Practical Conference (SDPPP-2021). November 9-10. O. Prokopenko, M. Troian and M. Järvis (Eds.). Tallinn, Estonia, Vol. 126 (2021). DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202112604002>.

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.9

УДК 331.103.34:005.95/.96

JELClassification: M12, J24, M54, O15, L86

Середа Г.В.,

кандидат економічних наук, доцент,
Донецький національний університет ім. Василя Стуса,
ORCID: 0000-0001-9222-1887,
e-mail: g.sereda@donnu.edu.ua,

Нестерук В.А.,

здобувач третього освітньо-наукового рівня вищої освіти,
Донецький національний університет ім. Василя Стуса
ORCID: 0009-0002-1686-3444, e-mail: v.nesteruk@donnu.edu.ua

**ДИСТАНЦІЙНІ ТА ГІБРИДНІ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД І КОНТЕНТ-АНАЛІЗ**

У статті здійснено комплексний теоретичний огляд та контент-аналіз дистанційних та гібридних моделей управління персоналом, які набули особливої актуальності в умовах глобальних криз, таких як пандемія COVID-19, воєнні конфлікти та екологічні й кліматичні катастрофи. Досліджено вплив цих моделей на продуктивність праці, задоволеність працівників та корпоративну культуру. Вивчено виклики, пов'язані з впровадженням нових технологій, забезпеченням кібербезпеки та управлінням талантами в умовах дистанційної та гібридної роботи.

Основною метою статті є визначення переваг і недоліків дистанційних та гібридних моделей управління персоналом, а також надання рекомендацій щодо їх ефективного впровадження. Враховано результати останніх досліджень, які підкреслюють важливість адаптації HR-практик до нових умов роботи та розвитку лідерських навичок, орієнтованих на управління віддаленими командами. Розглянуто різні підходи до підтримки корпоративної культури та мотивації працівників у нових умовах.

У статті наведено порівняння основних складових дистанційної та гібридної моделей управління персоналом, включаючи використання технологій, гнучкість робочого графіка, продуктивність, кібербезпеку, управління талантами, підтримку корпоративної культури та задоволеність працівників. Запропоновано практичні рекомендації для організацій, що впроваджують ці моделі, з метою підвищення їх ефективності та конкурентоспроможності.

Ключові слова. Дистанційне управління персоналом, гібридні моделі управління, управління персоналом, контент-аналіз, глобальні кризи.

Табл.: 5, літ.: 12.

Sereda H.

PhD. in Economics, Associate Professor,
Vasyl' Stus Donetsk National University,
ORCID ID: 0000-0001-9222-1887,
e-mail: g.sereda@donnu.edu.ua,

NESTERUK V.

PhD Student, Vasyl' Stus Donetsk National University,
ORCID ID: 0009-0002-1686-3444,
e-mail: v.nesteruk@donnu.edu.ua

REMOTE AND HYBRID PERSONNEL MANAGEMENT MODELS: A THEORETICAL REVIEW AND CONTENT ANALYSIS

This paper provides a comprehensive theoretical review and content analysis of remote and hybrid personnel management models, which have gained particular relevance in the context of global crises such as the COVID-19 pandemic, military conflicts, and environmental and climate disasters. The impact of these models on labor productivity, employee satisfaction, and corporate culture is investigated. Challenges related to the implementation of new technologies, ensuring cybersecurity, and managing talents in remote and hybrid work environments are explored.

The main aim of this paper is to identify the advantages and disadvantages of remote and hybrid personnel management models and to provide recommendations for their effective implementation. The study takes into account the latest research findings that emphasize the importance of adapting HR practices to new working conditions and developing leadership skills oriented towards managing remote teams. Various approaches to supporting corporate culture and employee motivation in the new conditions are considered.

The paper presents a comparison of the main components of remote and hybrid personnel management models, including the use of technology, flexible work schedules, productivity, cybersecurity, talent management, support for corporate culture, and employee satisfaction. Practical recommendations are proposed for organizations implementing these models to enhance their effectiveness and competitiveness.

Keywords: Remote personnel management, hybrid management models, personnel management, content analysis, global crises.

Tables: 5, References: 12.

Постановка проблеми. Глобальні світові кризи, такі як пандемія COVID-19, воєнні конфлікти та екологічні й кліматичні катастрофи, значно змінили підхід до організації праці, підштовхнувши багато компаній до впровадження дистанційних та гібридних моделей управління персоналом. Ці моделі не тільки допомогли компаніям залишатися операційно активними під час кризи, але й стали каталізатором змін у корпоративній культурі та стратегіях управління людськими ресурсами.

Дистанційне управління персоналом дозволяє компаніям зберегти продуктивність, забезпечуючи працівникам можливість працювати з будь-якого місця. Однак, це також створює нові виклики, пов'язані з підтримкою командної взаємодії, управлінням продуктивністю та забезпеченням кібербезпеки. З іншого боку, гібридні моделі управління, які поєднують віддалену та офісну роботу, надають додаткові можливості для гнучкості, але також потребують ефективного балансування між двома форматами роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення останніх досліджень показує, що дистанційні та гібридні моделі управління персоналом стали ключовими темами багатьох наукових робіт останніх років. Ньїка та Чипайке (Nyika, Chipaike) підкреслюють важливість дистанційних моделей для забезпечення ефективної роботи з клієнтами в бізнесі B2B, що підвищує гнучкість та ефективність компаній у Південній Африці [1]. Вони зазначають, що віддалена робота покращує задоволеність клієнтів, адже працівники швидше реагують на їхні потреби.

Серєда (Sereda) досліджує перспективи розвитку дистанційного управління персоналом в Україні в умовах війни та поствоєнний період. Вона підкреслює важливість матеріально-технічного та програмного забезпечення для успішного переходу на дистанційну роботу, зазначаючи, що соціально-психологічні бар'єри, такі як упередження керівництва та брак неформальних комунікацій, можуть сприяти

поширенню змішаного формату роботи [13].

Питейра та співавтори (Piteira, Duarte, Carneiro Pinto, Cervai) зазначають, що гібридні моделі, які поєднують дистанційну та офісну роботу, є ефективними в управлінні персоналом та міжнародною діяльністю [2]. Це дозволяє компаніям знижувати витрати на оренду офісних приміщень та забезпечувати присутність співробітників у важливих локаціях.

Гурунг (Gurung) вказує на необхідність адаптації HR-практик до нових умов роботи, зокрема до гібридних моделей, що стали нормою після пандемії [3]. Успішні компанії впроваджують нові методи управління продуктивністю та мотивацією співробітників, враховуючи їхні індивідуальні потреби та умови праці.

Бертон (Burton) акцентує увагу на кібербезпеці та змінах у менеджменті в умовах гібридної роботи, що підвищує вимоги до управління інформаційною безпекою [4]. Нові моделі роботи вимагають додаткових інвестицій у безпекові системи та навчання персоналу для запобігання кіберзагрозам.

Лакшмі та співавтори (Lakshmi, Dutta, Kumar) досліджують технологічні аспекти управління талантом у дистанційному режимі, наголошуючи на важливості цифрових інструментів для покращення досвіду співробітників [5]. Сучасні платформи для управління персоналом дозволяють автоматизувати багато рутинних процесів, звільняючи час для стратегічного планування та розвитку.

Хаатайнен (Haatainen) досліджує, як лідери у сфері електронної комерції у Фінляндії адаптували свої підходи до управління під час та після пандемії COVID-19 [6]. Вони наголошують на важливості розвитку лідерських навичок, орієнтованих на дистанційне управління, що допомагає зберігати продуктивність та ефективність команд у нових умовах роботи.

Семі (Samy) підкреслює значення робочого середовища та винагород у підвищенні залученості працівників у гібридних моделях управління [7]. Дослідження показує, що впровадження справедливих і прозорих систем винагородження підвищує мотивацію працівників і покращує їхній досвід роботи.

Амрі (Amri) досліджує тенденції у сфері управління людськими ресурсами та організаційної поведінки, наголошуючи на важливості впровадження гібридних моделей управління для підтримки організаційної ефективності [8]. Він зазначає, що гібридні моделі дозволяють компаніям адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі та зберігати конкурентоспроможність.

Чоудхари та Джейн (Choudhary, Jain) проводять систематичний огляд літератури з метою вивчення передумов залученості працівників у віддалених умовах роботи [9]. Вони вказують на важливість розвитку нових методів управління продуктивністю та залученістю працівників, що дозволяє підвищити ефективність роботи команд у дистанційному форматі.

Ван Ос (Van Os) досліджує питання кібербезпеки в умовах гібридних моделей управління, підкреслюючи необхідність забезпечення захисту даних та інформації [10]. Він зазначає, що впровадження гібридних моделей потребує додаткових зусиль для забезпечення безпеки інформаційних систем та навчання працівників з питань кібербезпеки.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є визначення сутності дистанційних та гібридних моделей управління персоналом на основі аналізу їх основних переваг та викликів. Особливу увагу буде приділено аналізу сучасних досліджень та виявленню ключових тенденцій у цій сфері. Додатково, стаття розгляне практичні аспекти впровадження цих моделей в різних організаціях, враховуючи специфіку їх діяльності та корпоративної культури.

Виклад основного матеріалу. Передусім варто окреслити невирішені складові

загальної проблеми. Зокрема, виявлено, що хоча дистанційні та гібридні моделі управління персоналом значно підвищили гнучкість роботи та задоволеність працівників, існують суттєві виклики, такі як забезпечення кібербезпеки, управління продуктивністю та підтримання корпоративної культури. Наприклад, Бертон підкреслює, що впровадження нових технологій потребує додаткових ресурсів для навчання співробітників та забезпечення захисту інформації [4]. Водночас, Семі зазначає, що підтримка мотивації та залученості працівників у віддаленому режимі вимагає нових підходів до управління та комунікацій [7].

Водночас доцільно розглянути основні визначення, на які опиратиметься дослідження. Нижче наведено табл. 1 і 2, які демонструють ключові визначення дистанційних та гібридних моделей управління персоналом, а також табл. 3 і 4, які демонструють їх порівняння.

Таблиця 1. Визначення дистанційної моделі управління персоналом від різних науковців

№	Автор	Визначення
1	Nyika, F.	Дистанційна модель управління персоналом включає використання технологій для забезпечення віддаленої роботи співробітників [1].
2	Piteira M., Duarte R., Carneiro Pinto J. & Cervai S.	Управління персоналом, яке здійснюється за допомогою цифрових інструментів для віддаленої координації робочих завдань [2].
3	Gurung, S.	Модель управління, яка дозволяє співробітникам працювати з будь-якого місця, використовуючи цифрові платформи [3].
4	Burton, S.L.	Віддалене управління персоналом із застосуванням кібербезпеки та змінного менеджменту [4].
5	Lakshmi, G.V.	Застосування технологій для управління талантом у віддаленому режимі [5].
6	Haatainen, T.	Дистанційне лідерство в компаніях електронної комерції Фінляндії під час та після пандемії Covid-19 [11].
7	Samy, C.R.A.	Віддалене управління персоналом із фокусом на залучення та мотивацію співробітників [7].
8	Amri, A.	Віддалене управління, що включає координацію та контроль за допомогою цифрових інструментів [8].
9	Choudhary, N.	Використання дистанційних технологій для підтримки ефективності роботи команди [9].
10	Van Os, E.	Віддалене управління з акцентом на безпеку даних та інформації [10].

Спільним для наведених визначень є використання цифрових технологій для координації та управління персоналом на відстані.

Відповідно, узагальнене тлумачення дистанційної моделі управління персоналом з перспективи вищенаведеного синтетичного аналізу полягає в тому, що це підхід до управління персоналом, що базується на використанні інформаційних технологій для забезпечення ефективної роботи співробітників з будь-якого місця.

Таблиця 2. Визначення гібридної моделі управління персоналом від різних науковців

№	Автор	Визначення
1	Nyika, F.	Гібридна модель управління поєднує в собі елементи віддаленої та офісної роботи для забезпечення гнучкості [1].
2	Piteira M., Duarte R., Carneiro Pinto J. & Cervai S.	Модель управління, яка передбачає чергування між віддаленою та офісною роботою для максимізації ефективності [2].
3	Gurung, S.	Управління персоналом, яке включає як віддалену, так і офісну роботу [3].
4	Burton, S.L.	Модель, яка поєднує віддалену роботу з традиційною офісною, з урахуванням вимог кібербезпеки [4].
5	Lakshmi, G.V.	Гібридна робота включає елементи як дистанційного, так і офісного управління персоналом [5].
6	Haatainen, T.	Поєднання віддаленої та офісної роботи для забезпечення гнучкості та безпеки [11].
7	Samy, C.R.A.	Модель управління, що включає елементи віддаленої роботи для підвищення ефективності [7].
8	Amri, A.	Гібридна модель управління поєднує в собі як офісну, так і дистанційну роботу для оптимізації продуктивності [8].
9	Choudhary, N.	Комбінація віддаленої та офісної роботи для забезпечення гнучкості та зручності [9].
10	Van Os, E.	Модель управління, що поєднує віддалену та офісну роботу з акцентом на кібербезпеку [10].

Спільним для наведених визначень є поєднання віддаленої та офісної роботи для досягнення гнучкості та ефективності.

У свою чергу, узагальнене тлумачення гібридної моделі управління персоналом в контексті синтетичного аналізу полягає в тому, що це управлінський підхід, який поєднує елементи віддаленої та офісної роботи, дозволяючи співробітникам працювати як з офісу, так і з дому.

Таблиця 3. Порівняння визначень дистанційної моделі управління персоналом

Критерій	Номер визначення (№) відповідно до табл. 1									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Використання технологій	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
Гнучкість робочого графіка	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
Кібербезпека	Ні	Ні	Ні	Так	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Так
Віддалена робота	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
Управління талантами	Ні	Ні	Ні	Ні	Так	Ні	Так	Ні	Ні	Ні

Визначення дистанційної моделі управління персоналом мають спільні риси у використанні технологій для забезпечення віддаленої роботи. Однак, деякі дослідники також підкреслюють важливість кібербезпеки, що стає ключовим аспектом у нових умовах роботи. Це особливо актуально в контексті глобальних криз, коли компанії стикаються з новими викликами у сфері захисту даних та інформації.

Таблиця 4. Порівняння визначень гібридної моделі управління персоналом

Критерій	Номер визначення (№) відповідно до табл. 2									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Використання технологій	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
Поєднання офісної та віддаленої роботи	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
Гнучкість робочого графіка	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
Кібербезпека	Ні	Ні	Ні	Так	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Так
Управління талантами	Ні	Ні	Ні	Ні	Так	Ні	Так	Ні	Ні	Ні

Визначення гібридної моделі управління персоналом також демонструють високий рівень використання технологій та гнучкість робочого графіка. Основні виклики полягають у забезпеченні кібербезпеки та ефективному управлінні талантами в умовах комбінованої роботи.

У цьому розділі проведено детальний аналіз даних, зібраних з актуальних досліджень, а також представлено результати контент-аналізу.

Гібридна модель управління персоналом органічно поєднує елементи дистанційної та традиційної офісної організації виконання HR-функцій. Вона виникла як відповідь на необхідність подолання недоліків дистанційної моделі, забезпечуючи більш збалансований підхід до управління персоналом. Основна характеристика гібридної моделі полягає у забезпеченні гнучкості робочого процесу, який дозволяє співробітникам працювати як з офісу, так і віддалено, використовуючи цифрові технології для координації та виконання своїх завдань [12].

Метою впровадження гібридної моделі управління є досягнення високої ефективності та зручності для працівників, а також оперативності та прозорості процесів управління. Це включає:

1. Забезпечення гнучкості робочого графіка, що дозволяє працівникам поєднувати роботу з офісу та віддалено.

2. Підвищення задоволеності працівників через можливість вибору місця роботи.

3. Покращення продуктивності шляхом використання сучасних цифрових інструментів для управління та комунікації.

4. Забезпечення кібербезпеки та захисту даних, що є критично важливим у сучасних умовах роботи.

5. Ефективне управління талантами та підтримка корпоративної культури у змішаних умовах роботи [12].

Водночас дистанційна робота передбачає виконання трудових обов'язків співробітником поза офісом, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології для координації завдань і взаємодії з колегами. Основними характеристиками

дистанційної роботи є:

1. Використання цифрових технологій для виконання робочих завдань.
2. Гнучкість робочого графіка, що дозволяє працівникам самостійно обирати час і місце роботи.
3. Підвищена продуктивність і задоволеність працівників завдяки можливості роботи з будь-якого місця.
4. Виклики у сфері кібербезпеки та управління продуктивністю в умовах віддаленої роботи.
5. Потреба в адаптації HR-практик до умов дистанційної роботи, включаючи розвиток лідерських навичок для ефективного управління віддаленими командами.

Далі варто перейти до порівняння основних складових понять дистанційної та гібридної моделі управління персоналом, що наведені у табл. 5.

Таблиця 5. Порівняння основних складових понять дистанційної та гібридної моделі управління персоналом

Критерій	Дистанційна модель	Гібридна модель
Використання технологій	Високе	Високе
Гнучкість графіка	Висока	Середня
Продуктивність	Висока	Висока
Кібербезпека	Критично важлива	Важлива
Управління талантами	Складно	Складно
Корпоративна культура	Значні труднощі	Оптимальна
Задоволеність працівників	Висока	Висока
Ефективність комунікацій	Значні виклики	Помірні виклики
Вартість впровадження	Помірна	Висока
Гнучкість організації	Висока	Висока

Зокрема, таблиця демонструє, що обидві моделі управління мають високий рівень гнучкості та задоволеності працівників, але також стикаються з викликами у сфері кібербезпеки та управління продуктивністю. Важливо зазначити, що кожна з моделей має свої унікальні переваги та недоліки, що вимагає ретельного підходу до їх впровадження.

Обидві моделі є ефективними інструментами для підвищення гнучкості та задоволеності працівників, однак їх впровадження вимагає врахування аспектів кібербезпеки та управління продуктивністю. Важливо зазначити, що успішна реалізація дистанційної та гібридної моделі управління персоналом залежить від рівня підготовленості організації до змін, наявності необхідних ресурсів та інфраструктури, а також готовності працівників до нових форматів роботи.

Основні кроки для впровадження цих моделей включають розвиток цифрових навичок, створення ефективних комунікаційних каналів, забезпечення кібербезпеки та впровадження гнучких політик управління. Крім того, важливо забезпечити належну підтримку працівникам, включаючи навчання з нових технологій та методів роботи, а також створення комфортних умов для їхньої роботи.

Розробка ефективної стратегії управління талантами в умовах дистанційної та гібридної роботи включає забезпечення балансу між роботою та особистим життям працівників, створення можливостей для їхнього професійного розвитку та підтримки

їхнього благополуччя. Це допомагає не лише залучити та утримати таланти, але й підвищити їхню мотивацію та продуктивність.

Підтримка корпоративної культури в умовах нових моделей роботи також є важливим аспектом, який вимагає розробки нових підходів до взаємодії та комунікації між працівниками. Це може включати впровадження віртуальних командних заходів, регулярних зустрічей та обговорень, а також створення платформ для обміну знаннями та досвідом.

З огляду на вищенаведене, доцільно надати власні визначення досліджуваних моделей управління, зокрема:

Дистанційна модель управління персоналом – це форма організації виконання HR-функцій поза межами фізичного офісу, на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій як для виконання обліково-аналітичних завдань управління персоналом, так і для взаємодії з працівниками та керівництвом, що забезпечує гнучкість робочого графіка, задоволеність працівників балансом «життя-робота», дозволяючи працювати з будь-якого місця, проте вимагає вирішення викликів у сфері кібербезпеки та управління продуктивністю, а також адаптації HR-практик для ефективного керування віддаленими командами.

Гібридна модель управління персоналом – це управлінський підхід до управління людськими ресурсами на основі спеціально організованого поєднання форматів дистанційної та традиційної офісної роботи з метою подолання недоліків дистанційної роботи шляхом збереження особистого контакту в професійних комунікаціях та підтримки корпоративної культури, та забезпечення гнучкості робочого процесу, високого рівня продуктивності, кібербезпеки і зручності для працівників.

Висновки. Проаналізований матеріал свідчить про те, що дистанційні та гібридні моделі управління персоналом є перспективними напрямками розвитку сучасного менеджменту, які дозволяють підвищити ефективність роботи та задоволеність працівників. Проте, їх впровадження потребує ретельного планування та врахування можливих викликів.

Дистанційна модель управління персоналом дозволяє компаніям зберегти продуктивність, забезпечуючи працівникам можливість працювати з будь-якого місця, що особливо важливо в умовах глобальних криз. Однак, це також створює нові виклики, пов'язані з підтримкою командної взаємодії, управлінням продуктивністю та забезпеченням кібербезпеки.

Гібридна модель управління, яка поєднує віддалену та офісну роботу, надає додаткові можливості для гнучкості, але також потребує ефективного балансування між двома форматами роботи. Це дозволяє компаніям знижувати витрати на оренду офісних приміщень та одночасно забезпечувати присутність співробітників у критично важливих локаціях.

Основні рекомендації для успішного впровадження дистанційних та гібридних моделей управління персоналом включають розвиток цифрових навичок працівників, створення ефективних комунікаційних каналів, забезпечення кібербезпеки та впровадження гнучких політик управління. Крім того, важливо враховувати специфіку діяльності організації та корпоративну культуру при розробці та впровадженні цих моделей.

Перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення впливу дистанційних та гібридних моделей управління на довгострокову продуктивність компаній, розробка методів ефективного управління командами в умовах комбінованої роботи, а також дослідження впливу нових форматів роботи на мотивацію та залученість працівників. Особливу увагу слід приділяти питанням забезпечення кібербезпеки та підтримки корпоративної культури в умовах віддаленої та гібридної

роботи.

Крім того, власного розвитку отримали визначення понять дистанційної та гібридної моделей управління персоналом, що пропонуються до подальшого використання в рамках майбутніх досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Nyika, F., & Chipaike, A. (2024). The implications of remote work on business-to-business (B2B) customer engagement at a South African technology company. URL: https://www.researchgate.net/profile/Farai-Nyika-2/publication/380356295_The_Implications_of_Remote_Work_On_Business-To-Business_B2B_Customer_Engagement_at_a_South_African_Technology_Company_X/links/6639cff27091b94e93f5e0eb/The-Implications-of-Remote-Work-On-Business-To-Business-B2B-Customer-Engagement-at-a-South-African-Technology-Company-X.pdf
2. Piteira M., Duarte R., Carneiro Pinto J. & Cervai S. (2024). «When Covid-19 Came to Town: Remote Work and Human Resources Challenges by the Organisational Practices of the Portuguese Institutions». *Socius Working Papers*. URL: <https://socius.rc.iseg.ulisboa.pt/RePEc/soc/wpaper/wp012024.pdf>
3. Gurung, S. (2024). A study of changing HR practices at workplace after COVID-19 pandemic. URL: <https://www.kuey.net/index.php/kuey/article/download/5007/3437>
4. Burton, S. L. (2024). Securing tomorrow: Synergizing change management and cybersecurity in the digital era. URL: <https://sciendocom/pdf/10.2478/hjbpa-2024-0001>
5. Lakshmi, G. V., Dutta, M., & Kumar, P. (2024). Technology used in talent management to provide employee experience at workplace. URL: <https://pubs.aip.org/aip/acp/article-abstract/3164/1/040007/3295273>
6. Haatainen, T. (2024). Remote leadership in Finnish E-commerce companies during and after the Covid-19 pandemic. URL: <https://oulurepo oulu.fi/bitstream/handle/10024/50353/nbnfioulu-202406104319.pdf?sequence=1>
7. Samy, C. R. A. (2024). The post pandemic impact towards employee engagement: A study to investigate the influence of rewards and working environment of employees in Klang Valley. URL: <https://myjms.mohe.gov.my/index.php/ijbtm/article/view/26905>
8. Amri, A. (2024). Trends in human resource management and organizational behavior. URL: <https://ojs.stieamkop.ac.id/index.php/ecotal/article/download/1374/961>
9. Choudhary, N., & Jain, S. (2024). A systematic literature review to explore the antecedents of employee engagement among remote workers. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JWAM-11-2023-0136/full/pdf>
10. Van Os, E. (2024). Security in the hybrid organisation. In E. Van Os (Ed.), *Hybrid Work* (pp. 102-117). URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003387602-6/security-hybrid-organisation-elsine-van-os>
11. Vartiainen, M. (2024). Towards flexible hybrid work. In M. Vartiainen (Ed.), *Flexible Work* (pp. 52-66). Retrieved from URL: <https://www.elgaronline.com/monochap/book/9781035320103/book-part-9781035320103-11.xml>
12. Sereda, H. (2022). Problems and prospects for the development of remote HRM in Ukraine in the war and post-war period. *Social and Labour Relations: Theory and Practice*, 12(1), 50-61. URL: [https://doi.org/10.21511/slrrp.12\(1\).2022.05](https://doi.org/10.21511/slrrp.12(1).2022.05)

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.10

УДК 341.38:339.94 (4)

JELClassification: N40, N44, H56, O38

Шкурат М. Є.,*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ORCID: 0000-0003-3263-2507

m.shkurat@donnu.edu.ua

Постоловський В.О.,*аспірант,
Донецький національний університет імені Василя Стуса*ORCID: [0009-0001-9905-4097](https://orcid.org/0009-0001-9905-4097)

v.postolovskyi@donnu.edu.ua

ПІСЛЯВОЄННА РЕКОНСТРУКЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН (ПЛАН МАРШАЛЛА): РОЛЬ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СПІВПРАЦІ

Стаття присвячена комплексному аналізу післявоєнної реконструкції європейських країн у контексті Плану Маршалла, з акцентом на оцінці його економічної ефективності та ролі міжнародної економічної співпраці. Дослідження висвітлює основні цілі та завдання Плану Маршалла, включаючи відновлення міст і сіл, реконструкцію промислового та сільськогосподарського виробництва, розвиток інфраструктури, фінансову стабілізацію та усунення торгових бар'єрів. Особлива увага приділяється нефінансовим аспектам Програми, включаючи ініціацію інтеграційних процесів та впровадження ринкових політик у країнах-реципієнтах. На основі проведеного аналізу, стаття пропонує рекомендації для сучасної практики міжнародної економічної допомоги та взаємодії, включаючи гібридні моделі фінансування, розробку внутрішньої та міжнародної економічної політики, розвиток людського капіталу, цифрову трансформацію, ефективні економічні стратегії, запобігання монополізації та боротьбу з корупцією. Таким чином, стаття аналізує цінні уроки впровадження Плану Маршалла та підкреслює важливість міжнародної економічної співпраці та інноваційних підходів до вирішення сучасних економічних викликів.

Ключові слова: післявоєнне відновлення країн, План Маршалла, реструктуризація, країни Європи, міжнародна економічна співпраця, економічна криза.

Табл. – 3, Рис. – 3, Літ. – 21

Shkurat M. ,*PhD in Economics, Associate Professor,
Department of International Economic Relations,
Vasyl' Stus Donetsk National University
m.shkurat@donnu.edu.ua***V. Postolovskyi,***PhD student, Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID: 0009-0001-9905-4097
v.postolovskyi@donnu.edu.ua*

POST-WAR RECONSTRUCTION OF EUROPEAN COUNTRIES (MARSHALL PLAN): THE ROLE OF INTERNATIONAL ECONOMIC COOPERATION

The article is devoted to a comprehensive analysis of the post-war reconstruction of European countries in the context of the Marshall Plan, with an emphasis on assessing its economic efficiency and the role of international economic cooperation. The study highlights the main goals and objectives of the Marshall Plan, including the restoration of cities and villages, reconstruction of industrial and agricultural production, infrastructure development, financial stabilisation and elimination of trade barriers. Particular attention is paid to the non-financial aspects of the Programme, including the initiation of integration processes and the introduction of market policies in the recipient countries. Based on the analysis, the article offers recommendations for the current practice of international economic assistance and cooperation, including hybrid financing models, domestic and international economic policy development, human capital development, digital transformation, effective economic strategies, prevention of monopolisation and fight against corruption. Thus, the article analyses the valuable lessons of the Marshall Plan implementation and emphasises the importance of international economic cooperation and innovative approaches to addressing modern economic challenges.

Keywords: post-war recovery, Marshall Plan, restructuring, European countries, international economic cooperation, economic crisis.

Table – 3, Fig. – 3, Lit. – 21

JEL: N40, N44, H56, O38

Постановка проблеми. Після закінчення Другої світової війни Європа опинилася у стані глибокої економічної та соціальної кризи: зруйновані міста, інфраструктура та повне спустошення національних економік, які потребували негайної відбудови. У свою чергу довоєнні економічні структури не могли забезпечити стале відновлення, а політична нестабільність лише ускладнювала ситуацію.

Відповідаючи на цей виклик, державний секретар Сполучених Штат Америки Джордж Маршалл 5 червня 1947 року представив концепцію економічної допомоги Європі, відому як План Маршалла. Так, протягом 1948-1952 років США надали близько 13,3 мільярдів доларів економічної та технічної допомоги 16 європейським країнам. За цей період сукупний валовий національний продукт країн-учасниць зріс більш ніж на 30%, а промислове виробництво – на 40%, порівняно з довоєнним рівнем [1].

Проте План Маршалла був не лише актом економічної допомоги з боку США, а й прикладом успішної співпраці між державами, де американські ресурси доповнювалися місцевими зусиллями. Так, необхідним постає не лише здійснення оцінки економічного зростання, але й розгляд якісних аспектів міжнародного співробітництва, які можуть бути використані для розв'язання сучасних глобальних економічних криз. Дана думка визначила мету дослідження та його науковий напрям.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загалом різні аспекти воєнних конфліктів, післявоєнної реконструкції та відбудови вивчалися такими дослідниками, як: С. Баракат, Б. Хоффман [2], Р. Бессель [3], А. Даллес [4], Дж. Ледерах [5], А. Лейк [6], Д. Сміт [7] та інші. Безпосередньо дослідженню процесів реструктуризації економік після Другої світової війни, присвячено чимало наукових праць зарубіжних та вітчизняних дослідників: Б. Айхенгрін [8], А. Шнайдер, Р. Віккері [9], Б. Мачадо [10], Е. Райнерт [11], Т. Джадт [12], Т. Богдан [13], В. Гуменюк [14], Л. Кістерський [15], О. Нестор [16] та ін.

Так, Т. Джадт зазначає, що найголовнішим досягненням Плану Маршалла було блокування причин занепаду європейської економіки та її повернення до стану

міжвоєнних років, усуваючи дефіцит виробництва товарів, взаєморуйнівний протекціонізм та занепад торгівлі [12]. Б. Айхенгрін стверджує, що основними причинами успіху Плану були значні обсяги інвестицій та збільшення експорту, а також внутрішні та міжнародні домовленості, зокрема створення Європейського платіжного союзу та Європейського об'єднання вугілля та сталі, які сприяли вирішенню проблем міждержавної співпраці [8]. Л. Кістерський у своїх дослідженнях зазначав, що ефективність Плану Маршалла полягала в тому, що, крім співпраці на рівні політичних лідерів і урядів, було організовано транс'європейське та трансатлантичне співробітництво лідерів приватного бізнесу, професійних спілок і наукових кіл. Це не лише забезпечило реалізацію Програми відновлення Європи, але й допомогло спільними зусиллями бізнесових, наукових і громадських об'єднань, переконати американську громадськість і Конгрес у необхідності підтримки Плану Маршалла [15].

Та попри значний обсяг наукових праць, подальше дослідження впливу Плану Маршалла на відбудову європейських країн є необхідним для глибшого розуміння механізмів міжнародного економічного співробітництва та його довгострокових наслідків для розвитку міжнародних економічних відносин.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу післявоєнної реконструкції європейських країн у контексті Плану Маршалла, зосереджуючи увагу на оцінці його економічної ефективності та ролі міжнародної економічної співпраці. Стаття прагне розширити розуміння історичного контексту та на основі отриманих результатів надати рекомендації для сучасної практики міжнародної економічної допомоги та взаємодії.

Викладення основного матеріалу. Після закінчення Другої світової війни світ зіткнувся з глибокою економічною та політичною кризою. Війна завдала наймасштабніших матеріальних і людських втрат, до неї було залучено понад 60 країн (80% населення Землі), до військових формувань мобілізовано 110 мільйонів осіб, а загальна кількість втрат становила понад 60 мільйонів людей. Німеччина, Італія та Японія зазнали поразки, а Франція та Великобританія значно ослабли економічно. Так, у 1945 році ВВП Німеччини повернувся до рівня 1908 року, Італії – 1909 року, Японії – 1939, Франції – 1891 року, а Великобританії – 1939 року [1].

Загальне виснаження золотих і доларових резервів ускладнило імпорт предметів першої необхідності та ефективне використання наявних виробничих потужностей. Дефіцит продовольства та інфляція обмежували продуктивність робочої сили, нестача вугілля, сталі та інших основних ресурсів стримувала виробництво, а суворозима 1946-1947 років майже знищила попередні економічні досягнення.

Європа після війни не просто опинилася у важкому економічному становищі, а зазнала масштабних руйнувань. Так, у 1947 році сільськогосподарське виробництво Західної Європи становило лише 83% довоєнного рівня, промислове виробництво – 88%, а експорт – 59% [18]. Економічна криза погіршувала і політичну ситуацію: у Франції та Італії погіршення економічних умов підривало авторитет урядів; у Великобританії зимова криза та виснаження резервів призвели до рішення вивести британські війська з Греції, охопленої громадянською війною, яка ще більше посилила економічні труднощі; у Німеччині економічні умови були найгіршими в Західній і Центральній Європі, що призвело до зростання народного невдоволення, що використовували представники комуністичної ідеології.

Німеччина залишалася розділеною на американську, британську, французьку та радянську окупаційні зони, які мали функціонувати як єдина економічна одиниця з центральною адміністрацією і перспективою створення нового німецького уряду. Однак, несумісні інтереси союзників ускладнювали прогрес, зокрема щодо репарацій, рівня промисловості та ступеня центрального управління. Не було досягнуто згоди і

щодо міжнародного контролю над Руром, де зосереджувались основні вугільні та сталеливарні підприємства.

Ці розбіжності загострилися на конференції міністрів закордонних справ у Москві в січні-квітні 1947 року. Державний секретар США Джордж Маршалл, який очолював американську делегацію, дійшов висновку, що радянські лідери намагаються використати економічну кризу для посилення позицій комуністичних партій у Франції, Італії та Німеччині, що могло б призвести до розширення радянського впливу в регіоні, важливому для безпеки США.

Так, у червні 1947 року Джордж Кетлет Маршалл у Гарвардському університеті запропонував європейським країнам самостійно розробити програму реконструкції за підтримки США, що стало початком Програми відновлення Європи (англ. European Recovery Program), відомої як План Маршалла. Допомогу пропонували всім європейським країнам, включаючи СРСР, який відмовився через несумісність з принципами своєї економіки (під тиском Радянський Союз не погодилися і його країни-сателіти). У результаті, 16 із 22 запрошених країн, серед яких Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Західна Німеччина, Ірландія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Франція, Швеція та Швейцарія, прийняли допомогу за Планом Маршалла [17; 18].

Офіційно Програма розпочалася у 1948 році, коли Конгрес США ухвалив Акт про економічне співробітництво (англ. Economic Cooperation Act), у якому детально розкривалися цілі, завдання, основні механізми, організаційна структура та інші важливі умови. Так, Програма відновлення Європи була розрахована на строк 4 роки і 3 місяці аж до 30 червня 1952 р., а витрачено було на неї близько 13,3 млрд дол. (за нинішніми цінами 215 млрд дол.). Кошти Програми були розподілені наступним чином: 3,5 млрд дол. – сировина; 3,2 млрд дол. – продовольство, корми, добрива; 1,9 млрд дол. – обладнання, транспортні засоби; 1,6 млрд дол. – паливо; 0,184 млрд дол. – технічне сприяння; 5% від загального обсягу фінансування – адміністративні витрати. Зазначений обсяг фінансування Програми становив 5-10% федерального бюджету та близько 2% ВВП США за весь термін її реалізації [16; 19].

При визначенні розміру допомоги країнам-реципієнтам враховувалися такі показники, як чисельність населення, статус країни у Другій світовій війні, ступінь руйнування виробничої та транспортної інфраструктури, стан платіжних балансів. Так, найбільшу допомогу (2/3 всіх коштів) отримали Великобританія, Франція, Італія, Західна Німеччина та Нідерланди [18] (табл. 1).

Метою Програми, проголошеної в Акті і яка розкриває суть політики США, було «відновлення чи досягнення країнами Європи принципів індивідуальної свободи, вільних інститутів та справжньої незалежності, що, головним чином, залежить від створення міцних економічних умов, стабільних міжнародних економічних відносин та досягнення європейськими країнами здорової економіки, незалежної від надзвичайної зовнішньої допомоги» [18]. Для реалізації цієї мети країнам-учасникам було необхідно виконувати ряд наступних основних завдань та допоміжних процедур, що сприяли реалізації спільної програми відновлення Європи, в якій країни-реципієнти брали на себе вирішення наступних завдань:

- розширення виробництва у промисловості (вугілля, сталь, транспорт) та сільському господарстві;
- стабілізація валютно-фінансових систем;
- співпраця між країнами-учасниками для стимулювання внутрішньоєвропейської та глобальної торгівлі;
- ефективне використання ресурсів країн-учасниць, включаючи товари, послуги та активи, розташовані в США і на підконтрольних їм територіях;

- сприяння обміну, продажу або бартеру ресурсів з метою їх накопичення та покриття дефіциту в США;
- розміщення на спеціальних рахунках депозитів у місцевій валюті, еквівалентних вартості наданих товарів і послуг, на узгоджених умовах;
- щоквартальна публікація звітів про всі операції та використання коштів, товарів і послуг;
- оперативне подання за запитом США релевантної інформації про операції та використання ресурсів;
- визнання принципу справедливості та взаємних інтересів у відносинах щодо використання природних ресурсів, узгодження графіків поставок з метою визначення мінімально необхідних запасів сировини й продовольства;
- передання спорів, що стосуються компенсації громадянам США, до міжнародного суду або арбітражу, визнаного у США, за взаємною згодою.

Таблиця 1 – Розподіл допомоги країнам-реципієнтам протягом усього терміну дії Програми

Країна	1948/49 (млн дол.)	1949/50 (млн дол.)	1950/51 (млн дол.)	Всього (млн дол.)
Австрія	232	166	70	468
Бельгія та Люксембург	195	222	360	777
Данія	103	87	195	385
Франція	1085	691	520	2296
Німеччина	510	438	500	1448
Греція	175	156	45	376
Ісландія	6	22	15	43
Ірландія	88	45	0	133
Італія і Трієст	594	405	205	1204
Нідерланди	471	302	355	1128
Норвегія	82	90	200	372
Португалія	0	0	70	70
Швеція	39	48	260	347
Швейцарія	0	0	250	250
Туреччина	28	59	50	137
Велика Британія	1316	921	1060	3297
Разом	4924	3652	4155	12731

Джерело: [18]

Програму відновлення координувала створена Адміністрацію з економічного співробітництва (англ. Economic Cooperation Administration, ECA). Ця організація мала центрального адміністратора у Вашингтоні, спеціального представника в Парижі та місцеві місії в усіх країнах-учасниках Плану Маршалла.

Ефективність ECA забезпечувалася кількома ключовими факторами. По-перше, її інтеграція у вертикаль влади і суспільне життя США дозволяла реалізовувати цілі Програми з урахуванням національних інтересів, забезпечувати прозорість діяльності та підтримувати баланс інтересів різних виконавчих органів. Наприклад, адміністратор Програми призначався президентом за погодженням із Сенатом і регулярно звітував перед Конгресом.

По-друге, структура управління Програмою мала ознаки адгократії, що включає відмову від жорсткої централізації та бюрократії. Так, керівництво адміністрацією було доручено відомому бізнесмену Полу Хоффману, який раніше очолював компанію «Студебекер», і був прихильником ідеї «відповідального капіталізму». Спеціальним ж

представником США в Європі, який координував діяльність адміністрації Програми з Організацією європейської економічної співпраці (англ. Organisation for European Economic Co-operation, ОЕЕС), об'єднуючи 16 країн-учасниць, був Аверелл Гарріман, чинний міністр торгівлі США і видатний банкір з Волл-стріт [18 с. 13].

Організаційна структура була підкріплена персоналом, що складався з найкращих представників підприємницького, наукового, професійного співтовариств, оскільки йшлося про поживлення виробництва, розв'язання складних проблем у валютних, торговельних, грошово-кредитних, бюджетних сферах тощо. Для координації своїх дій та узгодження національних планів відбудови 16 квітня 1948 р. у Парижі країни-реципієнти заснували згадану вище Організацію європейського економічного співробітництва, в рамках якої було розгорнуто широку мережу співробітництва з використанням на кожному рівні принципу розподілу повноважень між кращими представниками влади та приватного сектору (рис. 1).

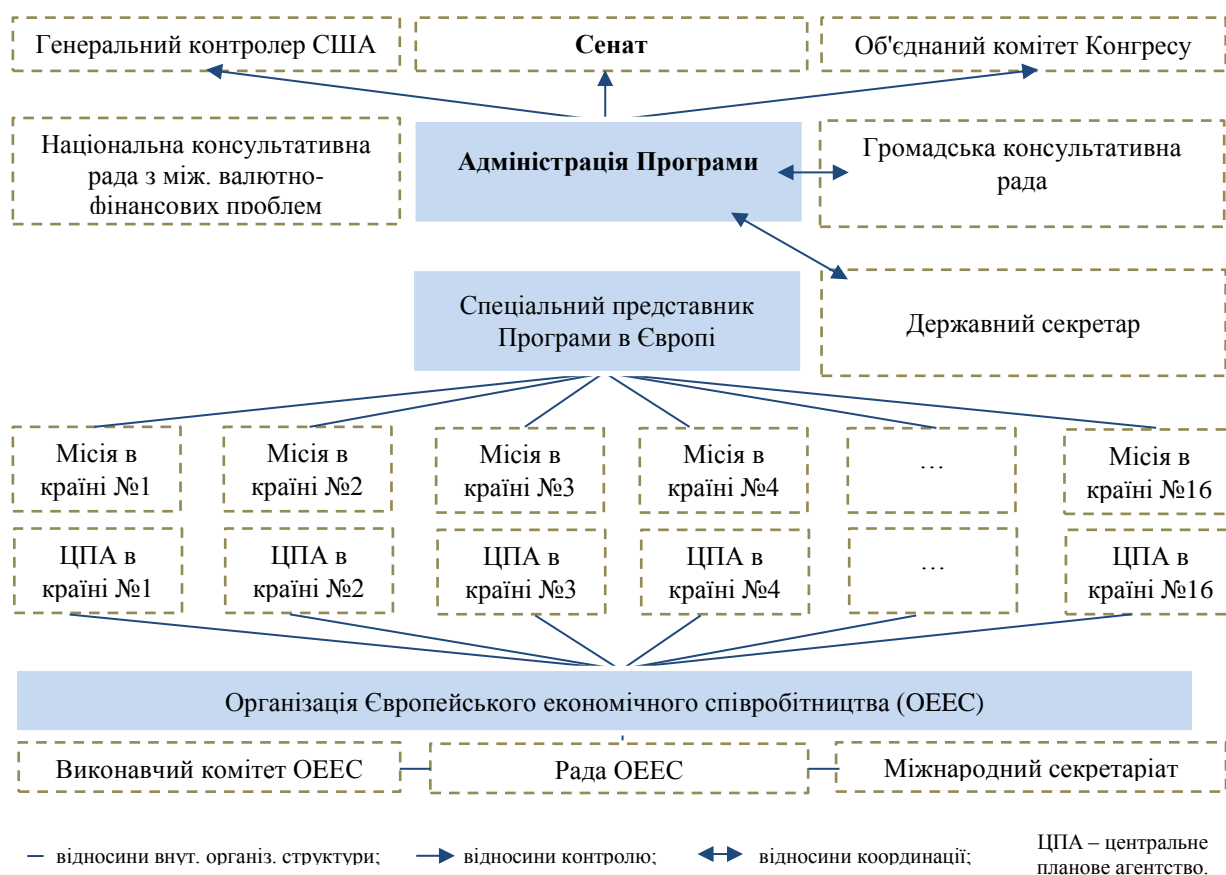

Рисунок 1 – Стратегічна організаційна структура Програми у схематичному вигляді

Джерело: побудовано авторами на основі [16; 18; 19]

Для реалізації Програми значна частина зусиль була спрямована на усунення перешкод для зовнішньої торгівлі. З 1949 року основною діяльністю ОЕЕС стала лібералізація торгівлі, яка передбачала систематичне усунення нетарифних бар'єрів між державами-членами. У 1950 році був створений Європейський платіжний союз (ЕПУ), що забезпечив основу для багатосторонніх розрахунків між членами ОЕЕС та сприяв вільній передачі валют для погашення торгових боргів. Це сприяло ліквідації торговельних та валютних обмежень, що існували з 1931 року.

Між 1947 і 1951 роками промислове виробництво в країнах-учасницях зросло на 55%. Зростання коливалося від 7% у Туреччині до 269% в Австрії та 312% у Німеччині.

Більш типовими були Данія, Норвегія, Великобританія, Бельгія та Франція, у кожній з яких промислове виробництво зросло на 30-40% за чотири роки [8]. Загалом (без урахування Німеччини) зростання промислового виробництва становило в середньому 37%, що є свідченням надзвичайно швидкого прогресу (табл. 2).

Таблиця 2 – Індеси промислового виробництва в Західній Європі (1938 = 100)

Країна	1947	1948	1949	1950	1951	1951/1947, %
Туреччина	153	154	162	165	163	7
Швеція	142	149	157	164	172	21
Ірландія	120	135	154	170	176	46
Данія	119	135	143	159	160	35
Норвегія	114	125	135	146	153	33
Великобританія	110	120	129	140	145	32
Бельгія	106	122	122	124	143	33
Люксембург	-	139	132	139	168	-
Франція	99	111	122	123	138	39
Нідерланди	94	114	127	140	147	56
Італія	93	99	109	125	143	54
Греція	69	76	90	114	130	88
Австрія	55	85	114	134	148	269
Німеччина	34	50	72	91	106	312
Всього	87	99	112	124	135	55
за винятком Німеччини	105	119	130	138	145	37

Джерело: [8]

Сільськогосподарське виробництво Європи також стрімко зросло за роки дії плану Маршалла, на 37% у країнах ОЕЕС (табл. 3).

Таблиця 3 – Індекс загальної продукції сільського господарства для споживання людиною в країнах ОЕЕС (до війни = 100)

Країна	% довоєнного європ. виробниц.	1947-48	1948-49	1949-50	1950-51
Австрія	1,63	53	66	79	88
Бельгія-Люксембург	2,09	83	93	116	119
Данія	1,93	84	92	113	126
Франція	15,72	78	100	103	111
Німеччина	10,61	60	76	96	106
Греція	1,21	83	79	110	93
Ірландія	1,50	89	88	95	103
Італія	8,42	85	95	103	109
Нідерланди	2,58	79	93	116	119
Норвегія	0,62	86	92	112	120
Швеція	2,08	101	111	115	116
Швейцарія	1,38	95	98	98	104
Туреччина	2,33	96	120	94	106
Великобританія	5,89	95	111	114	122
Всього	-	81	95	104	111

Джерело: [8]

Так, спостерігалось загальне збільшення на 17% між 1947/48 і 1948/49 роками та на 10% наступного року. На додаток до досягнення високої продуктивності сектору в цілому, допомога принесла низку значних внесків, таких як механізація сільського господарства, впровадження фермерами сучасних технологій сільськогосподарського

виробництва, збільшення сільськогосподарських угідь та підвищення сільськогосподарського виробництва. Між 1948 і 1953 роками економічний розвиток значною мірою покладався на сільськогосподарський сектор. Наприклад, у Туреччині частка сільськогосподарського сектора у валовому національному продукті становила 38,4% у 1947 році, тоді як у 1953 році зросла до 45%. У середньому економіка Туреччини зростала на 11% між 1950-1953 роками на рік. У той же період завдяки розвитку сільськогосподарського сектора дохід на душу населення зріс на 28% [8; 20].

Таким чином, протягом дії Програми Маршалла були досягнуті значні кількісні результати: внутрішньоевропейська торгівля та загальна торгівля країн-учасниць з іншими країнами зросли більш ніж у п'ять разів; сукупний валовий національний продукт (ВНП) країн-учасниць збільшився на 32,5%, з 120 млрд доларів до 159 млрд доларів; обсяги промислового та сільськогосподарського виробництва, які у 1947 році становили 88% і 83% від довоєнного рівня, зросли на 40% та 11%, відповідно; до 1950 року у більшості країн-учасниць було стримано зростання інфляції [18].

Окрім того, спільні зусилля США і країн-реципієнтів у рамках Програми, спрямовані на економічне відновлення і досягнення соціального миру, виразилися у створенні наднаціональних організацій, що надали імпульсу подальшим інтеграційним процесам у Європі. Так, міжнародна Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), що діє сьогодні, є спадкоємицею Організації європейського економічного співробітництва, зусиллями якої було створено Раду Європи (1949 р.), Європейський платіжний союз (1950 р.), ініційовано План Шумана (1950 р.). Реалізація цих ініціатив призвела до створення Європейського об'єднання вугілля і сталі (1952 р.), укладення Римського договору (1957 р.), що призвів до створення Європейського економічного співтовариства (1958 р.) та, зрештою, Європейського Союзу (1993 р.).

Так, будучи Програмою зовнішньої допомоги, План Маршалла не лише призвів до серйозних економічних та суспільно-політичних змін у Західній Європі, але, по суті, визначив на десятиліття вперед розстановку економічних та політичних сил у світі, ставши одним із яскравих прикладів міжнародної співпраці [14]. Загальну сутність Плану Маршалла та основні висновки з його реалізації відображено на рисунку 2 та 3.

Таким чином, на основі отриманих результатів можна сформулювати рекомендації для сучасної практики міжнародної економічної допомоги та взаємодії:

1. *Гібридні моделі фінансування.* Впровадження гібридних моделей фінансування, що поєднують гранти, позики та прямі інвестиції, дозволить залучити приватний сектор до програм економічної допомоги. Такі моделі можуть забезпечити більш сталий розвиток шляхом поєднання державних і приватних ресурсів.

2. *Інфраструктурні проекти.* Зосередження на інфраструктурних проектах, що сприятимуть покращенню доступу до ринків та підвищенню економічної інтеграції регіонів, забезпечуючи сталий економічний розвиток.

3. *Команда реформаторів.* Формування нової команди реформаторів, які мають патріотичні переконання та високий професійний рівень, здатні розробити та впровадити концепцію національного розвитку. Вони повинні визначити основні цілі та завдання, роль держави в економіці та розробити стратегії, що сприятимуть сталому економічному зростанню.

4. *Розробка внутрішньої та міжнародної економічної політики.* Створення комплексних стратегій розвитку, спрямованих на оновлення виробництва, підвищення продуктивності праці, зайнятості та цінової стабільності. Важливо визначити пріоритетні галузі для розвитку, забезпечуючи підтримку ключових секторів економіки.

5. *Контроль кредиторів та використання коштів.* Встановлення механізмів контролю за використанням запозичених коштів з метою забезпечення їх ефективного

використання для капітальних інвестицій, а не поточних витрат. Це сприятиме прозорості та підвищенню довіри між кредиторами та країнами-реципієнтами.

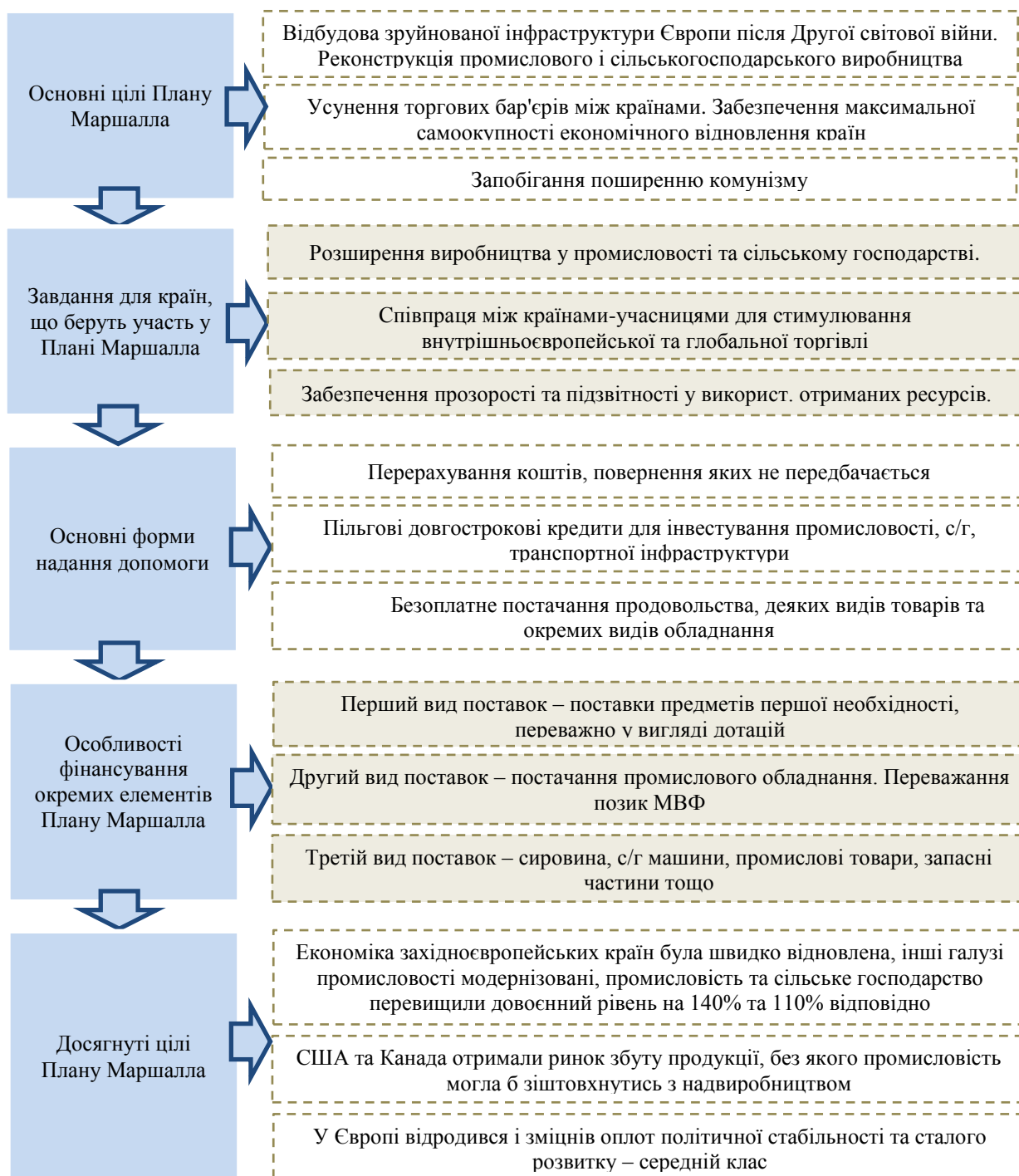

Рисунок 2 – Сутність Плану Маршалла та досягнуті цілі

Джерело: побудовано авторами на основі [8; 18; 21]

6. *Запобігання монополізації.* Запровадження політик, що запобігають надмірній концентрації виробництва та капіталу, уникаючи утворення монополій. Це сприятиме розвитку конкуренції та стимулюватиме інновації.

7. *Соціальна політика та боротьба з корупцією.* Реалізація ефективної

соціальної політики, спрямованої на зростання споживання та доходів населення, а також активна боротьба з корупцією для забезпечення прозорості та підзвітності у використанні ресурсів.

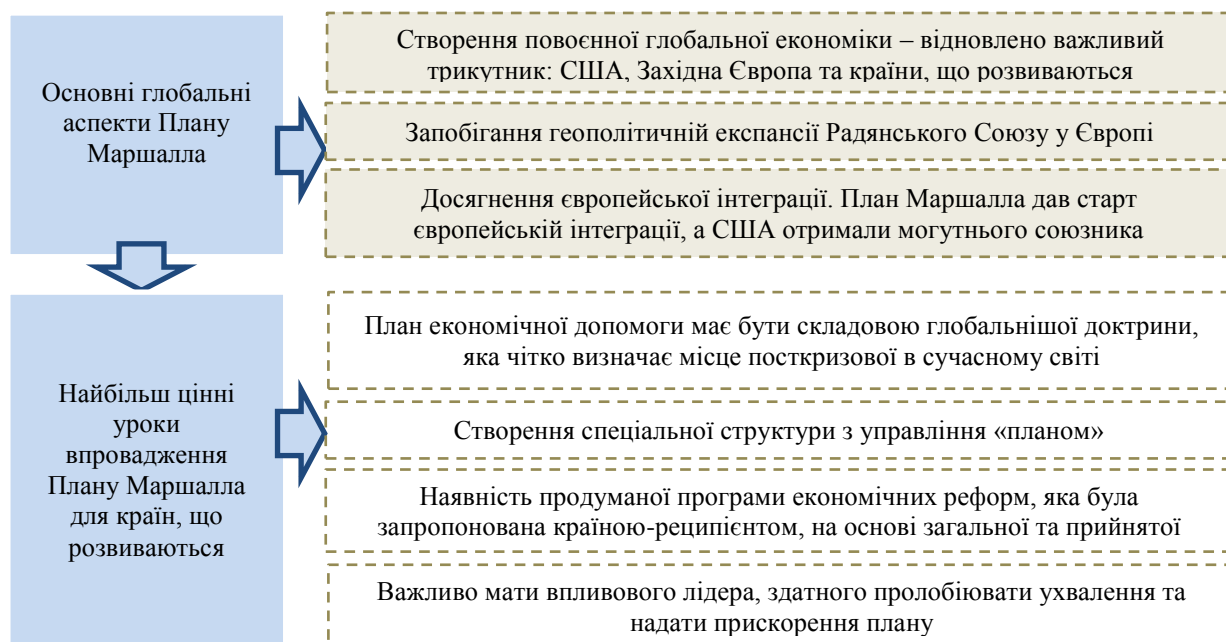

Рисунок 3 – Висновки та уроки з реалізації Плану Маршалла

Джерело: побудовано авторами на основі [8; 18; 21]

8. *Розвиток людського капіталу.* Інвестиції в освіту та професійне навчання мають стати ключовим компонентом міжнародних програм допомоги. Важливо розробити програми, спрямовані на підвищення кваліфікації робочої сили, адаптацію до вимог сучасного ринку праці та розвиток навичок у сферах високих технологій.

9. *Цифрова трансформація.* Програми допомоги мають включати компоненти цифрової трансформації, спрямовані на розвиток цифрової інфраструктури, впровадження електронного уряду та цифровізацію бізнес-процесів. Це сприятиме підвищенню ефективності державного управління та покращенню доступу до послуг для населення.

10. *Регулярний моніторинг та оцінка.* Запровадження систематичного моніторингу та оцінки ефективності програм допомоги з використанням сучасних аналітичних інструментів.

Таким чином, міжнародна економічна допомога та взаємодія відіграють ключову роль у підтримці економічного розвитку, стабільності та інтеграції країн-реципієнтів. Вони сприяють відновленню інфраструктури, розвитку людського капіталу та впровадженню інновацій. Завдяки міжнародній співпраці забезпечується фінансова стабільність, поліпшуються соціальні умови та зміцнюються демократичні інститути, що в кінцевому підсумку сприяє глобальному економічному зростанню.

Висновки. Отже, План Маршалла став ключовою ініціативою післявоєнної реконструкції, спрямованою на відновлення Європи. Основні цілі програми включали відбудову міст і сіл, реконструкцію промислового та сільськогосподарського виробництва, модернізацію інфраструктури, встановлення фінансової стабільності та усунення торгових бар'єрів. Проте значну увагу слід приділити нефінансовим крокам США у Європі. Так, найбільший вплив Програма мала завдяки ініціації інтеграційних процесів, сприянню співробітництву та впровадженню ринкових політик у країнах-

реципієнтах. Орієнтація на американську модель дозволила країнам лібералізувати свої економіки, активізувати діяльність у різних галузях та поглибити поділ праці, що стимулювало не тільки відновлення, а й довгостроковий економічний розвиток.

На основі проведеного аналізу, визначено, що для сучасної практики міжнародної економічної допомоги та взаємодії необхідним є комплексний підхід. Він включає інноваційні фінансові моделі, компетентну команду реформаторів та розвиток людського капіталу. Важливими аспектами є й розробка економічних стратегій, контроль за використанням ресурсів та боротьба з корупцією. В свою чергу, систематичний моніторинг і оцінка програм допомоги дозволять вчасно коригувати стратегії для досягнення оптимальних та бажаних результатів. Відтак, спільні зусилля на світовій арені не лише зміцнюють економічну стабільність, але й формують основу для мирного та процвітаючого майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Long J. B., Eichengreen B. The Marshall Plan: history's most successful Structural Adjustment Program. Cambridge (MA). NBER Working Paper. 1991. № w3899. URL: <https://ssrn.com/abstract=226738> (дата звернення: 28.05.2024 р.).
2. Barakat S., Hoffman B. Post-Conflict Reconstruction: Key Concepts, Principal Components and Capabilities. *Post-conflict Reconstruction Strategies*. International Colloquium, Stadtschlaining. June 23–24. 1995. P. 75–96.
3. Bessel R. Germany 1945: From War to Peace. London, New York, Sydney, Toronto: Simon & Schuster. 2009. 522 p.
4. Dulles A.W. The Marshall Plan. Oxford: Berg Publishers. 1993. 160 p.
5. Lederach J. Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies. Washington D.C.: United States Institute of Peace. 1997. 97 p. URL: <https://pestuge.iliauni.edu.ge/wp-content/uploads/2017/12/John-P.-Lederach-Building-Peace.-Sustainable-Reconciliation-in-Divided-Society.pdf> (дата звернення: 28.05.2024 р.).
6. Lake A. After the Wars: Reconstruction in Afghanistan, Indochina, Central America, Southern Africa and the Horn of Africa. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1990. 196 p.
7. Smith D. Trends and Causes of Armed Conflicts. Berghof Handbook for Conflict Transformation. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/71735671.pdf> (дата звернення: 28.05.2024 р.).
8. Eichengreen B. Institutional prerequisites for economic growth: Europe after World War II. *European Economic Review*. 1994. 38(3-4), p. 883–890. URL: [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(94\)90124-4](https://doi.org/10.1016/0014-2921(94)90124-4) (дата звернення: 29.05.2024 р.).
9. Gosse J.-B., Schneider A., Vicquery R. Lessons from the Marshall Plan for the European Recovery Plan / Banque de France. *Eco Notepad*. 2021. Post №. 236. URL: https://blocnotesdeleco.banque-france.fr/sites/default/files/billet_236_ve.pdf
10. Machado B. F. In Search of a Usable Past: The Marshall Plan and Postwar Reconstruction Today. The George C. Marshall Foundation. 2007. 186 p.
11. Reinert E. S. How rich countries got rich... and why poor countries stay poor. 2019. Hachette UK.
12. Judt T. Postwar: A history of Europe since 1945. Penguin. 2006.
13. Богдан Т. П. Основні принципи формування і спрямування міжнародної фінансової допомоги для України. *Економіка України*. 2015. № 4. С. 36–44. URL: http://economyukr.org.ua/docs/EU_15_04_036_uk.pdf
14. Гуменюк В. В. Зарубіжний досвід повоєнної трансформації державного управління і уроки для України. *Економіка України*. 2022. № 8. С. 34–54.
15. Кістерський Л. Л. Формування сучасної Європи: стримування та розвиток.

Економіка України. 2015. № 4. С. 19-27. URL: http://economyukr.org.ua/docs/EU_15_04_019_uk.pdf

16. Нестор О. Ю. Особливості Плану Маршалла в контексті його економічного аспекту і переваг та недоліків реалізації. *Фінанси України*. 2022. № 9. С. 79-97.

17. Marshall G. C. The Marshall Plan Speech at Harvard University, 5th June 1947. URL: <http://marshallfoundation.org/marshall/the-marshall-plan/marshall-plan-speech/> (дата звернення: 29.05.2024 р.).

18. The Marshall Plan Rebuilding Europe. U.S. Department of State/Bureau of International Information Programs. URL : <http://shenyang.usembassy-china.org.cn/uploads/images/5YLDd1gmyNoNIXrVRNwY1A/marshallplan.pdf> (дата звернення: 28.05.2024 р.).

19. The Economic Cooperation Act of 1948. URL: http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/1700319/1948-04-03b.pdf (дата звернення: 28.05.2024).

20. Ozer M. The Effects of the Marshall Plan Aids to the Development of the Agricultural Sector in Turkey, the 1948-1953 Period. *International Journal of Economics and Financial*. 2014. Issues. 4. PP. 427-439.

21. Матюшенко І. Ю. Практичні аспекти Плану Маршалу для України: можливість відродження української економіки. Харків. 2015.

REFERENCES

1. Long J. B., Eichengreen B. The Marshall Plan: history's most successful Structural Adjustment Program. Cambridge (MA). NBER Working Paper. 1991. № w3899. URL: <https://ssrn.com/abstract=226738> (accessed: 28.05.2024 p.).

2. Barakat S., Hoffman B. Post-Conflict Reconstruction: Key Concepts, Principal Components and Capabilities. *Post-conflict Reconstruction Strategies*. International Colloquium, Stadtschlaining. June 23–24. 1995. P. 75–96.

3. Bessel R. Germany 1945: From War to Peace. London, New York, Sydney, Toronto: Simon & Schuster. 2009. 522 p.

4. Dulles A.W. The Marshall Plan. Oxford: Berg Publishers. 1993. 160 p.

5. Lederach J. Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies. Washington D.C.: United States Institute of Peace. 1997. 97 p. URL: <https://pestuge.iliauni.edu.ge/wp-content/uploads/2017/12/John-P.-Lederach-Building-Peace.-Sustainable-Reconciliation-in-Divided-Society.pdf> (accessed: 28.05.2024 p.).

6. Lake A. After the Wars: Reconstruction in Afghanistan, Indochina, Central America, Southern Africa and the Horn of Africa. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1990. 196 p.

7. Smith D. Trends and Causes of Armed Conflicts. Berghof Handbook for Conflict Transformation. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/71735671.pdf> (accessed: 28.05.2024).

8. Eichengreen B. Institutional prerequisites for economic growth: Europe after World War II. *European Economic Review*. 1994. 38(3-4), p. 883–890. URL: [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(94\)90124-4](https://doi.org/10.1016/0014-2921(94)90124-4) (accessed: 29.05.2024 p.).

9. Gosse J.-B., Schneider A., Vicquery R. Lessons from the Marshall Plan for the European Recovery Plan / Banque de France. *Eco Notepad*. 2021. Post №. 236. URL: https://blocnotesdeleco.banque-france.fr/sites/default/files/billet_236_ve.pdf

10. Machado B. F. In Search of a Usable Past: The Marshall Plan and Postwar Reconstruction Today. The George C. Marshall Foundation. 2007. 186 p.

11. Reinert E. S. How rich countries got rich and why poor countries stay poor. 2019. Hachette UK.

12. Judt T. Postwar: A history of Europe since 1945. Penguin. 2006.

13. Bohdan T. P. Osnovni pryntsyvy formuvannia i spriamuvannia mizhnarodnoi finansovoi dopomohy dlia Ukrainy. *Ekonomika Ukrainy*. 2015. № 4. S. 36–44. URL:

http://economyukr.org.ua/docs/EU_15_04_036_uk.pdf

14. Humeniuk V. V. Zarubizhnyi dosvid povoiennoi transformatsii derzhavnoho upravlinnia i uroky dlia Ukrainy. *Ekonomika Ukrainy*. 2022. № 8. S. 34–54.

15. Kisterskyi L. L. Formuvannia suchasnoi Yevropy: strymuvannia ta rozvytok. *Ekonomika Ukrainy*. 2015. № 4. S. 19-27. URL: http://economyukr.org.ua/docs/EU_15_04_019_uk.pdf (accessed: 29.05.2024 r.).

16. Nestor O. Yu. Osoblyvosti Planu Marshalla v konteksti yoho ekonomichnoho aspektu i perevah ta nedolikiv realizatsii. *Finansy Ukrainy*. 2022. № 9. S. 79-97.

17. Marshall G. C. The Marshall Plan Speech at Harvard University, 5th June 1947. URL: <http://marshallfoundation.org/marshall/the-marshall-plan/marshall-plan-speech/> (accessed: 29.05.2024 p.).

18. The Marshall Plan Rebuilding Europe. U.S. Department of State/Bureau of International Information Programs. URL : <http://shenyang.usembassy-china.org.cn/uploads/images/5YLDd1gmyNoNIXrVRNwY1A/marshallplan.pdf> (accessed: 28.05.2024 p.).

19. The Economic Cooperation Act of 1948. URL: http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/1700319/1948-04-03b.pdf (accessed: 28.05.2024 p.).

20. Ozer M. The Effects of the Marshall Plan Aids to the Development of the Agricultural Sector in Turkey, the 1948-1953 Period. *International Journal of Economics and Financial*. 2014. Issues. 4. PP. 427-439.

21. Matiushenko I. Yu. Praktychni aspekty Planu Marshalu dlia Ukrainy: mozhlyvist vidrodzhennia ukraïnskoi ekonomiky. Kharkiv. 2015.

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.11

УДК 327:620.91ЄС

JELClassification: F18, F64, F68

Шкурат М. Є.

к.е.н., доцент Донецького національного університету імені Василя Стуса

ORCID 0000-0003-3263-2507

m.shkurat@donnu.edu.ua

Охотіна О. А.

аспірант Донецького національного університету імені Василя Стуса

ORCID 0009-0008-5092-3547

o.okhotina@donnu.edu.ua

ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

Метою проведеного дослідження є аналіз нормативних засад енергетичної політики країн ЄС, а також визначення напрямків більш ефективної її імплементації. В результаті проведеного дослідження отримано такі висновки. Визначено, що для більш ефективної реалізації енергетичної політики на рівні всіх країн ЄС необхідно: активізувати дії енергетичного сектору для короткострокового відновлення Європи за допомогою широкомасштабних масштабними програмами реконструкції та усуненням бар'єрів для інвестицій в енергетичні проекти та сприяння розвитку галузей та інфраструктури чистої енергетики майбутнього; впровадити рамкову програму до 2030 року на основі НПЕК в економічно ефективний спосіб та переглянути політику з метою розширення енергетичної діяльності в напрямку кліматичної нейтральності, забезпечуючи при цьому конкурентоспроможності, безпеки постачання, сталості та доступності; повністю реалізувати перший принцип енергоефективності та посилити стандарти у всіх сферах кінцевого споживання; сприяти інтеграції політик у всіх секторах кінцевого споживання, включаючи енергоефективності, відновлюваних джерел енергії, внутрішнього енергетичного ринку та ціноутворення на викиди вуглецю шляхом зменшення регуляторних і цінових бар'єрів та сприяння цифровізації та електрифікації; посилити сигнали щодо цін на вуглецеві квоти в секторах СТВ ЄС / поза СТВ ЄС та в енергетичному секторі ЄС оподаткування у відповідності до цілей щодо клімату та забруднення повітря; забезпечити функціонування внутрішнього енергетичного ринку та рівні умови для розвитку енергетичних технологій, інвестицій та сталого фінансування в ЄС з метою тримати відкритими всі технологічні можливості для досягнення нульового рівня викидів; регулярно переглядати позицію ЄС щодо енергетичної безпеки на основі прогнозування та довгострокового енергетичного моделювання на регіональному рівні та довгострокового енергетичного моделювання на регіональному рівні та на рівні ЄС, відповідно до оцінок адекватності європейської енергетичної оцінками адекватності європейської енергетичної системи.

Ключові слова: енергетична політика, екологізація, енергетичний сектор, відновлювані джерела енергії, енергетична безпека, європейські енергетичні системи.

1 Табл., 33 Літ.

Shkurat M. Ye.

Candidate of economic sciences, associate professor of Vasyl' Sus Donetsk National University

ORCID 0000-0003-3263-2507

m.shkurat@donnu.edu.ua

Okhotina O.A.

PhD student of Vasyl' Stus Donetsk National University

ORCID 0009-0008-5092-3547

INSTITUTIONAL AND ECONOMIC FRAMEWORK OF THE EU ENERGY POLICY

The purpose of this study is to analyze the regulatory framework of the EU energy policy and to identify areas for its more effective implementation. The following conclusions were drawn as a result of the study. It has been determined that for more effective implementation of energy policy at the level of all EU countries, it is necessary to: intensify the actions of the energy sector for the short-term recovery of Europe through large-scale reconstruction programs and the removal of barriers to investment in energy projects and the promotion of the development of clean energy industries and infrastructure of the future; implement the 2030 framework based on the NECP in a cost-effective manner and review policies to expand energy activities towards climate neutrality while ensuring competitiveness, security of supply, sustainability and affordability; fully implement the first principle of energy efficiency and strengthen standards in all end-use sectors; promote integration of policies in all end-use sectors, including energy efficiency, renewable energy, domestic energy and carbon pricing by reducing regulatory and pricing barriers and promoting digitalization and electrification; strengthen carbon pricing signals in the EU ETS/non-ETS sectors and in the EU energy sector taxation in line with climate and air pollution targets; ensure the functioning of the internal energy market and a level playing field for energy technology development, investment and sustainable finance in the EU in order to keep open all technological options for achieving zero emissions; regularly review the EU's energy security position based on forecasting and long-term energy modelling at the regional level and long-term energy modelling at the regional level and at the EU level, in line with assessments of the adequacy of the European energy assessment.

Key words: energy policy, environmental protection, energy sector, renewable energy sources, energy security, European energy systems.

1 Table, 33 Ref.

JEL F18, F64, F68

Постановка проблеми. Виклики, що стоять перед ЄС у сфері енергетики, включають такі питання, як залежність від імпорту, обмежена диверсифікація, високі та нестабільні ціни на енергоносії, зростаючий попит на енергоносії, ризики для безпеки країн-виробників і транзитерів, зростаючі загрози зміни клімату, декарбонізація, повільний прогрес у сфері енергоефективності, виклики, пов'язані зі збільшенням частки відновлюваних джерел енергії, а також потреба у більш прозорих, інтегрованих і взаємопов'язаних енергетичних ринках. В основі енергетичної політики ЄС лежать різноманітні заходи, спрямовані на створення повноцінного Енергетичного союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проведено на основі аналізу нормативно-правової бази, що регулює відносини у енергетичній сфері Європейського союзу, зокрема проаналізовано «Огляд європейської енергетичної політики ЄС» [1], «Рамкова стратегія для стійкого енергетичного союзу з

далекоглядною політикою у сфері зміни клімату» [2], «Енергетична політика: загальні принципи» [3], «Європейський зелений пакт» [17], «Національні енергетичні та кліматичні плани» [23], «Довгострокова стратегія ЄС» [24] та інші.

Отже, метою даного дослідження є аналіз нормативних засад енергетичної політики країн ЄС, а також визначення напрямків більш ефективної її імплементації.

Виклад основного матеріалу. За останні п'ять років Європейський Союз (ЄС) досяг значного прогресу в завершенні створення внутрішнього ринку електроенергії та газу, просуванні заходів з енергоефективності впровадження відновлюваних джерел енергії, скорочення викидів парникових газів (ПГ) та сильнішого сигналу щодо цін на вуглецеві квоти. У 2019 році ЄС запропонував Європейський зелений курс (ЄЗК), набір з 50 заходів на найближчі п'ять років у всіх секторах, спрямованих на підготовку економіки ЄС до кліматичної нейтральності до 2050 року.

У 2020 році ЄС зіткнувся з економічним спадом на 7-10% внаслідок кризи, спричиненої Covid-19. Також економічну ситуацію погіршила агресія РФ проти України. Чим довше триватиме криза, тим більший вплив вона матиме на економіку, в тому числі в енергетичному секторі. Підтримка енергетичної безпеки має вирішальне значення, оскільки енергетичний сектор є життєво важливим для здоров'я громадян та економіки і повинен продовжувати функціонувати.

Фізична стійкість енергетичного сектору ЄС була сильною, проте його фінансова стійкість енергетичного сектору ЄС є сильною, проте його фінансова стійкість перебуває під серйозним тиском. Енергетичний сектор ЄС став свідком падіння попиту та пропозиції на енергоносії, а також зниження рівня CO₂ і забруднення повітря на тлі різкого скорочення повітряного і автомобільного транспорту та промислової активності. Протягом першого кварталу 2020 року попит на вугілля в ЄС знизився на 20%, а частка відновлюваних джерел енергії досягла історичного максимуму, при цьому знизилася виробництво вугілля, газу та атомної енергетики. Очікується, що в цілому за 2020 рік попит на енергію в ЄС буде на 10% нижче рівня 2019 року, що вдвічі перевищить падіння, яке відбулося під час фінансової кризи 2008-09 років. Викиди CO₂, пов'язані з енергетикою, в ЄС знизилися на 8% протягом першого кварталу 2020 року порівняно з аналогічним періодом 2019 року [1].

Сучасна європейська енергетична політика ґрунтується на стратегії Енергетичного союзу [2], опублікованій у лютому 2015 року, метою якої є створення енергетичного союзу для забезпечення домогосподарств і підприємств ЄС безпечним, стійким, конкурентоспроможним і доступним енергопостачанням. Поточні енергетичні цілі ЄС до 2030 року включають:

збільшення частки відновлюваних джерел енергії в кінцевому енергоспоживанні до 42,5% з метою досягнення 45%;

скорочення первинного (індикативного) та кінцевого споживання енергії на 11,7% порівняно з прогнозами 2020 року, що еквівалентно не більше 992,5 та 763 мільйонам т нафтового еквіваленту відповідно;

об'єднання щонайменше 15% електроенергетичних систем ЄС [3].

Нинішня європейська нормативно-правова база у сфері енергетики була побудована на значному пакеті документів ЄС «Fit For 55» [4], який спочатку був спрямований на узгодження всіх кліматичних та енергетичних цілей. Він був послідовно модифікований планом REPowerEU [5], метою якого була швидка і повна ліквідація залежності від російського викопного палива.

Рамкова програма складається з кількох положень, що стосуються сприяння розвитку відновлюваної енергетики (Директива (ЄС) 2018/2001) [6], енергоефективності (Директива (ЄС) 2018/2002) [7], управління та взаємозв'язку

електроенергетики (Регламент (ЄС) 2018/1999) [8], структури ринку електроенергії (Директива (ЄС) 2019/944 [9] та Регламент (ЄС) 2019/943) [10], готовності до ризиків (Регламент (ЄС) 2019/941) [11], енергоефективності будівель (Директива (ЄС) 2018/844) [12], ринки декарбонізованого газу та водню (Директива 2009/73/ЄС [13] та Регламент (ЄС) № 715/2009) [14], оподаткування енергетики (Директива 2003/96/ЄС) [15], транс'європейська енергетична інфраструктура (Регламент (ЄС) 2022/869) [16], співпраця енергетичних регуляторів (Регламент (ЄС) 2019/942) [18], акумулятори (Регламент (ЄС) 2023/1542) [19], зміни після виходу Великої Британії з ЄС (Рішення (ЄС) 2019/504) [20], а також ініціативи у сфері повітряного та морського транспорту (Регламент (ЄС) 2023/2405 [21] і Регламент (ЄС) 2023/1805) [22]. Згідно з чинним законодавством, країни ЄС повинні розробити 10-річні інтегровані національні енергетичні та кліматичні плани (НПЕК) [23] на період з 2021 по 2030 рік, подавати звіт про прогрес кожні два роки та розробити послідовні національні довгострокові стратегії для досягнення узгоджених енергетичних цілей та цілей Паризької угоди.

В результаті змін, внесених REPowerEU, енергетичні рамки були розширені, включивши правила щодо мінімального рівня заповнення газових сховищ на рівні 90% напередодні зими (Регламент (ЄС) 2022/1032) [25], добровільного скорочення попиту на газ для держав-членів на 15% (Регламент (ЄС) 2022/1369 [26]; продовжено до березня 2024 року), добровільної агрегації попиту на газ (Регламент (ЄС) 2022/2576 [27]; Енергетична платформа ЄС), скорочення попиту на електроенергію на рівні 10% та 5% у години пікового навантаження, а також обмежених у часі екстрених заходів, що мають на меті подолати високі ціни на енергоносії (Регламент (ЄС) 2022/1854) [28]. Поточний політичний порядок денний все ще визначається питаннями енергетичної безпеки та цінової доступності.

Повністю інтегрований і належним чином функціонуючий внутрішній енергетичний ринок забезпечує доступні ціни на енергоносії, дає необхідні цінові сигнали для інвестицій в «зелену» енергетику, гарантує надійність енергопостачання та відкриває найменш витратний шлях до кліматичної нейтральності.

Законодавство про внутрішній енергетичний ринок, вперше запроваджене Третім енергетичним пакетом (2009-2014 рр.), ґрунтувалося на принципах транскордонного співробітництва та справедливих роздрібних ринків. Наступні пакети зосереджувалися на готовності до ризиків, координації, стимулах для споживачів, декарбонізації та безпеці енергопостачання. Інституційні переговори між співзаконодавцями щодо реформування структури ринку електроенергії тривають.

Наріжним каменем політики ЄС у сфері енергоефективності є нова Директива з енергоефективності (Директива (ЄС) 2023/1791 (EED)) [29], яка базується на принципі «енергоефективність насамперед» і встановлює як цільовий показник енергоефективності ЄС до 2030 року скорочення первинного (індикативного) та кінцевого споживання енергії в ЄС на 11,7% порівняно з прогнозами 2020 року. Це еквівалентно не більше 992,5 та 763 млн т н.е. відповідно. Принцип «енергоефективність передусім» зобов'язує країни ЄС забезпечити врахування рішень з енергоефективності при плануванні, прийнятті політичних та інвестиційних рішень як в енергетичному, так і в неенергетичному секторах.

Сонячна енергія, вітер, енергія океану та гідроенергія, біомаса та біопаливо - все це відновлювані джерела енергії. Енергетичні ринки самі по собі не можуть забезпечити бажаний рівень розвитку відновлюваної енергетики в ЄС, а це означає, що можуть знадобитися національні схеми підтримки та схеми фінансування ЄС. Принципи політики ЄС у сфері відновлюваної енергетики включають диверсифікацію енергопостачання, розвиток місцевих енергоресурсів з метою забезпечення безпеки постачання та зменшення зовнішньої енергетичної залежності. Наріжним каменем

політики ЄС у сфері відновлюваної енергетики є нова Директива з відновлюваної енергетики (ЄС) 2023/2413 [30], яка встановила цільовий показник частки відновлюваних джерел енергії у кінцевому енергоспоживанні ЄС на рівні 42,5% до 2030 року, з метою досягнення 45%. Особливу роль відіграє водень, який є декарбонізованим енергоносієм.

Після рішення про поступову відмову від імпорту російських енергоносіїв поточна зовнішня енергетична політика ЄС спрямована на диверсифікацію джерел постачання енергоносіїв. У березні 2022 року в комунікації REPowerEU [31] було запропоновано масштабне та швидке скорочення використання викопного газу в ЄС щонайменше на 155 млрд кубометрів, що еквівалентно обсягу, імпортованому з Росії у 2021 році, дві третини з яких мають бути досягнуті протягом року. У травні 2022 року, відповідно до плану REPowerEU [32], ЄС працював з міжнародними партнерами над диверсифікацією поставок, забезпеченням імпорту скрапленого природного газу (СПГ) та збільшенням нових поставок газу трубопроводами. Він створив Енергетичну платформу ЄС, добровільний координаційний механізм, що підтримує спільні закупівлі ЄС газу і водню, і опублікував Зовнішню енергетичну стратегію ЄС, що підтримує Україну, Молдову, Західні Балкани і країни Східного партнерства.

Нинішня політика ЄС у сфері енергетичної безпеки включає координаційні заходи для забезпечення безпеки енергопостачання та правила запобігання і реагування на аварії на морських установках і потенційні перебої в енергопостачанні, а також аварійні запаси нафти і газу, в тому числі ліцензії на розвідку і видобуток. Після російського вторгнення в Україну в лютому 2022 року безпека енергопостачання стала головним енергетичним пріоритетом.

Транс'європейська політика ЄС щодо енергетичної інфраструктури регулюється регламентом TEN-E. Прийнятий у червні 2022 року Регламент TEN-E (ЄС) 2022/869 [33] визначає одинадцять пріоритетних коридорів у різних географічних регіонах для електроенергетики, офшорних мереж та водневої інфраструктури. Він визначає проекти спільного інтересу ЄС (PCI) в країнах ЄС та проекти взаємного інтересу (PMI) між ЄС та країнами, що не входять до ЄС, припиняє підтримку нових проектів з видобутку природного газу та нафти та запроваджує обов'язкові критерії сталості для всіх проектів. Регламент TEN-E (ЄС) 2022/869 фінансується з Фонду Connecting Europe 2021-2027, створеного Регламентом (ЄС) 2021/1153.

Для відновлення Зелений пакт для Європи (European Green Deal) [17] надає реальну можливість збільшити інвестиції в перехід до чистої енергетики. 27 травня 2020 року ЄК представила пропозиції щодо збільшення довгострокового бюджету ЄС до 1,1 трлн євро (2021-27 рр.) та створення нового короткострокового інструменту відновлення у розмірі 750 млрд євро (2021-24 рр.) із залученням фінансування на фінансових ринках. ЄС має якнайшвидше узгодити програму економічного відновлення, яка може сприяти залученню приватних інвестицій як шляхом розробки адекватних інструментів фінансування державного сектору, так і шляхом реалізації правильної політики, спрямованої на усунення бар'єрів для інвестицій.

По-перше, першочерговим завданням мають стати стимулюючі інвестиції в ефективність, оскільки вони можуть сприяти створенню робочих місць у критично важливих галузях виробництва, будівництва, малого та середнього бізнесу, заощаджувати кошти споживачів і скорочувати викиди парникових газів. Європейська Комісія розробляє нову ініціативу «Хвиля реновації», оголошену Зеленим пактом, з метою стимулювання оновлення існуючого житлового фонду швидшими та глибшими темпами шляхом усунення основних бар'єрів на шляху реновації будівель та посилення факторів, що сприяють швидшому та глибшому оновленню, зосереджуючись на таких сферах, як соціальне житло, громадські будівлі, школи та лікарні, а також на пов'язаній

з ними інфраструктурі розподілу енергії, освітлення та опалення (перехід на сонячні батареї на дахах, фотоелектричні панелі, відновлювальне опалення).

По-друге, період низьких цін на паливо дає можливість вжити низку заходів, які буде важко здійснити, коли ціни знову зростуть, включаючи поступову відмову від субсидій на викопне паливо, реформування цін на енергоносії та оподаткування на користь низьковуглецевої енергетики, скасування високого оподаткування електроенергії та реформування фіксованої плати за користування мережею.

По-третє, інвестиції в стійкість енергетичного сектору, зокрема в інфраструктуру та «розумні» енергосистеми, мають численні міжгалузеві наслідки для цифрової промислової революції.

По-четверте, ЄС повинен діяти так, щоб уникнути скорочення приватних інвестицій в екологічно чисту енергетику. Інструменти фінансування ЄС доступні по всьому інноваційному ланцюжку створення вартості, включаючи програми для досліджень, розробок і демонстрацій в галузі енергетики (RD&D). Горизонт Європа, Інноваційний фонд, Фонд модернізації, InvestEU та інші здійснюють дослідження, розробки і демонстрації. Очікується, що ЄІБ відіграватиме важливу роль у стимулюванні інвестицій приватного сектору. Більша участь ЄІБ у більш ранніх і ризикованих енергетичних проектах порівняно з п'ятьма роками тому є дуже позитивною ознакою. Це також матиме вирішальне значення для відновлення економіки - ЄІБ відіграє важливу роль у підтримці інвестицій в енергоефективність та більш ризикованих інноваційних проєктів, у тому числі шляхом фінансування через акціонерний капітал. ЄС має краще оцінити вплив фінансування ЄС НДДКР в енергетиці, особливо в контексті відновлення економіки ЄС, забезпечити узгодження пріоритетів ЄС та національних пріоритетів (в рамках Стратегічного плану розвитку енергетичних технологій) в НПЕК, а також стимулювати приватний капітал та інновації [1].

Отже, енергетична політика країн Європейського Союзу (ЄС) має стратегічне значення для забезпечення сталого розвитку, економічної стабільності та безпеки в регіоні. Нижче на основі аналізу нормативно-правової бази регулювання енергетичної сфери ЄС структуровано основні засади енергетичної політики країн Європейського союзу (табл.1).

Таблиця 1 – Основні засади енергетичної політики ЄС

Основні засади енергетичної політики ЄС	Напрямки енергетичної політики	Інструменти реалізації енергетичної політики ЄС
Енергетична безпека	Диверсифікація джерел енергії	Зменшення залежності від окремих постачальників (наприклад, зниження залежності від російського газу через імпорту зрідженого природного газу (ЗПГ) та розвиток внутрішніх джерел енергії)
		Розвиток інфраструктури для ЗПГ (будівництво терміналів для прийому ЗПГ у портах країн ЄС)
	Підтримка видобутку енергії з нетрадиційних джерел (таких як біогаз, сланцевий газ та відновлювані джерела)	
	Інтеграція енергетичних ринків	Єдиний енергетичний ринок (створення єдиного ринку електроенергії та газу, що дозволяє ефективніше управляти енергетичними ресурсами та забезпечувати їх надійність)

Продовження табл. 1

		Взаємозв'язок енергетичних систем (інвестиції у міжмережеві з'єднання між країнами-членами для підвищення стійкості до перебоїв в енергопостачанні)
Підвищення енергоефективності	Стандарти енергоефективності	Директиви щодо енергоефективності будівель (вимоги до нових та реконструйованих будівель щодо зниження енергоспоживання)
		Регламенти для побутових приладів (стандарти для побутової техніки та освітлення, спрямовані на зменшення енергоспоживання)
	Інвестиції в енергоефективні технології	Підтримка інновацій (фінансування наукових досліджень і розробок у сфері енергоефективності)
		Програми з модернізації інфраструктури (впровадження сучасних технологій у промисловості, транспорті та енергетиці)
Боротьба зі зміною клімату	Відновлювані джерела енергії	Цілі щодо частки відновлюваних джерел (підвищення частки відновлюваних джерел енергії у загальному енергетичному балансі до певних рівнів (наприклад, 32% до 2030 року))
		Інвестиції у зелену енергетику (фінансова підтримка проектів з виробництва енергії з сонця, вітру, води та біомаси)
	Зниження викидів парникових газів	Система торгівлі викидами (ETS) (механізм, що встановлює граничні обсяги викидів та дозволяє торгувати квотами на викиди)
		Директиви з обмеження викидів (впровадження нормативів щодо зниження викидів у різних секторах економіки)
Спільна законодавча та нормативна база	Європейська зелена угода	Стратегія досягнення кліматичної нейтральності (мета зробити Європу кліматично нейтральною до 2050 року)
		Комплекс заходів (законодавчі ініціативи, фінансові інструменти та політичні кроки, спрямовані на зменшення викидів, захист біорізноманіття та перехід до кругової економіки)
	Фінансові інструменти	Фонд справедливої трансформації (підтримка регіонів, які найбільше залежать від викопних видів палива, у переході до низьковуглецевої економіки)
		Інвестиційні програми (Horizon Europe, InvestEU та інші, спрямовані на підтримку досліджень, інновацій та сталого розвитку)

Джерело: складено авторами.

Визначені засади енергетичної політики допомагають країнам ЄС спільно вирішувати виклики, пов'язані з енергетичною безпекою, економічною ефективністю та екологічною сталістю.

Європейський парламент завжди висловлював свою рішучу підтримку спільній енергетичній політиці, спрямованій на декарбонізацію, конкурентоспроможність,

безпеку та сталість. Він неодноразово закликав до узгодженості, рішучості, співпраці та солідарності між державами-членами у протистоянні поточним і майбутнім викликам на внутрішньому ринку, а також до політичної прихильності всіх держав-членів.

Останні резолюції Парламенту щодо енергетики свідчать про зростання актуальності та амбітності всіх кліматичних та екологічних цілей, що лежать в основі енергетичної політики ЄС. У листопаді 2019 року Парламент оголосив надзвичайну кліматичну та екологічну ситуацію в Європі. У жовтні 2020 року він закликав до цільового скорочення всіх викидів парникових газів в ЄС на 60% до 2030 року і до поетапної відмови від усіх субсидій на викопне паливо не пізніше 2025 року. У відповідь на пандемію COVID-19 вона підтвердила, що «зелені» та цифрові стратегії є наріжними каменями Енергетичного союзу ЄС. У вересні 2022 року він підтримав більш амбітні цілі з енергоефективності та відновлюваної енергетики.

1 березня 2022 року Парламент засудив незаконне, неспровоковане та невинуватене військове вторгнення РФ в Україну. У квітні 2022 року він закликав до негайного запровадження повного ембарго на російський імпорту нафти, вугілля, ядерного палива та газу. У жовтні 2022 року вона закликала країни ЄС уникати відключення енергопостачання та виселення вразливих домогосподарств і висловила жаль, що Комісія подала багато своїх пропозицій у формі регламенту Ради замість процедури спільного прийняття рішень. Вона також ухвалила кілька інших резолюцій щодо конкретних аспектів конфлікту: вітаючи надання статусу кандидатів на вступ до ЄС Україні та Молдові, а також європейську перспективу для Грузії.

Парламент також підтримує диверсифікацію джерел енергії та шляхів її постачання. Він підкреслив важливість газових та електричних з'єднань через Центральну та Південно-Східну Європу вздовж осі північ-південь для створення більшої кількості з'єднань, диверсифікації терміналів ЗПГ та розвитку трубопроводів, відкриваючи таким чином внутрішній ринок. Підкреслюючи важливу роль досліджень у забезпеченні сталого енергопостачання, Парламент наголосив на необхідності спільних зусиль у сфері нових енергетичних технологій, а також додаткового державного та приватного фінансування.

Отже, для більш ефективної реалізації енергетичної політики на рівні всіх країн ЄС необхідно:

активізувати дії енергетичного сектору для короткострокового відновлення Європи за допомогою широкомасштабних масштабними програмами реконструкції та усуненням бар'єрів для інвестицій в енергетичні проекти та сприяння розвитку галузей та інфраструктури чистої енергетики майбутнього;

впровадити рамкову програму до 2030 року на основі НПЕК в економічно ефективний спосіб та переглянути політику з метою розширення енергетичної діяльності в напрямку кліматичної нейтральності, забезпечуючи при цьому конкурентоспроможності, безпеки постачання, сталості та доступності;

повністю реалізувати перший принцип енергоефективності та посилити стандарти у всіх сферах кінцевого споживання. Сприяти інтеграції політик у всіх секторах кінцевого споживання, включаючи енергоефективності, відновлюваних джерел енергії, внутрішнього енергетичного ринку та ціноутворення на викиди вуглецю шляхом зменшення регуляторних і цінових бар'єрів та сприяння цифровізації та електрифікації;

посилити сигнали щодо цін на вуглецеві квоти в секторах СТВ ЄС / поза СТВ ЄС та в енергетичному секторі ЄС оподаткування у відповідності до цілей щодо клімату та забруднення повітря;

забезпечити функціонування внутрішнього енергетичного ринку та рівні умови для розвитку енергетичних технологій, інвестицій та сталого фінансування в ЄС з

метою тримати відкритими всі технологічні можливості для досягнення нульового рівня викидів;

регулярно переглядати позицію ЄС щодо енергетичної безпеки на основі прогнозування та довгострокового енергетичного моделювання на регіональному рівні та довгострокового енергетичного моделювання на регіональному рівні та на рівні ЄС, відповідно до оцінок адекватності європейської енергетичної оцінками адекватності європейської енергетичної системи.

Висновки. В результаті проведеного дослідження отримано такі висновки. Сучасна європейська енергетична політика ґрунтується на стратегії Енергетичного союзу, опублікованій у лютому 2015 року, метою якої є створення енергетичного союзу для забезпечення домогосподарств і підприємств ЄС безпечним, стійким, конкурентоспроможним і доступним енергопостачанням. Поточні енергетичні цілі ЄС до 2030 року включають: збільшення частки відновлюваних джерел енергії в кінцевому енергоспоживанні до 42,5% з метою досягнення 45%; скорочення первинного (індикативного) та кінцевого споживання енергії на 11,7% порівняно з прогнозами 2020 року, що еквівалентно не більше 992,5 та 763 мільйонам т нафтового еквіваленту відповідно; об'єднання щонайменше 15% електроенергетичних систем ЄС.

Визначено, що нинішня європейська нормативно-правова база у сфері енергетики була побудована на значному пакеті документів ЄС «Fit For 55», який спочатку був спрямований на узгодження всіх кліматичних та енергетичних цілей. Він був послідовно модифікований планом REPowerEU, метою якого була швидка і повна ліквідація залежності від російського викопного палива.

Нинішня політика ЄС у сфері енергетичної безпеки включає координаційні заходи для забезпечення безпеки енергопостачання та правила запобігання і реагування на аварії на морських установках і потенційні перебої в енергопостачанні, а також аварійні запаси нафти і газу, в тому числі ліцензії на розвідку і видобуток. Після російського вторгнення в Україну в лютому 2022 року безпека енергопостачання стала головним енергетичним пріоритетом.

Визначено, що для більш ефективної реалізації енергетичної політики на рівні всіх країн ЄС необхідно:

активізувати дії енергетичного сектору для короткострокового відновлення Європи за допомогою широкомасштабних масштабними програмами реконструкції та усуненням бар'єрів для інвестицій в енергетичні проекти та сприяння розвитку галузей та інфраструктури чистої енергетики майбутнього;

впровадити рамкову програму до 2030 року на основі НПЕК в економічно ефективний спосіб та переглянути політику з метою розширення енергетичної діяльності в напрямку кліматичної нейтральності, забезпечуючи при цьому конкурентоспроможності, безпеки постачання, сталості та доступності;

повністю реалізувати перший принцип енергоефективності та посилити стандарти у всіх сферах кінцевого споживання. Сприяти інтеграції політик у всіх секторах кінцевого споживання, включаючи енергоефективності, відновлюваних джерел енергії, внутрішнього енергетичного ринку та ціноутворення на викиди вуглецю шляхом зменшення регуляторних і цінових бар'єрів та сприяння цифровізації та електрифікації;

посилити сигнали щодо цін на вуглецеві квоти в секторах СТВ ЄС / поза СТВ ЄС та в енергетичному секторі ЄС оподаткування у відповідності до цілей щодо клімату та забруднення повітря;

забезпечити функціонування внутрішнього енергетичного ринку та рівні умови для розвитку енергетичних технологій, інвестицій та сталого фінансування в ЄС з метою тримати відкритими всі технологічні можливості для досягнення нульового

рівня викидів;

регулярно переглядати позицію ЄС щодо енергетичної безпеки на основі прогнозування та довгострокового енергетичного моделювання на регіональному рівні та довгострокового енергетичного моделювання на регіональному рівні та на рівні ЄС, відповідно до оцінок адекватності європейської енергетичної оцінками адекватності європейської енергетичної системи.

У перспективі планується більш детально вивчити нормативно-правову базу регулювання енергетичного сектору окремих країн ЄС та проаналізувати, які загрози несе російська агресія енергетичному комплексу певних країн Європейського союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. European Union 2020. Energy policy review. URL: https://iea.blob.core.windows.net/assets/ec7cc7e5-f638-431b-ab6e-86f62aa5752b/European_Union_2020_Energy_Policy_Review.pdf (date of access: 16.05.2024).
2. A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy. Document 52015DC0080. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2015:80:FIN> (date of access: 13.05.2024).
3. Energy policy: general principles. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/68/energy-policy-general-principles> (date of access: 13.05.2024).
4. 'Fit for 55': delivering the EU's 2030 Climate Target on the way to climate neutrality. Document 52021DC0550. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0550> (date of access: 13.05.2024).
5. REPowerEU Plan. Document 52022DC0230. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:230:FIN> (date of access: 13.05.2024).
6. Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources (recast) (Text with EEA relevance.). Document 32018L2001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018L2001&qid=1607617602591> (date of access: 13.05.2024).
7. Directive (EU) 2018/2002 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 amending Directive 2012/27/EU on energy efficiency (Text with EEA relevance.). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2018.328.01.0210.01.ENG&toc=OJ:L:2018:328:TOC (date of access: 13.05.2024).
8. Regulation (EU) 2018/1999 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018. Document 32018R1999. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?toc=OJ:L:2018:328:TOC&uri=uriserv:OJ.L_.2018.328.01.0001.01.ENG (date of access: 13.05.2024).
9. Directive (EU) 2019/944 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on common rules for the internal market for electricity and amending Directive 2012/27/EU (recast) (Text with EEA relevance.). Document 32019L0944. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2019.158.01.0125.01.ENG&toc=OJ:L:2019:15:TOC (date of access: 13.05.2024).
10. Regulation (EU) 2019/943 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on the internal market for electricity (recast) (Text with EEA relevance.). Document 32019R0943. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2019.158.01.0054.01.ENG&toc=OJ:L:2019:158:TOC

(date of access: 13.05.2024).

11. Regulation (EU) 2019/941 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on risk-preparedness in the electricity sector and repealing Directive 2005/89/EC (Text with EEA relevance.). Document 32019R0941. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2019.158.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2019:158:TOC (date of access: 16.05.2024).

12. Directive (EU) 2018/844 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018. Document 32018L0844. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?toc=OJ%3AL%3A2018%3A156%3ATOC&uri=uriserv%3AOJ.L_.2018.156.01.0075.01.ENG (date of access: 16.05.2024).

13. DIRECTIVE 2009/73/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 13 July 2009. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0073&from=EN> (date of access: 16.05.2024).

14. Regulation (EC) No 715/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on conditions for access to the natural gas transmission networks and repealing Regulation (EC) No 1775/2005 (Text with EEA relevance). Document 32009R0715. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32009R0715> (date of access: 16.05.2024).

15. Consolidated text: Council Directive 2003/96/EC of 27 October 2003 restructuring the Community framework for the taxation of energy products and electricity (Text with EEA relevance) Text with EEA relevance. Document 02003L0096-20230110. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02003L0096-20230110> (date of access: 16.05.2024).

16. Regulation (EU) 2022/869 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022. Document 32022R0869. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2022.152.01.0045.01.ENG (date of access: 16.05.2024).

17. The European Green Deal. Striving to be the first climate-neutral continent. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (date of access: 17.05.2024).

18. Regulation (EU) 2019/942 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019. Document 32019R0942. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2019.158.01.0022.01.ENG&toc=OJ:L:2019:158:TOC (date of access: 16.05.2024).

19. Regulation (EU) 2023/1542 of the European Parliament and of the Council of 12 July 2023. Document 32023R1542. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1542> (date of access: 16.05.2024).

20. Decision (EU) 2019/504 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019. Document 32019D0504. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019D0504> (date of access: 16.05.2024).

21. Regulation (EU) 2023/2405 of the European Parliament and of the Council of 18 October 2023 on ensuring a level playing field for sustainable air transport (ReFuelEU Aviation). PE/29/2023/REV/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R2405> (date of access: 16.05.2024).

22. Regulation (EU) 2023/1805 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2023. Document 32023R1805. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1805&qid=1699438060510> (date of access: 16.05.2024).

23. National energy and climate plans (NECPs). URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/national-energy-and-climate-plans-necps_en (date of access: 16.05.2024).

24. EU long-term strategy. URL: [https://commission.europa.eu/energy-climate-change-environment/implementation-eu-countries/energy-and-climate-governance-and-reporting/national-long-term-strategies_en#:~:text=EU%20long%2Dterm%20strategy,-The%20Commission%20put&text=The%20European%20Council%20endorsed%20in,\(UNFCCC\)%20in%20March%202020](https://commission.europa.eu/energy-climate-change-environment/implementation-eu-countries/energy-and-climate-governance-and-reporting/national-long-term-strategies_en#:~:text=EU%20long%2Dterm%20strategy,-The%20Commission%20put&text=The%20European%20Council%20endorsed%20in,(UNFCCC)%20in%20March%202020) (date of access: 16.05.2024).

25. Regulation (EU) 2022/1032 of the European Parliament and of the Council of 29 June 2022 amending Regulations (EU) 2017/1938 and (EC) No 715/2009 with regard to gas storage (Text with EEA relevance). Document 32022R1032. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2022.173.01.0017.01.ENG (date of access: 16.05.2024).

26. Council Regulation (EU) 2022/1369 of 5 August 2022 on coordinated demand-reduction measures for gas. Document 32022R1369. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022R1369> (date of access: 16.05.2024).

27. Council Regulation (EU) 2022/2576 of 19 December 2022 enhancing solidarity through better coordination of gas purchases, reliable price benchmarks and exchanges of gas across borders. Document 32022R2576. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R2576&qid=1699437601678> (date of access: 16.05.2024).

28. Council Regulation (EU) 2022/1854 of 6 October 2022 on an emergency intervention to address high energy prices. Document 32022R1854. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R1854&qid=1699437290541> (date of access: 16.05.2024).

29. Directive (EU) 2023/1791 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2023 on energy efficiency and amending Regulation (EU) 2023/955 (recast) (Text with EEA relevance). Document 32023L1791. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023L1791> (date of access: 16.05.2024).

30. Directive (EU) 2023/2413 of the European Parliament and of the Council of 18 October 2023. Document 32023L2413. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023L2413> (date of access: 16.05.2024).

31. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS REPowerEU: Joint European Action for more affordable, secure and sustainable energy. Document 52022DC0108. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:108:FIN> (date of access: 16.05.2024).

32. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS REPowerEU Plan. Document 52022DC0230. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:230:FIN> (date of access: 16.05.2024).

33. Regulation (EU) 2022/869 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022. Document 32022R0869. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022R0869> (date of access: 16.05.2024).

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.12

УДК 332.8

JELClassification: O2, O4, R3

Якушев О.В.

кандидат економічних наук, доцент, докторант,
доцент кафедри соціального забезпечення,
Черкаський державний технологічний університет
ORCID 0000-0002-0699-1795
e-mail: aleksandro@i.ua

Білан Є.В.

Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
спеціальності 073 Менеджмент,
Херсонський національний технічний університет
ORCID 0009-0005-4217-7298
e-mail: s4542257@kntu.net.ua

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ПОСТКОНФЛІКТНОЇ ЕКОНОМІКИ

Управління діяльністю будівельних підприємств в умовах постконфліктної економіки потребує особливої уваги, особливо враховуючи різноманіття викликів і обмежень, що супроводжують відновлення економіки після конфлікту. Зокрема, це включає управління ресурсами, ризиками, інноваціями та стратегіями, спрямованими на підтримку сталого розвитку та соціального відновлення. Дане дослідження спрямоване на визначення особливостей управління діяльністю будівельних підприємств і виокремлення викликів, які гальмують процеси ефективного управління в цій галузі. В ході дослідження були використані різні методи наукового пізнання, а саме: системний підхід, аналогія та індукція, узагальнення, синтез, аналіз. З'ясовано, що через бойові дії сума прямих збитків від зруйнованої інфраструктури продовжує зростати, і наразі житлові будинки та інфраструктура займають перші місця серед зруйнованих об'єктів. В ході дослідження було систематизовано основні характерні риси сучасного будівельного ринку України, а саме: значні пошкодження інфраструктури, зміщення акценту на відновлення, недостатність фінансових ресурсів, залежність від міжнародної допомоги та іноземних інвестицій, посилення ролі держави у відновлювальних процесах, зменшення попиту на комерційну нерухомість, брак кваліфікованих кадрів, зміни у логістиці й постачанні матеріалів, високий рівень ризиків, пов'язаних з безпекою та економічною нестабільністю. Окрім цього в ході дослідження було з'ясовано, що в умовах постконфліктної економіки управління будівельними підприємствами стикається з викликами, такими як дефіцит кадрів, скорочення внутрішнього ринку будівельних матеріалів, зростання собівартості проектів тощо. Ефективне стратегічне планування й гнучкість у розв'язанні проблем стають головними чинниками для успішного функціонування в умовах надзвичайних обставин.

Ключові слова: збитки, пошкодження, інфраструктурні об'єкти, менеджмент, кваліфікований персонал, відновлення

Рис. 1, Табл. 1, Літ. 13.

Yakushev O.V.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Doctoral Student,
Associate Professor of the Department of Social Welfare,
Cherkasy State Technological University, Cherkasy,
ORCID 0000-0002-0699-1795
e-mail: aleksandro@i.ua

Bilan Y.V.

Recipient of the third (educational-scientific) level of higher education,
specialty 073 Management,
Kherson National Technical University
ORCID 0009-0005-4217-7298
e-mail: s4542257@kntu.net.ua

FEATURES OF MANAGING THE ACTIVITIES OF CONSTRUCTION ENTERPRISES IN THE POST-CONFLICT ECONOMY

Managing the operations of construction companies in post-conflict economies requires special attention, especially in the face of the various challenges and constraints that accompany economic recovery from conflict. In particular, this includes managing resources, risks, innovation and strategies to support sustainable development and social recovery. This study is aimed at identifying the specifics of managing the activities of construction companies and highlighting the challenges that hinder the processes of effective management in this industry. In the course of the research, various methods of scientific knowledge, such as analysis, synthesis, generalisation, induction, analogy and a systematic approach, were used to study the main characteristics of the construction market and the challenges that hinder these processes. It is found that due to the hostilities, the amount of direct damage from the destroyed infrastructure continues to grow, and currently residential buildings and infrastructure are in the first place among the destroyed objects. In the course of the study, the author systematised the main characteristics of the modern construction market of Ukraine, namely: significant damage to infrastructure, a shift in focus to recovery, insufficient financial resources, dependence on international assistance and foreign investment, strengthening of the role of the state in recovery processes, decreased demand for commercial real estate, lack of qualified personnel, changes in logistics and supply of materials, high level of risks associated with security and economic instability. In addition, the study found that in a post-conflict economy, the management of construction companies faces challenges such as a shortage of staff, a shrinking domestic market for construction materials, rising project costs, etc. Effective strategic planning and flexibility in solving problems are becoming the main factors for successful functioning in emergency circumstances.

Key words: losses, damages, infrastructure facilities, management, qualified personnel, restoration

Постановка проблеми. В умовах сьогодення будівельна галузь є однією з ключових складових економіки будь-якої країни. Ця галузь здатна забезпечувати інфраструктурний розвиток і створювати робочі місця – ці фактори сприяють економічному зростанню. В умовах війни та постконфліктного періоду ця галузь стає ще важливішою, адже відновлення зруйнованих об'єктів, відбудова житла і створення нових інфраструктурних проєктів є нагальними потребами суспільства. Україна, яка зараз перебуває у стані тривалої та виснажливої війни, зіштовхується з серйозними викликами у сфері будівництва. Зруйновані міста, пошкоджені об'єкти критичної інфраструктури, велика кількість внутрішньо переміщених осіб – все це потребує

активних дій з боку як держави, так і приватного сектору. У таких умовах управління будівельними підприємствами набуває особливого значення адже ефективне управління суттєво впливає на швидкість і якість відновлювальних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час в наукових джерелах існує чимало напрацювань різними науковцями щодо проблематики в сфері управління діяльністю підприємства, зокрема у будівельній галузі. Проте, найбільш ґрунтовно провели дослідження даного питання наступні науковці. Подвальна Г.В. і Бочко О.Ю. провели наукове дослідження з управління персоналом на будівельних підприємствах в умовах цифровізації, де автори проаналізували основні підходи і виявили ключові проблеми, які виникають у зв'язку з цифровою трансформацією [1]. Автори Івахненко І.С. і Чурило М. М. в своєму науковому дослідженні вивчали саме інноваційний вектор перебудови системи управління будівельним підприємством. Вони досліджували нові підходи та стратегії, спрямовані на покращення управління в цій галузі [2]. Наливайко Т. розглядала сферу праці в будівництві через призму управління персоналом і виявила різні аспекти та особливості, які впливають на ефективність управління людськими ресурсами у будівельній галузі [3]. Шатрова І. А. та ін. досліджували окремі аспекти планування діяльності будівельних підприємств. У своїй роботі автори детально розглянули питання планування й організації будівельних процесів [4]. Автор Салоїд Н. В. аналізувала шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин, акцентуючи увагу на оптимізації внутрішніх процесів і використанні сучасних стратегій управління ресурсами [5]. Поколенко В. О. та Полькін К. К. досліджували особливості інноваційного вектору розвитку управління діяльністю будівельних підприємств. Автори з'ясували, щоб досягти наближення кількісних та якісних показників розвитку відчизняного будівництва до стандартів ЄС, а також пришвидшити стабілізаційні тенденції на будівельних підприємствах – необхідно забезпечити розвиток іновацій в будівельному секторі [6].

Таким чином, незважаючи на значну кількість досліджень, питання управління діяльністю будівельними підприємствами у повоєнному періоді України залишаються недостатньо досліджуваними та потребують додаткових розвідок і осучаснення.

Формулювання цілей статті. Дослідження спрямоване на висвітлення ключових особливостей управління діяльністю будівельних підприємств в умовах постконфліктної економіки.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок бойових дій майже всі галузі економіки значно постраждали. Суму прямих збитків станом на січень 2024 року можна оцінити в \$155 млрд [7]. Ця оцінка враховує втрати інфраструктури, а також втрати завдані Україні через руйнування Каховської ГЕС 6 червня 2023 року (рис. 1).

Через бойові дії сума прямих збитків від зруйнованої інфраструктури продовжує стрімко зростати, адже війна триває та це суттєво впливає на різні сектори економіки. На рис. 1 видно, що житлові будинки та інфраструктура – займають перші місця серед знищених об'єктів. Будівельна галузь зараз має ключове значення як у відновленні житлового фонду, так і у відновленні комерційних, адміністративних і інших інфраструктурних об'єктів, які необхідні для повернення нормального життя та ефективної діяльності на всіх рівнях суспільства.

Сьогодні будівельний ринок України має низку характерних рис, що відображають його поточний стан і специфіку в умовах війни та економічних викликів. Аби краще розуміти особливості управління на будівельних підприємствах, в таблиці 1 систематизовано основні риси сучасного будівельного ринку України, в яких вони здійснюють свою діяльність.

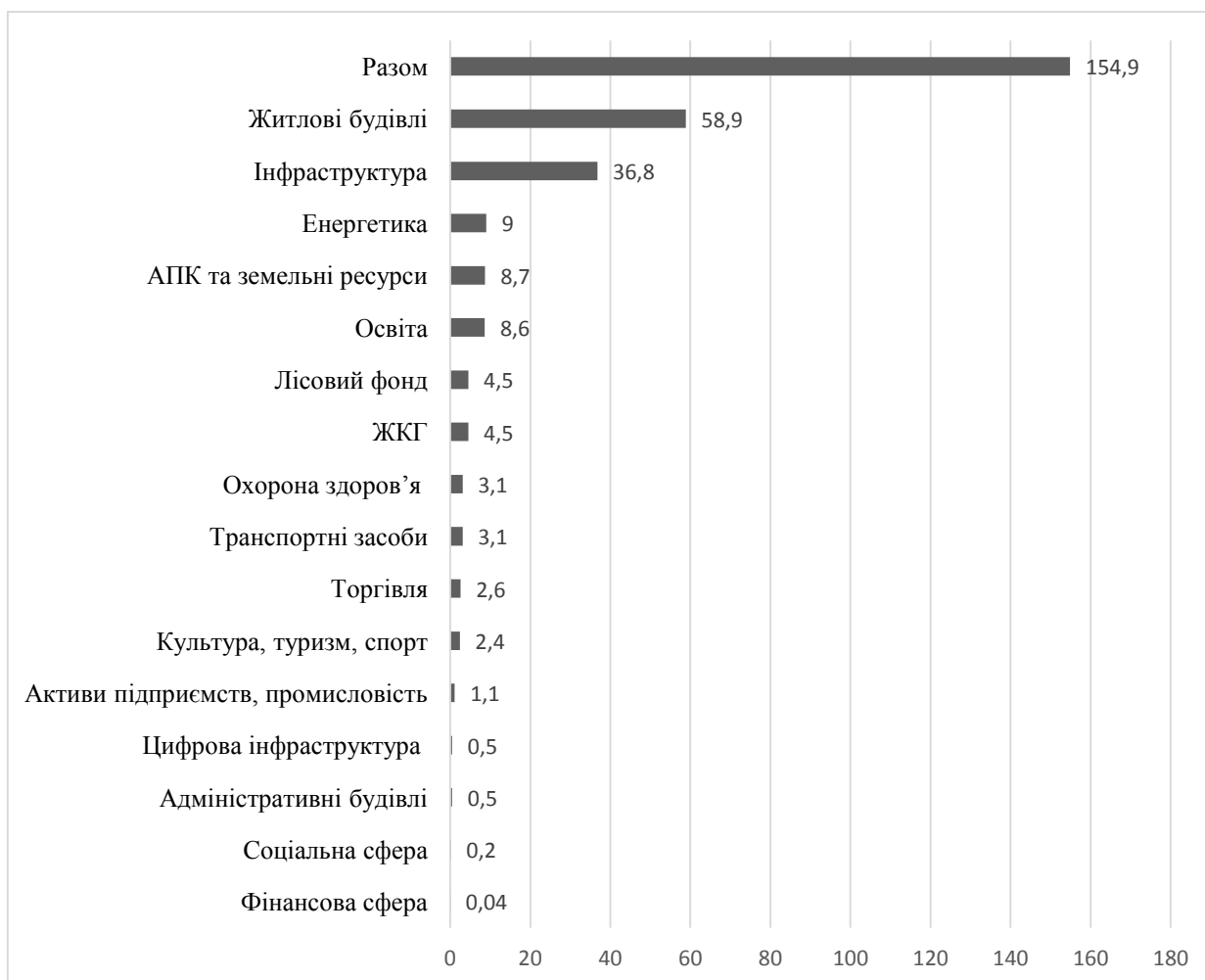

Рис. 1 – Загальна оцінка збитків інфраструктури за галузями на січень 2024 р., млрд. грн.

Джерело: складено автором на основі [7]

Таким чином, вищеназвані риси визначають поточний стан будівельного ринку України та потребують адаптації як від держави, так і від приватних підприємств для ефективного функціонування та розвитку галузі в умовах війни та постконфліктного відновлення.

Слід усвідомлювати, що управління діяльністю сучасних будівельних підприємств здійснюється в умовах певних викликів і успіх у їхньому управлінні полягає в здатності ефективно реагувати на ці виклики.

По-перше, скорочення внутрішнього ринку будівельних матеріалів. Під час повномасштабного вторгнення значна частина українських підприємств була змушена призупинити або обмежити виробництво, деякі підприємства переорієнтувалися на потреби ЗСУ. Будівельні підприємства та інфраструктурні об'єкти постраждали або були зруйновані внаслідок бойових дій. Багато підприємств на півдні та сході країни опинилися у зоні активних бойових дій або тимчасової окупації, що так само стосується елементів логістики, постачальників сировини і комплектуючих. Енергетична криза, зокрема пошкодження інженерної інфраструктури, суттєво вплинула на виробництво будівельних матеріалів. Галузь відчула гострий дефіцит сировини та будівельних матеріалів, таких як скло, металовироби, будівельні суміші, цегла та інше [8].

Таблиця 1 - Основні риси сучасного будівельного ринку України, в яких здійснюють свою діяльність будівельні підприємства

№	Характерні риси	Опис	Вплив на управління діяльністю будівельного підприємства
1	Значні пошкодження інфраструктури	Велика кількість зруйнованих і пошкоджених будівель, включаючи житлові будинки, об'єкти критичної інфраструктури (мости, дороги, лікарні, школи) потребує масштабних відновлювальних робіт.	Потребує швидкої реакції, оперативного планування та перерозподілу ресурсів, пріоритетність відновлення.
2	Зміщення акценту на відновлення	Пріоритетність відновлювальних проектів над новим будівництвом.	Потребує зміни стратегічних пріоритетів і концентрації зусиль на реконструкції замість нового будівництва.
3	Недостатність фінансових ресурсів	Відсутність достатніх коштів для реалізації великих будівельних проектів.	Обмежує масштаб проектів, змушує до суворішого контролю витрат та бюджетування.
4	Залежність від міжнародної допомоги та іноземних інвестицій	В умовах війни і воєнного стану фінансова підтримка з боку міжнародних організацій і іноземних інвесторів забезпечує розвиток будівельного сектору країни.	Збільшує вимоги до прозорості, звітності і відповідності міжнародним стандартам.
5	Посилення ролі держави у відновлювальних процесах	Держава намагається активно втручатися у координацію та підтримку будівельних проектів.	Змінює регуляторне середовище, потребує тісної співпраці з державними органами.
6	Зменшення попиту на комерційну нерухомість	Сьогодні відчувається значне зниження потреби у комерційній нерухомості, що викликане економічними проблемами.	Потребує переорієнтації ринку, впливає на фінансову стратегію та управління активами підприємства.
7	Брак кваліфікованих кадрів	Втрата значної частини кваліфікованих працівників через виїзд за кордон або участь у військових діях.	Знижує продуктивність, ускладнює планування робіт і дотримання термінів.
8	Зміни у логістиці та постачанні матеріалів	Порушення ланцюгів постачання будівельних матеріалів, збільшення витрат на логістику.	Ускладнює планування проектів, підвищує витрати та ризики затримок.
9	Високий рівень ризиків, пов'язаних з безпекою та економічною нестабільністю	Невизначеність і підвищені ризики у сфері безпеки та економіки гальмують подальший розвиток ринку	Потребує впровадження систем управління ризиками та адаптивного планування.

Джерело: складено на основі [1-3;5]

По-друге, складнощі пов'язані з імпортом будівельних матеріалів. Слід наголосити, що переважна частка будівельних матеріалів та сировини була імпортована, однак обсяги імпорту обмежені через практично зупинену портову інфраструктуру. Навіть за умов воєнного стану, уряд прийняв ряд постанов, що спрощують процедури імпорту окремих товарів, але дивлячись на це, багато сировини

залишаються поза переліками. Крім того, відбувається імпортозаміщення та реструктуризація логістичних зв'язків після заборони товарів з росії та Білорусі, які раніше домінували у багатьох секторах, таких як ринок скловати та бітуму.

По-третє, нестача кадрів у будівельній галузі. Будівельна галузь відчуває негативні наслідки через результат еміграції та мобілізації населення. Частина організацій припинили або скоротили свою діяльність, що призвело до дефіциту кадрів, який відчувають практично всі учасники ринку. Це викликає значене навантаження на будівельну сферу та примушує підприємства конкурувати за кадри, використовуючи різні способи мотивації такі як: фінансові умови, соціальні пакети, страхування. Слід також зауважити, що дефіцит кадрів буде поглиблюватися як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективах. Після завершення конфлікту в Україні зросте потреба у набагато більшій кількості будівельників. Попит на відновлення пошкоджених міст і селищ, оновлення житлового фонду, промислових споруд та інфраструктурних об'єктів буде величезним, і навіть повернення військових з фронту малоімовірно, що зможе задовольнити такий різкий попит. Очевидно, що найбільш активний будівельний бум очікується у перший рік після завершення війни. Це також стимулюватиме розвиток інших секторів, оскільки кожне створене робоче місце в будівництві створює 6-7 нових робочих місць у прилеглих галузях [9].

В четвертих, зростання собівартості будівництва. Зростання собівартості будівництва обумовлене низкою чинників, зокрема, дороговизною ресурсів у контексті їх дефіциту. Це стосується як вартості будівельних матеріалів, так і людських ресурсів. Додатковими чинками є коливання валютного курсу, зростання вартості паливно-мастильних матеріалів, енергетична криза, припинення товарного і комерційного кредитування, а також включення постачальниками додаткових ризиків у вартість. Реструктуризація логістики також має вплив на загальну собівартість будівництва. Велика кількість учасників ринку стверджують, що витрати на будівельні роботи зросли в декілька разів порівняно з попередніми періодами. Крім того, вимоги з цивільного захисту, зокрема, влаштування сховищ і укриттів у складі будівельних об'єктів також значно впливає на вартість будівництва [8].

По-п'яте, покупна спроможність населення в значній мірі зменшилася, адже багато людей втратили доходи або зазнали фінансових труднощів, що призвело до того, що багато потенційних покупців навіть при наявності фінансових ресурсів вагаються інвестувати в нерухомість, обираючи вичікувальну позицію. Як наслідок, платоспроможний попит на житлову нерухомість істотно знизився, що значно відображається на динаміці ринку [10]. Однак, не зважаючи на це, внутрішня міграція в Україні викликала певний попит на житлову нерухомість, особливо з боку внутрішньо переміщених осіб [11], які шукають нове житло через зміну місця проживання. Також слід додати, що, на жаль, більшість з цієї категорії населення не має достатніх фінансових ресурсів для придбання власного житла, що ускладнює ситуацію на ринку. Державна програма пільгової іпотеки «Оселя», запущена урядом, поки що не має суттєвого впливу на відновлення активності на ринку нерухомості через обмежені обсяги кредитування та загальну економічну нестабільність. Для вирішення викликів які спричиняє постконфліктна економіка, держава повинна створювати сприятливий інвестиційний клімат, який би привертав як внутрішні, так і зовнішні інвестиції. Зменшення бюрократичних перешкод та спрощення процедур для інвесторів сприятиме прискоренню відновлення [12].

Висновки. Управління діяльністю сучасних будівельних підприємств сьогодні здійснюється в умовах серйозних викликів. Зазначені труднощі включають скорочення внутрішнього ринку будівельних матеріалів, проблеми імпорту, дефіцит кадрів у будівельній галузі, зростання собівартості будівництва та зменшення покупної

спроможності населення. Ефективне управління в таких умовах полягає в здатності швидко реагувати на виклики, забезпечуючи стабільність виробництва, вчасні поставки матеріалів і мобілізацію робочої сили [13]. Додатково, управління має бути гнучким і адаптивним до змін у політичному, економічному та соціальному середовищі, що визначає успіх підприємства в умовах кризи та нестабільності.

Подальші дослідження в цьому напрямі можуть включати аналіз впливу політичних, економічних і соціокультурних чинників на стратегічне управління будівельними підприємствами в постконфліктній економіці. Такий підхід дасть змогу глибше зрозуміти взаємозв'язки між управлінськими рішеннями та зовнішнім середовищем у контексті відновлення та розвитку галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Подвальна Г. В., Бочко О. Ю. Управління персоналом будівельних підприємств в умовах цифровізації: основні підходи та проблеми. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права, 2020. (24). <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/238>
2. Івахненко І. С., Чурило М. М. Інноваційний вектор перебудови системи управління будівельним підприємством. Ефективна економіка, 2022. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.9.13>
3. Наливайко Т. Сфера праці в будівництві в контексті управління персоналом: аналітика та особливості. Економічний дискурс, 2021. (3), 28–37. <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-3-3>
4. Шатрова І. А., Демидова О. О., Ємельянова О. М., Савенко В. І., Ворническу О. Окремі аспекти планування діяльності будівельного підприємства. Наука та освіта: зб. пр. XVIII Міжнар. наук. конф., 04–11 січня 2024 р., м. Хайдусобосло, Угорщина. Хмельницький : ПП Заколотний М.І., 2023. С. 47-51.
5. Салод Н. В. Управління персоналом підприємств будівельної галузі. Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин. 2021. Том 2 № 47, 33–39. [https://doi.org/10.32347/2707-501x.2021.47\(2\).33-39](https://doi.org/10.32347/2707-501x.2021.47(2).33-39)
6. Поколенко В. О., Полькін К. К. Особливості інноваційного вектору розвитку управління будівельним підприємством. Маркетингові стратегії, підприємство і торгівля: сучасний стан, напрямки розвитку: III Міжнародна науково-практична інтернетконференція. Київський національний університет будівництва і архітектури. (с. 114-117). <http://www.ndekc.lviv.ua/pdf/28.pdf#page=114>
7. Звіт Київської школи економіки (KSE). Загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, зросла до майже \$155 млрд - оцінка KSE Institute станом на січень 2024 року. 2024 <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zroslo-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stantom-na-sichen-2024-roku/>
8. Жужа М. Тенденції в будівельній галузі під час воєнного стану. Як війна впливає на будівельну галузь. 2023. <https://clcgroupp.com.ua/blog/tendencziyi-v-budivelnij-galuzi-pid-chas-voyennogo-stanu/>
9. Настич І. Нестача рук для відбудови: що відбувається на ринку праці в будівельній сфері. 2023. <https://propertytimes.com.ua/management/nestacha-ruk-dlya-vidbudovi-scho-vidbuvaetsya-na-rinku-pratsi-v-budivelnij-sferi>
10. Кривдик М., Алексієнко, О. Особливості управління стратегічним розвитком підприємств будівельної галузі в умовах кризи. Development Service Industry Management, 2023. (3), 127–133. [https://doi.org/10.31891/dsim-2023-3\(20\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-3(20))
11. Якушев О.В., Самара Н.С. Проблеми соціального захисту внутрішньо переміщених

- осіб в Україні. Модернізація економіки: сучасні реалії, прогнози сценарії та перспективи розвитку: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон – м. Хмельницький, 01-02 черв. 2022 р.). Херсон: Видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2022. С. 84-86.
12. Якушева О.В., Білан Є.В. Аспекти управління діяльністю будівельних компаній в умовах постконфліктної економіки: досвід Грузії. Міжгалузеві бізнес-інтеграції у сфері виробництва товарів і послуг: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. Інтернет-конф. здобувачів вищої освіти і молодих вчених (28 листопада 2023 р., м. Хмельницький, м. Херсон) / за ред. Р.М. Набоки. – Херсон: Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2023. – С. 42 – 44.
13. Проданова, Л. В., Буряк, Є. В., & Якушев, О. В. (2020). Теоретико-методологічні основи визначення та оцінки концентрації ресурсів територій в умовах розбудови інтеграційних процесів. Вісник Черкаського університету. Серія: Економічні науки. Черкаси: ЧНУ, 169-178.

REFERENCES

1. Podvalna, H. V., & Bochko, O. Yu. (2020). Upravlinnia personalom budivelnykh pidpriemstv v umovakh tsyfrovizatsii: osnovni pidkhody ta problemy [Personnel management at construction enterprises in the conditions of digitalization: main approaches and issues]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, (24). Retrieved from <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/238> (in Ukrainian)
2. Ivakhnenko, I. S., & Churylo, M. M. (2022). Innovatsiyni vektor perebudovi systemy upravlinnia budivelnym pidpriemstvom [Innovative vector of rebuilding the management system of construction enterprises]. *Efektivna ekonomika*. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.9.13> (in Ukrainian)
3. Nalyvaiko, T. (2021). Sfera pratsi v budivnytstvi v konteksti upravlinnia personalom: analitika ta osoblyvosti [Labor sphere in construction in the context of personnel management: analytics and specifics]. *Ekonomichniy diskurs*, (3), 28–37. <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-3-3> (in Ukrainian)
4. Shatrova, I. A., Demidova, O. O., Yemelianova, O. M., Savenko, V. I., & Vornichesku, O. (2023). Okremi aspekty planuvannya diialnosti budivelnogo pidpriemstva [Separate aspects of planning the activity of a construction enterprise]. In *Nauka ta osvita: zbirnyk prats' XVIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internetkonferentsii*, 04–11 sichnia 2024 roku, m. Khaidusoboslo, Uhorschyna (pp. 47-51). (in Ukrainian)
5. Saloid, N. V. (2021). Upravlinnia personalom pidpriemstv budivelnoi haluzi: shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti budivnytstva v umovakh formuvannia rynkovykh vidnosyn [Personnel management in the construction industry: ways to increase construction efficiency in market relations formation]. *Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti budivnytstva v umovakh formuvannia rynkovykh vidnosyn*, 2(47), 33–39. [https://doi.org/10.32347/2707-501x.2021.47\(2\).33-39](https://doi.org/10.32347/2707-501x.2021.47(2).33-39) (in Ukrainian)
6. Pokolenko, V. O., & Polkin, K. K. Osoblyvosti innovatsiinoho vektora rozvytku upravlinnia budivelnym pidpriemstvom [Features of the innovation vector of development of construction enterprise management]. *Marketynhovi strategii, pidpriemnytstvo i torhivlia: suchasnyi stan, napriamky rozvytku: III Mizhnarodna naukovo-praktychna internetkonferentsiia*, Kyivskiy natsionalnyi universytet budivnytstva i arkhitektury (pp. 114-117). Retrieved from <http://www.ndekc.lviv.ua/pdf/28.pdf#page=114> (in Ukrainian)
7. KSE Institute. (2024). Zahalna suma zbytkiv, zavdana infrastrukturi Ukrainy, zrosla do maizhe \$155 mlrd - otsinka KSE Institute stanom na sichen 2024 roku [Total damage inflicted on Ukraine's infrastructure has risen to nearly \$155 billion – assessment by the

- KSE Institute as of January 2024]. Retrieved from <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zrosla-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/> (in Ukrainian)
8. Zhuzha, M. (2023). Tendenciyi v budivel'niy haluzi pid chas voyennogo stanu. Yak viyna vplyvaye na budivel'nu haluz' [Trends in the construction industry during wartime: How war affects the construction sector]. Retrieved from <https://clcgroupp.com.ua/blog/tendenciyyi-v-budivelnij-galuzi-pid-chas-voyennogo-šanu/>
 9. Nastich, I. (2023). Nestacha ruk dlya vidbudovi: scho vidbuvayetsya na rynku pratsi v budivel'niy sferi [Labor shortage for reconstruction: What's happening in the construction labor market]. Retrieved from https://propertytimes.com.ua/management/nestacha_ruk_dlya_vidbudovi_scho_vidbuvaetsya_na_rinku_pratsi_v_budivelniy_sferi
 10. Kryvyk, M., & Aleksiienko, O. (2023). Osoblyvosti upravlinnia stratehichnym rozvytkom pidpriemstv budivelnoi haluzi v umovakh kryzy [The special features of the management of strategic development of a building stock in the orifice]. *Development Service Industry Management*, (3), 127–133. [https://doi.org/10.31891/dsim-2023-3\(20\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-3(20))
 11. Yakushev, O.V., Samara, N.S. Issues of social protection of internally displaced persons in Ukraine. Modernization of the economy: current realities, forecast scenarios, and development prospects: Materials of the IV International Scientific and Practical Conference (Kherson – Khmelnytskyi, June 1-2, 2022). Kherson: Publishing House of FOP Vyshemyrskyi V.S., 2022. P. 84-86.
 12. Yakusheva O.V., Bilan Y.V. Aspects of Managing the Activities of Construction Companies in a Post-Conflict Economy: The Experience of Georgia. *Intersectoral Business Integrations in the Sphere of Goods and Services Production: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Online Conference for Higher Education Applicants and Young Scientists (November 28, 2023, Khmelnytskyi, Kherson)/edited by R.M. Naboka.* – Kherson: Book Publishing House FOP Vyshemyrskyi V.S., 2023. – P. 42 – 44.
 13. Prodanova L., Buriak Ye., Yakushev O. (2020). Theoretical and methodological bases of determining and estimating the concentration of resources of territories in the conditions of development of integration processes. *Visnyk Cherkas'koho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky* [Bulletin of Cherkasy University. Series: Economic Sciences], 2, 169–178

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.13

УДК 336.671

JELClassification: G32

Юрчишена Л. В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і банківської справи
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID iD: 0000-0002-5904-0758

l.yurchishena@donnu.edu.ua

Юрчишен Д. В.

Facebook Media Buyer (Search Division), Advertiv LTD
ORCID ID: 0009-0005-9609-5116

iurchyshen.d@gmail.com

**КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ ТА РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ ДЛЯ
ПРОГНОЗУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПІДПРИЄМСТВА**

Фінансові результати підприємства в умовах кризи є невизначеними і потребують концептуального підходу до їх управління та врахування інструментів ризик-менеджменту при прийнятті фінансових рішень. Метою статті є розробка концепції удосконалення управління фінансовими результатами підприємства, визначення ризиків та здійснення прогнозування фінансових результатів.

В статті застосовано інструменти ризик менеджменту для структурування ризиків групи AGRANA на операційні та регуляторні; запропоновано концепцію удосконалення управління фінансовими результатами підприємства, що включає мату, завдання, принципи, інструменти, методи та моделі, що узгоджені із поставленою метою, а саме збільшення показника ЕБІТДА із врахуванням коригувань на індекс інфляції за рахунок гнучкого управління диференціацією бізнес-сегментів та оптимізацією витрат із врахуванням законодавчих обмежень фінансової та облікової політики підприємства; виявлено вплив ризиків на моделювання прогнозу ключових фінансових показників, таких як чистий дохід, ЕБІТ, ЕБІТДА, здійснено прогноз на 2023–2026 рр., виявлено похибки та причини релевантності прогнозів.

Ключові слова: концепція, управління, ризик-менеджмент, прогнозування, фінансові результати, прибуток, ЕБІТДА.

Рис. 6, Табл. 0, Літ. 9.

L. Yurchyshena

PhD in Economics, Associate Professor,
Department of Finance and Banking,
Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID iD: 0000-0002-5904-0758

l.yurchishena@donnu.edu.ua

D. Yurchyshen,

Facebook Media Buyer (Search Division), Advertiv LTD
ORCID ID: 0009-0005-9609-5116

iurchyshen.d@gmail.com

MANAGEMENT CONCEPT AND RISK MANAGEMENT FOR FORECASTING FINANCIAL RESULTS OF THE ENTERPRISE

The financial results of an enterprise in a crisis are uncertain and require a conceptual approach to their management and consideration of risk management tools in financial decision-making. The article is aimed at developing a concept for improving the management of financial results of an enterprise, identifying risks and forecasting financial results.

The article applies risk management tools to structure the risks of the AGRANA Group into operational and regulatory risks; the author proposes a concept for improving the management of financial results of an enterprise, which includes the matrix, objectives, principles, tools, methods and models that are consistent with the goal set, namely, increasing EBITDA with adjustments for the inflation index through flexible management of business segment differentiation and cost optimization, taking into account the legislative restrictions on the financial and accounting policies of enterprises; identify the impact of risks on modelling the forecast of key financial indicators, such as net income, EBIT, EBITDA, and forecast for 2023-2026, identify errors and reasons for the relevance of the forecasts.

Keywords: concept, management, risk management, forecasting financial results, profit, EBITDA.

Fig. 6, Table 0, Lit. 9.

Постановка проблеми. Український бізнес перебуває в складних, невизначених умовах вже більше п'яти років. Ключовими тригерами були Covid-19 та повномасштабна війна в Україні, при цьому для Covid-19 характерним є обмеження діяльності, зміна підходів до організації бізнес-процесів, для військового стану – зміна попиту, цінностей клієнтів та безпекова ситуація. Реакція бізнесу типова – спочатку застій, адаптація, пристосування, розвиток або вихід з ринку. Ці процеси в більшості випадків призводять до коливань або зменшення фінансових результатів, що потребує впровадженню на підприємствах дієвих інструментів ризик-менеджменту, запровадження системних концептуальних підходів до прийняття фінансових рішень на всіх рівнях. Як індикатор результативності, фінансовий результат потребує дієвого механізму управління, заснованого на концептуальному підході, спрямованому на прогнозування очікуваних результатів, що визначає проблематику нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі проблема управління фінансовими результатами підприємства розглядається з різних позицій, так Дзерелейко С. [1] визначає інструментарій для покращення фінансових результатів, Макарчук І., Федулова І. [2] досліджує основні аспекти управління ризик-апетитом при прийнятті рішень, Кононенко Ж. А., Грибовська Ю. М., Ходаківська Л. О. [3] визначають фактори зміни фінансових результатів, Драченко А., Юрчишена Л. [4] обґрунтовують концептуальний підхід до моделювання прибутку, Ларіонова К., Капінос Г. [5] пропонують механізм управління прибутком, Боденчук Л., Боденчук С., Нідельчу В. [6] обґрунтовують системний підхід до управління прибутком. Це лише основні праці, які були враховані при формулюванні концептуального підходу до управління фінансовими результатами.

Метою дослідження є розробка концепції удосконалення управління фінансовими результатами підприємства, визначення ризиків та здійснення прогнозування фінансових результатів.

Виклад основного матеріалу. Ризик-менеджмент є важливим інструментом управління фінансовими результатами підприємства, адже включає ідентифікацію потенційних ризиків та вжиття певних заходів з метою нейтралізації їх впливу. Діяльність підприємств в умовах ризику ґрунтується на управлінських рішеннях, що

мають забезпечувати досяжність стратегічних цілей. Ризик має бути прийнятний з позиції економічного впливу та меж прийнятності, інтересів стейкхолдерів, рівнів реалізації. Тобто, ризик має фіксуватися на всіх рівнях реалізації та видах діяльності [7].

В діяльність групи AGRANA впроваджено систему управління ризиками для їх виявлення, нейтралізації впливу для забезпечення прибутковості та досягнення стратегічних пріоритетів розвитку. Інтегровані системи моніторингу дозволяють здійснювати регулярну оцінку ризику в межах всієї організаційної структури групи AGRANA із врахуванням географічної розгалуженості. Взаємодоповнюючими інструментами контролю є:

- система оперативного планування та звітності в масштабах підприємства – щомісячна звітність в розрізі сегментів бізнесу, що враховує чутливість до зміни ринкових цін на поточний і наступний фінансовий рік, передбачає розрахунок впливу зміни операційного прибутку до зміни власного капіталу спільних підприємств;

- управління індивідуальними ризиками – виявлення їх впливу та кількісну оцінку, ймовірність виникнення, визначення індикаторів раннього попередження та вжиття попереджувальних заходів.

Групи AGRANA здійснює моделювання ризиків методом Монте-Карло, для цього встановлений стандарт розрахунку в управлінні ризиками, що дозволяє винести судження щодо рівня загрози як окремих, так і сукупних ризиків щодо подальшої здатності бізнесу функціонувати. Результати розрахунків передаються на розгляд Правлінню, Ревізійній комісії та Наглядовій раді.

Для бізнес-сегментів групи AGRANA призначено представників з управління ризиками, які відповідають за ініціювання заходів щодо мінімізації збитків. Розробка та впровадження управління ризиками здійснюється відповідно до правила 83 Австрійського кодексу корпоративного управління [7], де зазначається, що: «аудитор повинен зробити оцінку ефективності управління ризиками компанії на основі представленої інформації, подати висновки до правління, голови наглядової ради».

Політика управління ризиками групи AGRANA визначає бізнес-можливості та ризики як інструмент стійкого управління бізнесом, в основі якого закладена концепція вартості. Чітке розуміння ризиків, з якими може стикнутися групи AGRANA дає можливість вчасно реагувати та здійснювати незалежний контроль. Оцінка ризиків здійснюється з позиції економічного впливу, знаходження балансу ризик – дохід. AGRANA Beteiligungs-AG відповідає за координацію в масштабах Групи, впровадження заходів щодо управління ризиками, використання інструментів хеджування (дозволено лише операційної та фінансової діяльності), не дозволяється застосовувати для спекулятивних цілей за межами основної діяльності.

Ризики, що притаманні групі AGRANA обумовлені міжнародним та національним бізнес-середовищем, ризиком зміни клімату, навколишнього середовища, соціальних питань, корпоративне управління та регуляторних обмежень та іншими, що представлені на рис. 1. Група AGRANA виокремлює актуарні ризик, що пов'язані з ризиком ставки дисконтування, в т. ч. ризик відхилення фактичних результатів від актуарних припущень темпів зростання заробітної плати, тенденції пенсійних виплат, плинності кадрів; ризики, пов'язані з активами програми (ризик ринку капіталу, кредитні, інвестиційні, валютні, інфляційні ризики); регуляторні ризики, що пов'язані зі змінами в міжнародному та національному законодавстві.

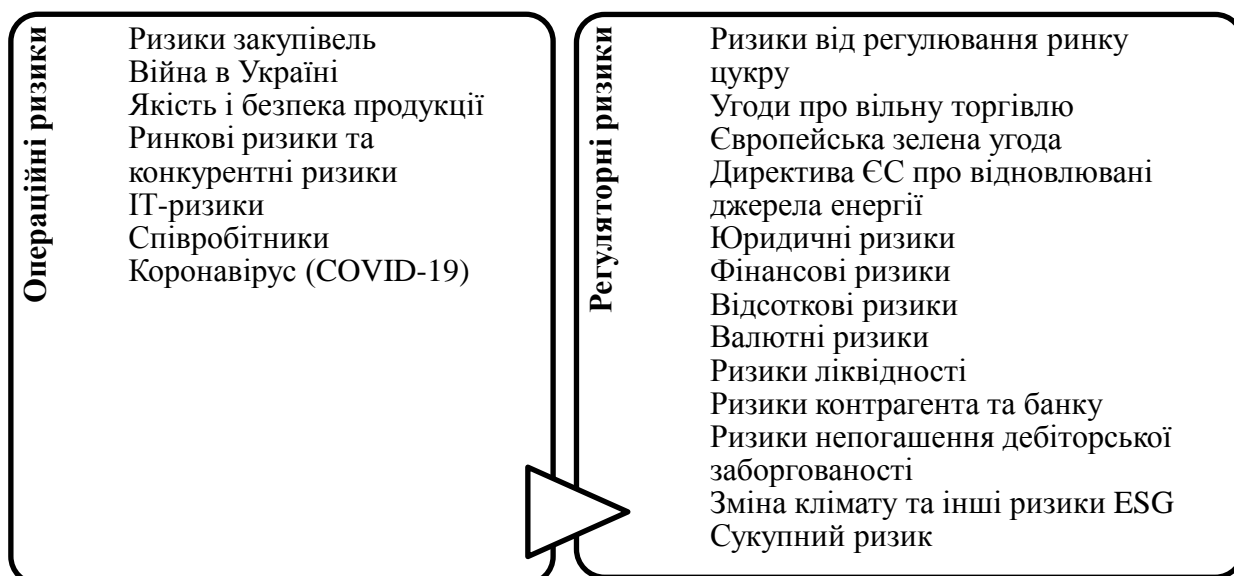

Рисунок 1 – Сукупність ризиків, що оцінюються групою AGRANA

Джерело: складено автором за даними [8; 9].

Отже, впровадження системи ризик менеджменту на підприємстві є одним із дієвих інструментів мінімізації їх впливу та забезпечення зростання фінансового результату підприємства шляхом прийняття раціональних управлінських рішень.

Розгалужена географічна структура Групи AGRANA є передумовою значного впливу зовнішніх ризиків, так військовий конфлікт змусив коригувати виробничі операції в Україні. З міркувань безпеки, виробництво було закрито на короткий час після початку війни. Відновлення роботи здійснено з урахуванням коригувань та адаптації до безпекової ситуації.

Якість управлінських рішень потребує розробки концепції удосконалення управління фінансовими результатами підприємства. У рамках цього дослідження розглядаються гіпотези, які є основою для розробки такої концепції:

- дотримання стратегічних пріоритетів розвитку для досягнення місії підприємства, створення продукту – ціннісної пропозиції, що відповідає попиту та очікуванням споживача, диверсифікація видів діяльності та гнучкість управлінських рішень;

- кореляція між фінансовою, обліковою та операційною діяльністю впливає на значення фінансового результату, що є можливим за рахунок податкової оптимізації, врахування витрат і доходів в різні періоди, застосування різних методів нарахування амортизації, надання кредитів підприємствам, що входять в групу та включення відсотків за кредитом до фінансових витрат;

- фінансовий результат діяльності підприємства є розрахунковим показником, який із врахуванням облікової політики та законодавчих обмежень можна змінювати;

- ключовими показниками є EBIT margin та EBITDA, що показують здатність підприємства ефективно функціонувати за рахунок операційної діяльності.

Відповідно до визначених гіпотез при розробці концепції (рис. 2) дотримано наступного концептуального підходу: фінансовий результат є розрахунковим показником, тому залежно від поставленої мети, ним можна гнучко управляти, як у бік збільшення, так і зменшення.

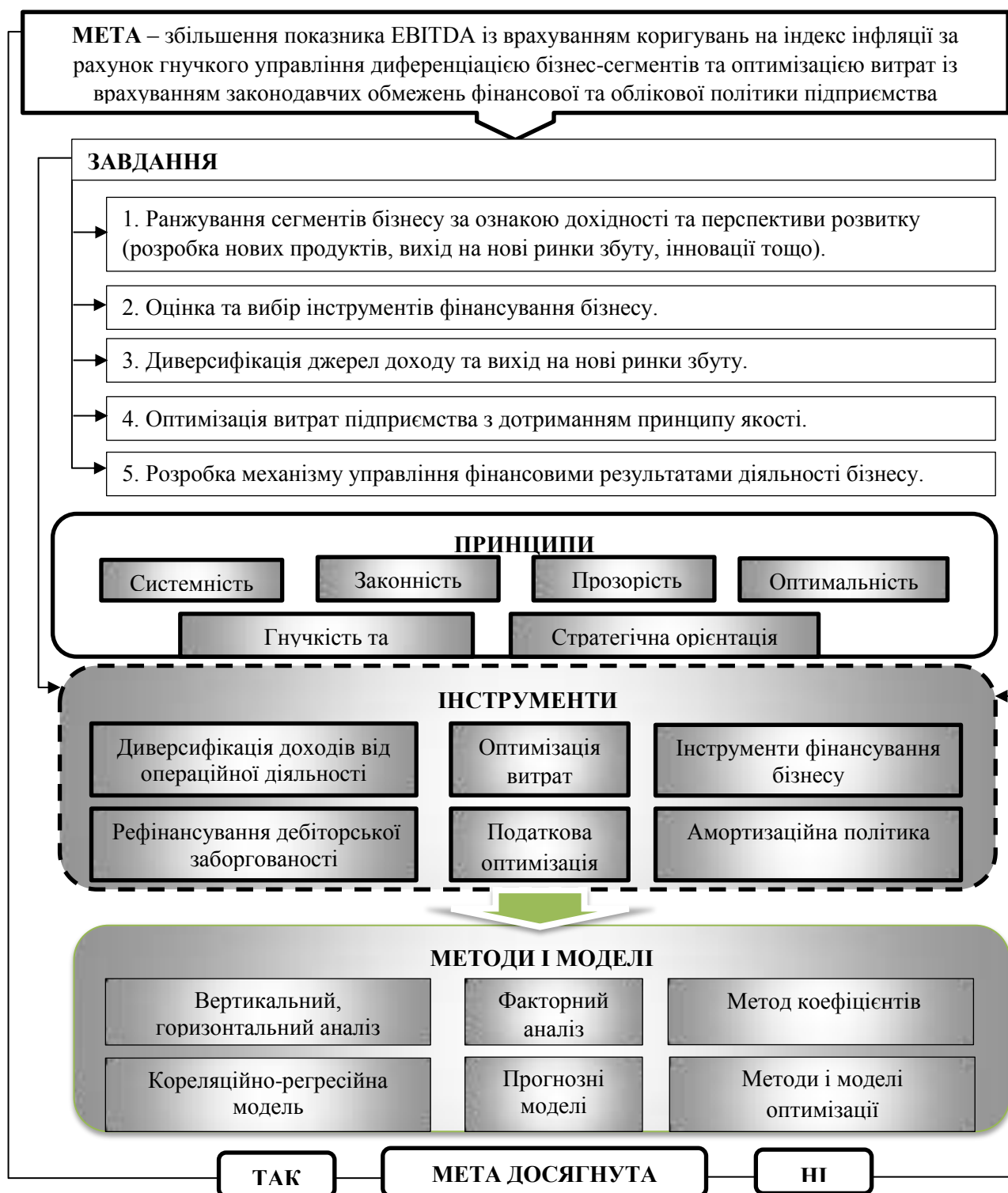

Рисунок 2 – Концепція удосконалення управління фінансовими результатами підприємства

Джерело: запропоновано авторам

Так, наприклад, якщо підприємство ставить за мету залучити кошти від інвесторів, отримати кредит в банку, збільшити ринкову ціну акцій, то чистий фінансовий результат потрібно збільшити, якщо ж метою є податкова оптимізація, то законними способами за допомогою різних інструментів можна зменшити фінансовий результат до оподаткування.

Метою концепції є збільшення показника ЕВІТДА із врахуванням коригувань на індекс інфляції за рахунок гнучкого управління диверсифікацією бізнес-сегментів та оптимізацією витрат із врахуванням законодавчих обмежень фінансової та облікової політики підприємства. Вважаємо, що пріоритетною складовою формування фінансового результату є операційна діяльність, за результатами якої визначається фінансовий результат від операційної діяльності (ЕВІТ), саме цей вид діяльності спрямований на досягнення місії та стратегії підприємства в частині створення ціннісної пропозиції – продукції, товарів, робіт, послуг підприємства. Управлінські рішення пов'язані не лише із статичними фінансовими показниками, одним із яких є прибуток, а й перспективами розвитку. Тому, можлива ситуація, коли збиткові сегменти бізнесу компенсуються прибутковими. Для прийняття управлінських рішень необхідно оцінювати показник ЕВІТ margin в цілому та в розрізі окремих видів діяльності, продуктів, послуг.

Визначена мета концепції досягається шляхом реалізації таких завдань:

1. Ранжування сегментів бізнесу за ознакою дохідності та перспективи розвитку (розробка нових продуктів, вихід на нові ринки збуту, інновації тощо).

2. Оцінка та вибір інструментів фінансування бізнесу. Джерела фінансування бізнесу характеризуються такими поняттями як вартість, доступність, ризиковість, надійність. Тому, рішення щодо вибору інструментів фінансування залежить від здатності підприємства здійснювати самофінансування, наявності чистого робочого капіталу, величини дебіторської та кредиторської заборгованості, ціни кредитних ресурсів та інших фінансових обмежень.

3. Диверсифікація джерел доходу та вихід на нові ринки збуту. Дане завдання є специфічним і залежить від виду бізнесу, його розгалуженості, проте стратегія фокусування на цільовій аудиторії та ключових сегментах, послугах формує конкурентні переваги, адже успішний бізнес може покращувати якісні характеристики продукту та позиціонувати себе як надійного партнера. Диверсифікація, з однієї сторони, дає можливість гнучкого отримання доходів за мінливого попиту, а з іншого, як недолік, розфокусування видів діяльності та не завжди здатність запропонувати якісні продукти, послуги. Вихід на нові ринки як складова є стратегічним завданням спрямованим на розробку нових продуктів та модернізацію існуючих.

4. Оптимізація витрат підприємства з дотриманням принципу якості. Важливою складовою, що впливає на фінансові результати є витрати, які потребують раціонального управління з позиції оптимізації з урахуванням умов функціонування бізнесу. Оптимізація здійснюється на підставі перегляду фінансових взаємовідносин з партнерами, можливостей зниження закупівельних цін за рахунок договірних взаємовідносин, скорочення витрат, що не впливають на якість продукції. Дотримання принципу якості є основою оптимізації витрат, адже наслідками може бути втрата існуючих та потенційних споживачів, брак, додаткові явні та неявні витрати.

5. Розробка механізму управління фінансовими результатами діяльності бізнесу. Дане завдання залежить від очікувань власників бізнесу, пріоритетності між прихованим та відкритим самофінансуванням. Перше – це коли, законними способами завищують витрати, саме тому віддають перевагу показнику ЕВІТДА при оцінці ефективності бізнесу, адже він очищений від впливу амортизаційної політики, інструментів фінансування бізнесу та податкового навантаження окремих країн, що стосується міжнародних компаній. Друге, навпаки максимально збільшують фінансові результати законними способами для отримання додаткового фінансування.

Визначені мета і завдання реалізуються на підставі таких принципів:

- системність передбачає управління фінансовими результатами в єдності з іншими складовими бізнесу, врахування чинників зовнішнього та внутрішнього

середовища, дієвість різних інструментів управління. Принцип системності включає інтеграцію з управлінням доходами, витратами, ризиком та іншими аспектами бізнесу;

- законність: всі заходи щодо оптимізації витрат та методики розрахунку фінансових результатів мають бути законними, адже будь-які порушення підривають репутацію бізнесу, втрату потенційних інвесторів та штрафні санкції, перевірки з боку держави;

- прозорість передбачає доступність, відкритість та зрозумілість інформації про фінансові результати діяльності підприємства, принцип розподілу чистого прибутку;

- оптимальність означає збалансування між стратегічними, поточними цілями та фінансовим результатом, задоволення інтересів власників та акціонерів, оптимальне поєднання сегментів бізнесу тощо;

- гнучкість та адаптивність, як здатність пристосуватися до мінливих зовнішніх умов, в тому числі і безпекових, законодавчих та міжнародних обмежень, доступності до сировинних ринків та ринків збуту;

- стратегічна орієнтація – диверсифікація бізнесу як за сегментами, так і їх прибутковістю відповідно до місії підприємства, врахування стадії життєвого циклу товарів, послуг, фінансування наукових досліджень (якщо це виробниче підприємство), відповідність очікувань власників бізнесу реаліями, що обумовлені впливом зовнішнього середовища. Збалансування принципів соціальної відповідальності, екологічності, стійкості, бізнес-репутації із фінансовими результатами.

Дієвими інструментами, що забезпечать досягнення поставленої мети концепції є:

1. Диверсифікація доходів від операційної діяльності визначають гнучкість підприємства до попиту споживачів та можливість перекривати збиткові сегменти більш прибутковими.

2. Інструменти фінансування бізнесу. Перегляд інструментів здійснюється з позиції їх вартості, умов та термінів залучення. Не завжди збільшення акціонерів та їх внесків позитивно впливають на фінансові результати, адже формують довгострокові фінансові зобов'язання у формі дивідендних виплат, тому в більшості випадків доцільно залучити кредит на визначений строк, що є більш простим способом фінансування. Міжнародні компанії, що мають свої філії, дочірні підприємства в інших країнах надають їм кредит, а ті в свою чергу виплачують їм відсотки за кредит, як результат зменшується фінансовий результат до оподаткування.

3. Рефінансування дебіторської заборгованості є дієвим інструментом в період збільшення вартості залучення зовнішнього фінансування, обмеження робочого капіталу, тому потребує перегляду структури дебіторів, обсягів дебіторської заборгованості та термінів відтермінування, а це в свою чергу потребує зміну умов оплати, термінів погашення боргу, перегляду договірних зобов'язань тощо.

4. Оптимізація витрат включає перегляд структури витрат, ефективності їх здійснення, знаходження резервів їх зниження.

5. Податкова оптимізація можлива за рахунок законних способів зменшення податкового навантаження, а саме визначення доходів і витрат у певні періоди, врахування податкових різниць, врахування фінансових та амортизаційних витрат при визначенні податку на прибуток та інші..

6. Амортизаційна політика передбачає вибір методів нарахування амортизації для формування неявних витрат, що впливають на фінансові результати.

Методи і моделі, що запропоновані в концепції умовно можна розділити на ті, що дають можливість оцінити минулі фінансові результати діяльності підприємства, зокрема, це: вертикальний і горизонтальний аналіз, застосування яких покаже тенденції зміни показників, виявлення найбільш впливових статей доходів і витрат, їх зміни в

динаміці; факторний аналіз застосовується для виявлення сили впливу на результуючі показники, їх залежність; метод коефіцієнтів застосовується для усунення ефекту масштабу та приведення порівнюваних об'єктів до єдиного виміру, доцільно розраховувати в динаміці для виявлення певних тенденцій.

Друга група – це прогнозні показники, а саме: кореляційно-регресійний аналіз для визначення щільності зв'язку та побудови регресійного рівня залежності певного набору чинників на результативний показник; прогнозні моделі, що за допомогою обґрунтованих сценаріїв визнають очікування власників щодо потенційного прибутку; методи та моделі оптимізації можуть застосовуватися на різних етапах формування фінансових результатів та стосуються таких складових як доходи та витрати.

Впровадження концепції удосконалення управління фінансовими результатами підприємства забезпечить зростання показника ЕВІТДА, проте важливим інструментом для прийняття рішень є результати прогнозування, що враховують як фактичні результати роботи, так і ризики, що обумовлюють певні відхилення прогнозних значень.

Результати прогнозування чистого доходу представлені на рис. 3.

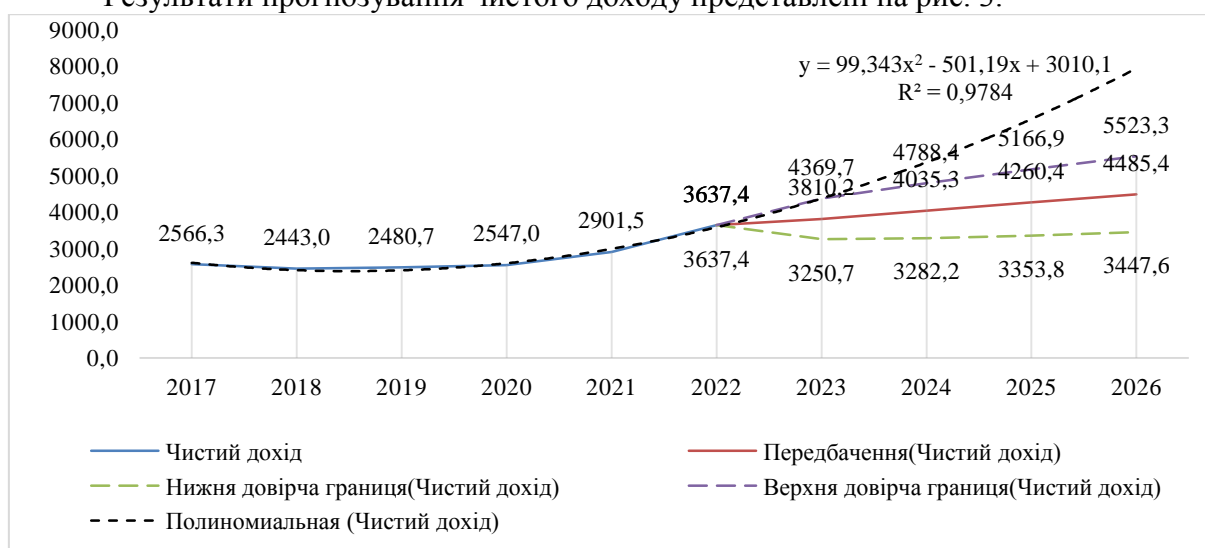

Рисунок 3 – Прогнозування чистого доходу групи AGRANA

Джерело: розраховано і складено авторами за даними [8; 9].

Стійкість тенденції зміни чистого доходу за 2017–2023 рр. вплинули на високу ймовірність прогнозу та незначний розрив між верхньою та нижньою границею прогнозних значень, що в 2026 р. становить 5523,3 та 3447,6 млн євро відповідно. Застосовуючи метод поліноміального прогнозування отримано високу вірогідність апроксимації $R^2 = 0,9784$ та кубічне рівняння:

$$y = 99,343x^2 - 501,19x + 3010,1 \quad (1)$$

Наступний показник ЕВІТ був обраний для прогнозу, так як характеризує фінансові результати групи AGRANA від операційної діяльності (рис. 4).

Тенденції зміни показника ЕВІТ за 2017–2022 рр. є нестійкими, що вплинуло на результати прогнозу, який демонструє спадні тенденції та значний розрив верхньої та нижньої границі, що збільшується в кожному із наступних періодів і в 2026 р. становить -155,6–207,1 млн євро. Вірогідність апроксимації є невисокою $R^2 = 0,7848$, це є логічним адже операційна діяльність групи AGRANA представлена чотирма сегментами, які мають неоднозначні показники в минулих періодах. Кубічне рівняння прогнозу є таким:

$$y = -2,4574x^3 + 38,674x^2 - 185,87x + 330,57. \quad (2)$$

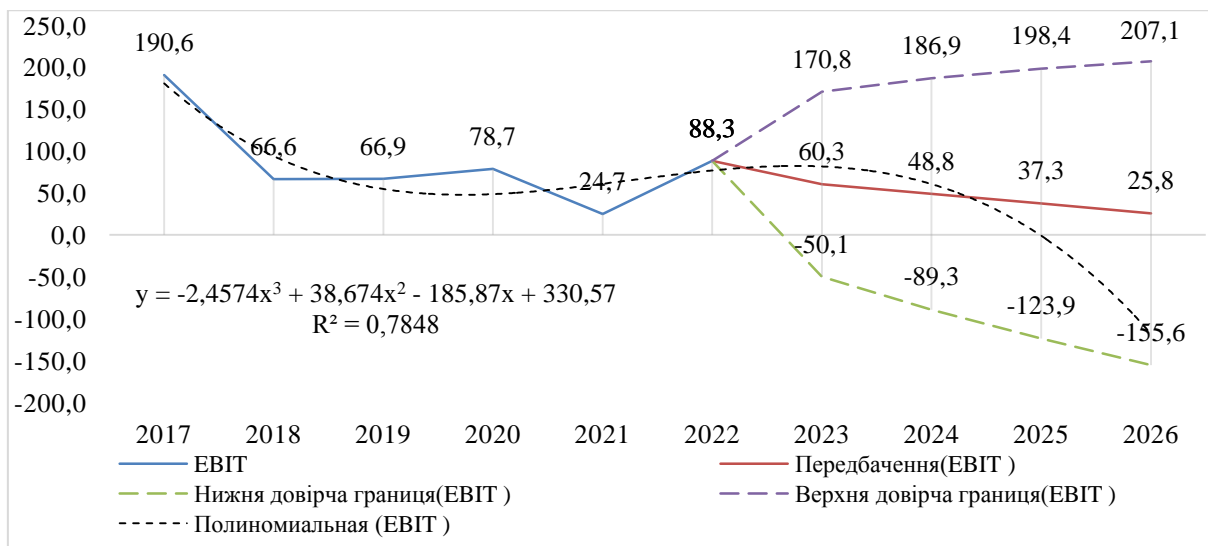

Рисунок 4 – Прогнозування показника ЕВІТ групи AGRANA

Джерело: розраховано і складено авторами за даними [8; 9].

Прогноз показника ЕВІТДА (рис. 5) здійснено із врахуванням верхньої та нижньої довірчої границі, який становить 95 %, із врахуванням показника середнього значення. Результат прогнозу ЕВІТДА на 2023–2026 рр. має лінійну тенденцію до зростання, при цьому верхня і нижня границя коливаються в межах 134,5–532,9 млн євро, тобто є значна похибка прогнозування. Застосування поліноміального методу прогнозування дало можливість зробити максимальний прогноз з ймовірністю $R^2 = 0,8405$ та визначити кубічне рівняння:

$$y = -3,0639x^3 + 46,544x^2 - 189,18x + 391,4 \quad (3)$$

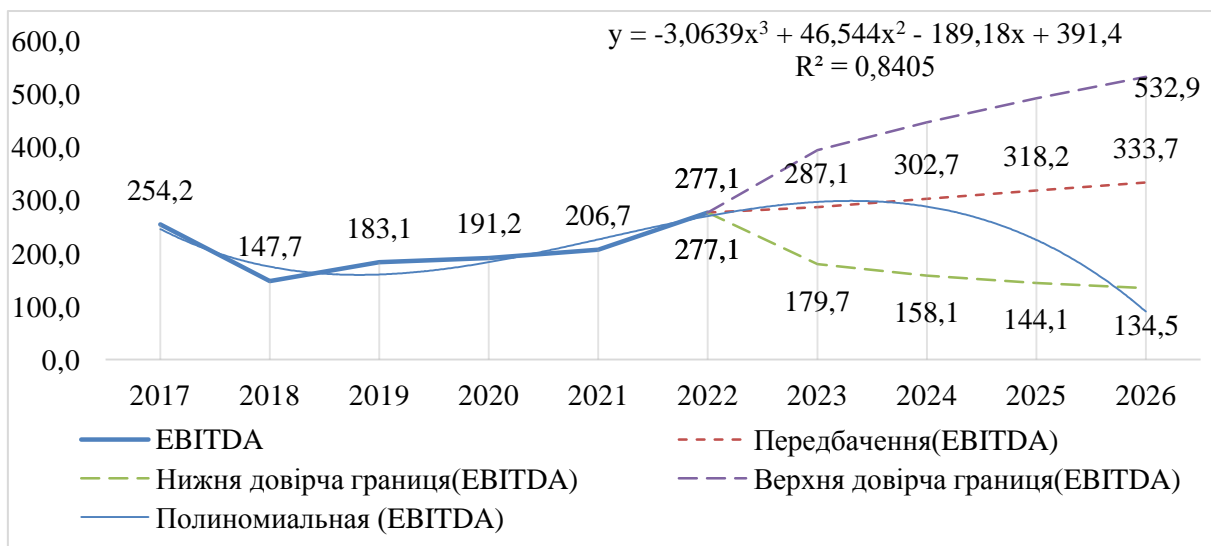

Рисунок 5 – Прогнозування показника ЕВІТДА групи AGRANA

Джерело: розраховано і складено авторами за даними [8; 9].

Проте, даний метод прогнозування має співпадіння лише у 2023–2024 рр., в наступні періоди спостерігаються тенденції до скорочення і наближення до нижньої границі.

Фінансові результати групи AGRANA за 2017–2022 рр. є нестійкими, а в 2021 р.

збитковими (рис. 6), вірогідність прогнозу незначна $R^2=0,6957$, рівняння прогнозування наступне:

$$y = 8,4596x^2 - 79,037x + 193,61. \quad (4)$$

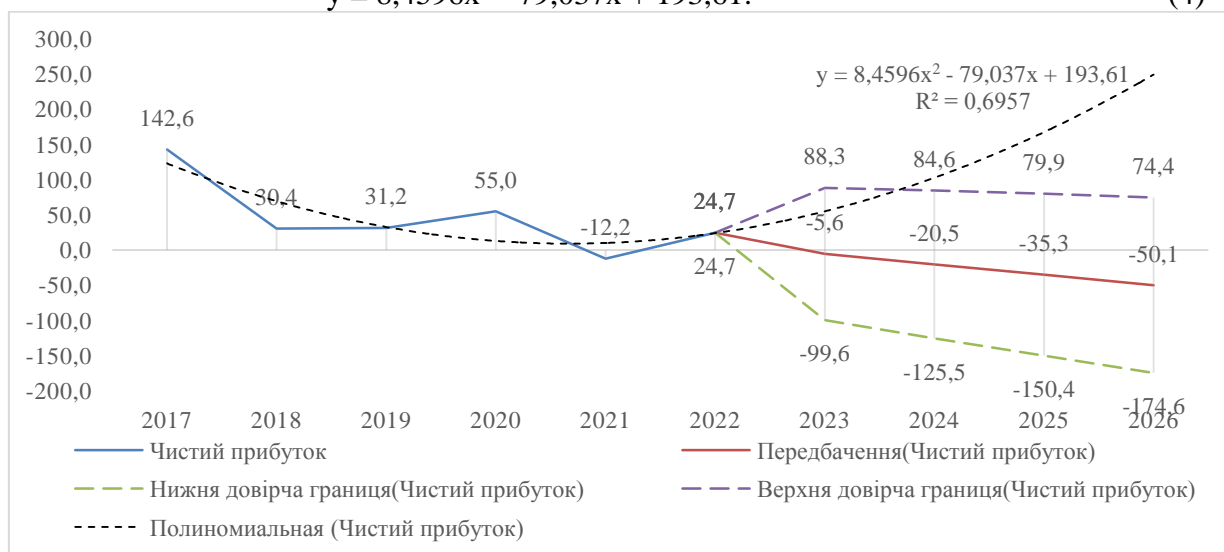

Рисунок 6 – Прогнозування чистого прибутку/збитку групи AGRANA

Джерело: розраховано і складено авторами за даними [8; 9].

Значним є розрив границь, що у 2026 р. становить 74,4–174,6 млн євро, сам прогноз є песимістичним і збитковим. Тому, так як чистий фінансовий результат є розрахунковим показником, то нерелевантність прогнозу є підтвердженою.

Висновки. Функціонування і розвиток підприємства пов'язані з правильними фінансовими рішеннями, що оцінюються фінансовими результатами. Проте, фінансові результати потребують системного підходу як в частині ідентифікації ризиків так і розробці концепції для досягнення сформованих очікувань. В статті обґрунтовано дієвість ризик-менеджменту як інструмента управління фінансовими результатами підприємства, систематизовано ризики на дві групи: операційні ризики (ризики закупівель, війна в Україні, якість і безпека продукції, ринкові ризики та конкурентні ризики, ІТ-ризики, співробітники, коронавірус (COVID-19)); регуляторні ризики (ризики від регулювання ринку цукру, угоди про вільну торгівлю, європейська зелена угода, директива ЄС про відновлювані джерела енергії, юридичні, фінансові, відсоткові, валютні ризики, ризики ліквідності, ризики контрагента та банку, ризики непогашення дебіторської заборгованості, зміни клімату та інші ризики ESG, сукупний ризик).

Запропонована концепція удосконалення управління фінансовими результатами підприємства ставить за мету – збільшення показника EBITDA із врахуванням коригувань на індекс інфляції за рахунок гнучкого управління диференціацією бізнес-сегментів та оптимізацією витрат із врахуванням законодавчих обмежень фінансової та облікової політики підприємства. Зазначена мета досягається на підставі інструментарію та методів, що закладені в концепцію і є релевантними для її досягнення.

Перспективи дослідження обумовлюють необхідність кількісної оцінки впливу ризиків на фінансові результати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дзерелейко С. Інструментарій покращення фінансових результатів у системі зміцнення економічної безпеки підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2022. № 6. Том 1. [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6\(1\)-10](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(1)-10).
2. Макаруч І., Федулова І. (2023). Управління ризик-апетитом у прийнятті рішень. *Scientia fructuosa*. № 147(1). С. 42–54. [https://doi.org/10.31617/1.2023\(147\)04](https://doi.org/10.31617/1.2023(147)04)
3. Кононенко Ж. А., Грибовська Ю. М., Ходаківська Л. О. Фактори зміни величини фінансових результатів підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 1. С. 27–32.
4. Драченко А., Юрчишена Л. Концептуальний підхід до моделювання впливу фінансових показників на прибуток підприємства. *Економіка та суспільство*. 2022. № 44. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-44>
5. Ларіонова К., Капінос Г. Механізм управління прибутком підприємства. *Modeling the development of the economic systems*. 2022. №1. С. 120–128. <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-3-14>
6. Боденчук Л., Боденчук С., Нідельчу В. Формування системи управління прибутком підприємства. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-25>
7. Austrian Code of Corporate Governance. URL: <https://www.corporate-governance.at/code/> (дата звернення: 20.05.2024)
8. AGRANA: офіційний сайт. URL: <https://www.agrana.com/> (дата звернення: 20.05.2024)
9. Integrated Annual Report 2022|23. URL: <https://www.agrana.com/en/ir/publications/> (дата звернення: 22.05.2024)

REFERENCES

1. Dzereliko, S. (2022). Instrumentarii pokrashchennia finansovykh rezultativ u systemi zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky pidprijemstva [Toolkit for improving financial results in the system of strengthening the economic security of the enterprise]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences* 2022. № 6. Том 1. [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6\(1\)-10](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(1)-10).
2. Makarchuk, I., Fedulova, I. (2023). Upravlinnia ryzyk-apetytom u pryiniatti rishen [Management of risk appetite in decision-making]. *Scientia fructuosa*. (147(1)). 42–54. [https://doi.org/10.31617/1.2023\(147\)04](https://doi.org/10.31617/1.2023(147)04)
3. Kononenko, Zh. A., Hrybovska, Yu. M., Khodakivska, L. O. (2020). Faktory zminy velychyny finansovykh rezultativ pidprijemstva [Factors of change in the value of financial results of the enterprise]. *Investytsii: praktyka ta dosvid. – Investments: practice and experience*. (1). 27–32.
4. Drachenko, A., Yurchyshena, L. (2022). Kontseptualnyi pidkhid do modeliuvannia vplyvu finansovykh pokaznykiv na prybutok pidprijemstva [A conceptual approach to modeling the impact of financial indicators on the company's profit]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*. (44). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-44>
5. Larionova, K., Kapinos, H. (2022). Mekhanizm upravlinnia prybutkom pidprijemstva [Mechanism of enterprise profit management]. *Modeling the development of the economic systems*. (1), 120–128. <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-3-14>
6. Bodenchuk, L., Bodenchuk, S., Nidelchu, V. (2023). Formuvannia systemy upravlinnia prybutkom pidprijemstva [Formation of the company's profit management system]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*. (50).

<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-25>

7. Austrian Code of Corporate Governance. URL: <https://www.corporate-governance.at/code/>

8. AGRANA: офіційний сайт. URL: <https://www.agrana.com/>

9. Integrated Annual Report 2022|23. URL: <https://www.agrana.com/en/ir/publications/>

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.14

УДК 331.522

JELClassification: L86

Білецький О.В.,

к.е.н., доцент кафедри менеджменту та бізнесу,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
ORCID 0000-0002-6032-0677
abileckiy2015@ukr.net

ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ВІЙНИ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено дослідженню ризиків та загроз ефективному використанню людського капіталу в умовах війни в Україні та обґрунтування стратегічних заходів підтримки використання як чинника відновлення економіки. Виокремлено дві групи чинників (загрози та ризики), що впливають на використання людського капіталу в Україні в умовах війни. Запропоновано структурну схему процесу стратегічного управління використанням людського капіталу в умовах війни. До стратегічних завдань щодо використання людського капіталу віднесено: забезпечення безпеки носіїв людського капіталу (фізичної, економічної, психологічної тощо); забезпечення адаптивності та гнучкості в нових умовах; розвиток нових навичок та компетентностей на виклик часу; зміцнення соціально-економічної підтримки, диверсифікація соціального пакету; удосконалення комунікацій та запровадження програм підтримки.

Ключові слова: людський капітал, використання людського капіталу, управління людським капіталом; стратегія

Biletskyi O.

PhD in Economics, Associate Professor
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

THE USE OF HUMAN CAPITAL IN THE CONDITIONS OF WAR: A MANAGEMENT ASPECT

The article is devoted to the study of risks and threats to the effective use of human capital in the conditions of war in Ukraine and the justification of strategic measures to support the use as a factor of economic recovery. Two groups of factors (threats and risks) affecting the use of human capital in Ukraine in war conditions are singled out. A structural diagram of the process of strategic management of the use of human capital in war conditions is proposed. Strategic tasks regarding the use of human capital include: ensuring the safety of human capital carriers (physical, economic, psychological, etc.); ensuring adaptability and flexibility in new conditions; development of new skills and competencies at the challenge of time; strengthening of socio-economic support, diversification of the social package; improving communications and implementing support programs.

Keywords: human capital, use of human capital, management of human capital; strategy

Постановка проблеми. Питання формування, ефективного використання та розвитку людського капіталу в Україні були традиційно актуальними та гострими як на національному рівні в цілому, так і на рівні окремих суб'єктів господарювання. В умовах війни цінність людських ресурсів та людського капіталу для підтримки функціонування економіки стрімко зростає, а оскільки очевидною є обмежена можливість повноцінно реалізовувати формування (збереження) людського капіталу та його розвиток, на перший план виходять питання ефективного його використання як ключового економічного чинника.

За попередніми підрахунками ООН, з України з лютого 2022 р. виїхали 6,2 мільйона громадян. Ще понад мільйон українців пішли в ЗСУ та не беруть активної участі в економічній діяльності. Погіршують ситуацію демографічна криза та попередня трудова міграція (за даними World Migration Report, у 2020 році Україна посідала сьоме місце за походженням емігрантів, яких налічувалося 6,05 млн осіб) [5]. До того ж, на тлі значних негативних кількісних змін людського капіталу в Україні відбувається відчутне погіршення його якості, зокрема через освітні втрати та погіршення стану здоров'я українців. Таким чином, задля забезпечення можливості економіки функціонувати в умовах воєнного стану, пріоритетна увага менеджменту на всіх рівнях управління має бути приділена питанням ефективного використання наявного людського капіталу, створенню відповідних умов та розробці необхідних підтримуючих (а за можливості – розвиваючих) програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активну участь у розробці проблем розвитку людського капіталу та окремих питань управління ним закладено у роботах таких українських вчених, як В. Антонюк, Д. Богиня, А. Василик, З.Галушка, О. Грішнова, Ю. Залознова, А. Колот, Е. Лібанова, О.Новікова, Г. Назарова, І. Петрова, Л.Шаульська, Л.Шевчук тощо. В останні роки, публікації зазначених дослідників та багатьох інших безпосередньо порушують проблематику управління людським капіталом в умовах війни. Проте, оскільки наразі рух кількісно-якісних параметрів людського капіталу в Україні є надмірно інтенсивним, прогресують загрози у його формуванні та використанні, дана проблематика є актуальною та потребує подальших наукових пошуків.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження ризиків та загроз ефективного використанню людського капіталу в умовах війни в Україні та обґрунтування стратегічних заходів підтримки використання як чинника відновлення економіки.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розглядати прикладні аспекти використання людського капіталу в Україні в умовах війни, варто зконцентруватись на теоретичному наповненні даного поняття та його ролі в економіці.

Українські науковці зазначають, що людський капітал – це найважливіша складова частина сучасного продуктивного капіталу, яка представлена властивим людині багатим запасом знань, розвинених здібностей, визначених інтелектуальним і творчим потенціалом. Проте індивідуальні наукові погляди не є однозначними. Так, О.А. Грішнова людський капітал характеризує як сукупність сформованих і розвинутих внаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій поведінки індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і впливають на зростання доходів як свого власника, так і національного доходу в цілому [1, с. 39].

При цьому Л.Т. Шевчук, підходячи до трактування людського капіталу як капітальних ресурсів суспільства, вкладених у людей, людину чи як можливостей людини брати участь у виробництві, творити, будувати, створювати цінності, поняття «людського капіталу» розкриває як частину сукупних знань, здібностей і кваліфікацій

носіїв робочої сили, яка здатна приносити дохід, тобто, яка використовується для виробництва товарів і послуг [7].

Поняття «людський капітал» розглядається також як особлива форма капіталу, що включає сукупність природжених та набутих, з одного боку, та продуктивних, з іншого – властивостей, здібностей і рис індивідуума, які перебувають у його власності, формування якого здійснюється на основі цілеспрямованих інвестицій в їх розвиток, має здатність бути нагромадженим протягом всього життя та забезпечувати його власнику отримання і зростання доходу [3, с.8].

У попередніх наших дослідженнях людський капітал визначено як частину креативних людських ресурсів (креативний клас), їх матеріальне високоякісне забезпечення, накопичені якісні знання, інтелектуальні та високі технології, що створюють щорічно частку інноваційної та наукоємної продукції у ВВП, конкурентоспроможну на світових ринках [1, с.32].

Як визначає Світовий банк, людський капітал – це комбінація знань, навичок, здоров'я та соціального захисту, що впливає на потенціал і спроможність людини до генерації більшого економічного заробітку, розвитку і збагачення країни. Д.Ливч адаптуючи другу частину цього визначення пропонує в сучасних умовах говорити про здатність і готовність до «успішної відбудови та відновлення країни» [4, с.32].

Поділяємо також думку науковців Національного інституту стратегічних досліджень, що людський капітал – це потужний ресурс воєнного протистояння та післявоєнної відбудови країни, ключовий рушій дальшої євроінтеграції [2].

В Україні у 2021 р. була ухвалена Стратегія людського розвитку, затверджена Указом Президента України від 2 червня 2021 р. № 225/2021, що передбачає п'ять стратегічних цілей, кожна з яких додатково конкретизує низка оперативних цілей [6]:

Стратегічна ціль 1. Поліпшення медико-демографічної ситуації в Україні.

Стратегічна ціль 2. Розбудова освіченого, доброчесного, інклюзивного та інноваційного суспільства, у якому кожен громадянин має рівні можливості для навчання та розвитку, а наука є складником економічного зростання.

Стратегічна ціль 3. Формування всебічно розвиненої людини, патріота України, сприяння духовному розвитку та створення можливостей для творчого самовираження і самореалізації в культурному та спортивному напрямі.

Стратегічна ціль 4. Підвищення рівня життя, активізація зайнятості та забезпечення соціальної підтримки населення.

Стратегічна ціль 5. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства та впровадження найліпших європейських стандартів гендерної рівності.

В умовах повномасштабної війни очевидною є потреба істотного коригування Стратегії, відповідний план заходів щодо її реалізації на 2024–2025 рр. мають базуватися на пріоритетах, що спрямовані на подолання негативних наслідків, спричинених війною [2].

Зупинимось на огляді статистичних даних, що наочно підтверджують те, що проблематика ефективного використання людського капіталу наразі є важливим комплексним управлінським завданням.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців на 5 грудня 2023 року в світі налічувалося 6,3 млн вимушених українських мігрантів, які залишили Україну через повномасштабне російське вторгнення. З них 5,9 млн – у країнах Європи. Додому, як інформує Міжнародна організація з міграції, повернулися близько 1,1 млн [4]. Навіть за умови повернення українців з-за кордону Україна матиме потенційний дефіцит робочої сили у 3,1–4,5 млн осіб, який неможливо подолати винятково внутрішніми ресурсами. Політика розвитку людського капіталу має бути спрямована на

утримання й розвиток працездатного населення та молоді в Україні, повернення українців з-за кордону і, безумовно, на залучення іноземної робочої сили [4].

Останніми роками в Україні брак людського капіталу через вимушену міграцію та мобілізацію частини населення призвів до скорочення виробництва на третину. За оцінками Міжнародної організації праці, якщо продуктивність не повернути до довоєнного рівня (на момент лютого 2022-го), аби почалося повноцінне відновлення економіки, необхідно залучити додатково 8,6 мільйона працівників упродовж наступних десяти років [5].

За оцінками EasyBusiness без ефективної державної політики у сфері повернення мігрантів та внаслідок негативного впливу війни на людський капітал, а саме на такі його компоненти, як освіта й здоров'я, за 10 років Україна може втратити до 272 млрд доларів США у ВВП (або 255 млрд доларів США валової доданої вартості). За будь-якого сценарію після перемоги Україні бракуватиме кваліфікованої робочої сили. Повернення вимушених мігрантів і залучення іноземців могли б суттєво скоротити або повністю закрити розрив у робочій силі [4].

За даними НБУ щодо ділових очікувань підприємств, брак кваліфікованих кадрів – на 5-му місці серед факторів, котрі обмежують зростання виробництва [4] й динаміка таких оцінок бізнесу є наразі негативною – все більше підприємств виказують стурбованість дефіцитом кадрів.

Унаслідок повномасштабної війни у західні регіони України переїхали 840 підприємств зі сходу й півдня. Закарпатська та Львівська області виявилися найпривабливішими: там зареєстровано 120 і 199 компаній відповідно. Далі йдуть Чернівецька область — 78 підприємств та Івано-Франківська — 70. Найменш затребувана Одещина — лише три бізнеси скористалися урядовою програмою. На Житомирщині шість, на Кіровоградщині — 17 [5]. Очевидним є той факт, що під час релокації бізнесу виникають проблеми як формування нового людського капіталу, оскільки частина працівників не переміщається разом зі своїм місцем роботи, так й загострюються питання використання наявного людського капіталу через суттєву зміну умов праці, погіршення морально-психологічного стану працівників через війну та необхідність релокації, зміну фінансово-економічного стану бізнесу, управлінських політик тощо. Отже, окремої уваги менеджменту релокованих підприємств серед іншого мають набувати питання формування нових підходів до використання наявного людського капіталу в нових умовах ведення бізнесу, що мають бути реалізовані в контексті нової стратегії його розвитку. При цьому слід враховувати, що на думку експертів, внаслідок релокації бізнесу та процесів внутрішньої міграції населення в західні регіони України «баланс людського капіталу в західних областях виріс, що є на перший погляд, це гарний сигнал. А з іншого боку, треба дивитися на якість людського капіталу, на статево-вікову структуру населення. Візьмемо внутрішньо переміщених осіб у Львівській області понад 60% з них — жінки і діти, 10–15% — люди пенсійного віку та соціально вразливі групи» [5]. Відповідно, залучення цих категорій населення в сферу зайнятості та створення умов для їх продуктивного використання (навіть з урахування їх потужного попереднього трудового досвіду) потребує проведення відповідних адаптаційних та підготовчих заходів.

Результативне вирішення управлінського завдання щодо ефективного використання людського капіталу в Україні в умовах війни має ґрунтуватись на стратегічному підході, що є класичним в менеджменті та довів свою дієвість навіть в умовах динамічного зовнішнього середовища та високого рівня невизначеності.

Вважаємо, що формулювання стратегічних завдань щодо використання людського капіталу має відбуватися на основі трьох складових процесу стратегічного управління, що передують стратегуванню:

аналіз зовнішнього середовища відносно суб'єкта господарювання, який розробляє стратегію в сфері використання людського капіталу;

оцінка стану та проблем використання людського капіталу на досліджуваному рівні (SWOT-аналіз);

прогнозування змін (в умовах війни – на короткострокову та середньострокову перспективу) як наявного людського капіталу, так і характеристик відповідного суб'єкта господарювання, що забезпечує використання людського капіталу.

На основі вивчення проблематики використання людського капіталу в умовах війни узагальнено ризики та загрози, які існують в цій сфері, ускладнюють ефективне використання людського капіталу та мають бути враховані під час запровадження управлінських заходів (табл.1).

Таблиця 1 Ризики й загрози використанню людського капіталу (ЛК) в Україні в умовах війни

Ризики використання ЛК	Загрози використання ЛК
Фізична небезпека	Погіршення безпекової ситуації
Психологічний стрес	Втрата логістичних та міжнародних зв'язків бізнесу
Економічна нестабільність	Зниження мотивованості персоналу та морального духу носіїв людського капіталу
Втрата кваліфікованих кадрів	Збільшення міграційних настроїв носіїв людського капіталу
Порушення комунікаційних каналів	Неможливість роботодавців підтримувати гідні умови використання ЛК
Зниження ефективності управління	
Дисфункція в системах освіти і навчання	
Моральні дилеми та етичні питання	
Проблеми з інфраструктурою	
Невизначеність і нестабільність	

Розроблена нами структурна схема процесу стратегічного управління формуванням та використанням людського капіталу в умовах інноваційної економіки [1, с.151] в умовах війни має бути трансформована з урахуванням акценту саме на процесах збереження людського капіталу. Візуалізацію оновленої схеми представимо на рис.1.

Висновки. Проблематика ефективного використання людського капіталу в Україні наразі потребує синергії зусиль науковців та практиків. Реалізація цього управлінського завдання ускладнюється високим рівнем динамічності та невизначеності зовнішнього середовища та потребує застосування стратегічного підходу. Перспективи подальших досліджень полягають у напрацюванні корпоративних програм збереження та використання людського потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький О.В. формування і використання людського капіталу в інноваційній економіці: дис...канд. екон. наук за спец. 08.00.07 / Донецький національний університет. Вінниця, 2015. 212 с.

2. Коваль О. Оновлення стратегії людського розвитку: аспект репатріації біженців війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/onovlennya-stratehiyi-lyudskoho-rozvytku-aspekt-repatriatsiyi-bizhentsiv>

3. Королюк Н.М. Облік і контроль у системі управління людським капіталом підприємства: методика та організація: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09; Держ. акад. статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. К., 2010. 19 с.

4. Ливч Д. Людський капітал України та розвиток бізнесу: як зберегти та примножити? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/01/18/708883/>

Рис. 1 Структурна схема процесу стратегічного управління використанням людського капіталу в умовах війни

5. Нагаєвщук А. Як людський капітал сприятиме повоєнному відновленню України. URL: <https://nakypilo.ua/teksty/suspilstvo/yak-liudskiy-kapital-spryiatyme-povoiennomu-vidnovlenniu-ukrainy/>

6. Указ Президента України №225/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2252021-39073>

7. Шевчук Л.Т. Втрати людського капіталу в Україні: понятійно-категорійний апарат і концептуальні положення. *Соціально-економічні дослідження в перехідний період*. Львів: ІРД НАН України, 2007. Вип. 3. (65). С. 9-27.

REFERENCES

1. Biletskyi O.V. formuvannia i vykorystannia liudskoho kapitalu v innovatsiinii ekonomitsi: dys...kand. ekon. nauk za spets. 08.00.07 / Donetskiy natsionalnyi universytet. Vinnytsia, 2015. 212 s.

2. Koval O. Onovlennia stratehii liudskoho rozvytku: aspekt repatriatsii bizhentsiv viiny. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/onovlennya-stratehiyi-lyudskoho-rozvytku-aspekt-repatriatsiyi-bizhentsiv>

3. Koroliuk N.M. Oblik i kontrol u systemi upravlinnia liudskym kapitalom pidpriemstva: metodyka ta orhanizatsiia: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.09; Derzh. akad. statystyky, obliku ta audytu Derzhkomstatu Ukrainy. K., 2010. 19 s.

4. Lyvch D. Liudskiy kapital Ukrainy ta rozvytok biznesu: yak zberehty ta prymnozhyty? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/01/18/708883/>

5. Nahaievshchuk A. Yak liudskiy kapital spryiatyme poivoennomu vidnovlenniu Ukrainy. URL: <https://nakypilo.ua/teksty/suspilstvo/yak-liudskiy-kapital-spryiatyme-povoiennomu-vidnovlenniu-ukrainy/>

6. Ukaz Prezydenta Ukrainy №225/2021 «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i obrony Ukrainy vid 14 travnia 2021 roku «Pro Stratehiiu liudskoho rozvytku». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2252021-39073>

7. Shevchuk L.T. Vtraty liudskoho kapitalu v Ukraini: poniatiino-katehoriinyi aparat i kontseptualni polozhennia. *Sotsialno-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyi period*. Lviv: IRD NAN Ukrainy, 2007. Vyp. 3. (65). S. 9-27.

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.15

УДК 339.924:331.556.4

JELClassification: F22

Самашко С.С.,

здобувач ступеня доктора філософії
спеціальності “Міжнародні економічні відносини”
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
ORCID 0009-0001-4724-7137,
e-mail: s.samashko@donnu.edu.ua

МІЖНАРОДНА КЛІМАТИЧНА МІГРАЦІЯ: ОСНОВНІ ПРИЧИНИ, ПРОЯВИ ТА НАСЛІДКИ

Стаття присвячена комплексному аналізу проблем, пов'язаних зі зміною клімату та її впливом на міжнародну кліматичну міграцію. Проаналізовано різні підходи до визначення «зміни клімату» та наведено основні наслідки змін клімату, такі як підвищення рівня моря, частіші та інтенсивніші екстремальні погодні явища (урагани, повені, посухи), деградація навколишнього середовища та втрата біорізноманіття. Розглянуто явище міжнародної кліматичної міграції та її основних причини, як одного з найважливіших наслідків кліматичних змін є міжнародна кліматична міграція. Зазначено що кліматична міграція створює додатковий тиск на приймаючі регіони та країни, веде до соціальної напруги та може призвести до конфліктів за ресурси. Підкреслено, що на міжнародному рівні існує недостатня правова база для захисту кліматичних мігрантів. Поточні міжнародні правові норми не визнають кліматичних мігрантів як категорію, що потребує спеціального захисту що у свою чергу ускладнює забезпечення їхніх прав та надання необхідної допомоги. Наведено рекомендації щодо необхідності міжнародної співпраці, правового захисту кліматичних мігрантів та ролі кліматичної дипломатії в подоланні цих викликів, які виникли в результаті змін клімату.

Ключові слова: зміни клімату, міжнародна кліматична міграція, екологічні мігранти, кліматичні катастрофи, міграція, кліматичні біженці.

Samashko S.

PhD student of Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID 0009-0001-4724-7137,
e-mail: s.samashko@donnu.edu.ua

INTERNATIONAL CLIMATE MIGRATION: MAIN CAUSES, MANIFESTATIONS AND CONSEQUENCES

The article provides a comprehensive analysis of the issues related to climate change and its impact on international climate migration. It examines various approaches to defining "climate change" and outlines the primary consequences of climate change, such as sea level rise, more frequent and intense extreme weather events (hurricanes, floods, droughts), environmental degradation, and biodiversity loss. The phenomenon of international climate migration and its main causes are discussed, highlighting that international climate migration is one of the most significant outcomes of climate change. The article notes that climate migration places additional pressure on receiving regions and countries, leading to social

tension and potential conflicts over resources. It is emphasized that there is an insufficient legal framework at the international level to protect climate migrants. Current international legal norms do not recognize climate migrants as a category that requires special protection, which complicates the safeguarding of their rights and the provision of necessary assistance. The article provides recommendations on the necessity of international cooperation, the legal protection of climate migrants, and the role of climate diplomacy in addressing these challenges arising from climate change.

Keywords: climate change, international climate migration, environmental migrants, climate disasters, migration, climate refugees.

Постановка проблеми. Суспільство все більше стикається з проявами змін клімату та їх наслідками, такими як зокрема міжнародна кліматична міграція, яка полягає в необхідності вирішення комплексних викликів, пов'язаних з переміщенням людей через зміни клімату. Кліматичні зміни, такі як підвищення рівня моря, частіші та інтенсивніші екстремальні погодні явища, засухи та повені, спричиняють значні соціально-економічні та екологічні наслідки, що змушують мільйони людей залишати свої домівки. Це переміщення створює додатковий тиск на приймаючі регіони та країни, призводить до соціальної напруги та може викликати конфлікти за ресурси.

Водночас, на міжнародному рівні існує недостатня правова база для захисту кліматичних мігрантів. Міжнародні правові норми не визнають кліматичних мігрантів як категорію, що потребує особливого захисту, подібно до біженців, які втікають від переслідувань. Це ускладнює забезпечення їхніх прав та надання необхідної допомоги. Відсутність чітких політик та стратегій адаптації до кліматичних змін, а також недостатнє планування переселення населення, створюють додаткові труднощі для вирішення цієї глобальної проблеми. Таким чином, постає необхідність розробки та впровадження ефективних міжнародних механізмів для захисту та підтримки кліматичних мігрантів, забезпечення їхніх прав та інтеграції у нові суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міжнародної кліматичної міграції та змін активно досліджується різними міжнародними організаціями, зокрема Міжнародною організацією з міграцією, програмою ООН з навколишнього середовища, Європейським агентством з навколишнього середовища та Центром моніторингу внутрішніх переміщень. Серед науковців дана тема не є достатньо висвітленою розповсюдженою та у своїй більшості зустрічається переважно епізодично. Серед українських науковців тематиці міжнародної кліматичної міграції присвятили праці Е. Лібанова, О. Позняк, О. Малиновська, У. Садова, І. Адел.

Формулювання цілей статті. Дослідження спрямоване на вивчення міграційних процесів внаслідок змін клімату, причин кліматичної міграції, а також на виділення актуальних питань міжнародних економічних відносин, пов'язаних із кліматичною міграцією.

Виклад основного матеріалу. Проблема глобальної зміни клімату займає одне з центральних місць на сучасному міжнародному політичному порядку денному. Усвідомлення її важливості та пошук шляхів вирішення відбуваються в умовах складних міжнародних переговорів, консультацій і суперечок. У процесі обговорення часто виникають суперечності через відстоювання вузьких, локальних і короткочасних інтересів окремими державами, які можуть бути суто економічними чи геополітичними. Це призводить до боротьби поглядів та ідеологій.

Через ці обставини питання зміни клімату стало стимулом для розвитку кліматичної дипломатії. Вона бере свій початок у другій половині ХХ століття, коли людство зіткнулося з нагальною необхідністю вирішення цієї глобальної проблеми. Кліматична дипломатія стала важливим інструментом міжнародних зусиль,

спрямованих на подолання викликів, пов'язаних зі зміною клімату.

Кліматична дипломатія відіграє критично важливу роль у досягненні глобальної стабільності та сталого розвитку. Вона сприяє встановленню міжнародних угод і співпраці між країнами, що дозволяє об'єднувати зусилля для зменшення викидів парникових газів і адаптації до змін клімату. Завдяки кліматичній дипломатії були укладені такі значущі угоди, як Паризька угода 2015 року, яка визначає цілі щодо обмеження глобального потепління. Ця дипломатія також допомагає мобілізувати фінансову та технічну підтримку для країн, що розвиваються, які найбільше страждають від наслідків кліматичних змін, але мають найменші ресурси для боротьби з ними. Завдяки взаємодії і діалогу в рамках кліматичної дипломатії світове співтовариство має шанс спільно вирішити одну з найгостріших проблем сучасності [1]

Різні організації та установи надали свої визначення змін клімату. Ось кілька з них:

1. Всесвітня метеорологічна організація (ВМО): ВМО визначає зміну клімату як "зміни клімату, що приписуються прямо або опосередковано людській діяльності, яка змінює склад глобальної атмосфери і є додатком до природної мінливості клімату, що спостерігається протягом порівнянних періодів" .

2. Національне управління океанічних і атмосферних досліджень США (NOAA): NOAA визначає зміну клімату як "будь-яку систематичну зміну довгострокових статистичних властивостей кліматичної системи, що триває протягом десятиліть або довше" [8] .

3. Програма ООН з навколишнього середовища (UNEP): UNEP описує зміну клімату як "зміни температури, кількості опадів та погодних умов, які відбуваються протягом тривалого періоду часу" [10].

4. Національне управління з аеронавтики і дослідження космічного простору (NASA): NASA визначає зміну клімату як "широкий спектр глобальних явищ, створених переважно шляхом спалювання викопного палива, яке додає парникові гази до земної атмосфери" [6].

5. Європейське агентство з навколишнього середовища (EEA): EEA визначає зміну клімату як "довгострокові зміни в середніх погодних умовах або коливаннях навколо середнього клімату, що тривають протягом десятиліть або довше" [7].

6. За даними Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC): зміна клімату виражається в підвищенні середньої глобальної температури, змінах у частоті та інтенсивності екстремальних погодних явищ, підвищенні рівня моря та змінах у розподілі опадів.

Ці визначення підкреслюють різні аспекти змін клімату, але всі вони погоджуються з тим, що це явище має тривалий характер і значною мірою впливає на навколишнє середовище і людське життя.

Таким чином, зміна клімату — це тривалий і значний зсув у температурних режимах і погодних умовах на планеті, спричинений як природними процесами, так і діяльністю людини, зокрема спалюванням викопного палива, вирубкою лісів та сільським господарством. Ці дії призводять до збільшення концентрації парникових газів в атмосфері, що викликає глобальне потепління та інші зміни кліматичних систем.

Кліматичні зміни мають далекосяжні наслідки для екосистем, економік та суспільств по всьому світу, і їх вплив продовжуватиме зростати, якщо не буде вжито рішучих заходів для зменшення викидів парникових газів та адаптації до нових умов .

Наслідки змін клімату є багатоаспектними і стосуються всіх сфер життя на планеті. Вони охоплюють як природні екосистеми, так і людські суспільства, спричиняючи серйозні соціально-економічні, екологічні та медичні проблеми.

1. Підвищення рівня моря: Тала вода з льодовиків і термічне розширення

океанів призводять до підвищення рівня моря, що загрожує прибережним територіям та острівним державам. Затоплення та ерозія прибережних зон призводять до втрати житлових районів, інфраструктури та сільськогосподарських угідь, змушуючи мільйони людей переселятися і зменшувати економічний потенціал місцевості.

2. Екстремальні погодні явища: Зміни клімату збільшують частоту і інтенсивність екстремальних погодних явищ, таких як урагани, повені, посухи та теплові хвилі. Ці явища можуть призводити до значних руйнувань, людських втрат та економічних збитків, особливо в уразливих регіонах світу.

3. Вплив на біорізноманіття: Кліматичні зміни порушують природні середовища існування, що призводить до зникнення видів та зменшення біорізноманіття. Тварини та рослини, що не в змозі швидко адаптуватися до змін умов, втрачають свої природні ареали, що може призвести до їхнього вимирання.

4. Загроза продовольчій безпеці: Зміни клімату впливають на сільське господарство через зміну погодних умов, зменшення урожаїв та поширення шкідників і хвороб. Це створює загрози для продовольчої безпеки, особливо в країнах, що розвиваються, де сільське господарство є основним джерелом засобів до існування.

5. Проблеми зі здоров'ям: Зміни клімату спричиняють поширення хвороб, пов'язаних з теплом, таких як тепловий удар, та інфекційних захворювань, таких як малярія та денге, через зміни в ареалі проживання комах-переносників. Також погіршуються умови для чистої питної води та санітарії, що збільшує ризик спалахів хвороб.

6. Економічні втрати: Руйнування інфраструктури, зниження врожаїв та збільшення витрат на охорону здоров'я призводять до значних економічних втрат. Витрати на адаптацію до змін клімату та боротьбу з їх наслідками збільшуються, що впливає на глобальну економіку та особливо на бюджети уразливих країн.

7. Міграція населення: Як було зазначено раніше, зміни клімату викликають кліматичну міграцію, коли люди змушені покинути свої домівки через екстремальні погодні умови або підвищення рівня моря. Це створює додатковий тиск на приймаючі регіони та може призводити до соціальної напруги.

Ці наслідки підкреслюють необхідність термінових і ефективних заходів для зменшення викидів парникових газів та адаптації до кліматичних змін, щоб мінімізувати їх вплив на планету і людство.

Міжнародна організація з міграції (МОМ) запропонувала називати людей, змушених мігрувати під тиском екологічних проблем, *environmental migrants*, тобто мігрантів через довкілля, або для спрощення перекладу – екологічних мігрантів. Згідно із розробленим МОМ Глосарієм, «екологічні мігранти – це особи або групи осіб, які з причин раптової або поступової зміни довкілля, що негативно позначається на їхній життєдіяльності та умовах життя, вимушено або добровільно залишають місце свого звичайного проживання на певний час або назавжди і переміщуються в межах або поза межі держави свого походження чи проживання». Ще один запропонований МОМ термін – кліматичні мігранти, як більш вузьке, ніж екологічні мігранти, поняття. При цьому МОМ підкреслює, що наведені визначення є робочими і не мають жодного правового визначення [2].

У вітчизняній та зарубіжній літературі можна зустріти також такий термін як «екологічні/кліматичні біженці». Його використання підкреслює вимушений характер міграції, необхідність розроблення певних форм міжнародного захисту для цієї категорії переміщених осіб. Проте наразі Управління Верховного комісара ООН у справах біженців виступило проти його застосування, мотивуючи це тим, що переміщення внаслідок проблем довкілля не є результатом переслідувань, як це передбачено міжнародним правом щодо біженців, що держави громадянства

намагаються надавати цим особам допомогу, хоча не завжди спроможні це зробити, і що більшість таких переміщень відбувається в межах власних держав, тоді як біженець це особа, яка змушена рятуватися втечею за кордон [3].

Відповідно до Звіту про внутрішнє переміщення людей (IDMC GRID 2024) однією з основних причин міграції населення є кліматичні катастрофи [4].

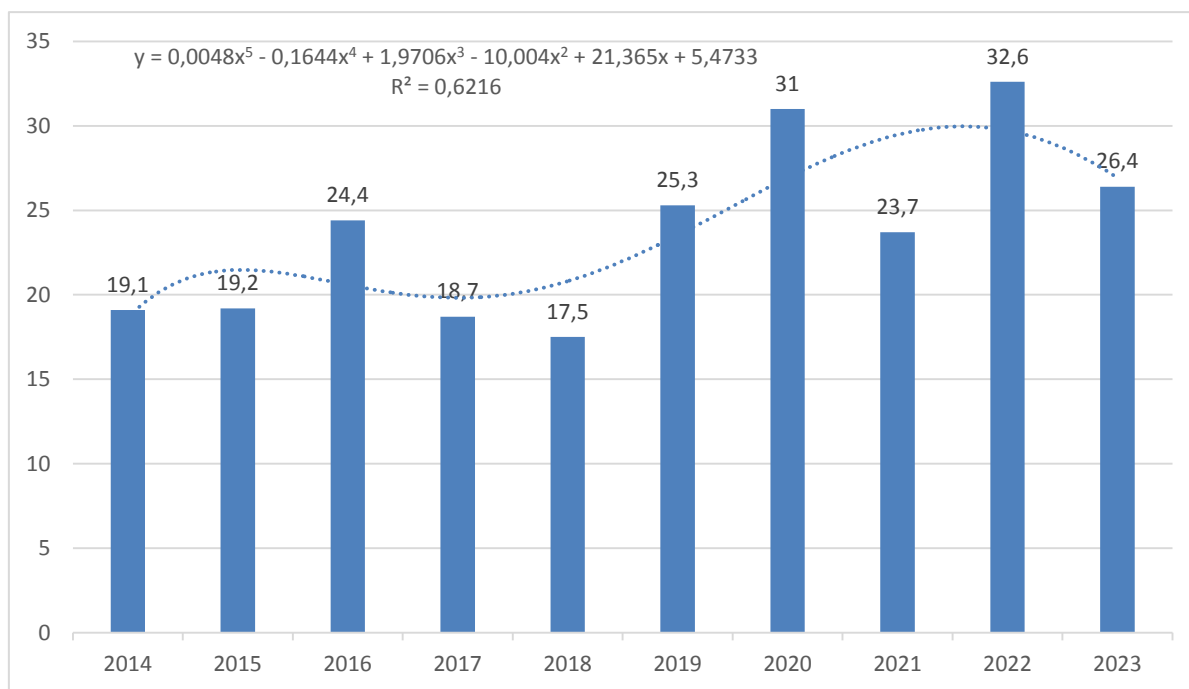

Рис.1 Кількість переміщень населення (млн) у зв'язку з природними катастрофами та змінами клімату

Джерело: побудовано автором за даними [4]

У 2023 році катастрофи, пов'язані з погодою та зміною клімату, спричинили 26.4 мільйона нових переміщень у 148 країнах і територіях. Це є третім найвищим показником за останнє десятиліття. Найбільше переміщень було зафіксовано в Китаї (4.7 млн) та Туреччині (4.05 млн) через сильні погодні явища та землетруси [4].

У 2023 році землетруси спричинили 6.1 мільйона переміщень, що є найвищим показником з 2008 року. Основні впливи були в Туреччині та Сирії, а також у Філіппінах, Афганістані та Марокко. Землетруси, такі як ті, що сталися в Туреччині та Сирії, стали одними з головних причин переміщення людей. У Туреччині, землетруси спричинили понад 4 мільйони переміщень. В інших країнах, таких як Філіппіни, Афганістан і Марокко, землетруси також спричинили значні переміщення. [4]

Значний вплив також міграцію мають повені та шторми. Зокрема в Африці на південь від Сахари, повені після багаторічної посухи спричинили мільйони переміщень, особливо в регіоні Африканського Рогу. Також Циклон Фредді, наприклад, викликав значні переміщення в країнах південно-східної Африки, включаючи Мозамбик, Малаві та Мадагаскар. У Малаві циклон викликав 659,000 переміщень, що є найвищим показником для країни з моменту початку збору даних у 2009 році. [4]

Важливо зазначити що міграція через кліматичні катастрофи має значні регіональні відмінності. Зокрема, в Африці на південь від Сахари переміщення через катастрофи досягли 6 мільйонів, що є другим найвищим показником з 2008 року. Це в основному викликано важкими повенями після багаторічної посухи. В Південно-

Східній Азії найбільше переміщень було в Китаї через важкі погодні явища. В Південній Азії кількість переміщень через катастрофи знизилася на 47% порівняно з середнім показником за останнє десятиліття, хоча катастрофи все ще змушують мільйони людей залишати свої домівки [4].

Незважаючи на масштабність впливу кліматичних змін на соціальне та економічне становище країн, тільки 25 з 46 країн, оцінених у рамках Індексу внутрішнього переміщення, яке проводило Центр моніторингу внутрішніх переміщень (internal displacement monitoring centre), мають закони або політики, що стосуються зміни клімату і посиляються на переміщення населення через кліматичні фактори. Однак усвідомлення зв'язку між змінами клімату та переміщенням населення зросло за останнє десятиліття.

Зокрема, Фіджі розробило набір керівних принципів для управління планованою релокацією громад, які перебувають під загрозою через кліматичні зміни. Ці принципи гарантують, що переселення буде ґрунтуватися на правах людини, буде керованим громадою, прозорим і стійким, а також відповідатиме міжнародним конвенціям про громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права. Вануату прийняло національну політику щодо переміщення, викликаного зміною клімату та катастрофами, яка включає заходи з попередження майбутнього переміщення, такі як захист від примусових виселень, дії для підвищення стійкості інфраструктури до катастроф і положення про тимчасове або постійне переселення, якщо ризики вважаються надто серйозними для ефективної адаптації або пом'якшення наслідків. Перу прийняло закон № 30754 про зміни клімату в 2018 році, який визнає переміщення, пов'язане з екологічними факторами, включаючи катастрофи. Це є прикладом інтеграції питань кліматичного переміщення в національні правові рамки [5].

Питання зростання кліматичної міграції у майбутньому буде лише загострюватися, основними причинами для кліматичної міграції у майбутньому можуть стати:

1. Підвищення рівня моря. Танення льодовиків у полярних та гірських регіонах призводить до підвищення рівня моря, що загрожує прибережним та низьким територіям затопленням. До 3000 р. рівень моря може піднятися від 1 до 2 метрів, що може призвести до руйнівних наслідків у низько розміщених регіонах, особливо в Азії, де мільйони людей проживають і обробляють землю на ділянках рік, що перебувають у дельтах, або на рівнинах, які заливає паводок. Це створює небезпеку для життя мільйонів людей у прибережних містах, змушуючи їх шукати безпечніші території [11].
2. Екстремальні погодні явища. Дослідження, оприлюднене американською Національною академією наук на основі аналізу тенденцій за декілька останніх десятиліть, виявило чітку тенденцію: шторми сильнішають загалом, а найбільші тропічні циклони трапляються частіше. Збільшення частоти та інтенсивності екстремальних погодних умов підвищує ризик руйнування інфраструктури та змушує людей переселятися до більш безпечних регіонів [11].
3. Деградація навколишнього середовища, засухи та нестача води: Зміни клімату призводять до частішої і тривалішої посухи в багатьох регіонах, знижуючи врожайність сільськогосподарських культур та створюючи дефіцит питної води. За прогнозами ООН, до 2050 року посуха може вразити понад три чверті населення світу. А кількість і тривалість посух з 2000 року зросла на 29 % у порівнянні з двома попередніми десятиліттями. Це змушує сільськогосподарські громади та міських жителів переміщатися у пошуках кращих умов для життя та роботи [13].
4. Деградація ґрунтів. Щорічно людство втрачає 12 мільйонів гектарів земель та 75 мільярдів тонн родючих ґрунтів. Втрата родючості ґрунтів через ерозію, опустелювання та інші чинники зменшує можливості для сільського господарства і призводить до

міграції з сільських районів у міста або в інші країни [14].

5. Втрата засобів до існування. Зміни в риболовній галузі: Зміни клімату в 7 разів інтенсивніше впливають на морських мешканців, ніж на тварин на суші. Поглинання океанами великих обсягів вуглекислого газу підвищує кислотність води, що негативно впливає на морську флору і фауну. Люди, які залежать від риболовлі, змушені шукати інші джерела існування в інших регіонах [15].

6. Вплив на сільське господарство. На землях, які втрачаються щорічно через зміни клімату, можна було б отримувати 20 млн. тон зерна. Зміни клімату впливають на терміни вегетації, водопостачання та врожайність, що змушує фермерів шукати нові території для ведення сільського господарства або змінювати професію [14].

7. Соціально-економічне напруження. Щохвилини в світі від голоду вмирає 16 осіб, з яких 12 дітей. Близько 40% населення земної кулі страждає від нестачі води. До 2030 року потреби у продовольстві, енергії та воді збільшаться щонайменше на 50,45 та 30 відсотків. Зростання конкуренції за ресурси, такі як земля, вода та їжа, у результаті кліматичних змін може спричинити конфлікти та соціальну нестабільність, змушуючи людей шукати безпечніші місця для життя [14].

8. Нелегальна міграція. За даними агентства з охорони зовнішніх кордонів ЄС Frontex зростає кількість мігрантів із Тропічної Африки (частини африканського континенту, яка складається з усіх африканських країн та територій, які повністю або частково розташовані на південь від пустелі Сахара). Це свідчить про зміну моделі міграції - люди все частіше рятуються від бідності та зміни клімату, а не від інших причин. У зв'язку з економічною нерівністю, багато кліматичних мігрантів не мають фінансових ресурсів для легальної міграції та часто змушені використовувати нелегальні шляхи, що створює додаткові виклики для приймаючих країн [16].

9. Недостатність правового захисту. Відсутність міжнародного правового визнання та захисту кліматичних мігрантів ускладнює їхнє становище і створює труднощі для інтеграції в нових країнах. Зокрема, Кампальську конвенцію, увійшла в історію як перший у світі регіональний інструмент, який юридично зобов'язує уряди забезпечувати захист прав і добробуту тих, хто був змушений тікати всередині своїх країн через конфлікт, насильство, природні явища, катастрофи та порушення прав людини, підписали 40 з 54 держав-членів Африканського союзу, а 25 ратифікували. [17].

10. Відсутність адаптаційних стратегій. Останні моделювання передбачають, що за нинішніх кліматичних політик нас чекає підвищення глобальної температури на 4°C або 3°C, навіть якщо всі країни виконуватимуть цілі, задекларовані в їх національних визначених внесках (NDC), відповідно до Паризької угоди. Тобто, визначених зусиль недостатньо для досягнення цілей Паризької угоди. Прискорення кліматичних змін вимагає нових стратегій адаптації. Нова, більш амбіційна стратегія ЄС визначає шлях підготовки до неминучих наслідків зміни клімату і є частиною Європейського зеленого курсу (ЄЗК). Недостатнє планування та відсутність ефективних заходів адаптації до змін клімату на рівні держав може посилювати міграційні потоки [18].

Висновки. Проблема глобальної зміни клімату є однією з найбільш гострих та актуальних викликів сучасного світу. Вона значно впливає на міжнародні відносини, економіку, екологію та суспільство в цілому. Зміни клімату мають багатоаспектний вплив, що охоплює природні екосистеми, людські суспільства та економіки. Підвищення рівня моря, екстремальні погодні явища, деградація навколишнього середовища та втрата біорізноманіття є лише деякими з численних негативних наслідків, які вимагають негайної уваги та дій.

Кліматичні зміни стають основною причиною для переселення мільйонів людей по всьому світу. Кліматичні катастрофи, такі як повені, шторми та підвищення рівня моря, змушують людей залишати свої домівки. Розвиток політик та законів, що

регулюють питання кліматичної міграції, є важливим кроком для забезпечення прав та безпеки мігрантів.

Сучасна світова спільнота ще не має достатньо розроблених правових рамок для регулювання кліматичної міграції та захисту кліматичних мігрантів. Тому важливо працювати над створенням таких законів і політик, що враховуватимуть специфіку кліматичних викликів та сприятимуть ефективному управлінню міграційними потоками. Приклади Фіджі, Вануату та Перу показують, як інтеграція кліматичних аспектів у національні правові системи може допомогти у вирішенні цих питань.

Глобальна зміна клімату не може бути вирішена окремими державами. Вона вимагає спільних зусиль та співпраці на міжнародному рівні. Кліматична дипломатія є критично важливим інструментом у цьому процесі, сприяючи досягненню глобальних угод і співпраці для зменшення викидів парникових газів та адаптації до кліматичних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кліматична дипломатія в ЄС: висновки та рекомендації для України. Аналітичний документ. Експертно-дорадчий центр «Правова аналітика». (б.д.) URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/371/files/climate-diplomacy.pdf>. (дата звернення 14.06.2024).
2. Glossary on migration. IOM, 2019. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf. (дата звернення 14.06.2024).
3. Малиновська О. Міграція та кліматичні зміни: політико-правовий аспект. *Migration & Law*. 2022. Vol. 2. 2022. URL: <https://nam.kyiv.ua/files/publications/malynovska.pdf> (дата звернення 14.06.2024).
4. 2024 Global Report on Internal Displacement (GRID). *IDMC - Internal Displacement Monitoring Centre*. URL: <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2024> (Дата звернення: 12.06.2024)
5. 25 years of progress on internal displacement 1998-2023. *IDMC - Internal Displacement Monitoring Centre*. URL: <https://www.internal-displacement.org/publications/25-years-of-progress-on-internal-displacement-1998-2023>. (Дата звернення: 12.06.2024)
6. Climate Change – NASA Science. *NASA Science*. URL: <https://science.nasa.gov/climate-change>. (Дата звернення: 12.06.2024)
7. European Environment Agency's home page. *European Environment Agency's home page*. URL: <https://www.eea.europa.eu/en> (Дата звернення: 12.06.2024).
8. National Oceanic and Atmospheric Administration. *National Oceanic and Atmospheric Administration*. URL: <https://www.noaa.gov/> (Дата звернення: 14.06.2024).
9. Climate Change. *World Bank*. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/climatechange/overview> (Дата звернення: 13.06.2024).
10. UNEP - UN Environment Programme. *UNEP - UN Environment Programme*. URL: <https://www.unep.org/> (Дата звернення: 14.06.2024).
11. Підвищення рівня моря. *European Environment Information and Observation Network – Eionet Portal*. URL: <https://www.eionet.europa.eu/gemet/uk/concept/7232> (Дата звернення: 14.06.2024).
12. Letzter R. Hurricanes really are getting stronger, just like climate models predicted. *livescience.com*. URL: <https://www.livescience.com/climate-change-hurricanes-stronger.html> (Дата звернення: 14.06.2024).
13. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. *Міністерство*

захисту довкілля та природних ресурсів України – офіційний сайт. URL: <https://mer.gov.ua/posuhy-ta-opustelyuvannya-zdavalosya-b-do-chogo-tut-ukrayina/> (Дата звернення: 14.06.2024).

14. Головне управління Держгеокадастру у Кіровоградській області. *Головне управління Держгеокадастру у Кіровоградській області – Офіційний веб-сайт*. URL: <https://kirovohradska.land.gov.ua/problema-dehradatsii-zemel-v-ukraini-ie-aktualnoiu-ta-hostroiu-3/> (Дата звернення: 14.06.2024).

15. Science X. Marine fish are responding to ocean warming by relocating towards the poles. *Phys.org - News and Articles on Science and Technology*. URL: <https://phys.org/news/2023-05-marine-fish-ocean-relocating-poles.html> (Дата звернення: 14.06.2024).

16. Куницький О. Frontex прогнозує зростання числа нелегальних мігрантів в ЄС – DW – 12.05.2023. *dw.com*. URL: <https://amp.dw.com/uk/frontex-prognozue-zbilsennakilkosti-nelegalnih-migrantiv-v-es-u-2023-roci/a-65610141> (Дата звернення: 14.06.2024).

17. An institutional history of internal displacement. *IDMC - Internal Displacement Monitoring Centre*. URL: <https://www.internal-displacement.org/internal-displacement/history-of-internal-displacement/> (Дата звернення: 14.06.2024).

18. Нова Стратегія ЄС з адаптації до зміни клімату - Зелене досьє. *Зелене досьє*. URL: <https://www.dossier.org.ua/news/nova-strategiya-iez-z-adaptaciyi-do-zmini-klimatu/> (Дата звернення: 14.06.2024).

REFERENCES

1. Klimatychna dyplomatiia v YeS: vysnovky ta rekomendatsii dlia Ukrainy. Analitichniy dokument. Ekspertno-doradchyi tsentr «Pravova analityka». (b.d.) URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/371/files/climate-diplomacy.pdf>. (data zvernennia 14.06.2024).

2. Glossary on migration. IOM, 2019. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf. (data zvernennia 14.06.2024).

3. Malynovska O. Migrants ta klimatychni zminy: polityko-pravovy aspekt. *Migration & Law*. 2022. Vol. 2. 2022. URL: <https://nam.kyiv.ua/files/publications/malynovska.pdf> (data zvernennia 14.06.2024).

4. 2024 Global Report on Internal Displacement (GRID). IDMC - Internal Displacement Monitoring Centre. URL: <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2024> (Data zvernennia: 12.06.2024)

5. 25 years of progress on internal displacement 1998-2023. IDMC - Internal Displacement Monitoring Centre. URL: <https://www.internal-displacement.org/publications/25-years-of-progress-on-internal-displacement-1998-2023>. (Data zvernennia: 12.06.2024)

6. Climate Change – NASA Science. NASA Science. URL: <https://science.nasa.gov/climate-change>. (Data zvernennia: 12.06.2024)

7. European Environment Agency's home page. European Environment Agency's home page. URL: <https://www.eea.europa.eu/en> (Data zvernennia: 12.06.2024).

8. National Oceanic and Atmospheric Administration. National Oceanic and Atmospheric Administration. URL: <https://www.noaa.gov/> (Data zvernennia: 14.06.2024).

9. Climate Change. World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/climatechange/overview> (Data zvernennia: 13.06.2024).

10. UNEP - UN Environment Programme. UNEP - UN Environment Programme. URL: <https://www.unep.org/> (Data zvernennia: 14.06.2024).

11. Pidvyshchennia rivnia moria. European Environment Information and Observation

Network – Eionet Portal. URL: <https://www.eionet.europa.eu/gemet/uk/concept/7232> (Data zvernennia: 14.06.2024).

12. Letzter R. Hurricanes really are getting stronger, just like climate models predicted. livescience.com. URL: <https://www.livescience.com/climate-change-hurricanes-stronger.html> (Data zvernennia: 14.06.2024).

13. Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy – ofitsiyni sait. URL: <https://mepr.gov.ua/posuhy-ta-opustelyuvannya-zdavalosya-b-do-chogo-tut-ukrayina/> (Data zvernennia: 14.06.2024).

14. Holovne upravlinnia Derzhheokadastru u Kirovohradskii oblasti. Holovne upravlinnia Derzhheokadastru u Kirovohradskii oblasti – Ofitsiyni veb-sait. URL: <https://kirovohradska.land.gov.ua/problema-dehradatsii-zemel-v-ukraini-ie-aktualnoiu-ta-hostroiu-3/> (Data zvernennia: 14.06.2024).

15. Science X. Marine fish are responding to ocean warming by relocating towards the poles. Phys.org - News and Articles on Science and Technology. URL: <https://phys.org/news/2023-05-marine-fish-ocean-relocating-poles.html> (Data zvernennia: 14.06.2024).

16. Kynytskyi O. Frontex prohozuie zrostannia chysla nelegalnykh mihrantiv v YeS – DW – 12.05.2023. dw.com. URL: <https://amp.dw.com/uk/frontex-prohozue-zbilsenna-kilkosti-nelegalnih-migrantiv-v-es-u-2023-roci/a-65610141> (Data zvernennia: 14.06.2024).

17. An institutional history of internal displacement. IDMC - Internal Displacement Monitoring Centre. URL: <https://www.internal-displacement.org/internal-displacement/history-of-internal-displacement/> (Data zvernennia: 14.06.2024).

18. Nova Stratehiia YeS z adaptatsii do zminy klimatu - Zelene dosie. Zelene dosie. URL: <https://www.dossier.org.ua/news/nova-strategiya-iez-z-adaptaciyi-do-zmini-klimatu/> (Data zvernennia: 14.06.2024).

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.16

УДК 331.105.2:338.24:316.334.1

JELClassification: J16, J71, L16

Чорнобаєв А.А.

аспірант, Донецький національний університет імені Василя Стуса,

ORCID: 0009-0009-9903-4844

a.chornobaiev@donnu.edu.ua**ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ ЯК ЧИННИКА
МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА**

У статті досліджується проблематика дефіциту кадрів на ринку праці і пов'язане з цим зміщення уваги роботодавців промислового сектору економіки України на працівниць жіночої статі у технічних спеціальностях в умовах воєнного стану. Стаття спрямована на аналіз статистичних і аналітичних даних щодо поточного та очікуваного кадрового забезпечення підприємств. Проаналізовано інформацію стосовно гендерних змін у технічних професіях після 2022 року; визначено ключові фактори, що впливають на цей процес та окреслено перспектив подальшого розвитку даної тенденції в умовах воєнного стану в Україні у таких галузях, як машинобудування, металургія, енергетика транспорт та переробна промисловість. Проаналізовано статистичні дані Державної служби статистики України та українських онлайн-порталів з пошуку роботи, які свідчать про зростання частки жінок у технічних професіях 2023 році, зумовлене не тільки міграцією чоловіків й потребою у кваліфікованих кадрах, але й поступовою зміною суспільних стереотипів відносно ролі жінок у суспільстві. Розглянуто питання інтеграції жінок у виробничі процеси традиційно притаманні чоловікам, що може сприяти подоланню гендерних стереотипів та відкриває нові можливості для кар'єрного зростання жінок.

Ключові слова: економічна політика, ринок праці, промисловість, гендерний розподіл, технічні професії, перекваліфікація, жінки

Табл. – 2, Літ. – 12

Chornobaiev A.A

Phd student, Vasyl' Stus Donetsk National University

ORCID: 0009-0009-9903-4844

a.chornobaiev@donnu.edu.ua**WOMEN IN INDUSTRY: PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE
UKRAINIAN LABOR MARKET AS A COMPONENT OF THE PROCESS OF
MODERNIZING THE ECONOMIC POLICY OF ENTERPRISES**

The article examines the problem of labor shortage in the labor market and the associated shift of attention of employers in the industrial sector of the Ukrainian economy to female workers in technical specialties under martial law. The article is aimed at analyzing statistical and analytical data on the current and expected staffing of enterprises. It investigates information on gender changes in technical professions after 2022, identifies the key factors influencing this process, and outlines the prospects for further development of this trend in the context of martial law in Ukraine in such industries as mechanical engineering, metallurgy, energy, transport and processing industry. Statistical data of the State Statistics

Service of Ukraine and Ukrainian online job search portals were analyzed, which indicate an increase in the share of women in technical professions in 2023, caused not only by the migration of men and the need for qualified personnel, but also by a gradual change in social stereotypes regarding the role of women in society. The issue of integrating women into production processes traditionally inherent in men is considered, which can contribute to overcoming gender stereotypes and opens up new opportunities for their career growth.

Keywords: economic policy, labor market, industry, gender distribution, technical professions, retraining, women

Постановка проблеми. Останнім часом велика увага звертається на проблематику гендерних змін у сфері праці в Україні, зокрема на зростаючу роль жінок у технічних спеціальностях. В умовах воєнного стану ця тема набуває особливої актуальності для науковців та практиків у галузі соціології, економіки та гендерних досліджень. Результати наукових робіт відображають важливість створення оптимальних умов для залучення жінок до технічних професій та їх інтеграції в нові робочі середовища. Повномасштабне вторгнення, що розпочалася у 2022 році, суттєво змінило структуру ринку праці, створивши нові виклики для промисловості та змусивши роботодавців переглянути свої кадрові стратегії. Особливу увагу почали приділяти залученню жінок на посади технічної та інженерної направленості, таких як машинобудування, металургія, енергетика, управління транспортними засобами, машинами та устаткуванням. Традиційно, технічні професії в Україні були переважно чоловічими, але в умовах воєнного стану і пов'язаною з цим мобілізацією чоловіків працездатного віку та іншими міграційними процесами, виник значний дефіцит у забезпеченні промисловості кваліфікованими кадрами. Ця ситуація змушує роботодавців адаптуватися до нових умов, відкриваючи можливості для жінок займати відповідні посади. Водночас, інтеграція жінок у ці сфери не лише вирішує проблему нестачі робочої сили, але й сприяє подоланню гендерних стереотипів, розширюючи горизонти кар'єрного зростання та розвитку для жінок. Однак, процес залучення працівниць жіночої статі на посади технічної направленості вимагає впровадження нових підходів до навчання та перекваліфікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд вчених, серед яких В. Антонюк, І. Бойко, Н. Янченко, О. Дороніна, Т. Лепейко та інші, досліджують стан ринку праці України, фактори що на нього впливають, розробляють теоретико методологічні рекомендації для підприємництва відносно проблематики управління персоналом та корпоративної кадрової політики. Наукове дослідження також базується на працях авторів, серед яких А. Карауц, М. Абдуліна, М. Бабенко, О. Давимук, О. Мірошниченко, А. Єрмоленко, О. Пінчук, А. Прокопенко, В. Савченко, А. Селецький. Їхній аналіз поточного стану та перспектив ринку праці, висновки та рекомендації щодо новітніх методів навчання, відображають ключові аспекти питання перекваліфікації та навчання на технічні спеціальності, що становлять важливу основу для подальших досліджень та розробок у цій сфері.

Мета статті полягає у дослідженні гендерних аспектів розвитку українського ринку праці у сегменті технічних професій в умовах воєнного стану в Україні, визначенні ключових факторів, що впливають на цей процес та окресленні перспектив подальшого розвитку ринку праці в контексті модернізації економічної політики промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення розпочате росією у 2022 році проти України завдало значної шкоди українській економіці, зокрема промислому сектору, спричинивши спад промислового виробництва. Багато промислових підприємств припинили свою діяльність або були змушені залишитися на

окупованих територіях. Відбулася не лише масштабна релокація бізнесу до більш безпечних регіонів, що потребувало значних зусиль і витрат на відновлення виробництва, а разом із тим і зниження інвестиційної та інноваційної активності.

Українські науковці активно аналізують вплив та наслідки війни для промисловості, та зазначають що після сильного провалу у 2022 році, за останній рік спостерігається активне поживлення на споживчому ринку та економіці країни в цілому. Згідно з результатами опитування підприємств Нацбанком у квітні 2024 року, мали місце позитивні очікування бізнесу щодо ділової активності в найближчий період. За умови стабільного функціонування енергосистеми респонденти очікували на подальше збільшення обсягів виготовленої продукції та обсягів нових замовлень на продукцію, зокрема експортних, хоча і зауважували, що ситуація на ринку праці залишається нестійкою [1].

Разом з тим, варто зазначити, що ресурси держави необхідні для підтримки темпів відновлення значно зменшилися порівняно з 2021 роком та існує великий ризик їх подальшого скорочення. Так, лише за період травня місяця 2024 року індекс очікувань ділової активності (ЮДА) навпаки, різко впали до 48.0 з 52.3 у квітні. через посилення інтенсивності бойових дій та обстрілів інфраструктурних об'єктів, дефіцит електроенергії, зростання виробничих витрат через високі ціни на пальне та здорожчання логістики, послаблення інвестиційного попиту, погіршення курсових очікувань, значний дефіцит кваліфікованих кадрів, а також невизначеність щодо подальшого перебігу бойових дій та умов мобілізації співробітників. Всі ці фактори ускладнили економічну активність та вплинули на погіршення очікувань підприємств усіх секторів [2].

Одним із таких важливих факторів якому варто приділити особливу увагу є наявність трудових ресурсів відповідного кваліфікаційному рівню, які могли б забезпечити поточні потреби роботодавців.

Таблиця 1 – Очікування респондентів щодо змін кількості працівників на їх підприємствах у наступні 12 місяців

Підприємства	Збільшиться	Зменшиться	Кількість відповідей	Баланс відповідей					Зміна в п. п. I кв.
				I кв. 2023	II кв. 2023	III кв. 2023	IV кв. 2023	I кв. 2024	
Усі підприємства	11,3	17,6	655	-16	-3,8	-7	-6,5	-6,3	10,1
у тому числі									
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	11,4	31,8	44	-18	-13	-17	-27	-21	-2,7
Переробна промисловість	10	20	120	-19	-7,5	-6,6	-4,2	-10	9
Постачання електроенергії, газу, пари, водопостачання, каналізація, поводження з відходами	3,3	20	30	-5,9	-3	-16	-6,7	-17	-11
Будівництво	15	35	20	-33	5	-16	-24	-20	13,3

Джерело: розраховано і складено за даними НБУ, Ділові очікування підприємств України, I квартал 2024 року [3].

За результатами опитувань у першому кварталі 2024 року, участь в яких брали 655 підприємств, залишаються негативними оцінки респондентів щодо зміни кількості працівників на їхніх підприємствах у наступні 12 місяців: баланс відповідей - 6.3% (у IV кварталі 2023 року – 6.5%). Найбільш песимістичні у своїх прогнозах респонденти добувної промисловості, будівництва, а також енерго- та водопостачання (баланси відповідей - 20.5% та - 16.7% відповідно) [3]. Проте якщо розглядати даний показник в розрізі року, бачимо що позитивно налаштованих підприємств стає більше, зокрема в переробній промисловості (приріст за остання 12 місяців склав + 9 пунктів). Проте загалом можна зробити висновок, що саме промислові підприємства та підприємства сфери обслуговування найбільше очікують кадрового голоду.

Варто зазначити, що у промисловості проблеми з кадровим забезпеченням існували й раніше, однак саме зараз цей фактор може стати визначальним серед тих які здатні обмежити темпи економічного росту. Ще в 2021 році аналітики відзначають, що великим промисловим підприємствам, які працювали у сфері енергетики, металургії, машинобудування, в оборонній, будівельній галузях і хімічній промисловості, не вистачало молодих кваліфікованих кадрів технічних спеціальностей. «Серйозна проблема для багатьох промислових підприємств країни – гострий дефіцит кваліфікованих кадрів технічних спеціальностей. Причому це стосується як фахівців із вищою освітою – інженерів-конструкторів, так і зі спеціальною – токарів, фрезерувальників та ін. Завод відчуває дефіцит у фахівцях машинобудівних спеціальностей. Але і виші відчувають дефіцит студентів технічних спеціальностей» - так, керівники компанії «Українські енергетичні машини» описували поточний стан кадрового забезпечення ще до повномасштабного вторгнення [4].

Паралельно з цим посилюється тінізація ринку праці – зростає кількість працівників без офіційного оформлення і зарплатами "в конвертах". Як наслідок, такі особи не мають соціальних гарантій, їх робочий час не зараховується до трудового стажу. За оцінками Державної служби зайнятості України, станом на березень 2023 року близько 3 млн осіб працювали без офіційного оформлення, що становить понад 20% працездатного населення України [5]. У таких умовах об'єктивна оцінка стану ринку праці та загального кадрового потенціалу значно ускладнюються, особливо для підприємств які ведуть свою господарську діяльність "по білому", в рамках чинного законодавства.

Воєнний стан, введений в Україні у 2022 році, спричинив суттєві зміни на ринку праці викликали необхідність швидкої адаптації та переорієнтації трудових ресурсів. Однією з найпомітніших тенденцій стала поступова зміна гендерного складу працівників у технічних спеціальностях та важких роботах, що привернуло значну увагу як науковців, так і практиків.

Згідно із Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX від 15 березня 2022 року, дозволено застосування праці жінок на важких роботах, на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці та на підземних роботах (крім вагітних жінок і жінок, які мають дитину віком до одного року) за їхньою згодою. Працівників і працівниць, які мають дітей (крім вагітних жінок і жінок, які мають дитину віком до одного року), у період дії воєнного стану можна залучати за їхньою згодою до нічних і надурочних робіт, робіт у вихідні, святкові та неробочі дні, направляти у відрядження [6]. Даний закон став ще одним приводом для промислових підприємств звернути увагу на працівниць жіночої статі з метою вирішення свої поточних кадрових завдань.

За даними опитування «Психологічні маркери війни», жовтень 2022 р., ситуація із зайнятістю жінок на ринку праці значно гірша порівняно з чоловіками. Зокрема, майже 41% жінок непрацевлаштовано порівняно з 26% чоловіків. Натомість частка чоловіків,

які працюють віддалено / або у звичному режимі, становить 62% порівняно з 51% жінок. Це свідчить, що конкурентоспроможність жінок на ринку праці залишається недостатньо високою. Водночас масовий відтік кваліфікованих працівників чоловічої статі протягом 2022 - 2023 років супроводжувався певним збільшенням частки жінок у структурі зайнятості. Згідно з даними Пенсійного фонду України, частка зайнятих жінок протягом 2022 р. зросла на 1% і це показний буде рости надалі [7].

Це потенційне зростання зумовлено декількома ключовими факторами:

1. Міграція чоловіків: чоловіки працездатного віку продовжують виїжджати з країни, мобілізовуватися до Збройних Сил України або відмовлятися від офіційного працевлаштування, що поглиблює дефіцит робочої сили.

2. Потреба у кваліфікованих кадрах: відновлення та розширення виробництва на оборонних та інших стратегічних підприємствах, а також додаткова конкуренція спричинена релокацією підприємств в безпечніші регіони, що вимагає швидкого залучення нових працівників, серед яких усе частіше опиняються жінки.

3. Зміна гендерних стереотипів: війна сприяє процесу зміни суспільного сприйняття ролі жінок, які дедалі частіше розглядаються як рівноправні учасники виробничих процесів.

Дія цих факторів також підтверджуються результатами опитування роботодавців у лютому 2023 р. Частка жінок, зайнятих на економічно активних підприємствах, які брали участь в опитуванні, становила 48%, тобто майже половину.

Істотними відмінностями характеризується зайнятість жінок у різних секторах економіки. На основі отриманих даних можна констатувати наявність умовно «чоловічих» і «жіночих» секторів. Так, найменша частка зайнятих жінок відзначається у секторах будівництва, добувної промисловості, сільському господарстві, енергетиці, а також у секторі надання інших послуг. У цих секторах частка зайнятих жінок становить від 17 до 35%. Отримані в ході дослідження експертні оцінки щодо особливостей найму працівників протягом 2022 р. засвідчили, що реакцією бізнесу на відчутний дефіцит працівників традиційно чоловічих професій стали спроби залучення жінок до роботи за такими професіями. У багатьох підприємств з'являються успішні кейси з перенавчання жіночого персоналу для заміщення вакантних місць за професіями зварників, водіїв навантажувачів, водіїв тощо [7].

Інтеграція жінок у технічні професії не тільки відповідає потребам ринку праці, але й сприяє подоланню гендерних стереотипів щодо ролі жінок у суспільстві. Війна призвела до змін у сприйнятті жінок як працівників: їх почали бачити як стійких і працьовитих професіоналів. Це відкриває нові можливості для кар'єрного зростання та розвитку жінок у технічних галузях.

Український онлайн-портал з пошуку роботи Work.ua звітує, що протягом двох років повномасштабної війни спостерігається збільшення частки жінок та молоді до 25 років на ринку праці. Тобто, порівнявши склад нових шукачів, які створили резюме на порталі у січні 2022 та 2024 року, на Work.ua дійшли висновку, що частка жінок збільшилася з 57% до 62%. Таким чином, середньостатистичним кандидатом на ринку праці зараз є молода жінка з досвідом роботи.

За спостереженнями у розрізі окремих професій 100% пропозицій роботи припадає на чоловіків за наступними посадами: виконроб, замірник, електрослюсар, порізчик, складальник, установник, інженер з технічного нагляду, мебляр, автоелектрик, слюсар, майстер СТО, фарбувальник, електрик, інкасатор, автослюсар, кур'єр, зварювальник. Але це ще не означає, що жінки не опановують такі «чоловічі» професії. «Безпосередньо від роботодавців ми знаємо про кейси успішного навчання та працевлаштування жінок на посади оператора котельні, оператора виробництва, інкасатора тощо. Але часто жінки отримують ці посади після проходження навчання у

межах конкретного підприємства. Тобто вони не проходять шлях кандидата, який шукає роботу, і не відображаються у статистиці відгуків на вакансії», — пояснюють у Work.ua. [8].

Однією з головних проблем на ринку праці є професійно-кваліфікаційний дисбаланс і певні диспропорції між попитом і пропозицією робочої сили. Сьогодні роботодавці мають найбільший попит на кваліфікованих робітників фізичної праці. Проте, навіть враховуючи те, що серед зареєстрованих безробітних, 43% мають вищу освіту, а в деяких великих містах ця кількість досягає 60% і вище, основною проблемою є невідповідність поточного стану підготовки робочої сили потребам економіки. Освітні плани та програми підготовки робочої сили, розроблені ще до війни, не змінювались, що ускладнює пристосування до сучасних вимог ринку.

У професійному розрізі найбільше вакансій подається до служби зайнятості роботодавцями для працевлаштування:

кваліфікованих робітників з інструментом – 22% всіх поданих вакансій (швачка, електрик з ремонту та обслуговування електроустаткування, слюсар-ремонтник, слюсар-сантехнік, електрогазозварник, пекар, слюсар-електрик);

робітників з обслуговування устаткування та машин – 17% (водій, тракторист-машиніст с/г виробництва, токарь, оператор заправних станцій, машиніст екскаватора, водій навантажувача, фрезерувальник, оператор верстатів, машиніст крана) [9].

Державний центр зайнятості надає інформацію про значне перевищення кількості вакансій над пропозицією робочої сили (кількістю безробітних) за низкою спеціальностей, переважно технічного напрямку, що ще раз підкреслює необхідність пошуку кадрового потенціалу/резерву. (табл. 2).

Таблиця 2 – Кількість вакансій та чисельність шукачів роботи, зареєстрованих в Державній службі зайнятості станом на 1 травня 2024 року., осіб

Назва професії (посади)	Код професії (посади)	Кількість вакансій, одиниць	Чисельність шукачів роботи у статусі безробітного, осіб	Співвідношення вакансій до безробітних
інженер	2149.2	293	251	1,2
інженер-енергетик	2143.2	59	27	2,2
електрик дільниці	3113	141	37	3,8
механік	3115	143	107	1,3
технолог	3119	88	60	1,5
електрозварник ручного зварювання	7212	144	74	1,9
електрогазозварник	7212	536	271	2,0
слюсар з ремонту колісних транспортних засобів	7231	377	164	2,3
слюсар-ремонтник	7233	615	512	1,2
токарь	8211	339	117	2,9
фрезерувальник	8211	154	23	6,7

Джерело: складено за даними Державного центру зайнятості, Статистичні дані у розрізі професій та видів економічної діяльності [10].

Уряд також працює над реалізацією програм, які сприяють навчанню та перенавчанню українців, враховуючи гостру проблему пов'язану зі структурним

безробіттям. Тобто коли фах людей, що є на ринку праці, не відповідає потребам роботодавців, які шукають співробітників. Одна з ініціатив, яка покликана розв'язати цю проблему, – це ваучери на навчання від Державної служби зайнятості.

Як зазначає Перший віцепрем'єр-міністр України - Міністр економіки Юлія Свириденко під час виступу на 7-му Українському жіночому конгресі - "Ваучер на навчання - це майже 27 тисяч грн, які можна витратити на саморозвиток та здобуття конкурентного фаху, більш затребуваного на ринку праці. Доступні 124 професії та спеціальності. На сьогодні вже понад 17 тисяч українців отримали такі ваучери. Найчастіше ними користуються саме жінки – 71%. Найпопулярніші спеціальності серед жінок – це психологія, охорона здоров'я, освіта та соціальна робота. Водночас ми спостерігаємо тенденцію, коли жінки обирають і навчання на водійок, охоронниць, трактористок, токарів, електрогазозварювальників, і навіть була жінка, яка навчалася на машиністку електропотяга"[11].

Міністерка також нагадала, що Мінекономіки залучає партнерів для надання підтримки українцям в навчанні та перекваліфікації. Зокрема, Projector Foundation за підтримки Мінекономіки запустив проєкт із безоплатного навчання жінок - впродовж року 1000 українок матимуть можливість здобути безоплатну освіту у сфері креативних та IT-індустрій. Учасницями цього проєкту можуть стати внутрішньо переміщені жінки, а також жінки, які виїхали з України та отримали статус тимчасового захисту в іншій країні [11].

Важливо відмітити зусилля уряду щодо створення додаткових робочих місць, зокрема для жінок. Метою такої діяльності є створення нових робочих місць для стимуляції економічних процесів пов'язаних з відновленням та підвищення бюджетних доходів, проте даний підхід не завжди враховує необхідність акцентування уваги на забезпечення ринку праці спеціалістами, особливо промислового сектор економіки. Враховуючи це, уряд має активніше звертатися до жіночого населення для сприяння їх залученості у інженерно-технічній сфері, сприяючи їх навчанню та перекваліфікації у цих напрямках.

Активна агітація з боку уряду повинна включати створення спеціалізованих освітніх програм, інформаційних кампаній та підтримку ініціатив, які підвищують привабливість технічних професій для жінок. Це сприятиме не лише вирішенню поточних проблем на ринку праці, але й забезпечить сталий розвиток економіки, забезпечуючи її висококваліфікованими кадрами. Проте наразі можна спостерігати що дана функція виконується самотужки підприємницьким сектором.

За результатами опитувань в рамках дослідженні «Future of Ukraine Workforce 2023», значна кількість підприємців змушені залучати недосвідчених працівників іноді без необхідної спеціальності. Щоб усунути прогалину в навичках, 52% опитаних проводять навчання для своїх співробітників, 40% наймають нових співробітників, а 33% залучають підрядників. Ці цифри якраз актуалізують раніше зазначені тренди та створюють запит до формування нових компетенцій. Під час індивідуальних інтерв'ю бізнесмени підкресливали, що вимушені були самостійно тренувати та підвищувати кваліфікацію своїх співробітників [12].

Практична реалізація цього тренду включає зокрема впровадження програм підготовки жінок до роботи на станках та устаткуванні, організацію курсів практичного навчання та менторства, а також співпрацю з навчальними закладами для розробки нових навчальних програм.

Важливими методами навчання в таких умовах можуть бути:

1. Розробка гнучкі навчальні програми які враховують індивідуальні потреби та рівень підготовки кожної учасниці. Це дозволить ефективно адаптувати навчання до особливостей кожної студентки та забезпечити максимальний рівень засвоєння

матеріалу.

2. Практичне навчання на місці: організація практичних занять на місці роботи дозволить жінкам ознайомитися з устаткуванням та станками підприємства. Багато підприємств організують стажування та практичні заняття безпосередньо на виробництві, що дозволяє швидше освоїтися та інтегруватися в колектив.

3. Онлайн-курси та вебінари: Використання онлайн-курсів та вебінарів для засвоєння теоретичного матеріалу дозволить жінкам навчатися у зручній для них час та темпі, що особливо важливо для тих, хто поєднує навчання з сімейними обов'язками або роботою.

Одним із ключових напрямів модернізації освіти на промислових підприємствах можуть стати програми перепідготовки персоналу жіночої статі для поглиблення їх інтеграції виробничі процеси. Однак, існуюча система освіти незважаючи на те, що охоплює широкий спектр програм підготовки, не є адаптивною і не стимулює жіноче населення до участі пропонуючи механізми здорової конкуренції з чоловіками.

Експерти які спеціалізуються на українському ринку праці стверджують, що масового руху жінок до опанування чоловічих професій не спостерігають. адже кандидаток не вистачає і на «жіночі» професії. Проте, існує впевненість що впровадження рівності між гендерами і вільних можливостей на ринку праці, це довготривалий неминучий тренд — зазначає Наталія Слинко HR-експертка, власниця консалтингової компанії TalentMatch.

На думку Олени Журочкиної, HR-експертки — «Більшість роботодавців хочуть, щоб жінки самі якимось чином перекваліфікувалися і приходили до них вже готовими спеціалістами. А жінки перекваліфіковуватися не мотивовані, бо це вимагає сил, часу і коштів. Тому ринок праці має згенерувати короткострокові курси перекваліфікації для жінок різного віку, вчитися на яких було би зручно та економічно вигідно. Щоб жінка після такої перекваліфікації могла заробляти більше, а не менше. Інакше звідки візьметься мотивація? Це може спрацювати для невеликих регіональних містечок» [8].

Деяка кількість, зокрема промислових підприємств, вже сьогодні розробляють спеціальні навчальні програми для жінок, системи перекваліфікації під конкретні посади, які раніше обіймали чоловіки і готові надалі вкладати додатково власні ресурси і час, для підготовки кваліфікованих спеціалістів саме жіночої статі, пропонуючи спеціальні умови праці відмінні від вже існуючих. Такими спеціальними умовами можуть бути: зменшені часи роботи, або подовження виробничого циклу; передача в підпорядкування додаткового обслуговуючого персоналу для виконання важкої фізичної праці; розподіл виробничих нарядів виключно на денні робочі години, тощо. Як відзначають аналітики порталу Work.ua. — особливі успіхи в даному напрямку демонструють на виробництві, в агросекторі, серед мереж заправних станцій тощо.

Також, для реалізації задуму слід враховувати і класичні формати впровадження навчального процесу, які можуть бути корисними. Забезпечення поступового залучення жінок у робочий процес, починаючи з допоміжних завдань та поступово переходячи до більш складних обов'язків після успішного завершення навчання, а також організація навчання у форматі тандемів, де досвідчені працівники стануть наставниками для новачків, сприяючи швидкому засвоєнню навичок, інтеграції в колектив та виявленню неочевидних бар'єрів які можуть виникнути під час освоєння працівницею особливостей виробничого процесу.

Також в контексті ознайомлення з виробничим процесом і покращення процесу підготовки, промислові підприємства можуть активно залучати інструменти мікронавчання, шляхом створення ознайомчих навчальних матеріалів по роботі з устаткуванням, використанню відповідного програмного забезпечення, демонстрацією технологічного процесу, тощо. Такий підхід дозволяє одразу продемонструвати

потенційному робітнику/робітниці важкість умов праці, тверезо оцінити власні спроможності, та знизити рівень упередженості щодо входження в професію.

Важливим елементом в оновленій системі підготовки персоналу промислових підприємств має стати розвиток культури рівності. Створення умов для відкритого діалогу та взаємоповаги між працівниками сприятиме подоланню упереджень і стереотипів, пов'язаних із гендерними ролями. Важливо також впроваджувати політику рівних можливостей у питаннях найму, просування по службі та доступу до навчання та розвитку. Наприклад, компанії можуть забезпечувати рівний доступ до професійних курсів і тренінгів, підтримувати жіночі ініціативи та забезпечувати рівноправні умови праці. Okремо варто виділити проблематику рівності оплати за однакову роботу. Цю проблему в Україні визнають на вищому рівні. Український уряд планує скоротити різницю в оплаті праці чоловіків та жінок до 2030 року з 18,6% до 13,6%, бо таким зараз є показник ЄС [8].

Такі заходи не тільки підвищать ефективність кадрової політики але й сприятимуть створенню інклюзивного робочого середовища, де кожен працівник відчуває себе цінним і важливим членом команди. Впровадження таких ініціатив може також позитивно вплинути на імідж підприємства, підвищуючи його привабливість та конкурентну позицію на ринку праці.

Висновки. Результати аналізу впливу війни на ринок праці України демонструють песимістичні тенденції щодо забезпечення роботодавців кваліфікованими кадрами у промисловості, особливо з технічних спеціальностей. Це зумовлює тренд на залучення жінок до роботи на традиційно "чоловічих" посадах, що раніше вважалися недоступними. Держава та бізнес вживають заходів для стимулювання цього процесу, пропонуючи жінкам програми перекваліфікації та навчання. Проте, темпи інтеграції жінок у технічні професії не відповідають потребам ринку праці.

Для вирішення цієї проблеми, вважаємо за необхідне розширювати доступ жінок до освіти та професійної підготовки у технічних галузях, стимулювати керівниками підприємств зміну у стереотипах щодо гендерних ролей всередині своїх організаційних структур та створювати інклюзивне робоче середовище, де жінки зможуть відчувати себе рівними та цінними членами команди.

Важливо зазначити, що війна надає жінкам України унікальну можливість зламати гендерні стереотипи та здобути нові професії, а впровадження цих заходів сприятиме не лише подоланню дефіциту кадрів, але й гендерній рівності та загальному розвитку економіки України на основі модернізованої економічної політики окремих підприємств, що ґрунтуватиметься на нових трендах зайнятості персоналу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національний банк України (2024). Бізнес другий місяць поспіль позитивно оцінив результати своєї діяльності – підсумки опитування підприємств у квітні URL <https://bank.gov.ua/ua/news/all/biznes-drugiy-misyats-pospil-pozitivno-otsiniv-rezultati-svoyeyi-diyalnosti--pidsumki-opituvannya-pidpriyemstv-u-kvitni> (дата звернення: 30.05.2024).
2. Національний банк України (2024). Бізнес негативно оцінив ділову активність – підсумки опитування підприємств у травні URL <https://bank.gov.ua/ua/news/all/biznes-negativno-otsiniv-dilovu-aktivnist--pidsumki-opituvannya-pidpriyemstv-u-travni> (дата звернення: 03.06.2024).
3. Національний банк України, Ділові очікування підприємств України, I квартал 2024 року URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BOS_2024-Q1.pdf?v=7 (дата звернення: 28.05.2024).
4. Бойко І. (2021, 01 жовтня). Великі промислові підприємства скаржаться на

дефіцит молодих кваліфікованих кадрів. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/veliki-promislovi-pidpriyemstva-skarzhatsya-na-deficit-molodih-kvalifikovanih-kadriv-novini-ukrajina-11563432.html> (дата звернення: 28.04.2024).

5. Робоча сила в Україні: як війна впливає на її майбутнє? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/06/8/700951/> (дата звернення: 01.05.2024).

6. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX від 15 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

7. М. Судаков, Л. Лісогор, Звіт. Ринок праці України 2022–2023: стан, тенденції та перспективи URL: https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebrd_ukraine-lm-1.pdf (дата звернення: 15.05.2024).

8. М. Бабенко, Водійки, інженерки, розробниці. Як стирається межа між чоловічою і жіночою роботою URL: <https://thepage.ua/ua/economy/rinok-praci-v-ukrayini-2024-yak-zhinki-opanovuyut-cholovichi-profesiyi> (дата звернення: 15.05.2024).

9. Яких працівників потребують українські роботодавці сьогодні та яку зарплату готові платити? - Державна служба зайнятості інформує.

URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yakykh-pratsivnykiv-potrebuiut-ukrainski-robotodavtsi-sohodni-ta-iaku-zarplatu-hotovi-platyty-derzhavna-sluzhba-zainiatosti> (дата звернення: 01.05.2024).

10. Державний центр зайнятості (2024). Кількість вакансій та чисельність шукачів роботи, зареєстрованих в Державній службі зайнятості станом на 1 травня 2024 року. Статистичні дані у розрізі професій та видів економічної діяльності. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/69> (дата звернення: 02.06.2024).

11. Міністерство економіки України, Уряд пропонує низку програм щоб допомогти жінкам досягти більшої фінансової спроможності, Ю. Свириденко, URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3232f409-61fb-4dfe-8d4f-a072a1f38864&title=UriadProponuNizku&fbclid=IwAR2-IgKXpHolGHfCNMuJcgOWm7_5PORd1AYAbL6p4pBwRc72vkjsZL2GbpI (дата звернення: 27.05.2024).

12. Future of Ukraine Workforce, Authors: Andriy Karakuts, Yuriy Schedrin, Oleksandra Davymuka URL: <https://cpd.com.ua/future-of-ukraine-workforce.pdf> (дата звернення: 01.05.2024).

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.17

УДК 330.322.01:330.342.146

JELClassification: E22, E62, G11, G 32, M14

Шевєрдін О.О.,

аспірант,

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ORCID: 0009-0003-4173-9696

e-mail: Sheverdin_alex@ukr.net

**ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОГО
ІНВЕСТУВАННЯ**

У статті проаналізовано теоретичні концепції та моделі соціально відповідального інвестування. Досліджено еволюцію концепції соціально відповідального інвестування, що умовно розділено на чотири періоди: період зародження концепції, коли інвестування базувалося на етичних міркуваннях; період становлення концепції корпоративної соціальної відповідальності та поява соціально відповідальних інвестицій як аспекту її практичної реалізації; період розвитку концепції на основі принципів корпоративної соціальної відповідальності та сталого розвитку; сучасний період розвитку концепції соціально відповідального інвестування на власних засадах. Систематизовано види соціально відповідального інвестування (інвестиції впливу (impact investing), цільові інвестиції (mission-based investing), інвестиції із системою потрійного відбору (triple bottom line investing), інвестиції із системою подвійного відбору (double bottom line investing), «зелені» інвестиції/екоінвестиції (eco investing/green investing), етичні інвестиції (ethical investing), стійкі інвестиції (sustainable investing)). Виокремлено моделі соціально відповідального інвестування, в основу яких покладено наступні методи: відбору або просіювання (screening), діяльності акціонерів із захисту інтересів (shareholders advocacy), громадського інвестування чи інвестування у місцеві спільноти (community investing), інвестування в соціальні проекти (social venture capital), інвестування сталого розвитку (sustainability themed investing), комбінованого підходу (combined approaches).

Ключові слова: соціально відповідальне інвестування, еволюція концепції, моделі, корпоративна соціальна відповідальність, сталий розвиток.

Рис. – 3, Літ. – 10

Sheverdin O.,

Postgraduate,

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ORCID: 0009-0003-4173-9696

Sheverdin_alex@ukr.net

**THEORETICAL CONCEPTS AND MODELS OF SOCIALLY RESPONSIBLE
INVESTMENT**

In the article the theoretical concepts and models of socially responsible investment are analyzed. The evolution of the concept of socially responsible investment is studied, which is conventionally divided into four periods: the period of the birth of the concept, when

investing was based on ethical considerations; the period of formation of the concept of corporate social responsibility and the emergence of socially responsible investment as an aspect of its practical implementation; the period of development of the concept based on the principles of corporate social responsibility and sustainable development; the modern period of development of the concept of socially responsible investment on its own basis. Types of socially responsible investment are systematized (impact investing, mission-based investing, triple bottom line investing, double bottom line investing, eco investing/green investing, ethical investing, sustainable investing). Models of socially responsible investment based on the following methods are singled out: screening, shareholder advocacy, community investing, social venture capital, sustainability themed investing, combined approaches.

Keywords: socially responsible investment, concept evolution, models, corporate social responsibility, sustainable development.

Fig. – 3, Ref. – 10.

Постановка проблеми. У сучасних умовах існує широкий спектр економічних, соціальних, екологічних та інших викликів, таких як забруднення навколишнього середовища, зміна клімату, збройні конфлікти, соціальна нерівність тощо. Тому постає потреба у пошуку нового фінансового інструменту, яким є соціально відповідальне інвестування, що сприятиме економічному зростанню, захисту соціальних інтересів населення та зменшенню негативного впливу на довкілля. Нині соціально відповідальне інвестування стає все більш поширеним явищем в світі. У багатьох країнах збільшується чисельність інституціональних та індивідуальних інвесторів, які дотримуються принципів, стратегій та методів соціально відповідального інвестування. Це стимулює підвищення інтересу інвесторів саме до компаній з високим рівнем корпоративного управління, особливо в контексті його ефективності, прозорості та проведення заходів для зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. Проте в Україні розвиток соціально відповідального інвестування відбувається повільніше. Однією з головних перешкод є недостатня прозорість українського бізнесу, а, особливо, відсутність інформації про етичні та соціальні аспекти діяльності підприємств, що значно ускладнює залучення коштів від соціально відповідальних інвесторів. За таких умов вивчення теоретичних концепцій та моделей соціально відповідального інвестування, його поширення та розвиток в Україні є вкрай актуальним та затребуваним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти формування та розвитку соціально відповідального інвестування досліджуються у роботах іноземних науковців таких, як Р. Барбер, Р. Боффо [1], Дж. Грісвольд [2], Дж. Дреблоу, М. Капманейл, Р. Спаркс, М. Камілері [3], Л. Каплан [2], К. Дж. Коутон, Р. Паталано [1], Д. Рифкін [4], М. Стетман, Х. Харрісон, Дж. Хенкок, В. Ярвіс [2], а також вітчизняних науковців – таких, як С. Богуславська, І. Васильчук [5], Д. Дяковський, Ю. Єльнікова [6; 7], В. Жмайлов, І. Заблодська, І. Тяжкороб, К. Серебряк, О. Степанова, О. Майстренко [8], І. Макаренко, О. Музиченко [9], О. Панухник, У. Плекан, Н. Панченко, О. Пластун та інші. Водночас, сучасні економічні та соціальні виклики вимагають більш ґрунтовного вивчення теоретичних концепцій та моделей соціально відповідального інвестування, що зумовлює актуальність обраного напрямку дослідження.

Метою статті є дослідження теоретичних концепцій та моделей соціально відповідального інвестування.

Виклад основного матеріалу. Серед ключових інноваційних технологій у соціальному середовищі бізнес-структур можна виокремити соціально відповідальне інвестування. Соціально відповідальне інвестування є новим трендом в сучасному

економічному середовищі, де все більше учасників інвестиційної сфери поступово переходять до поєднання суспільних та бізнес-інтересів. Це означає, що в усі аспекти бізнес-процесів інтегрується повага до прав і свобод особистостей та груп осіб, які зацікавлені у конкретному бізнесі, а також у збереженні навколишнього середовища. Цей розвиток став можливим завдяки тому, що дотримання цих принципів стало не лише конкурентною перевагою для бізнесу, але й важливим чинником сталого розвитку для держави та суспільства.

З метою більш глибокого вивчення зазначеного процесу вважаємо за потрібне дослідити еволюцію концепції соціально відповідального інвестування (рис. 1), що можна умовно розділити на чотири періоди [5]:

1. Перший період (1500 – 1960-ті роки) – період зародження концепції, коли інвестування базувалося на етичних міркуваннях.

2. Другий період (середина 1960-х – кінець 1990-х років) – період становлення концепції корпоративної соціальної відповідальності та поява соціально відповідальних інвестицій як аспекту її практичної реалізації. Створення концепції SRI (socially responsible investment) на базі принципів KCB (SRI-1), з більшим акцентом на соціальний аспект інвестицій.

3. Третій період (кінець 1990-х – 2008 рік) – період розвитку концепції на основі принципів корпоративної соціальної відповідальності та сталого розвитку (SRI-2). Включення аспектів сталого розвитку в інвестиційний процес з урахуванням екологічних, соціальних чинників та чиннику належного корпоративного управління.

4. Четвертий період (з 2008 року до сьогодні) – сучасний період розвитку концепції соціально відповідального інвестування на власних засадах. Розгалуження поглядів на сутність інвестицій (SRI-2.1 та SRI-2.2). Перегляд класифікації інвестиційних підходів.

Рисунок 1 – Еволюція концепції соціально відповідального інвестування

Джерело: сформовано автором на основі [5; 9]

Незважаючи на таку суттєву еволюцію концепції соціально відповідального інвестування, у сучасній економічній літературі досі немає єдиного підходу до визначення поняття «соціально відповідальне інвестування».

Проте більшість експертів сходяться на думці, що соціально відповідальне інвестування – це інвестиційні стратегії та рішення, які здійснюються з урахуванням соціальних, етичних та екологічних наслідків інвестування. Соціально відповідальне інвестування має на меті максимізацію як фінансового результату, так і соціальної користі.

Існує також припущення про те, що соціально відповідальне інвестування – це

інвестиційний процес, у якому через добровільний та свідомий вибір критеріїв та методів інвестування проявляється відповідальність інвестора за наслідки його інвестицій для суспільства, навколишнього середовища та їх сталого розвитку, а також його особисті погляди та переконання щодо соціально значимих питань та соціокультурних цінностей.

З позиції економічного змісту та структури розрізняють декілька видів соціально відповідального інвестування (рис. 2).

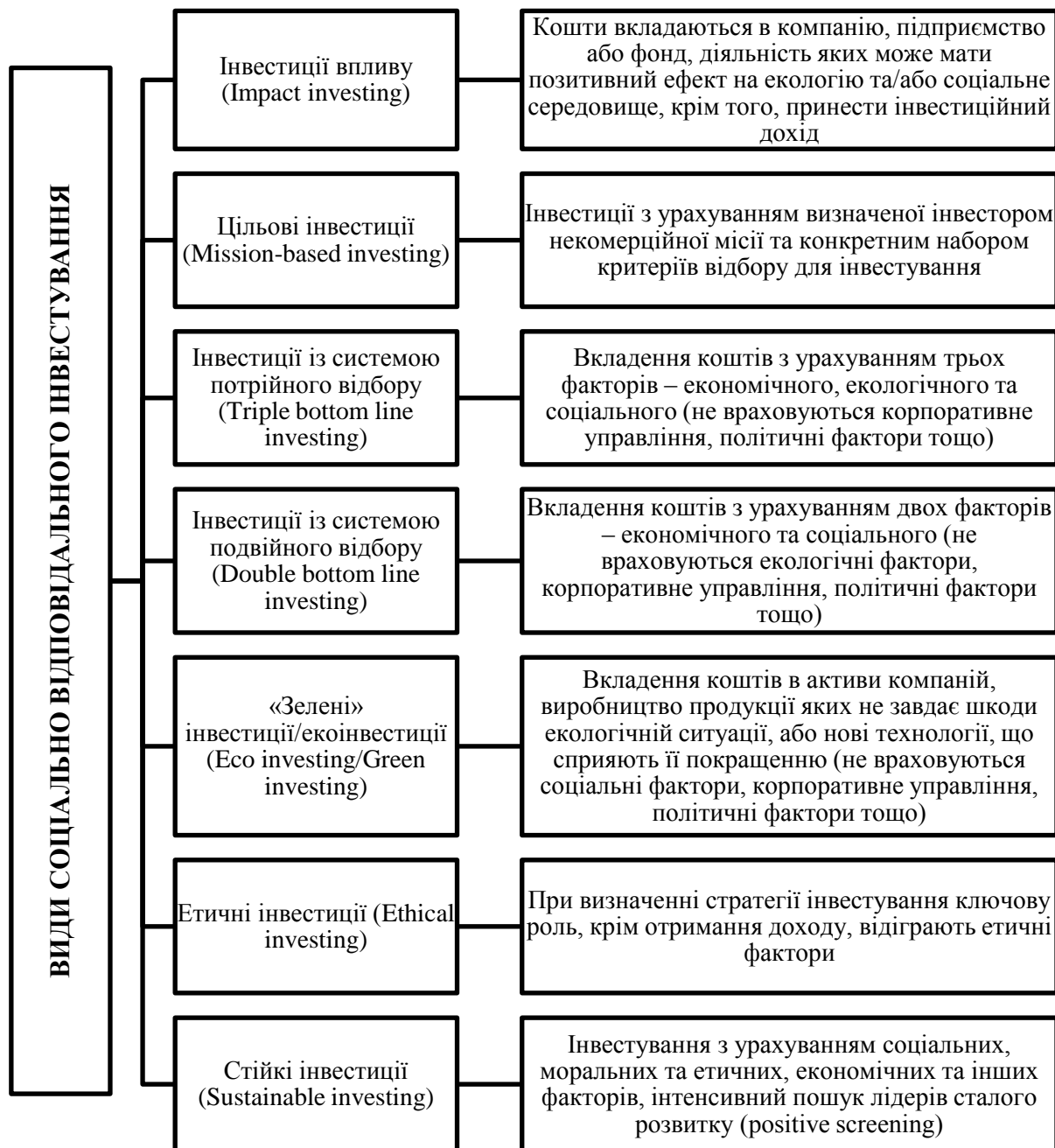

Рисунок 2 – Види соціально відповідального інвестування

Джерело: сформовано автором на основі [5; 6]

Отже, загалом під соціально відповідальним інвестуванням прийнято розуміти процес прийняття таких інвестиційних рішень, які у рамках традиційного фінансового аналізу враховують соціальні та екологічні наслідки від інвестицій. Чіткого та однозначного визначення даного поняття поки що не існує, але вже в нинішній ситуації

з упевненістю можна говорити про його чотири напрямки реалізації, такі як:

1. Відмова від вкладень у «шкідливі» активи.
2. Інноваційне вирішення соціальних проблем суспільства в умовах ринку.
3. Внутрішньокорпоративні вкладення в людський капітал працівників компанії.
4. Інвестиції у розвиток регіонів присутності.

З проведеного аналізу дефініцій соціально відповідального інвестування можна зробити висновок, що досліджуваній економічній категорії властиві такі основні характеристики:

- соціально відповідальні інвестиції орієнтовані на досягнення позитивного впливу на суспільство, довкілля та соціальний розвиток;
- відбір об'єктів інвестування та відповідальність інвестора за наслідки його вкладень визначаються за допомогою відповідних критеріїв, основними з яких є соціальні, екологічні, етичні та критерії, пов'язані з корпоративним управлінням;
- для досягнення поставлених цілей та бажаних результатів соціально відповідального інвестування застосовуються методи відбору (screening) та впливу (shareholder advocacy, impact investing, community investing).

Досліджуючи теоретичні аспекти соціально відповідального інвестування варто також виокремити найбільш поширені моделі соціально відповідального інвестування (рис. 3), серед яких доцільно виділити моделі, в основу яких покладено наступні методи: відбору або просіювання (screening), діяльності акціонерів із захисту інтересів (shareholders advocacy), громадського інвестування чи інвестування у місцеві спільноти (community investing), інвестування в соціальні проекти (social venture capital), інвестування сталого розвитку (sustainability themed investing), комбінованого підходу (combined approaches).

Модель соціально відповідального інвестування, в основу якої покладено метод відбору або просіювання (screening). За допомогою цього методу робиться вибір для інвестування на користь тих компаній, які відповідають певним соціальним, екологічним та корпоративним критеріям. У такому випадку йдеться про позитивний відбір (positive screening). Можлива і протилежна ситуація, коли в процесі аналізу визначаються компанії, діяльність яких не відповідає цим критеріям. Ці підприємства виключаються зі списку об'єктів інвестування, тобто має місце негативний метод відбору (negative або avoidance screening). Насправді найчастіше використовується позитивний відбір, тобто здійснюється пошук тих компаній, які надають позитивний вплив на розвиток суспільства та стан навколишнього середовища та сприяють вирішенню суспільно значущих проблем. Слід звернути увагу на той факт, що процес так званого просіювання потребує значних зусиль та тимчасових витрат, пов'язаних із вивченням корпоративної політики та ділової практики компаній.

Наступна модель соціально відповідального інвестування – на основі методу діяльності акціонерів із захисту інтересів (shareholders advocacy) чи методу впливу. Вона включає соціально активних акціонерів, які роблять активні дії в управлінні компанією. Сюди належить діяльність при вирішенні питань інвестування коштів, формування, реєстрації та винесення на голосування рішень акціонерів з питань корпоративного управління, дискримінації, зміни клімату, забруднення довкілля та інших питань. У разі виникнення розбіжностей між менеджментом компанії та акціонерами можливий навіть продаж акцій як протест проти політики компанії. Активність акціонерів та їх дії істотно впливають на рішення компанії, її ділову практику та корпоративну політику.

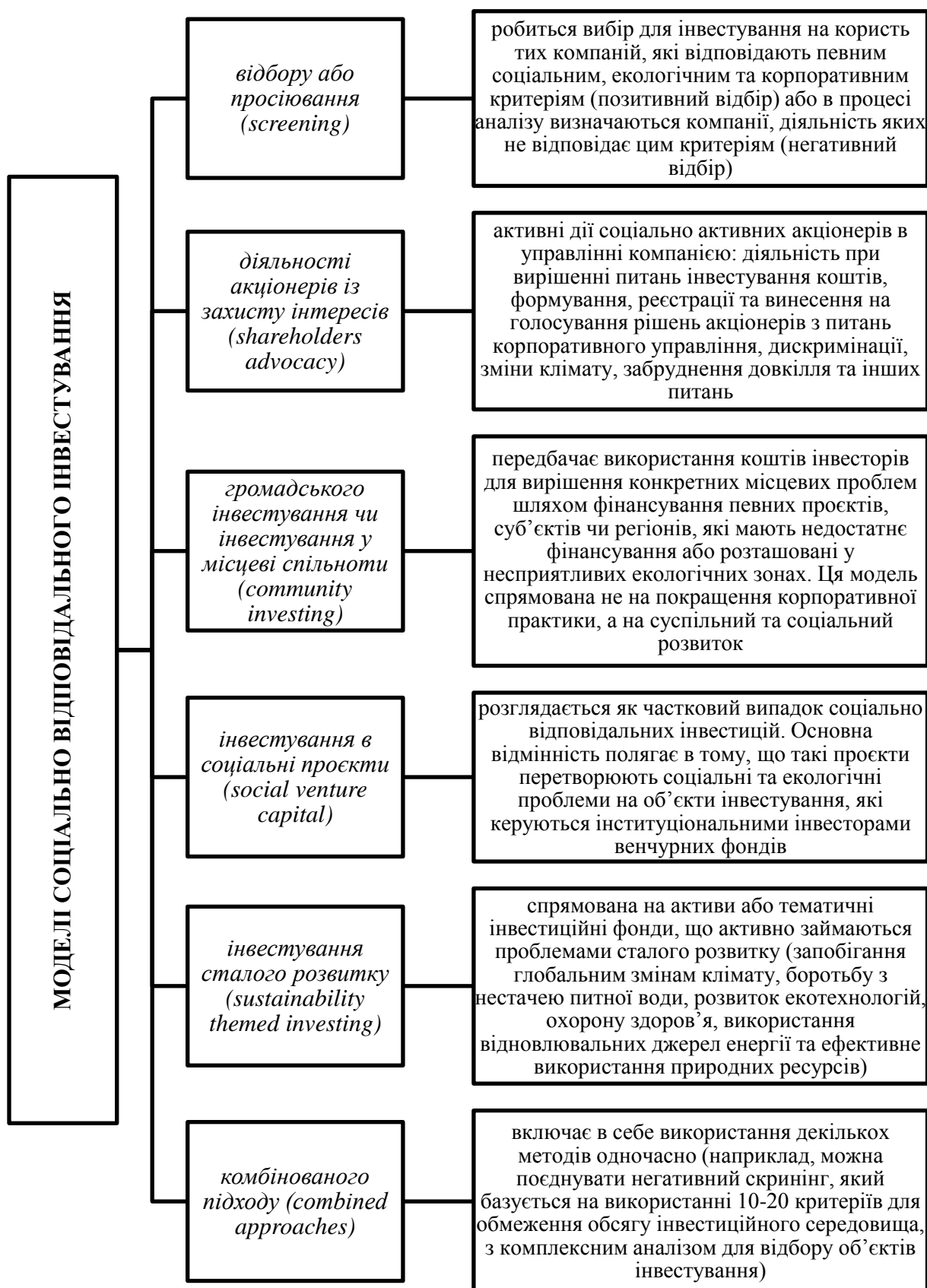

Рисунок 3 – Моделі соціально відповідального інвестування

Джерело: сформовано автором на основі [9; 10]

Модель громадського інвестування чи інвестування у місцеві спільноти (community investing). Передбачає використання коштів інвесторів для вирішення

конкретних місцевих проблем шляхом фінансування певних проєктів, суб'єктів чи регіонів, які мають недостатнє фінансування або розташовані у несприятливих екологічних зонах. Ця модель (на відміну від двох попередніх) спрямована не на покращення корпоративної практики, а на суспільний та соціальний розвиток. Реалізація цієї моделі відбувається завдяки активній участі фінансових інститутів громадського інвестування (банки, кредитні спілки, фонди суспільного розвитку), які надають кредити та позики підприємствам малого бізнесу, венчурним компаніям, фінансують будівництво доступного житла, програми освіти та охорони здоров'я, малозабезпечені верстви населення. Зазвичай такі програми реалізуються у вигляді фінансових інститутів соціального інвестування: банків розвитку, інвестиційних фондів, кредитних спілок, фондів взаємодопомоги, венчурних фондів. Соціальний прибуток від місцевого інвестування часто компенсує інвесторам не дуже високі фінансові результати, приносячи їм репутацію та задоволення від усвідомлення того, що їхні гроші працюють на благо багатьох громадян.

Модель інвестування в соціальні проєкти розглядається як частковий випадок соціально відповідальних інвестицій. Основна відмінність полягає в тому, що такі проєкти перетворюють соціальні та екологічні проблеми на об'єкти інвестування, які керуються інституціональними інвесторами венчурних фондів.

Модель інвестування сталого розвитку спрямована на активи або тематичні інвестиційні фонди, що активно займаються проблемами сталого розвитку. Це включає в себе запобігання глобальним змінам клімату, боротьбу з нестачею питної води, розвиток екотехнологій, охорону здоров'я, використання відновлювальних джерел енергії та ефективне використання природних ресурсів. Наприклад, ця модель може передбачати інвестування у компанії, що активно дбають про навколишнє середовище, за допомогою цільових «зелених фондів» [9].

Модель комбінованого підходу включає в себе використання декількох методів одночасно. Наприклад, можна поєднувати негативний скринінг, який базується на використанні 10-20 критеріїв для обмеження обсягу інвестиційного середовища, з комплексним аналізом для відбору об'єктів інвестування [9]. Також можна комбінувати відбір емітентів на основі нормативного скринінгу для виявлення можливих порушень міжнародних норм і принципів з позитивним відбором серед компаній певного напрямку діяльності.

Висновки. На сьогоднішній день не існує чітких визначень соціально відповідального інвестування, продовжується розвиток як практичних аспектів реалізації інвестиційних підходів, так і теоретико-методологічних засад концепції соціально відповідального інвестування. Дослідження еволюції концепції соціально відповідального інвестування дозволяє умовно її розділити на чотири періоди: період зародження концепції, коли інвестування базувалося на етичних міркуваннях; період становлення концепції корпоративної соціальної відповідальності та поява соціально відповідальних інвестицій як аспекту її практичної реалізації; період розвитку концепції на основі принципів корпоративної соціальної відповідальності та сталого розвитку; сучасний період розвитку концепції соціально відповідального інвестування на власних засадах. В ході дослідження також виділені наступні види соціально відповідального інвестування: інвестиції впливу (impact investing), цільові інвестиції (mission-based investing), інвестиції із системою потрійного відбору (triple bottom line investing), інвестиції із системою подвійного відбору (double bottom line investing), «зелені» інвестиції/екоінвестиції (eco investing/green investing), етичні інвестиції (ethical investing), стійкі інвестиції (sustainable investing). Вивчення теоретичних аспектів соціально відповідального інвестування дозволило виокремити моделі соціально відповідального інвестування, в основу яких покладено наступні методи: відбору або

просіювання (screening), діяльності акціонерів із захисту інтересів (shareholders advocacy), громадського інвестування чи інвестування у місцеві спільноти (community investing), інвестування в соціальні проекти (social venture capital), інвестування сталого розвитку (sustainability themed investing), комбінованого підходу (combined approaches).

Також варто зазначити, що поки український ринок соціально відповідального інвестування перебуває на підготовчому етапі: з'являється інтерес бізнесу до соціальної відповідальності, зростає попит на рейтинг соціальної відповідальності компаній, а також індекс соціально відповідального інвестування, збільшується фінансова грамотність населення, все гостріше постають соціальні та екологічні проблеми у суспільстві, вітчизняні компанії виходять на міжнародні ринки, зароджується інституційна інфраструктура соціально відповідального інвестування. За таких умов актуальним напрямом подальших досліджень є розробка механізму соціально відповідального інвестування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Boffo R., Patalano R. ESG Investing: Practices, Progress and Challenges. OECD Paris, 2020. URL: www.oecd.org/finance/ESG-Investing-Practices-Progress-and-Challenges.pdf.
2. Caplan L., Griswold J.S., Jarvis W.F. From SRI to ESG: The Changing World of Responsible Investing. Commonfund Institute, 2013. 17 p.
3. Camilleri M.A. Socially Responsible and Sustainable Investing: A Review and Appraisal. University of Malta, Working Paper, 2017. 45 p.
4. Rifkin J., Barber R. The North will Rise Again: Pensions, Politics and Power in 1980 s. London: Beacon Press, 1978. 279 p.
5. Васильчук І. П. Теоретико-методологічні засади й еволюція концепції соціально відповідального інвестування. *Бізнес Інформ*. 2015. № 1. С. 21-28.
6. Воронцова А. С., Єльнікова Ю. В., Рудиченко А.Г. Структурно-функціональний підхід до ідентифікації відповідального інвестування. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2021. № 1. С. 36-42.
7. Єльнікова Ю. В., Пластун О. Л., Макаренко І. О. Обґрунтування сутності та типології відповідального інвестування як механізму державної інвестиційної політики. *Modern Economics*. 2020. № 20 (2020). С. 105-111.
8. Майстренко О. В. Соціально-відповідальне інвестування: західний досвід. *Ефективна економіка*. 2015. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/38.pdf.
9. Музиченко О. В. Стратегії соціально відповідального інвестування: еволюційний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 18. С. 22-27.
10. Сфремова Н. Ф., Коваленко О. В., Присвітла О. В. Соціально відповідальні інвестиції: сутність та напрями спрямування. *Modern Economics*. 2019. №13 (2019). С. 95-100.

REFERENCES

1. Boffo R., Patalano R. (2020). ESG Investing: Practices, Progress and Challenges. OECD, Paris. Available at: www.oecd.org/finance/ESG-Investing-Practices-Progress-and-Challenges.pdf. (in English)
2. Caplan L., Griswold J.S., Jarvis W.F. (2013). From SRI to ESG: The Changing World of Responsible Investing. Commonfund Institute. 17 p. (in English)
3. Camilleri M.A. (2017). Socially Responsible and Sustainable Investing: A Review and Appraisal. University of Malta, Working Paper. 45 p. (in English)
4. Rifkin J., Barber R. (1978). The North will Rise Again: Pensions, Politics and

Power in 1980 s. London: Beacon Press. 279 p. (in English)

5. Vasylychuk I. P. (2015). Teoretyko-metodolohichni zasady y evoliutsiia kontseptsii sotsialno vidpovidalnoho investuvannia [Theoretical and methodological principles and the evolution of the concept of socially responsible investment]. *Business Inform*, vol. 1, pp. 21-28. (in Ukrainian)

6. Vorontsova A. S., Yelnikova Yu. V., Rudychenko A.H. (2021) Strukturno-funktsionalnyi pidkhid do identyfikatsii vidpovidalnoho investuvannia [A structural-functional approach to the identification of responsible investing]. *Visnyk SumDU. Seriia «Ekonomika»*, vol. 1, pp. 36-42. (in Ukrainian)

7. Yelnikova Yu. V., Plastun O. L., Makarenko I. O. (2020). Obgruntuvannia sutnosti ta typolohii vidpovidalnoho investuvannia yak mekhanizmu derzhavnoi investytsiinoi polityky. [Substantiation of the essence and typology of responsible investing as a mechanism of state investment policy]. *Modern Economics*, vol. 20 (2020), pp. 105-111. (in Ukrainian)

8. Maistrenko O. V. (2015). Sotsialno-vidpovidalne investuvannia: zakhidnyi dosvid [Socially responsible investing: Western experience]. *Efektivna ekonomika*, vol. 10. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/38.pdf. (in Ukrainian)

9. Muzychenko O. V. (2015). Stratehii sotsialno vidpovidalnoho investuvannia: evoliutsiinyi aspekt [Socially responsible investment strategies: an evolutionary aspect]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 18, pp. 22-27. (in Ukrainian)

10. Yefremova N. F., Kovalenko O. V., Prysvitla O. V. (2019). Sotsialno vidpovidalni investytsii: sutnist ta napriamy spriamuvannia [Socially responsible investments: essence and directions]. *Modern Economics*, vol. 13 (2019), pp. 95-100. (in Ukrainian)

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.18

УДК 338.48:061.1ЄС]:005.412-022.322

JELClassification: O10, O31, O52, Q20, Q42

Атаманчук З. А.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин, докторант,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0002-6139-1653
z.atamanchuk@donnu.edu.ua

ТУРИЗМ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ЗАДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто поняття «сталий розвиток». Акцентовано увагу на специфіці динаміки сучасного стану світового господарства з домінуванням сфери послуг як результату змін у технологіях, попиті та структурі світових трендів, де для багатьох країн світу, в тому числі й для країн Європейського Союзу, важливою сферою економіки стає саме міжнародний туризм, що сприяє, всебічному сталому економічному розвитку, соціальному залученню, зростанню зайнятості та подоланню бідності, охороні навколишнього середовища, ефективному використанню ресурсів, розвитку міжкультурних комунікацій, забезпеченню миру та безпеки як важливих компонент суспільної взаємодії світового масштабу. Обґрунтовано зміст поняття «сталий розвиток туризму». Охарактеризовано потенціал сталого туризму з точки зору відповідності Цілям сталого розвитку. Розглянуто Топ-10 країн за індексом конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму, де значне місце відведено країнам Європейського Союзу, а також рейтинг країн ЄС за індексом інновацій. Обґрунтовано, що потенціал туризму доцільно використовувати в рамках стратегії Європейського Зеленого курсу, що ґрунтується на засадах попередження екологічної деградації та негативних наслідків глобальної зміни клімату. Запропоновано орієнтири оновленої Стратегії сталого та конкурентоспроможного розвитку туризму України на шляху до євроінтеграції.

Ключові слова: туризм, міжнародний туризм, сталий розвиток, Цілі сталого розвитку, сталий розвиток туризму, сталий туризм, «зелена» економіка, Європейський Союз, Європейський Зелений курс, еко-інновації, стратегія, конкурентоспроможність

Кількість рис. – 2, табл. – 2.

Atamanchuk Z.

PhD, Associate Professor,
Doctoral Student, International Economic Relations Department,
Vasyl' Stus Donetsk National University,
ORCID: 0000-0002-6139-1653
z.atamanchuk@donnu.edu.ua

TOURISM IN THE EUROPEAN UNION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The concept of «sustainable development» is considered. Attention is focused on the specifics of the dynamics of the current state of the world economy with the dominance of the service sector as a result of changes in technologies, demand and the structure of world trends, where for many countries of the world, including the countries of the European Union,

international tourism is becoming an important area of the economy, which contributes to comprehensive sustainable economic development, social inclusion, employment growth and poverty alleviation, environmental protection, effective resources using, development of intercultural communications, ensuring peace and security as an important component of global social interaction. The concept of «tourism sustainable development» is substantiated. The potential of sustainable tourism is characterized from the point of view of compliance with the Goals of sustainable development. The Top-10 countries according to the Index of Competitiveness in the field of travel and tourism, where a significant place is given to the countries of the European Union, as well as the rating of the EU countries according to the European Innovation Scoreboard, are considered. It is justified that the potential of tourism should be used within the framework of the strategy of the European Green Course, which is based on the principles of prevention of ecological degradation and the negative consequences of global climate change. Guidelines for the updated strategy for sustainable and competitive tourism development of Ukraine on the way to European integration are proposed.

Key words: tourism, international tourism, sustainable development, Goals of sustainable development, sustainable development of tourism, sustainable tourism, «green» economy, European Union, European Green Course, eco-innovations, strategy, competitiveness.

Постановка проблеми. Поняття «сталий розвиток», що вперше було використане Всесвітньою комісією з довкілля та розвитку в звіті голови Міжнародної комісії з довкілля 1987 р., Прем'єр-міністеркою Норвегії – Гру Харлем Брунтдланд, стало центральним у розгляді питань, пов'язаних із забезпеченням узгодження інтересів сучасності та майбутнього і було визначено як такий розвиток суспільства, за якого задоволення потреб сучасних поколінь не має ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольнити свої потреби [1]. Стратегія сталого розвитку є однією із ключових та пріоритетних в усіх галузях промисловості, народного господарства та економіки. Її принципи та основні положення направлені на досягнення гармонії між ростом економічних показників, стабільністю в соціальній сфері, охороною довкілля, забезпеченні миру та безпеки [2] і сфера туризму, яка вважається найдинамічнішою складовою світового ринку послуг, у системі соціально-економічних пріоритетів забезпечення сталого розвитку країн відіграє особливо важливу роль, що підкреслює актуальність обраної проблеми.

Аналіз останніх досліджень. Принципи розробки соціально-економічних основ сталого розвитку є об'єктом наукового пошуку як зарубіжних, так і вітчизняних фахівців, зокрема: Дейлі Г., Констанца Р., Леруа Е., Маршала А., Реймерс Н., Фольке К., Вернадського В., Глинської А., Мелько Л., Цвикилевич А. та ін. Концептуальні основи сталого розвитку і туризму розглянуто у публікаціях: Божко Л., Воробйової О., Герасименка В., Заячківської Г., Лебедева І., Миронова Ю., Новицької С., Свірідової Н., Уварової Г. Питанням розвитку туризму в Європейському Союзі (ЄС) присвячено публікації: Бордун О., Гамкало М., Джинджоян В., Довгопол В., Сардак С., Сазонець І. та ін. Проте комплексно дана проблема розглянута недостатньо і потребує більш ґрунтового наукового пошуку.

Мета публікації полягає у дослідженні потенціалу сталого розвитку туризму на основі принципів, направлених на досягнення гармонії між ростом економічних показників, стабільністю в соціальній сфері, охороною довкілля, забезпеченні миру та безпеки як важливих критеріїв трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії країн ЄС та вироблення орієнтирів сталого і конкурентоспроможного розвитку туризму України на шляху до євроінтеграції.

Завдання:

- визначення понять «сталий розвиток» та «сталий розвиток туризму»;
- вивчення специфіки динаміки сучасного стану світового господарства та ролі міжнародного туризму в забезпеченні реалізації принципів сталого розвитку;
- характеристика потенціалу сталого туризму з точки зору відповідності Цілям сталого розвитку;
- розгляд країн за індексом конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму, а також рейтингу країн ЄС за індексом інновацій;
- обґрунтування потенціалу туризму в рамках стратегії Європейського Зеленого курсу;
- надання рекомендацій щодо орієнтирів оновленої Стратегії сталого та конкурентоспроможного розвитку туризму України на шляху до євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Численні обґрунтування поняття «сталий розвиток» представлені в економічній літературі. Зокрема, Костанца Р., Фольке К. виділяють три ієрархічні, взаємозв'язані проблеми, з вирішенням яких пов'язаний сталий розвиток, які зводяться до підтримання: 1) сталого масштабу функціонування господарства, що відповідає системі еколого-соціального життєзабезпечення; 2) справедливого розподілу ресурсів і можливостей; 3) ефективного розподілу ресурсів у часі, які б адекватно враховували природний капітал [3]. Цвигилевич А. обґрунтовує сталий розвиток як процес, орієнтований на постійне збереження динамічної рівноваги шляхом цілеспрямованого використання наявного потенціалу та умов зовнішнього середовища [4]. Ханова О. та Скібіна С. під сталим розвитком розуміють систему взаємоузгоджених управлінських, економічних, соціальних, природоохоронних заходів, спрямованих на формування системи суспільних відносин на засадах довіри, партнерства, солідарності, консенсусу, етичних цінностей, безпечного навколишнього середовища, національних джерел духовності [5].

Ключовим документом, яким окреслено пріоритети сталого розвитку є Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: «Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року», у якій виокремлено 17 цілей та 169 завдань.

Специфікою динаміки сучасного стану світового господарства є домінування сфери послуг як результату змін у технологіях, попиті та структурі світових трендів. Для багатьох країн світу, в тому числі й для країн Європейського Союзу, важливою сферою економіки стає саме міжнародний туризм, що сприяє, всебічному сталому економічному розвитку, соціальному залученню, зростанню зайнятості та подоланню бідності, охороні навколишнього середовища, ефективному використанню ресурсів, розвитку міжкультурних комунікацій, забезпеченню миру та безпеки як важливих компонентів суспільної взаємодії світового масштабу [6].

«Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року» визнає за туристичним сектором суттєвий економічний потенціал, на долю якого припадає 10 % світового ВВП і зайнятості. Відповідно до ініціативи Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО) на 70 сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (ООН) 2017 рік було проголошено роком сталого розвитку туризму, що дозволить систематизувати на основі гармонізації взаємовідносин у системі «природа – суспільство» діяльність органів державної влади країн світу, суб'єктів туристичної індустрії у структурі світового господарства, логістику, туристичні потоки і через розвиток міжнародного туризму спрямувати діяльність світової спільноти в усі аспекти сталого розвитку: стале економічне зростання; соціальна інклюзивність; зайнятість та подолання бідності; ефективне використання ресурсів, охорона навколишнього середовища та кліматичні зміни; культурні цінності, різноманітність і спадщина;

взаєморозуміння, мир та безпека.

У табл. 1 систематизовано основні підходи до визначення поняття «сталий розвиток туризму».

Таблиця 1 – Підходи до визначення поняття «сталий розвиток туризму»

Підходи до визначення поняття «сталий розвиток туризму»	Джерело
Сталий розвиток туризму полягає у врахуванні його поточних та майбутніх економічних, соціальних та екологічних наслідків його діяльності, задовольняючи зростаючі потреби туристів, галузі, довкілля, громади	Sustainable Development. World Tourism Organization [7]
Згідно положень Цілей сталого розвитку, сталий розвиток туризму розглядаються як здатність протягом тривалого періоду часу утримувати на належному рівні основні показники сталого зростання, без змін чи завдання шкоди довкіллю	World Tourism Organization and United Nations Development Programme, Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030 [8]
Концепція сталого розвитку туризму базується на доктрині сталого розвитку, яка є сукупністю ідей, концепцій, положень та постулатів різних наук і спрямована на зміну стосунків людини і природи для розширення можливостей економічного зростання та на створення скоординованої глобальної стратегії виживання людства, орієнтованої на збереження і відновлення природних спільнот у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери	Заячківська Г. [9]
Сталий розвиток туризму – це орієнтований на довгостроковий період такий розвиток туризму, при якому на основі раціонального використання ресурсів відбуваються прогресивні зміни, що спрямовані не тільки на кількісне зростання, але й на якісний розвиток з урахуванням інтересів сьогодишніх і майбутніх поколінь	Лебедев І. [10]
Сталий розвиток туризму – це такий розвиток туристичної галузі, який дає змогу задовольнити потреби туристів на сьогодні, враховуючи інтереси регіону відносно збереження можливості надання рекреаційно-туристичних послуг у майбутньому	Миронов Ю. [11]
Сталий розвиток туризму – процес дотримання соціальної справедливості, забезпечення екологічної сталості та досягнення економічної ефективності	Павліха Н. [12]
Сталий розвиток туризму – це розвиток, який дозволяє в повній мірі задовольнити потреби туристів у теперішньому часі, враховуючи інтереси туристської дестинації щодо розширеного відтворення власного ресурсного потенціалу в майбутньому	Ткач У. [13]

Джерело: складено автором за [7-13]

Сталий туризм, незалежно від центру локалізації, беззаперечно повинен

узгоджуватися з Цілями сталого розвитку (ЦСР).

Характеристика потенціалу сталого туризму з точки зору відповідності Цілям Сталого Розвитку представлена в табл. 2.

Таблиця 2 – Характеристика потенціалу сталого туризму з точки зору відповідності ЦСР

ЦСР	Тлумачення цілей з точки зору потенціалу туризму
ЦСР1	Туризм має ключові можливості для сприяння економічному зростанню та розвитку за рахунок створення робочих місць
ЦСР2	Туризм може сприяти сталому агрогосподарюванню через налагодження системи збуту екологічно чистої продукції, вирощеної місцевим населенням, відпочиваючим туристам
ЦСР3	Активний туризм сприяє здоровому способу життя та гартуванню
ЦСР4	Туризм має потужний потенціал сприяти інклюзивності шляхом працевлаштування молоді, жінок та людей з особливими потребами
ЦСР5	Туризм може розширити можливості жінок через працевлаштування останніх
ЦСР6	Ефективне використання водних ресурсів у туризмі, контроль за забрудненням та ефективність водоочищувальних технологій повинні стати пріоритетними для збереження цього унікального природного ресурсу
ЦСР7	Будучи енергоємним сектором, туризм може прискорити перехід до зеленої, низьковуглецевої економіки шляхом зменшення викидів парникових газів
ЦСР8	Туризм, як торгівля послугами, наразі забезпечує кожне десяте робоче місце у всьому світі
ЦСР9	Модернізація туристичної інфраструктури здатна перетворити її на більш стійку, інноваційну, ресурсоефективну та вуглецевонейтральну
ЦСР10	Туризм може бути потужним інструментом для зменшення нерівності, за умови, якщо він сприяє працевлаштуванню місцевого населення
ЦСР11	Інвестиції в зелену інфраструктуру (зелений транспорт, еко-будинки) мають призвести до розумніших і зеленіших міст, що є більш привабливим для туристів
ЦСР12	Сектор туризму має імплементувати модель сталого споживання та виробництва, включаючи відновлювальну енергію, екологічно чисту воду, безвідходне виробництво
ЦСР13	Туризм кардинальним чином сприяє глобальній зміні клімату. Знижуючи рівень забруднення у секторі транспортного обслуговування та розміщення, туризм може запобігти негативним кліматичним наслідкам
ЦСР14	Прибережний і морський туризм повинен допомогти зберегти уразливі морські екосистеми та служити каталізатором розвитку блакитної економіки
ЦСР15	Багате біорізноманіття та природні об'єкти часто є основними причинами відвідування туристами певних місць. За умови раціонального природокористування туризм має потенціал розвитку
ЦСР16	Мир є запорукою туристичної привабливості території
ЦСР17	Державно-приватне партнерство та колаборативне інноваційне фінансування туризму є основою для досягнення його сталості

Джерело: [14]

На Європейський Союз припадає більшість міжнародних прибуттів у світі, що становить майже 40 % надходжень від міжнародного туризму, а також тут завдяки

туризму створюється понад 27,3 мільйонів робочих місць і генеруються грошові потоки у розмірі 407 млрд дол. США [7].

Серед країн-лідерів за індексом конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму представлені країни ЄС (рис. 1). Індекс конкурентоспроможності країни у сфері подорожей і туризму, що формується експертами Всесвітнього економічного форуму у співпраці з представниками інших організацій, складається з трьох субіндексів (нормативно-правова база у сфері туризму країни; туристичне бізнес-середовище та інфраструктура; людські, культурні та природні ресурси). Вони містять 14 груп показників, які об'єднують 73 фактори [15].

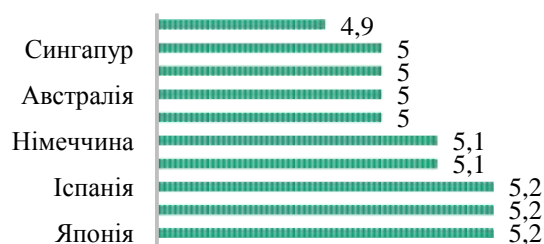

Рисунок 1 – Топ-10 країн за індексом конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму станом на 2021 рік, бали

Примітка: бали ранжуються від 1 до 7, де 1 = найгірший результат,

7 = найкращий

Джерело: складено автором за даними [15]

У Топ-10 країн за індексом конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму за ресурсним розподілом в розрізі природних та культурних ресурсів, а також ресурсів, не пов'язаних з дозвіллям, входить Франція, на першій сходинці рейтингу природних та культурних ресурсів знаходиться ще одна країна ЄС – Італія, а на третій позиції – Іспанія [15]. Україна в Індексі конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму піднялася на 10 позицій вгору, посівши 78 місце зі 140, отримавши 3,7 бали, і розподілила своє місце в рейтингу з такими країнами як Вірменія, Казахстан, Намібія, Шрі-Ланка, Ямайка [15].

Потенціал туризму доцільно використовувати в рамках стратегії Європейського Зеленого курсу, що ґрунтується на засадах попередження екологічної деградації та негативних наслідків глобальної зміни клімату.

З огляду на це, державами-членами ЄС було прийнято рішення забезпечити ресурсоефективний та конкурентний розвиток економіки, використовуючи такі цілі та завдання [16]: скорочення викидів парникових газів щонайменше на 55 % до 2030 року; припинення викидів парникових газів до 2050 року і набуття статусу першого вуглецевонейтрального континенту; економічне зростання без виснажливого використання природних ресурсів.

Важливою подією у даному контексті стало проведення Конференції ООН зі зміни клімату COP26 (26th UN Climate Change Conference of the Parties), що відбулася восени 2021 р. в Глазго, у межах якої країнами задекларовані наміри формувати стратегічні партнерства і відродити кліматичну дипломатію [17], ухвалено низку глобальних ініціатив, які охоплюють домовленості країн щодо скорочення вирубки лісів, зменшення частки викопного палива шляхом впровадження екологічно чистих технологій та зменшення викидів метану [18] і країни ЄС, в тому числі, підтримали цю ініціативу.

Під впливом глобальної енергетичної та екологічної кризи, неможливості подальшого економічного розвитку по ресурсомісткій траєкторії, провідні держави

світу перейшли до реалізації енергоощадної моделі економічного розвитку, яка лежить в основі ресурсозберігаючого типу суспільного відтворення. І значних успіхів у цій сфері досягли саме країни ЄС, що підтверджується річним оборотом «зеленої» економіки, яка досягає близько 300 млрд євро (3 % ВВП), показником зайнятості, що становить близько 3,4 млн осіб, а 25 % сукупного інвестиційного капіталу вкладається у розвиток чистих технологій [19, с. 8].

Вирішальне значення для досягнення мети Європейської зеленої угоди (European Green Deal) щодо переходу до вуглецевонейтральної та сталої економіки мають еко-інновації. Згідно Європейської зеленої угоди еко-інновації представлені як будь-які інновації, які сприяють розвитку більш екологічної та сталої економіки шляхом зменшення навантаження на навколишнє середовище, підвищення стійкості або більш ефективного використання природних ресурсів [20].

У Європейському Союзі для визначення рівня розвитку інновацій розроблено індекс інновацій ЄС – European Innovation Scoreboard (EIS). У його рамках розраховується Європейський індекс еко-інновацій – зведений індекс, який вимірює рівень застосування та розвитку еко-інноваційних технологій і зеленої енергії. Цей інтегральний показник містить певні тематичні області: 1. Вхідні дані (загальна вартість «зелених» інвестицій на початковому етапі, інвестиції в науково-дослідні розробки в галузі енергетики та навколишнього середовища, загальну кількість дослідників); 2. Діяльність (існуюча кількість зелених продуктів малого та середнього бізнесу, кількість сертифікатів ISO 14001 на мільйон жителів, реалізована діяльність, пов'язана з енергетикою та ефективністю відновлюваних джерел енергії); 3. Результати (публікації, тематично пов'язані з екологічними інноваціями, висвітлення в засобах масової інформації, кількість патентів на еко-інновації на мільйон жителів); 4. Соціально-економічні результати (зайнятість у екологічному секторі, додана вартість у екологічному секторі, експорт продукції, отриманої в результаті еко-інновацій); 5. Результати ресурсоефективності (товарна продуктивність, продуктивність води, інтенсивність викидів парникових газів); 6. Екологічні результати ресурсоефективності (матеріальна продуктивність, водна продуктивність, енергопродуктивність, інтенсивність викидів парникових газів).

Індекс еко-інновацій Європейської комісії, показує, що з 2013 р. по 2022 р. еко-інновації в ЄС зросли (з 100 до 121 пунктів) [21]. Поштовхом для такого зростання стало підвищення ефективності використання ресурсів відповідно до цілей та ініціатив Європейської зеленої угоди, зумовлених створенням більш сприятливих умов для збільшення екологічних інновацій.

Рейтинг країн Європейського Союзу за індексом інновацій за 2023 рік представлено на рис. 2.

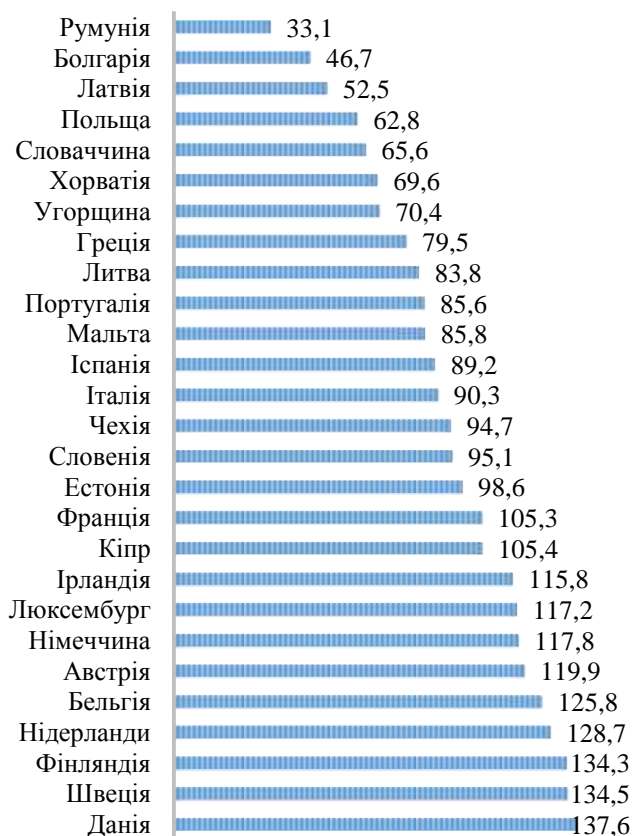

Рисунок 2 – Рейтинг країн ЄС за індексом інновацій, EIS, 2023 рік

Джерело: складено автором за даними [22]

Лідерами рейтингу за даними на 2023 р. є: Данія, Швеція, Фінляндія. Для порівняння, значення індексу інновацій для України становить 31,0, що на 3,1 пункти нижче, ніж у Румунії, яка посіла останню сходинку в рейтингу.

Україна, як держава, що обрала європейський вектор розвитку, не залишається осторонь цих процесів і рухається до сучасного, відкритого і конкурентного загальноєвропейського ринку електроенергії, де пріоритет надається розвитку відновлюваних джерел енергії. Так, умови Угоди про асоціацію з ЄС і договору про Енергетичне Співтовариство передбачають, що нашій державі необхідно змінити модель функціонування ринку електроенергії відповідно до вимог Третього енергетичного пакету.

Відповідно до умов схваленої Кабінетом Міністрів України Енергетичної стратегії до 2050 року [23], передбачено досягнення Україною вуглецевої нейтральності енергетичного сектору до окресленого періоду. Документ відображає цілі Європейського зеленого курсу та базується на принципах комплексного підходу до формування та реалізації політики у сфері енергетики, створення умов для сталого розвитку економіки України. Планується, що зазначені цілі досягатимуться шляхом розвитку сучасної та безпечної атомної генерації, відновлюваних джерел енергії, модернізації та автоматизації систем передачі та розподілу [18]. Окрім того, Стратегією враховано: наслідки повномасштабної війни, посилення ролі енергетичної безпеки та зміцнення стійкості енергосистеми; особливості приєднання Об'єднаної енергетичної системи України (ОЕС-У) до європейської мережі операторів системи передачі електроенергії (ENTSO-E) – найбільшої об'єднаної енергетичної мережі у світі;

міжнародні зобов'язання, взяті нашою державою щодо дотримання принципів енергоефективності, використання відновлюваних джерел енергії, зменшення викидів парникових газів, а також вимог до екологічної безпеки згідно з нормами ЄС тощо.

В цілому, модель переходу України до «зеленої» економіки потребує належного фінансування, залучення інвестицій, покращення інвестиційної привабливості держави, створення сприятливого інвестиційного клімату, збільшення довіри інвесторів. Зважаючи на світовий досвід, ефективне та раціональне використання ресурсів стимулюватиме розвиток виробництва, розробку нових методик та покращення загального стану економіки [24], сприятиме її соціально-економічному поступу.

Передбачається, що Європейський Зелений курс здатний покращити здоров'я та добробут поточних та майбутніх поколінь, забезпечуючи: свіже повітря, чисту воду, здоровий ґрунт і біорізноманіття; модернізовані, енергоефективні будівлі; здорове та доступне харчування; перехід на громадський транспорт; більш чисту енергію та передові чисті технологічні інновації; гідні робочі місця. Для імплементації Європейського Зеленого курсу потенціал сталого туризму відіграє провідну роль. Зокрема, реалізація Зеленої стратегії на європейському континенті має спиратися передусім на 17 ЦСР, а сталий туризм може слугувати інструментом втілення амбітного плану [14].

16 березня 2017 року Уряд схвалив Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 року [25].

Документ розроблено з метою створення умов для забезпечення прискореного розвитку сфери туризму і курортів, перетворення її у високоефективну, інтегровану у світовий ринок галузь. Запровадження Стратегії передбачається за напрямками, серед яких:

- забезпечення безпеки туристів та захист їх законних прав та інтересів;
- імплементація законодавства ЄС у сфері туризму;
- забезпечення комплексного розвитку територій, зокрема створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розбудову туристичної інфраструктури;
- удосконалення системи професійної підготовки фахівців сфери туризму;
- формування та просування позитивного іміджу України, як країни привабливої для туризму;

Вважаємо, що на перспективу оновлена Стратегія сталого та конкурентоспроможного розвитку туризму України на шляху до євроінтеграції має включати такі пріоритетні напрямки діяльності як: спільне фінансування проєктів з розвитку стійкого та конкурентоспроможного туризму; розробка системи індикаторів туризму як інструменту управління дестинаціями; підтримка туристичних компаній у розробці продукту сталого туризму. Серед завдань реалізації стратегії сталого конкурентоспроможного туризму мають бути: забезпечення збалансованості економічного, соціально-культурного та екологічного аспектів розвитку туризму; посилення його ролі в досягненні економічного процвітання, соціальної справедливості через доступність туризму для різних груп населення, захисту довкілля через мінімізацію забруднення і деградацію навколишнього середовища; підвищення рівня життя місцевого населення шляхом отримання економічних вигод для туризму.

Висновки. Перехід країн Європейського Союзу до сталого розвитку та трансформації найважливіших сфер економіки і врядування є прикладом для держав – стратегічних партнерів ЄС, зокрема й для України, для якої **одним із пріоритетних питань євроінтеграції є співпраця у рамках Європейського зеленого курсу, що має на меті сталий зелений перехід Європи до кліматично-нейтрального континенту до 2050 року.**

Враховуючи досвід європейських країн, за умов чіткого державного

регулювання та підтримки з боку Уряду, належного інвестиційного забезпечення, вчасно адаптуючи до змін, які вимагає «зелений перехід», і українське законодавство, і практику впровадження, ефективне та раціональне використання ресурсів стимулюватиме розвиток виробництва, розробку нових методик та покращення загального стану економіки й сприятиме економічному поступу нашої держави.

Сталий туризм, маючи унікальний потенціал для екологічно відповідального економічного зростання держав, відіграє особливо важливу роль у досягненні цілей Європейського Зеленого курсу як інструмент його імплементації у європейському регіоні, сприяючи, всебічному сталому економічному розвитку, соціальному залученню, зростанню зайнятості та подоланню бідності, охороні навколишнього середовища, ефективному використанню ресурсів, розвитку міжкультурних комунікацій, забезпеченню миру та безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманчук З. А., Рильський В. В. Феномен поняття «сталий розвиток». The 17th International scientific and practical conference «The latest technologies in the development of science, business and education» (April 30 – May 03, 2024) London, Great Britain, International Science Group. 2024. С. 73-76.
2. Атаманчук З. А., Тимчишин Ю. В. Безпека у міжнародному туризмі як чинник сталого розвитку. *SWorld Journal*. Болгарія. Issue №8, Part 4, May 2021. С. 11-17.
3. Costanza, R., Folke, C. (1994), Ecological and Sustainable Development. Paper prepared for the international Experts Meeting for the Operation of the Economics of Sustainability. Manila, Philippines. July 28–30.
4. Хаустова В. Є., Омаров Ш. А. Концепція сталого розвитку як парадигма розвитку суспільства. *Проблеми економіки*. 2018. № 1 (35). С. 265-273.
5. Ханова О. В., Скібіна С. О. Сталий розвиток країн ЄС: методика й індикатори оцінювання. *Проблеми економіки*. 2017. № 3. С. 20–32.
6. Атаманчук З. А. Глобальні тенденції розвитку міжнародного туризму в структурі світового ринку послуг. *Бізнес-інформ*. № 4. 2020. С. 21-27.
7. World Tourism Organization. URL: <https://www.unwto.org/> (дата звернення: 27.06.2024).
8. World Tourism Organization and United Nations Development Programme, Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030, Highlights, UNWTO. Madrid, 2017. 36 p.
9. Заячківська Г. Концепція сталого розвитку сфери туризму як засіб післякризового відновлення галузі. *Вісник THEU*. № 5-2, 2011. С. 345-350.
10. Лебедев І. В. Сталий розвиток туризму: досвід Європейського Союзу і завдання для України. *Вісн. соц.-екон. досліджень*: зб. наук. праць. Одеса: ОНЕУ. 2018. № 3 (67). С. 162–173.
11. Миронов Ю. Б. Сутність та чинники сталого розвитку туризму в регіоні. *Вісник НЛТУУ*. 2013. Вип. 23.11. С. 117-122.
12. Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Савчук А. Ю. Сталий розвиток туризму та рекреації: сучасні виклики й перспективи для України. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 211 с.
13. Ткач У. Сталий розвиток туристичної сфери регіону: теоретичний базис та умови становлення. *Всеукраїнський науковий журнал «Актуальні проблеми інноваційної економіки»*. 2019. № 3. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/3648/1/12.pdf>.
14. Мереха І. С., Троян М. Ю., Мозгова Д. Р. Потенціал сталого туризму для імплементації Європейського Зеленого курсу. С. 28-32. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bdf346cf-e9e7-45bb-b735-8adde396d8d4/content>.

15. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/> (дата звернення: 19.06.2024).
16. A European Green Deal. Striving to be the first climate-neutral continent. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (дата звернення: 26.06.2024).
17. Weifeng, Liu, McKibbin, W., Morris, A., Wilcoxon, P. (2020) Global economic and environmental outcomes of the Paris Agreement. *Energy Economics*. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/01/ES_20190107_ParisAgreement.pdf.
18. Атаманчук З. А., Дідович І. І., Рильський В. В. Драйвери сталого розвитку країн в умовах глобалізації. *Бізнес-інформ*. № 5. 2024
19. Бусарєв Д. В. Диверсифікація світового ринку енергоресурсів в умовах глобальної енергетичної кризи: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2014. 22 с.
20. Сокур М. Еко-інновації для сталого розвитку: сучасний стан, механізми фінансування та проєктна діяльність. *Scientific journal «Modeling the development of the economic systems»*. С. 84-91. URL: [file:///C:/Users/%D0%9F%D0%9C%D0%9F/Downloads/MDES-2023-N4+\(10\)+8491%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9F%D0%9C%D0%9F/Downloads/MDES-2023-N4+(10)+8491%20(2).pdf).
21. The European Green Deal. URL: <https://europeanclimate.org/the-european-green-deal/> (дата звернення: 29.06.2024).
22. European Innovation Scoreboard 2023. URL: [file:///C:/Users/%D0%9F%D0%9C%D0%9F/Downloads/european%20innovation%20scoreboard%202023-KI0523230ENN%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9F%D0%9C%D0%9F/Downloads/european%20innovation%20scoreboard%202023-KI0523230ENN%20(1).pdf).
23. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року : Розпорядження КМУ від 21 квітня 2023 р. № 373-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text>.
24. Атаманчук З. А., Неголюк Ю. В. Інвестиційне забезпечення «зеленої» економіки як пріоритетний напрям розвитку держави на засадах сталого розвитку. *Економіка і організація управління*, 2021. № 1. С. 6-14.
25. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р.: Розпорядження КМУ від 16 березня 2017 р. № 168-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text>.

REFERENCES

1. Atamanchuk, Z., Rylskyi, V. (2024). The phenomenon of the concept of «sustainable development». The 17th International scientific and practical conference «The latest technologies in the development of science, business and education» (April 30 – May 03, 2024) London, Great Britain, International Science Group. 2024, 73-76.
2. Atamanchuk, Z., Tymchyshyn, Yu. (2021). Security in international tourism as factor of sustainable development. *SWorld Journal*. Bulgaria. Issue #8, Part 4, May 2021, 11-17.
3. Costanza, R., Folke, C. (1994). Ecological and Sustainable Development. Paper prepared for the international Experts Meeting for the Operation of the Economics of Sustainability. Manila, Philippines. July 28–30.
4. Haustova, V., Omarov, Sh. (2018). Concept of sustainable development as a paradigm development of society. *Problems of the economy*. No. 1 (35), 265-273.
5. Khanova, O., Skibina, S. (2017). Sustainable development of EU countries: methodology and evaluation indicators. *Problems of the economy*. No. 3, 20–32.
6. Atamanchuk, Z. (2020) Global trends in the development of international tourism in the structure of the world services market. *Business inform*. No. 4. 2020, 21-27.
7. World Tourism Organization. Available at: <https://www.unwto.org/>.

8. World Tourism Organization and United Nations Development Program (2017) *Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030, Highlights*, UNWTO. Madrid. 36 p.
9. Zayachkovska, H. (2011) The concept of sustainable development of the tourism sphere as a means of post-crisis recovery of the industry. *Herald of TNEU*. No. 5-2, 345-350.
10. Lebedev, I. (2018) Sustainable development of tourism: the experience of the European Union and tasks for Ukraine. *Visnyk of socio-economic research*. Odesa: ONEU. No. 3 (67), 162–173.
11. Mironov, Yu. (2013) Essence and factors of sustainable development of tourism in the region. *Herald of NLTUU*. Issue 23.11, 117-122.
12. Pavlikha, N., Tsybalyuk, O., Savchuk, A. (2022) Sustainable development of tourism and recreation: modern challenges and prospects for Ukraine. Lutsk: Vezha-Druk, 211 p.
13. Tkach, U. (2019) Sustainable development of the region tourism sphere: theoretical basis and conditions of formation. *Actual problems of innovative economy*. No. 3. Available at: <https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/3648/1/12.pdf>.
14. Merekha, I., Troyan, M., Mozgova, D. The potential of sustainable tourism for implementation of the European Green Course. 28-32. Available at: <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bdf346cf-e9e7-45bb-b735-8adde396d8d4/content>.
15. World Economic Forum. Available at: <https://www.weforum.org/>.
16. A European Green Deal. Striving to be the first climate-neutral continent. Available at: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.
17. Weifeng, Liu, McKibbin, W., Morris, A., Wilcoxon, P. (2020) Global economic and environmental outcomes of the Paris Agreement. *Energy Economics*. Available at: https://www.brookings.edu/wpcontent/uploads/2019/01/ES_20190107_ParisAgreement.pdf.
18. Atamanchuk, Z., Didovych, I., Rylskiy, V. (2024) Drivers of sustainable development countries in the conditions of globalization. *Business inform*. № 5, 2024.
19. Busarev, D. (2014). Diversification of the world market energy resources in conditions of the global energy crisis: autoref. thesis ... PhD of economics. Kyiv, 22 p.
20. Cokur, M. Eco-innovations for sustainable development: modern stage, mechanisms of financing and project activity. *Scientific journal «Modeling the development of the economic systems»*. Available at: [file:///C:/Users/%D0%9F%D0%9C%D0%9F/Downloads/MDES-2023-N4+\(10\)+84-91%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9F%D0%9C%D0%9F/Downloads/MDES-2023-N4+(10)+84-91%20(2).pdf).
21. The European Green Deal. Available at: <https://europeanclimate.org/the-european-green-deal/>.
22. European Innovation Scoreboard 2023: Available at: [file:///C:/Users/%D0%9F%D0%9C%D0%9F/Downloads/european%20innovation%20scoreboard%202023-KI0523230ENN%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9F%D0%9C%D0%9F/Downloads/european%20innovation%20scoreboard%202023-KI0523230ENN%20(1).pdf).
23. On the approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period until 2050: Decree of the CMU. April 21, 2023 No. 373. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text>.
24. Atamanchuk, Z., Negolyuk, Yu. (2021) Investment support of «green» economy as a priority direction of the state's development on the basis of sustainable development. *Economics and management organization*, No. 1, 6-14.
25. On the approval of the Strategy for the development of tourism and resorts for the period until 2026 year: Order of the CMU. March 16, 2017. No. 168. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text>.

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.19

УДК 336:330.3

JEL Classification: G21, G31, C40

Заюков І.В.,

д.е.н., доцент, професор кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ,

[https:// www.orcid.org/0000-0002-7225-2827](https://www.orcid.org/0000-0002-7225-2827)i.Zayukov@vtei.edu.ua**КОРОТКОСТРОКОВІ КРЕДИТИ БАНКІВ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ
НА РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ**

Банківське кредитування в військових умовах є важливим фактором активізації розвитку реального сектору економіки України. Акцентовано увагу на тому, що в основі управління пасивами підприємств України є визначення оптимальної структури між короткостроковими і довгостроковими зобов'язаннями. Тому метою статті є дослідження взаємозв'язку між питомою вагою короткострокових кредитів банків підприємств України за їх розмірами в загальній структурі поточних зобов'язань та рентабельністю діяльності підприємств України.

Розглянуто позитивні і негативні риси короткострокових і довгострокових кредитів для розвитку підприємств реального сектору економіки України. Проаналізовано обсяги поточних зобов'язань і забезпечення підприємств вітчизняного бізнесу в 2013–2022 роках. Розраховано питому вагу поточних зобов'язань і забезпечення підприємств вітчизняного бізнесу за розмірами підприємств в 2013–2022 роках в загальній структурі поточних зобов'язань. Проаналізовано обсяги короткострокових кредитів банків наданих підприємствам бізнесу України в 2013–2022 роках. Розраховано темпи росту (падіння) обсягів короткострокових кредитів банків наданих підприємствам вітчизняного бізнесу. Розраховано питому вагу короткострокових кредитів банків за розмірами підприємств в 2013–2022 роках в загальній структурі поточних зобов'язань. Проаналізовано рівень рентабельності підприємств України в 2010–2022 роках. Побудовано лінійні рівняння регресії, які показують, що із зростанням питомої ваги короткострокових кредитів банків підприємств України в загальній структурі поточних зобов'язань рентабельність підприємств знижується. З'ясовано, що зростання питомої ваги короткострокових кредитів банків підприємств України в загальній структурі поточних зобов'язань на 1% призведе до зниження їх рентабельності на 2,71%. Розроблено прогноз рентабельності діяльності всіх підприємств України в 2022–2025 роках з урахуванням побудованого лінійного рівняння регресії. Визначено, що із зниженням рівня питомої ваги короткострокових кредитів банків підприємств України в загальній структурі поточних зобов'язань в 2024 році порівняно із 2023 роком на 0,21 в. п. потенційно рівень рентабельності всіх підприємств України в 2024 році зросте на 0,57 в. п. та досягне прогнозного значення на рівні 11,38%.

Ключові слова: управління, кредити, рентабельність, модель, кореляційно-регресійний аналіз.

Стаття складається з 5 рисунків, 4 таблиць, 1 формули, 8 літературних джерел.

Код JEL Classification: G21, G31, C40.

Zayukov I.V.

Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Administration of the Vinnytsia Trade and Economic Institute of the State Trade and Economic University,
[https:// www.orcid.org/0000-0002-7225-2827](https://www.orcid.org/0000-0002-7225-2827)
Zivan@i.ua

SHORT-TERM LOANS OF BANKS AS A FACTOR OF INFLUENCE ON THE PROFITABILITY OF ENTERPRISES

Bank lending in military conditions is an important factor in revitalizing the development of the real sector of Ukraine's economy. Attention is focused on the fact that the basis of the management of liabilities of Ukrainian enterprises is the determination of the optimal structure between short-term and long-term obligations. Therefore, the purpose of the article is to study the relationship between the specific weight of short-term bank loans of Ukrainian enterprises according to their size in the overall structure of current liabilities and the profitability of Ukrainian enterprises.

The positive and negative features of short-term and long-term loans for the development of enterprises in the real sector of the economy of Ukraine are considered. The volumes of current liabilities and provision of domestic business enterprises in 2013–2022 were analyzed. The specific weight of current liabilities and provision of domestic business enterprises by the size of enterprises in 2013–2022 in the general structure of current liabilities was calculated. The volume of short-term bank loans granted to business enterprises of Ukraine in 2013–2022 was analyzed. The rate of growth (decrease) in the volume of short-term bank loans granted to domestic business enterprises was calculated. The specific weight of short-term bank loans by the size of enterprises in 2013–2022 in the overall structure of current liabilities was calculated. The level of profitability of Ukrainian enterprises in 2010–2022 was analyzed. Linear regression equations were constructed, which show that with the growth of the specific weight of short-term bank loans of Ukrainian enterprises in the overall structure of current liabilities, the profitability of enterprises decreases. It was found that a 1% increase in the specific weight of short-term loans of banks of enterprises of Ukraine in the total structure of current liabilities will lead to a decrease in their profitability by 2.71%. A forecast of the profitability of all enterprises of Ukraine in 2022–2025 has been developed, taking into account the constructed linear regression equation. It was determined that with a decrease in the level of the specific weight of short-term loans of banks of enterprises of Ukraine in the general structure of current liabilities in 2024 compared to 2023 by 0.21% p. Potentially, the level of profitability of all Ukrainian enterprises will increase by 0.57% in 2024. p. and will reach the forecast value at the level of 11.38%.

Key words: management, loans, profitability, model, correlation-regression analysis.

Актуальність дослідження пов'язана із тим, що важливим локомотивом розвитку економіки України в сучасних військових умовах, поруч із іноземним кредитуванням, є розвиток вітчизняного банківського кредитування. Національний банк України у другому кварталі 2023 року провів опитування банків, яке засвідчило, що в 2023 році зріс оптимізм в банківській системі щодо кредитування корпоративного сектору та населення, зокрема зростає попит підприємств на банківське кредитування [1].

Банківське кредитування в умовах війни здатне активізувати процеси в сфері реального сектору економіки; сформувані підґрунтя для створення нових робочих місць та підвищити рівень реальної заробітної плати; забезпечити фінансову стійкість

підприємств України, зокрема релокованих; сприяти зростанню їх рентабельності тощо. Сьогодні банківському сектору більш вигідно надавати підприємствам реального сектору економіки України короткострокові кредити, ніж довгострокові. Так, за даними [2], Уряд України в 2023 році з метою залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій проводив політику щодо зростання доходності облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) до 22% річних. Це мотивувало банки здійснювати інвестування в ОВДП, які мають значно нижчий рівень ризику, ніж видача довгострокових кредитів корпоративному сектору і населенню. Підприємства не могли, за цих умов, розраховувати на довгострокові кредити, а мали можливість сподіватись на короткострокове кредитування, що значно знижує їхню прибутковість і платоспроможність. Тому в роботі акцентується увага на проблемі короткострокового кредитування банків підприємств України як фактору впливу на рентабельність підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми банківського кредитування розглядали в своїх дослідженнях багато вітчизняних і закордонних вчених. Дану проблематику в своїх працях розглядали такі вітчизняні вчені, як: О. Болдирев, В. Волощук, В. Глущенко, Л. Гуляєва, Б. Данилишин, О. Дзюблюк, Ю. Жежерун, А. Кацан, І. Лещук, Г. Музиченко, Л. Примостка, Н. Рогожнікова, В. Рошило, І. Сало та багато інших. Зміст категорій, зокрема – «рентабельність», «прибутковість», які характеризують ефективність виробництва досліджували вчені, зокрема такі, як: М. Бець, І. Бланк, О. Копилук, М. Коробов, Л. Лахтіонова, О. Мазуренко, В. Павловська, В. Посилаєв, Т. Приймак, О. Третяк, І. Топіха, С. Ярошенко та багато інших.

Так, відомий вчений України Б. Данилишин вважає, що в умовах рецесії баланс компаній корпоративного сектору економіки України погіршується, що мотивує їх мінімізувати боргове навантаження, зменшувати залучення кредитних ресурсів та активізувати процес погашення боргів за наданими кредитами [3].

Вітчизняний науковець В. Рошило в праці [4], наголошує на кризових процесах в економіці, зокрема на проблемах банківського кредитування. Вчений акцентує свою увагу на високий рівень кредитної залежності вітчизняних компаній; недовіру банків до перспектив розвитку бізнесу в умовах кризи, зокрема пандемії COVID-19 тощо.

Отже, стає зрозумілим, що циклічність розвитку економіки, особливо функціонування підприємств і банків в періоди рецесії, депресії впливає на їх можливості кредитувати або залучати кредитні банківські ресурси. В сучасних умовах війни ситуація із банківським кредитуванням суттєво змінюється, що вимагає дослідження його впливу на ефективність функціонування вітчизняних підприємств.

Формулювання цілей статті. *Метою статті є дослідження взаємозв'язку між питомою вагою короткострокових кредитів банків підприємств України за їх розмірами в загальній структурі поточних зобов'язань та рентабельністю діяльності підприємств України. Методом дослідження є кореляційно-регресійний аналіз.*

Виклад основного матеріалу. Під «кредитом», зокрема в широкому значенні в економічній літературі розуміють позичковий капітал банку у грошовій формі та в банківських металах, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання [4; 5]. Тобто в наведеному визначенні важливим елементом кредиту є, зокрема строковість. За строками користування кредитними ресурсами банківські кредити поділяються на *короткострокові кредити* (видаються на строк до одного року); *середньострокові кредити* (видаються на строк до трьох років); *довгострокові кредити* (видаються на строк понад трьох років). Тому в статті акцентуємо увагу на визначенні впливу саме короткострокових кредитів банків на рентабельність діяльності підприємств України за їх розмірами. Короткострокові кредити надаються банками

підприємствах реального сектору економіки за умов, наприклад, якщо: тимчасово існує дефіцит в обігових коштах; рівень витрат виробництва є досить високий; обмежений грошовий потік грошових ресурсів в звітному періоді; виникає потреба в погашенні поточних зобов'язань тощо [5].

Важливо в статті розглянути позитивні і негативні риси короткострокового кредиту для розвитку підприємств реального сектору економіки. Так, *позитивними рисами* залучення таких кредитів є можливість: швидкого залучення фінансових ресурсів; забезпечення підприємства обіговим капіталом; забезпечення перспектив розвитку в умовах кризових ситуаціях, зокрема в умовах війни. *Негативними рисами* залучення короткострокових кредитів є обмеженість в часі їх використання, що робить їх погашення більш ризикованими, ніж довгострокові кредити. Крім того, вони мають більш високий рівень відсоткової ставки, ніж при залученні довгострокових кредитів. Також варто виділити таку рису, як – низька мотивація банківської системи видавати короткострокові кредити. Оскільки вкладання своїх фінансових ресурсів в такий фінансовий інструмент, як – ОВДП, є менш ризикованими, при цьому балансується її ризик і дохідність. Окремо зробимо наголос, що обмеження видачі банками довгострокових кредитів знижує імовірність реалізації вітчизняними підприємствами інноваційних проєктів. Адже тривалість їх реалізації становить більше одного року. Це суттєво знижує потенційні можливості для підприємств отримувати високі рівні доходів, а це обмежує рентабельність. Тому важливо в статті провести аналіз обсягів поточних зобов'язань і забезпечення підприємств вітчизняного бізнесу в 2013–2022 роках (рис. 1).

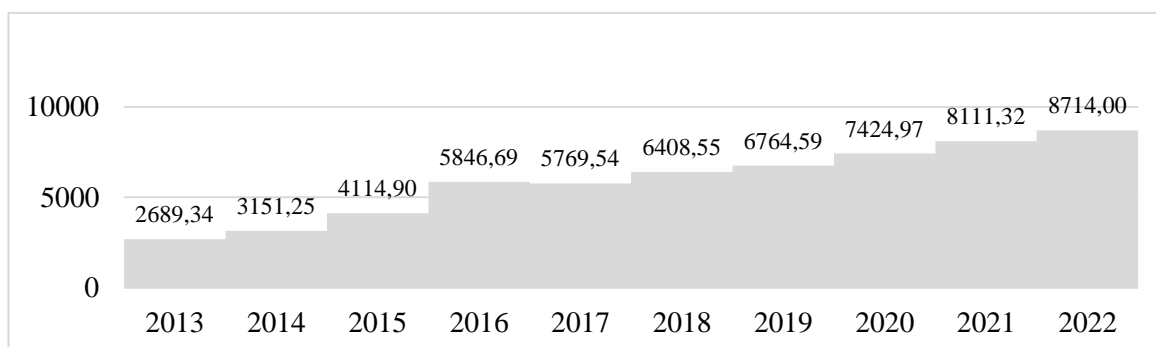

Рисунок 1 – Обсяги поточних зобов'язань і забезпечення підприємств вітчизняного бізнесу в 2013–2022 роках, млрд. грн¹.

Джерело: взято із [6].

Примітка 1 – не враховуються дані по підприємствах на окупаних територіях.

Аналіз обсягів поточних зобов'язань і забезпечення підприємств вітчизняного бізнесу в 2013–2022 роках, як свідчать дані рис. 1, показав, що в 2022 році відповідні обсяги зросли порівняно із 2013 роком в 3,24 рази. Динаміка по відповідному показнику демонструє стабільне зростання, наприклад, в 2022 році порівняно із 2021 роком на 7,43%; в 2021 році порівняно із 2020 роком на 9,24%. Виникає необхідність в розрахунку питомої ваги поточних зобов'язань і забезпечення підприємств вітчизняного бізнесу за розмірами підприємств в 2013–2022 роках в загальній структурі поточних зобов'язань (таблиця 1).

Таблиця 1 – Питома вага поточних зобов'язань і забезпечення підприємств вітчизняного бізнесу за розмірами підприємств в 2013–2022 роках в загальній структурі поточних зобов'язань, %¹

Роки	За розмірами підприємств			
	Великі	Середні	Малі	Мікропідприємства
2013	31,62043	36,96748	31,41209	18,37352
2014	32,55463	35,67627	31,7691	17,88178
2015	31,6143	35,98113	32,40457	17,10349
2016	26,67017	31,59758	41,73225	24,61729
2017	31,67139	35,53383	32,79477	18,26971
2018	29,10916	38,36748	32,52336	18,64247
2019	30,45539	37,47534	32,06927	18,28662
2020	26,71191	38,02457	35,26353	20,18366
2021	28,31313	39,39687	32,29001	17,68295
2022	25,60828	37,5153	36,87642	20,70262

Джерело: розраховано автором за [1].

Примітка 1 – не враховуються дані по підприємствах на окупованих територіях.

Аналізуючи дані таблиці 1 видно, що найбільша питома вага поточних зобов'язань і забезпечення підприємств вітчизняного бізнесу за розмірами підприємств в 2013–2022 роках в загальній структурі поточних зобов'язань фіксується за малими підприємствами, а найменша за мікропідприємствами. Так, в 2016 році за цим показником малі підприємства мали відповідну питому вагу на рівні 41,73%. Суттєво за період 2013–2022 років змінилась питома вага по великим підприємствам, яка в 2022 році становила – 25,61%, в 2013 році – 31,62%, тобто зниження відбулось на 6,01 в. п. Це відбулось за рахунок зростання відповідної питомої ваги по малим підприємствах із 31,41% в 2013 році до 36,88% в 2022 році або на 5,47 в. п. На рис. 2 проаналізуємо обсяги короткострокових кредитів банків наданих підприємствам вітчизняного бізнесу в 2013–2022 роках.

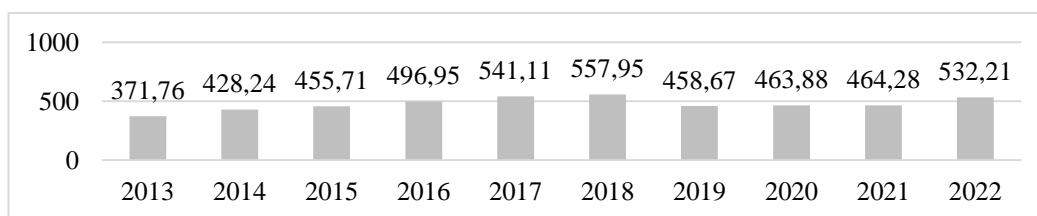

Рисунок 2 – Обсяги короткострокових кредитів банків наданих підприємствам бізнесу України в 2013–2022 роках, млрд. грн¹.

Джерело: взято із [6].

Примітка 1 – не враховуються дані по підприємствах на окупованих територіях.

Так, наведені дані на рис. 2 показують, що обсяги короткострокових кредитів банків, які надані підприємствам України мають нестійку тенденцію розвитку. Починаючи із 2013 року вони почали зростати із 371,76 млрд. грн. до 557,95 млрд. грн. в 2018 році, або зростання становило за відповідний період – 50,08%. З 2019 року по 2021 рік ці обсяги скоротились, наприклад, в 2021 році порівняно із 2018 роком на 1,22%. В 2022 році обсяги короткострокових кредитів банків, які надані підприємствам України порівняно із 2021 роком зросли до 532,21 млрд. грн. або на 14,64%.

Доцільно в статті розрахувати та проаналізувати темпи росту (падіння) обсягів короткострокових кредитів банків наданих підприємствам вітчизняного бізнесу по відношенню до попереднього року (рис. 3).

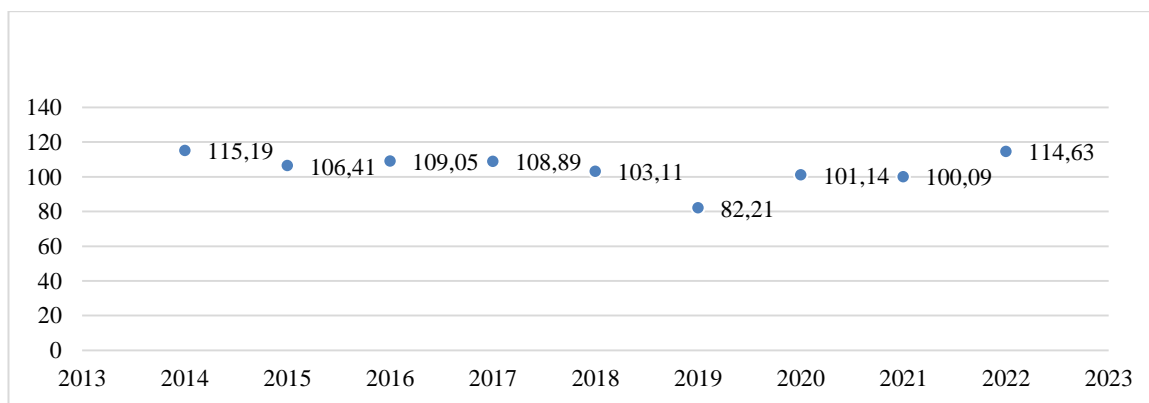

Рисунок 3 – Темп росту (падіння) обсягів короткострокових кредитів банків наданих підприємствам вітчизняного бізнесу по відношенню до попереднього року, %¹.

Джерело: розраховано автором за даними [6].

Примітка 1 – не враховуються дані по підприємствах на окупованих територіях.

Розраховані темпи росту (падіння) обсягів короткострокових кредитів банків наданих підприємствам вітчизняного бізнесу по відношенню до попереднього року свідчать, що лише в 2019 році відбулось падіння відповідних темпів порівняно із 2018 роком на 82,21%. Найбільший темп росту обсягів короткострокових кредитів банків наданих підприємствам вітчизняного бізнесу зафіксований в 2014 році порівняно із 2013 роком – 115,19% та в 2022 році порівняно із 2021 роком – 114,63%.

Важливо в статті розглянути питому вагу короткострокових кредитів банків за розмірами підприємств в 2013–2022 роках в загальній структурі поточних зобов'язань (табл. 2).

Отже, дані наведені в таблиці 2 свідчать, що питома вага короткострокових кредитів банків за розмірами підприємств в 2013–2022 роках в загальній структурі поточних зобов'язань має тенденцію до скорочення, зокрема не залежно від розмірів підприємств. Найбільша відповідна питома вага була зафіксована в 2013 році, зокрема серед великих підприємств становила – 12,75%; серед середніх підприємств – 15,26%; серед малих підприємств – 13,21%; серед мікропідприємств – 14,42%. Якщо порівнювати значення відповідної питомої ваги в 2021 році із 2013 роком, то дана питома вага суттєво скоротилась та становить, зокрема серед великих підприємств – 6,19% (скорочення на 6,56 в. п.); серед середніх підприємств – 5,98% (скорочення на 9,28 в. п.); серед малих підприємств – 5% (скорочення на 8,21 в. п.); серед мікропідприємств – 5,27% (скорочення на 9,15 в. п.).

Таблиця 2 – Питома вага короткострокових кредитів банків за розмірами підприємств в 2013–2022 роках в загальній структурі поточних зобов'язань, %¹

Роки	За розмірами підприємств			
	Великі	Середні	Малі	Мікропідприємства
2013	12,75	15,26	13,21	14,42
2014	11,95	13,28	15,62	18,72
2015	11,85	9,78	11,75	13,39
2016	13,35	10,30	4,04	3,96
2017	11,52	8,33	8,45	8,99
2018	7,75	10,85	7,03	7,94
2019	7,62	6,50	6,32	7,51
2020	6,07	6,50	6,10	6,57
2021	6,19	5,98	5,00	5,27

Джерело: розраховано автором за [1].

Примітка 1 – не враховуються дані по підприємствах на окупованих територіях.

Таким чином, найбільше серед підприємств України за їх розмірами скоротилась відповідна питома вага в 2013–2022 роках для середніх підприємств – 9,28 в. п. Скорочення питомої ваги короткострокових зобов'язань в загальній структурі поточних зобов'язань є цілком позитивним явищем. Тому в роботі є важливо проаналізувати вплив зниження даної питомої ваги на результативність діяльності підприємств України. Узагальнюючим показником результативності діяльності вітчизняних підприємств є їх рентабельність. Отже, виникає необхідність спочатку проаналізувати рівень рентабельності підприємств України в 2010–2022 роках. Даний аналіз наведений на рис. 3.

З рис. 3 видно, що від'ємний рівень рентабельності фіксується в періоди загострення військових подій в Україні в 2014–2015 роках та в 2022 році. Так, найвищий рівень рентабельності діяльності підприємств України становив в 2021 році – 10,1%, а найвище негативне значення даного показника зафіксовано в 2014 році – «мінус» 14,2%.

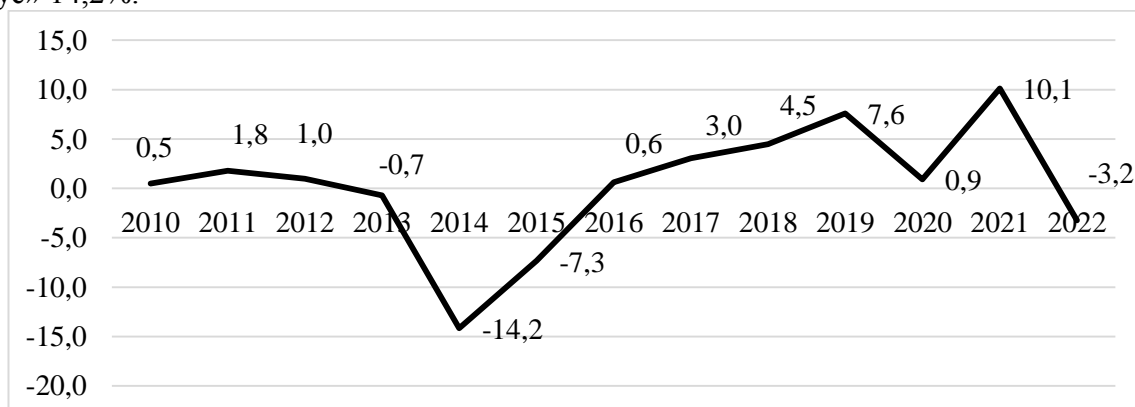

Рисунок 3 – Рівень рентабельності підприємств України в 2010–2022 роках, %¹.

Джерело: побудовано автором за даними [7].

Примітка 1 – не враховуються дані по підприємствах на окупованих територіях.

Проаналізуємо вплив питомої ваги короткострокових кредитів банків за розмірами підприємств в 2013–2022 роках в загальній структурі поточних зобов'язань

(x) на рентабельність діяльності підприємств України за їх розмірами (Y). Науковим методом дослідження обрано кореляційно-регресійний аналіз. Даний аналіз дозволяє, зокрема: визначити характер і тісноту зв'язку між впливаючим фактором (x) на результативну ознаку – (Y); кількісно виміряти ступінь впливу (x) на (Y); прогнозувати значення (Y) за заданим параметром (x). За даними розрахунків визначено, що кореляційна модель має лінійну залежність, тому рівняння регресії буде мати наступний вигляд [8]:

$$Y_x = b_0 + b_1x,$$

де Y_x – лінійне рівняння; b_0 , b_1 – параметри (коефіцієнти) рівняння; x – фактор впливу.

Невідомі параметри рівняння регресії (b_0 , b_1) знайдені за способом найменших квадратів, шляхом розв'язання системи нормальних рівнянь. Оцінку статистичної надійності та об'єктивності рівняння регресії здійснено за допомогою таких показників, як: лінійного коефіцієнта кореляції (r); коефіцієнта детермінації (D); F-критерію (F); вибіркового коефіцієнта кореляції (z), стандартної похибки (S_e), нижньої границі довірчого інтервалу коефіцієнта кореляції (rL), верхньої границі довірчого інтервалу коефіцієнта кореляції (rU).

Статистичні дані для побудови кореляційно-регресійної лінійної моделі впливу питомої ваги короткострокових кредитів банків за розмірами підприємств роках в загальній структурі поточних зобов'язань (x) на рентабельність діяльності підприємств України за їх розмірами (Y) в 2013–2021 роках взяті із [6; 7]. Провівши розрахунки, було побудовано лінійні рівняння регресії за розмірами підприємств України. Для прикладу, наведемо побудовані лінійні рівняння регресії для всіх підприємств України (формула 1):

$$Y_x = 24,41 - 2,71x, \quad (2)$$

Таким чином, побудоване лінійне рівняння регресії для всіх підприємств України дозволило зробити висновок, що із зростанням питомої ваги короткострокових кредитів банків підприємств України в загальній структурі поточних зобов'язань на 1% рентабельність їх діяльності знизиться на 2,71%. Результати оцінки статистичної надійності і адекватності економічним процесам побудованої лінійної моделі регресії (формула 1) для всіх підприємств України наведені в таблиці 3.

Отже, побудоване рівняння регресії (формула 1) характеризується статистичною надійністю та адекватністю і визначається наступними параметрами: $r =$ «мінус» 0,9; $D = 0,81$; коефіцієнт Фішера ($F = 5,081$) більше нормативного (табличного) значення ($F_t = 2,447$), тобто ($F > F_t$); $z =$ «мінус» 1,48; $S_e = 0,45$; $C_{95\%} = 1,96$; $rL =$ «мінус» 0,98 $rU =$ «мінус» 0,54. Далі узагальнимо в таблиці 4 результати проведення кореляційно-регресійного аналізу впливу питомої ваги короткострокових кредитів банків підприємств України за їх розмірами в загальній структурі поточних зобов'язань (x) на рентабельність діяльності підприємств України (Y) в 2014–2021 роках.

Таблиця 3 – Результати проведення кореляційно-регресійного аналізу впливу питомої ваги короткострокових кредитів банків підприємств України в загальній структурі поточних зобов'язань (x) на рентабельність діяльності підприємств України (Y) в 2014–2021 роках

Показник	Значення
Коефіцієнт кореляції (r)	-0,9
Коефіцієнт детермінації (D)	0,81
Об'єм вибірки (n)	8,00
Вибірковий коефіцієнт кореляції (z)	-1,48
Стандартна похибка (S _e)	0,45
Довірчий інтервал (с_95%)	1,96
Нижня 95% границя zI	-2,35
Верхня 95% границя zU	-0,60
Нижня 95% границя rI	-0,98
Верхня 95% границя rU	-0,54

Джерело: розраховано автором на підставі статистичних даних [6; 7].

Таблиця 4 – Результати проведення кореляційно-регресійного аналізу впливу питомої ваги короткострокових кредитів банків підприємств України за їх розмірами в загальній структурі поточних зобов'язань (x) на рентабельність діяльності підприємств України (Y) в 2014–2021 роках

Показник	Значення	Модель
Для великих підприємств України		
Коефіцієнт кореляції (r)	-0,59	$Y_x = 16,67 - 1,55x,$
Коефіцієнт детермінації (D)	0,35	
Об'єм вибірки (n)	8,00	
Вибірковий коефіцієнт кореляції (z)	-0,67	
Стандартна похибка (S _e)	0,45	
Довірчий інтервал (с_95%)	1,96	
Нижня 95% границя zI	-1,55	
Верхня 95% границя zU	0,20	
Нижня 95% границя rI	-0,91	
Верхня 95% границя rU	0,20	
Для середніх підприємств України		
Коефіцієнт кореляції (r)	-0,79	$Y_x = 20,17 - 2,13x,$
Коефіцієнт детермінації (D)	0,62	
Об'єм вибірки (n)	8,00	
Вибірковий коефіцієнт кореляції (z)	-1,07	
Стандартна похибка (S _e)	0,45	
Довірчий інтервал (с_95%)	1,96	
Нижня 95% границя zI	-1,95	
Верхня 95% границя zU	-0,20	
Нижня 95% границя rI	-0,96	
Верхня 95% границя rU	-0,20	

Продовження табл.4

Для малих підприємств України		
Коефіцієнт кореляції (r)	-0,88	$Y_x = 18,39 - 2,70x,$
Коефіцієнт детермінації (D)	0,77	
Об'єм вибірки (n)	8,00	
Вибірковий коефіцієнт кореляції (z)	-1,36	
Стандартна похибка (S _e)	0,45	
Довірчий інтервал (с_95%)	1,96	
Нижня 95% границя zL	-2,24	
Верхня 95% границя zU	-0,48	
Нижня 95% границя rL	-0,98	
Верхня 95% границя rU	-0,45	
Показник	Значення	Модель
Для мікропідприємств України		
Коефіцієнт кореляції (r)	-0,86	$Y_x = 14,64 - 2,68x,$
Коефіцієнт детермінації (D)	0,74	
Об'єм вибірки (n)	8,00	
Вибірковий коефіцієнт кореляції (z)	-1,28	
Стандартна похибка (S _e)	0,45	
Довірчий інтервал (с_95%)	1,96	
Нижня 95% границя zL	-2,15	
Верхня 95% границя zU	-0,40	
Нижня 95% границя rL	-0,97	
Верхня 95% границя rU	-0,38	

Джерело: розраховано автором на підставі статистичних даних [6; 7].

Результати проведення кореляційно-регресійного аналізу впливу (x) на (Y), за даними 2014–2021 років, показали, що найбільший рівень коефіцієнта кореляції (r) фіксується для малих підприємств і мікропідприємств. Побудоване лінійне рівняння регресії для малих підприємств характеризується статистичною надійністю та адекватністю і визначається наступними параметрами: r = «мінус» 0,88; D = 0,77; коефіцієнт Фішера (F = 4,458) більше нормативного (табличного) значення (F_t = 2,447), тобто (F > F_t); z = «мінус» 1,36; S_e = 0,45; C_95% = 1,96; rL = «мінус» 0,98 rU = «мінус» 0,45. Побудоване відповідне рівняння для мікропідприємств також характеризується статистичною надійністю та адекватністю і визначається наступними параметрами: r = «мінус» 0,86; D = 0,74; коефіцієнт Фішера (F = 4,056) більше нормативного (табличного) значення (F_t = 2,447), тобто (F > F_t); z = «мінус» 1,28; S_e = 0,45; C_95% = 1,96; rL = «мінус» 0,97; rU = «мінус» 0,38. Тобто для малих підприємств і мікропідприємств із зростанням питомої ваги короткострокових кредитів банків в загальній структурі поточних зобов'язань рентабельність підприємства буде знижуватись. Тому для менеджменту вітчизняних підприємств є важливим забезпечувати оптимальний запас між короткостроковими і довгостроковими зобов'язаннями, що дасть можливість поліпшити ситуацію не тільки із їх рентабельністю, але і з ліквідністю і платоспроможністю. Крім того, із проведених розрахунків було з'ясовано, що побудоване рівняння для великих підприємств не

характеризується статистичної надійністю та адекватністю, адже коефіцієнт Фішера ($F = 1,776$) менше нормативного (табличного) значення ($F_t = 2,447$), тобто ($F < F_t$).

Побудовані лінійні рівняння регресії (залежно від розмірів підприємств України) дають можливість спрогнозувати рівень рентабельності діяльності підприємств України залежно від значень питомої ваги короткострокових кредитів банків в загальній структурі поточних зобов'язань, наприклад, на період до 2025 року. Ці значення були отримані в ході проведення трендового аналізу. Результати розрахунків проведеного трендового аналізу відображені на рис. 4.

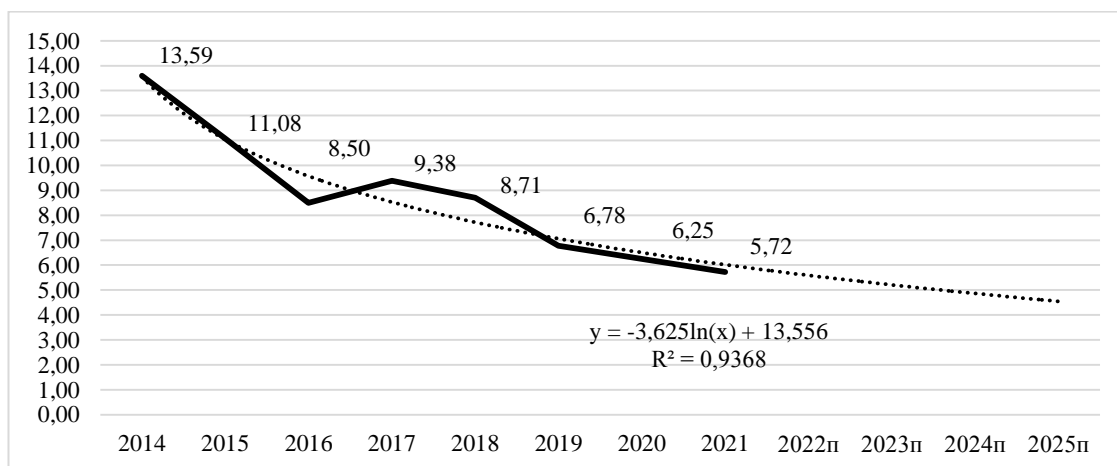

Рисунок 4 – Прогноз питомої ваги короткострокових кредитів банків наданих підприємствам України в загальній структурі поточних зобов'язань (х), %¹

Джерело: побудовано автором за даними [6].

Примітка 1 – не враховуються дані по підприємствах на окупованих територіях.

Відповідно до прогнозних значень питомої ваги короткострокових кредитів банків наданих підприємствам України в загальній структурі поточних зобов'язань в 2022–2025 роках (рис. 4) та побудованого лінійного рівняння регресії (формула 1) був побудований прогноз потенційного розвитку показника – рентабельності діяльності всіх підприємств України (рис. 5).

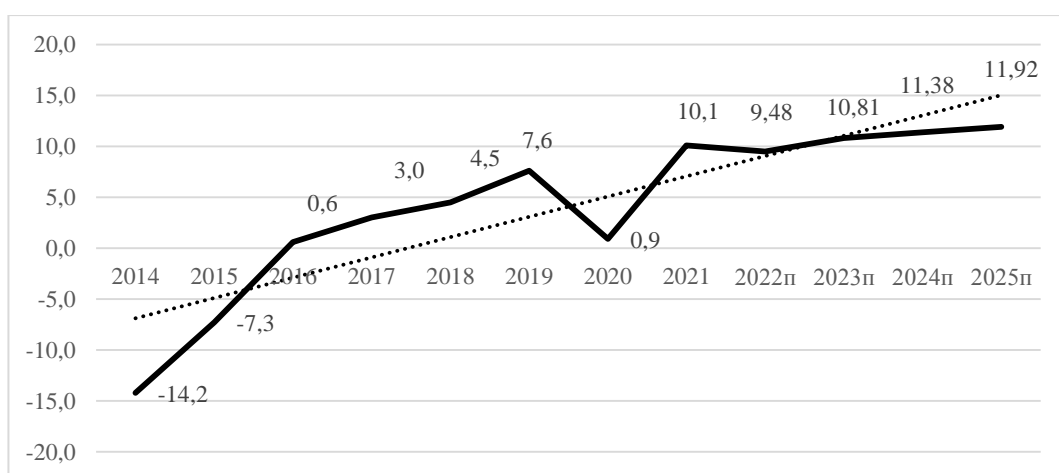

Рисунок 5 – Прогноз рівня рентабельності діяльності всіх підприємств України в 2022–2025 роках, %¹

Джерело: побудовано автором за даними [6; 7]

Примітка 1 – не враховуються дані по підприємствах на окупованих територіях.

Таким чином, зниження питомої ваги короткострокових кредитів банків підприємств України в загальній структурі поточних зобов'язань буде позитивно впливати на рентабельність діяльності підприємств України. Наприклад, із зниженням рівня відповідної питомої ваги в 2024 році порівняно із 2023 роком на 0,21 в. п., рівень рентабельності всіх підприємств України потенційно може зрости в 2024 році на 0,57 в. п. та досягнути прогнозного значення на рівні 11,38%.

Висновки. В військових умовах розвитку вітчизняного бізнесу України залишається актуальним питання відновлення його кредитування. Попри позитивні тенденції активізації процесу кредитування підприємств України, зокрема малого бізнесу і мікропідприємництва, залишається важливим розв'язання проблеми збільшення обсягів довгострокового кредитування. Адже довгострокові кредити менш ризикові і дозволяють реалізовувати більш потужні і рентабельні інвестиційні проекти. Проведене дослідження виявило наявність залежності між питомою вагою короткострокових кредитів банків підприємств України за їх розмірами в загальній структурі поточних зобов'язань та рентабельністю діяльності підприємств України. Як результат, зокрема був виявлений відповідний вплив, який характеризується як від'ємним та обернено пропорційним. Тобто із зростанням рівня питомої ваги короткострокових кредитів банків підприємств України в загальній структурі поточних зобов'язань рівень рентабельності знижується. Так, побудовані лінійні рівняння регресії дозволило зробити висновок, що із зростанням питомої ваги короткострокових кредитів банків, зокрема для всіх підприємств України в загальній структурі поточних зобов'язань на 1% призведе до зниження їх рентабельності на 2,71%.

Перспективи подальших досліджень. Важливим у подальших наукових розвідках є дослідження виявлення взаємозв'язку між питомою вагою короткострокових кредитів банків в загальній структурі поточних зобов'язань та рентабельністю власного капіталу, рентабельністю активів, рентабельністю операційної діяльності тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сайт Національного банку України. Опитування про умови банківського кредитування (3 квартал 2023 року). URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/opituvannya-pro-umovi-bankivskogo-kredituvannya-iii-kvartal-2023-roku> (дата звернення: 01.04.2024).
2. Сайт Економічна правда. Що важливіше: кредитування підприємств чи «надприбутки» банків? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/22/704613/> (дата звернення: 01.04.2024).
3. Сайт газети День. Що стримує зростання кредитування в Україні? URL: <https://day.kyiv.ua/article/ekonomika/shcho-strymuye-zrostannya-kredytuvannya-v-ukrayini>.
4. Рошило В. Банківське кредитування в Україні: сучасний стан, проблеми та шляхи розв'язання. *Інфраструктура ринку*. 2021. № 54. С. 221–228.
5. Сайт Національного банку України. Закон України «Про споживче кредитування». URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Law_15112016_1734-VIII (дата звернення: 01.04.2024).
6. Сайт Державної служби статистики України. Поточні зобов'язання і забезпечення підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2013–2021 роки. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.04.2024).
7. Сайт Державної служби статистики України. Рентабельність операційної та всієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2010–2022 роки. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.04.2024).
8. Опря А.Т. Статистика: навч. посіб.. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 448 с.

REFERENCES

1. Sait Natsionalnoho banku Ukrainy. Opytuvannia pro umovy bankivskoho kredytuvannia [Website of the National Bank of Ukraine. Survey on bank lending conditions] (3 kvartal 2023 roku). URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/opituvannya-pro-umovi-bankivskogo-kredituvannya-iii-kvartal-2023-roku> (data zvernennia: 01.04.2024).
2. Sait Ekonomichna pravda. Shcho vazhlyvishe: kredytuvannia pidpriemstv chy «nadpnybutky» bankiv? [Economic Truth website. What is more important: lending to enterprises or "surplus profits" of banks?] URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/22/704613/> (data zvernennia: 01.04.2024).
3. Sait hazety Den. Shcho strymuie zrostannia kredytuvannia v Ukraini? [Website of Den newspaper. What restrains the growth of lending in Ukraine] URL: <https://day.kyiv.ua/article/ekonomika/shcho-strymuye-zrostannya-kredytuvannya-v-ukrayini>.
4. Roshylo V. Bankivske kredytuvannia v Ukraini: suchasnyi stan, problemy ta shliakhy rozviazannia [Bank lending in Ukraine: current state, problems and solutions]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*. 2021. № 54. P. 221–228.
5. Sait Natsionalnoho banku Ukrainy. Zakon Ukrainy «Pro spozhyvche kredytuvannia [Website of the National Bank of Ukraine. Law of Ukraine "On Consumer Lending"]. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Law_15112016_1734-VIII (data zvernennia: 01.04.2024).
6. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Potochni zoboviazannia i zabezpechennia pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti z rozpodilom na velyki, seredni, mali ta mikropidpriemstva za 2013–2021 roky [Website of the State Statistics Service of Ukraine. Current obligations and provision of enterprises by types of economic activity with distribution into large, medium, small and micro enterprises for 2013–2021]. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia: 01.04.2024).
7. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Rentabelnist operatsiinoi ta vsiiei diialnosti pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti z rozpodilom na velyki, seredni, mali ta mikropidpriemstva za 2010–2022 roky [Website of the State Statistics Service of Ukraine. Profitability of operating and all activities of enterprises by types of economic activity with distribution into large, medium, small and micro enterprises for the years 2010–2022]. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia: 01.04.2024).
8. Opria A.T. Statystyka : navchalnyi posibnyk [Statistics: a study guide]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury, 2012. 448 p.

DOI 10.31558/2307-2318.2024.2.20

УДК 369:364.3:338.47

JELClassification: H53

Соколюк К.Ю.

кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу ринкових механізмів та структур

Державної установи «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України», м.Одеса

ORCID ID: 0000-0002-0758-6468

sokoluk_k2022@ukr.net

Додон О.Д.

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри менеджменту та поведінкової економіки

Донецького національного університету імені Василя Стуса

ORCID ID: 0000-0002-6316-3304

o.zachosa@donnu.edu.ua

Соколюк І.Ю.

аспірант, інженер 1-ї категорії відділу ринкових механізмів та структур

Державної установи «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України», м.Одеса

ORCID ID: 0000-0002-4380-2156

igor_sokoluk@ukr.net

**ПОКРАЩЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ
В КРИЗОВИЙ ПЕРІОД ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗАЛУЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ
ПІДПРИЄМСТВ У ТРАНСПОРТНІЙ ГАЛУЗІ**

У даному дослідженні авторами проаналізовано тенденції, що відбуваються в соціальній сфері через призму введення режиму воєнного стану та бойові дії на досить значній території. Виявлено, що через дані несприятливі явища відбувається стрімке зростання безробіття із одночасним збільшенням частки вразливих категорій населення і, відповідно, значно погіршується рівень їх соціального захисту. Визначені особливості змін в системі соціального захисту в умовах війни. Запропоновані напрями розвитку соціального партнерства.

Встановлено, що наразі проблеми пов'язані із соціальним забезпеченням населення та захистом є однією з найбільш досліджуваною в світі. Загальносвітові економічні кризи всіх років в значній мірі погіршують соціально-економічне становище суспільства, як в демографічному так і економічному аспектах.

В реаліях сучасного соціально-економічного розвитку України невід'ємною складовою державної політики має бути соціальний захист. Так як ключовою функцією держави є забезпечення добробуту, соціального й духовного розвитку та забезпечення безпеки громадян.

Питання залучення підприємств транспортної галузі до вирішення проблем соціального захисту населення є досить важливим та в багатьох аспектах визначальним. Зважаючи на те, що підприємства транспортної галузі є важливим елементом економіки і в той же час самостійною багатоелементною системою – це той

інструмент, за допомогою якого є можливість вирішити проблеми транспортного характеру соціально незахищених категорій населення

Ключові слова: соціальний захист, вразливі категорії населення, безробіття, військовий стан, соціальні послуги, транспортні підприємства.

Рис. 4, Табл. 1, Літ. 16

Sokoliuk Kateryna

PhD (Economics), Docent,

Senior researcher at the Department of market mechanisms and structures

State Organization

"Institute of Market and Economic & Ecological Research of the

National Academy of Sciences of Ukraine", Odessa

ORCID ID: 0000-0002-0758-6468

sokoluk_k2022@ukr.net

Dodon Oksana

PhD, Senior Lecturer at the Department of Management and Behavioral Economics of Vasyl'

Stus Donetsk National University

ORCID ID: 0000-0002-6316-3304

o.zachosa@donnu.edu.ua

Sokoliuk Igor

Graduate student, engineer of the 1st category

at the Department of market mechanisms and structures

State University "Institute of market and economic and ecological

of research of the National Academy of Sciences of Ukraine", Odessa

ORCID ID: 0000-0002-4380-2156

igor_sokoluk@ukr.net

**IMPROVING THE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION OF THE
POPULATION IN TIMES OF CRISIS THROUGH THE PRISM OF INVOLVEMENT
OF SOCIAL ENTERPRISES IN THE TRANSPORT SECTOR**

In this study, the authors analyse the trends in the social sphere through the prism of the introduction of martial law and hostilities in a fairly large area. It is found that these unfavourable phenomena are causing a rapid increase in unemployment with a simultaneous increase in the share of vulnerable categories of the population and, accordingly, a significant deterioration in the level of their social protection. The features of changes in the system of social protection in the conditions of war are determined. The directions of development of social partnership are proposed.

Translated with DeepL.com (free version)The article establishes that the problems related to social security and protection of the population are currently one of the most studied in the world. The global economic crises of all years have significantly worsened the socio-economic situation of society, both in demographic and economic terms.

In the realities of Ukraine's current social and economic development, social protection should be an integral part of state policy. This is because the key function of the government is to ensure the well-being, social and mental development, and security of citizens.

The issue of involving transport enterprises in solving social protection problems is quite important and crucial in many aspects. Given that transport enterprises are an important element of the economy and at the same time an independent multi-element system, they are

the tool that can help solve transport problems of socially vulnerable categories of the population.

Key words: social protection, vulnerable categories of the population, unemployment, martial law, social services, transport enterprises.

Fig. 4, Tab. 1, Ref. 16

Problem statement. Today, Ukrainian society is facing many obstacles and challenges due to the state of war, which has led to the development of a critical situation in the social, economic and political spheres. In this state of affairs, the state demonstrates significantly limited capabilities with an unlimited number of unresolved social problems. The insufficient level of material security of Ukrainians, rising unemployment, and an increase in the proportion of vulnerable groups are all factors that prompt the search for new ways to solve existing social problems. In particular, one of the innovative means and tools for addressing such problems may be the functional activities of social enterprises. The key areas of activity of this sector include social and economic integration into society, socially vulnerable groups, addressing unemployment and implementing social measures, etc.

Social protection is an integral part of the state's social policy. Social protection is based on the state providing assistance to the most vulnerable categories of the population through measures implemented by the relevant state authorities and budget expenditures. The most vulnerable groups in Ukraine include: combatants; low-income and disadvantaged families; Ukrainians who suffered damage as a result of the Chernobyl disaster; people engaged in the provision of social services; women who have received the honorary title of „Mother Heroine“ of Ukraine; victims of human trafficking; large families; single mothers; people with special needs, etc. These categories are also called privileged categories. The level of financial well-being of these categories of citizens is rather low, although this is due to circumstances beyond their control.

The problem of social protection of the population can be solved by changing the priorities of production and industrial enterprises. The social orientation of enterprises will allow them to solve some of their strategic issues related to staffing and will also contribute to the development of low-income categories of the population of the administrative unit in which they operate.

The newest system of social values encourages a shift in the target priorities of enterprise progress. The leading place is occupied by its social aspects, which also require a change in the vector of views on the issues of selecting development criteria and assessing effective economic growth. The corresponding change in the system of priorities provokes the need for a more detailed study of the issue of enterprise development as an element of the social system.

An important element of the social protection system should include not only enterprises whose activities are only to a certain extent aimed at social protection, but also such a category of business entities as social enterprises. They are the ones who take the lead in addressing social issues.

The problem of social protection of the population is one of the most studied in the world. The global economic crises of all years have significantly worsened the social and economic situation of society, both in demographic and economic terms. The number of elderly people is growing rapidly, while the number of people of working age is decreasing significantly. The integration of our country into the European Union requires the transformation of the social protection mechanism, as currently the funds allocated in the state budget cannot fully cover the real needs of citizens in need of social protection. Unfortunately, the national social protection system is quite outdated and requires transformation at all levels of the public administration system. In wartime, temporarily

displaced persons, veterans, combatants, and war victims require special attention. The state's partnership with various foundations, insurance companies, and socially oriented businesses is also relevant.

Analysis of the latest research and publications. Domestic and foreign scholars and experts, including S. Herhola, L. Holovko, L. Didkivska, V. Moskalenko, V. Skurativskyi, O. Palii, E. Libanova, O. Kadikalo, K. Komar-Stakhovska, S. Mykoliuk, O. Stashchuk and others, have devoted their scientific publications to the problems of social protection.

The purpose of this research is to study the peculiarities of the development of social services during the war and to find solutions to the difficulties in the field of social protection of the population through the creation of social enterprises in the transport sector of the economy.

Statement of the main material. Social protection is an integral part of the strategy of the state, which is responsible for the well-being, comprehensive development and security of its citizens. This is the component whose effectiveness directly affects the level of social and economic development of any society. The study of the essence of social protection and its position in the state's social policy is of great interest in today's challenging environment, as social protection is nothing more than a means of achieving financial balance and social well-being.

The social protection system has two important functions: 1) Reducing the negative effects of poverty by providing short-term targeted assistance to the poor; 2) Preventing poverty by creating conditions for citizens to participate in adequately paid productive work and social insurance during the working age [1].

One of the priority vectors of the welfare state is social protection. It is a key objective of social policy, along with employment, healthcare, quality education, housing and utilities. The social policy of the state in Ukraine is aimed at solving three main tasks: 1) developing and implementing social protection programmes designed to ensure progress at the international, national and regional levels in various areas of public life; 2) fostering a legal culture among the population; 3) implementation of economic transformations necessary for a guaranteed transition to a market economy model, a differentiated and multi-level format of production and further distribution, which will be able to respond in a timely manner to the deterioration of the situation of certain social groups and categories of citizens.

Below are different definitions of social protection.

"Social protection of the population is the state support of certain categories of the population that may be negatively affected by market processes, ensuring an appropriate standard of living by providing legal, financial, and material assistance to individual citizens (the most vulnerable segments of the population), as well as creating social guarantees for the economically active part of the population, ensuring acceptable living and working conditions for citizens, including through the establishment of social standards" [2].

"Social protection is a system of state guarantees of the rights of Ukrainian citizens to material support in the event of full, partial or temporary disability, loss of the breadwinner, unemployment due to circumstances beyond their control, as well as in old age and other cases provided for by the legislation of Ukraine" [3].

"Social protection is a set of organisational, legal and economic measures aimed at protecting the welfare of every member of society in specific economic conditions" [4].

Addressing issues related to the functioning of social protection is the direct prerogative of the state. However, in this regard, domestic enterprises also have some experience, and they consider the social aspect as one of the vectors of their own development. This is due, among other things, to the consequences of the war, which have already become noticeable. The martial law and hostilities in Ukraine have prompted

domestic enterprises to pay attention to the social sector to address the shortage of personnel at all skill levels.

Social enterprises can also help solve problems related to the functioning of social protection, as their activities are based on principles aimed at supporting social infrastructure. Examples of such entities include transport companies that provide services for the transportation of special categories of passengers (such as disabled people and people with disabilities) and social goods (such as humanitarian aid).

We should not forget about such a category as socially responsible business. These are companies that, in addition to their core business, launch and support individual social projects aimed at improving social conditions and the living standards of the population. Such projects do not necessarily have to be related to the population of a particular administrative unit, but can be of national importance.

The social protection system is a subsystem of the state economy. It includes phenomena, processes, activities, and objects that ensure the vital activity of society and individuals, and satisfy their needs and interests. It is a list of principles, methods, social guarantees, measures, and institutions established by state legislation that guarantee optimal living conditions and meet the needs of the population.

Figure 1 shows the main components of the social protection system.

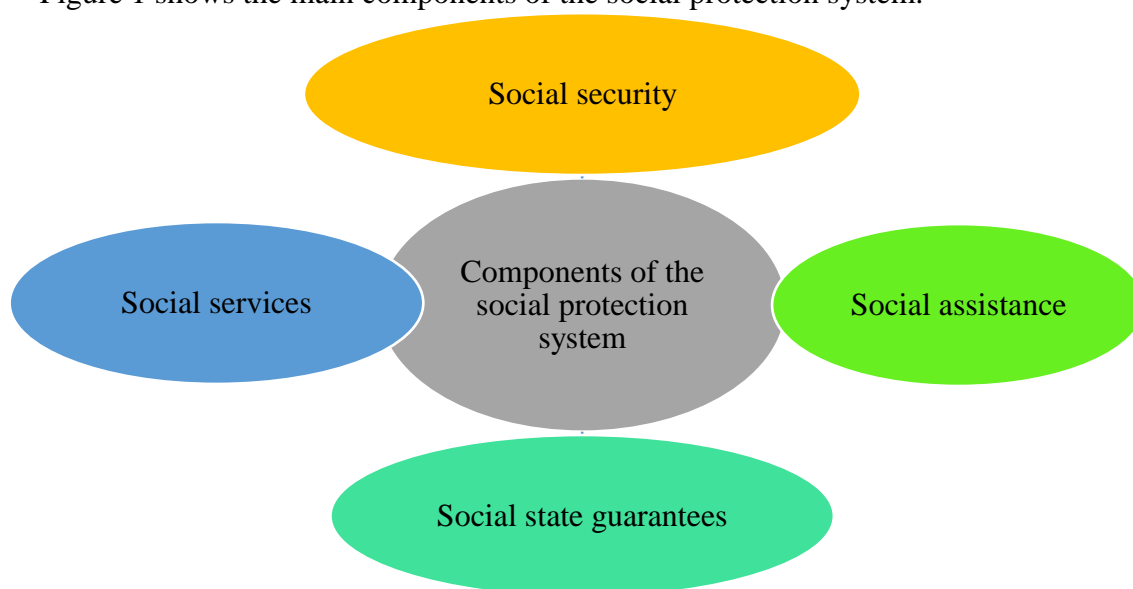

Figure 1 - Components of the social protection system

Each of the elements of this system shown in the figure also has its own content. In particular, social security is a list of social transfers in cash that are fixed by the state, including assistance to families with children, one-time benefits, temporary disability benefits (for pregnant women, etc.), and unemployment benefits. But in times of war, each of these components should be focused on force majeure situations and their resolution.

Each social enterprise evaluates its performance and assesses the results of its work using a personal set of tools that reflects the specifics of its social orientation.

Evaluation of social performance is quite important for a social enterprise in terms of attracting potential investors, so its results should be compared with the results of other social enterprises, nonprofit institutions, and government programs. This requires the development of a specific methodological set of tools for evaluating the performance of social enterprises. Combining the results of scientific research and international practice, we can identify seven groups of indicators of economic and social performance.

Table 1. Groups of indicators for measuring the economic and social performance of the joint venture

	Type	Substance
1.	Cost indicators	Illustrate the use of resources in the JV
2.	Product indicators	They show the volume of products manufactured, work performed, and services rendered.
3.	Outcome indicators	Quantitative and qualitative changes that have taken place in the client's life.
4.	Quality indicators	Indicate the properties of the product that reflect its suitability, covering certain needs in accordance with the intended use.
5.	Performance indicators	Indicates the ratio between the resources used and the volume of goods produced or services rendered.
6	Performance indicators	Illustrate the correlation between the resources used and the results obtained.
7.	Impact indicators	It describes positive changes in social indicators at the level of a local community, city or region.
8.	Environmental performance indicators	Characterize positive changes in environmental indicators in a region or city.

The importance of evaluating the work of a social enterprise lies in the fact that it will not only facilitate positive planning of the enterprise's work, but also allow it to:

- for potential investors, it is highly likely to calculate the future benefits and results of the social enterprise, the amount of potential income, and to monitor the efficiency and quality of the use of invested funds;

- for employees and beneficiaries - to control the compliance of the JV's work with the declared goal;

- local authorities - to make objective decisions on the feasibility of promoting the development of a particular social enterprise.

Transportation companies also have a certain degree of involvement in the social sphere and social protection of the population. First and foremost, transport companies are tasked with the transportation of socially important goods and certain categories of passengers. These enterprises also provide comprehensive support and assistance to local governments in organizing and implementing measures aimed at ensuring social protection of the population.

Socially responsible business is also one of the areas of work of transport companies. After all, transportation companies also launch projects and hold events to improve the level of social protection of the population.

Social assistance is an important component of social protection. It is provided to citizens in difficult life circumstances. This includes assistance to the disabled, war veterans, low-income families, etc.

Social state guarantees are an element that includes the rights of citizens to: education; healthcare; choice of a profession that is competitive in the labor market; receiving one-time payments at the birth of children; receiving guaranteed wages and pensions not lower than the minimum level, as well as scholarships, etc.

Social services provided by social workers and volunteers, whose work is regulated by the relevant regulation of the Cabinet of Ministers of Ukraine, are no less important. They include: psychological, educational, medical, rehabilitation and other measures aimed at certain social groups in difficult life circumstances.

Social entrepreneurship is a paradigm for combining a business approach with social responsibility, and supports innovation and progress in ways to solve social problems. The

essence of social entrepreneurship is to achieve certain social or environmental goals through entrepreneurial activity. According to the study, the main features and essence of social entrepreneurship can be characterized in terms of:

- social mission. It is one of the key features of social entrepreneurship. It can be aimed at solving a particular social problem, improving the quality of life of a particular group of people, or contributing to environmental sustainability;

- commercial activity means that social entrepreneurship applies entrepreneurial approaches and methods to achieve its social mission. This means that it aims to create goods or services that can be sold on the market;

- self-financing means that social enterprises prefer to generate income through their activities in order to be self-financing and not dependent on constant financial support from third parties or organizations;

- a dual approach to the definition of a social enterprise: social entrepreneurship includes economic and social goals, without their mutual exclusion. Making a profit helps to guarantee the sustainability and usefulness of the social goal;

- innovation: The vast majority of social enterprises use innovative methods and technologies to support their mission. This may include new approaches to solving social problems or using modern technologies;

- responsibility: social enterprises strive to act responsibly, in cooperation with the community, paying attention to their environmental impact and striving for sustainable development.

The concept of social entrepreneurship in terms of solving social problems and problems of social protection of the population is defined by an understanding of how entrepreneurial activity (including the activities of transport enterprises) can be used to improve social, environmental or cultural conditions in society and the level of social protection of the population in a particular administrative-territorial unit. The relevant elements of this concept are shown in the figure.

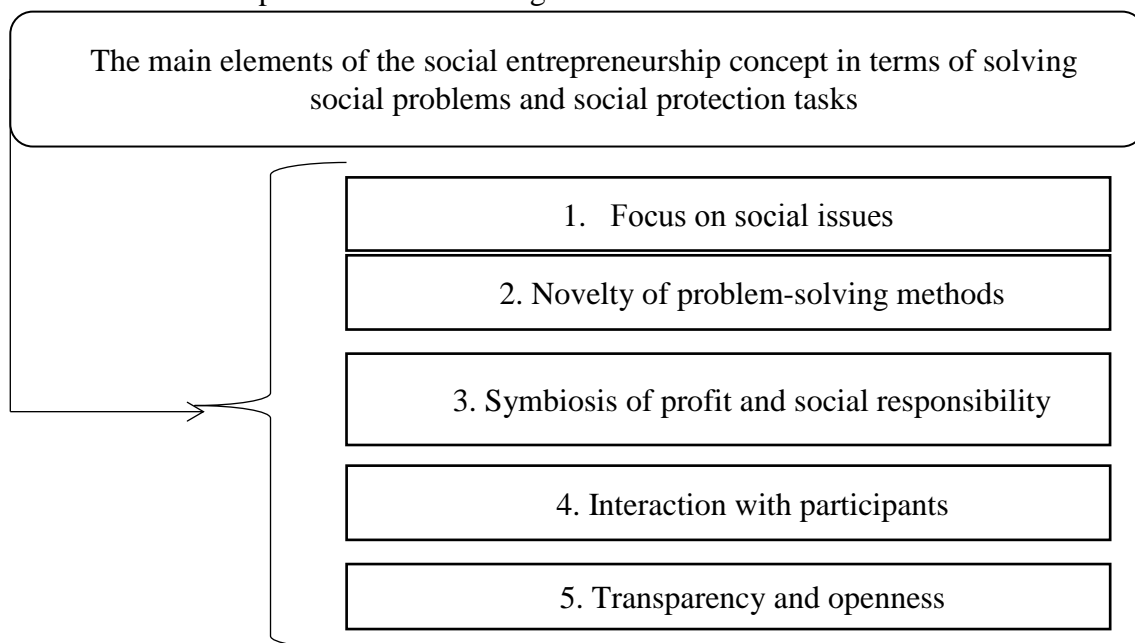

Figure 2 - Key elements of the concept of social entrepreneurship in terms of solving social problems and social protection tasks

It is worth focusing on the fact that these elements help social enterprises not only to solve specific problems, but also to create sustainable and even effective models for achieving their social mission.

Thus, social entrepreneurship should ideally contribute to the reformatting of the business paradigm by structurally transforming it from a tool for enrichment to a factor of favorable impact on social development and environmental protection.

The main task and the main vocation of social enterprises is to assist the population and the state, represented by local governments, in solving social problems and improving the living conditions of certain categories of the population. In this regard, the work of social enterprises such as transport companies is also important, as they can take responsibility for helping to solve some of the transport problems of a certain territorial unit, while also contributing to the employment of a certain number of people in certain categories.

Despite the widely recognized importance and significance of social entrepreneurship in solving social problems in society, it will face a rather significant list of problems in the course of its activities and development. First of all, we should point out the following: 1) imperfection or lack of a regulatory framework for social entrepreneurship; 2) financial and economic obstacles caused by a lack of direct and stable state support, lack of motivation of banks to provide loans to social entrepreneurs to finance social projects, which in turn is caused by the low credit attractiveness of social enterprises; 3) the problem of lack of access to markets, which consists in the existence of a whole list of rather strict requirements set by the points of sale of social entrepreneurship products. 4) weak infrastructure to support social entrepreneurship, lack of special support services, the main methodological center for social entrepreneurship, primitive distribution channels and lack of relevant information on support systems; 5) organizational and personnel barriers, lack of educational programs, socially oriented educational segment and experts in the field of social entrepreneurship; lack of information in society about the phenomenon of social entrepreneurship, lack of perception of the importance of its activities

Not every socially oriented activity of non-profit organizations is defined as social entrepreneurship, just as the existence of social values in the mission of a commercial enterprise does not make it social by definition. Social entrepreneurship solves a certain list of social problems, and therefore constantly requires scientific research and justification. A positive vector for further research is to analyze the social work of social enterprises.

Currently, existing social enterprises are registered either as individual entrepreneurs or as private enterprises or public organizations. Limited liability companies, agricultural cooperatives, public association enterprises, public association organizations, charitable organizations, farmers' enterprises, public unions and other organizational and legal forms make up a small share [9].

When analyzing social enterprises depending on the type of economic activity, it becomes clear that the most significant share is occupied by employment of vulnerable groups (35%), followed by profit generation for the organization (24%). Financing certain types of services accounts for 14%, and generating profit for the provision of services is much larger - 19% [9].

The program "Social Entrepreneurship: Achieving Social Change through Bottom-Up Initiatives", the largest social business development project in Ukraine, is aimed at developing this vector in Ukraine [7]. The vector of this project is the development of the professional potential of social entrepreneurs, the formation of public opinion, and the creation of an ecosystem for development [7].

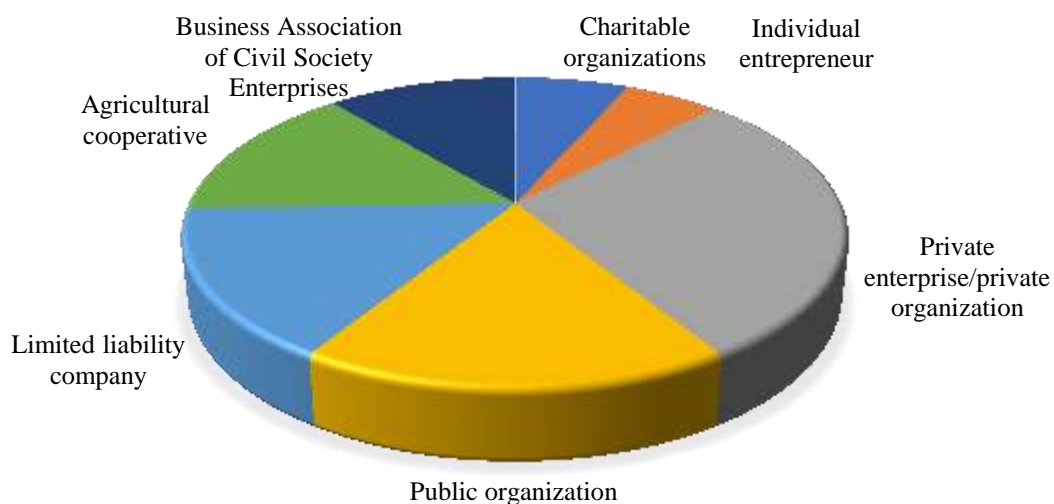

Figure 3 - Structure of social entrepreneurship in Ukraine by organizational and legal forms

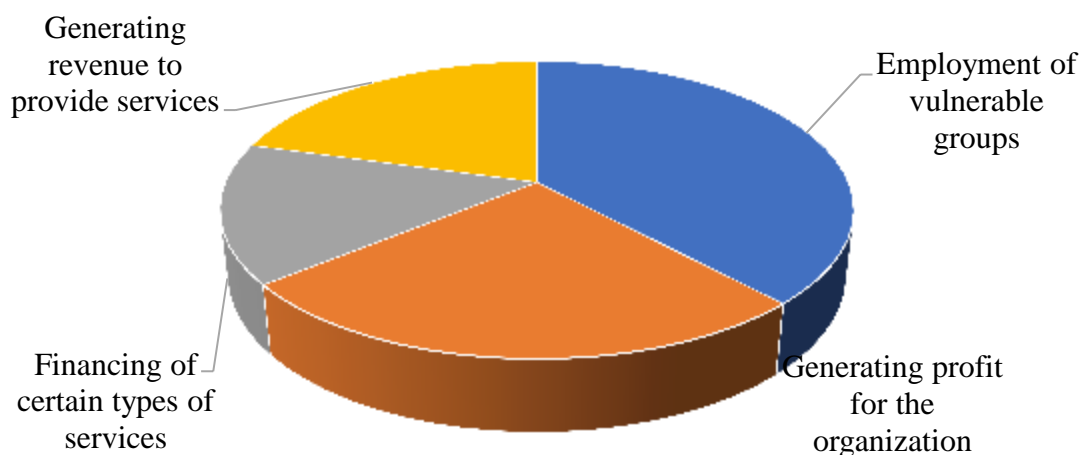

Figure 4 - Structure of social entrepreneurship by type of activity

The result of this project is the creation of an interactive online platform and further promotion of effective professional development called socialbusiness.in.ua. The Ukrainian Social Academy (USA) also contributes to the progress of social entrepreneurship, promoting the implementation of innovative ideas for social transformation in business [16]. With the assistance of public-private partnerships, entrepreneurial initiatives, and socially responsible business, the USA has implemented the idea of the first innovative social cluster for social startups to develop social entrepreneurship in Ukraine.

As of today, the main way to improve the state of social protection of the population and promote the creation of social enterprises and socially responsible business is to approve and implement various social programs.

In today's realities, much more attention should be paid to the system of social protection for war veterans, as a significant number of men of working age find themselves in very difficult life circumstances when they return home after the war. Most of them need not only social guarantees, but also psychological and physical adaptation. Social protection of veterans covers, in particular, issues related to labor activity, since employees who were

called up for military service retain their previous jobs (but, unfortunately, for no more than one year). In this case, it is advisable to establish a social transport enterprise or engage a regular transport business to address such issues.

To solve the problems that Ukraine is currently facing in the field of social protection, it would be useful to draw on the experience of the functioning of social protection systems in the most developed countries of the world. Studying their long-term experience will allow us to select only positive and effective methods of social protection in the current Ukrainian realities and avoid significant mistakes. In particular, special attention should be paid to the system of social insurance (including individual insurance), which should be combined with state social guarantees, and a more careful approach to the process of determining the circle of recipients of social assistance. This issue is currently one of the top priorities for addressing given the limited budgetary resources in Ukraine.

We agree with the generally accepted view that the principle that every society is responsible for the social welfare of its citizens should be respected. Therefore, the reform of the social protection sector should be carried out in stages, focusing on the concept of human rights to guarantee a minimum level of material well-being on an irrevocable basis.

As of today, it should be noted that the level of protection of certain categories of the population, for the most part, does not reach the minimum parameters established by international practice. The Ukrainian government provides support to low-income families by timely and fully funding benefits and housing subsidies. Thus, in January-July 2023, UAH 30.7 billion was spent for these purposes. In January-June 2023, UAH 230.5 billion was allocated from the state budget for social payments.

According to the data released by the Ministry of Finance, UAH 135.9 billion (UAH 22.7 billion in June) was allocated to finance the payment of pensions, bonuses and increases to pensions granted under pension programs, and the deficit of the Pension Fund.

UAH 52 billion was allocated for the social protection of citizens in difficult circumstances, including UAH 8.9 billion in June.

At the same time, UAH 29.3 billion was allocated from the budget to support low-income families and provide benefits and housing subsidies to citizens, including UAH 1.9 billion in June.

Another UAH 12.2 billion (UAH 2.1 billion in June) was allocated for social protection of children and families, and UAH 1.1 billion (UAH 0.2 billion in June) for social protection of persons with disabilities [5].

The main problems of social protection in Ukraine are: 1) low targeting of social benefits; 2) mismatch between the amount of benefits and the real capacity to provide them; 3) deficit of the Pension Fund; 4) residual financing of healthcare.

These problems can be solved in the following ways: 1) abolition of the categorical principle of granting benefits and targeting benefits to a specific person. Determining the level of income of a person applying for a benefit and granting the benefit only if the income is below the average; 2) a ban on the introduction of new benefits, legislative establishment of a specific source of funding for each type of benefit, and the introduction of a "one person - one benefit" restriction; 3) To reduce the expenditure side of the Pension Fund, introduce a maximum retirement pension, de-shadow wages, which will help increase the base for pension contributions; 4) Use compulsory health insurance to reduce the burden on the state budget and limit the possibility of covering other budget expenditures at the expense of health care.

Conclusions. To summarize the study, we emphasize that the concept of social entrepreneurship is a promising and effective strategy for solving social problems. Its positive result lies in the ability to generate not only an economic positive effect, but also a significant social impact that meets all the challenges of the modern world. We believe that the social

protection system should be structured in such a way as to provide society with decent living conditions, which should include a number of European standards and norms related to vital needs.

Thus, social protection of the population is a complex process that includes various types and forms of social payments to the least protected segments of the population. Among the promising areas for improving the social protection system should be increasing the role of non-governmental organizations that will make it possible to ensure a decent life for the population through accumulation systems.

All components of the social protection system in wartime should focus on helping veterans, affected citizens and their families. Public-private partnerships with socially responsible businesses, various foreign foundations, and public organizations are effective.

REFERENCES

1. The essence of social protection and its place in the policy of the welfare state. *Scientific Notes of the Kyiv-Mohyla Academy*. 2005. Т. 21. С. 41-44.
2. Didkivska L.I. State regulation of the economy: a textbook / L.I. Didkivska, L.S. Holovko - K.: Znannya-Press, 2000. 209 p.
3. Ukrainian Laws. The Social Code of Ukraine / V.S. Zhuravsky and others - K. : Logos, 1998. - 319 p.
4. Skurativsky, O. Paliy. Social policy. Kyiv: UASU Publishing House, 2003. 265 с.
5. Ministry of Finance: In June, UAH 35.8 billion was allocated from the state budget for social payments <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-u-cher-vni-iz-derzhbiudzhetu-natsotsvyplaty-bulo-spriamovano-358-mlrd-hrn>
6. Corporate social responsibility of enterprises as a basis for innovative development of the modern economy. *Scientific works of KNTU*. 2010. № 17. <https://euprostitir.org.ua/grantees-social-entrepreneurship/>.
7. Sabadyryova A., Babiy O., Kuklinova T. 7. Potential and development of the enterprise: a textbook. Odesa: ONEU, 2013. 343 с.
8. Ways to ensure sustainable ecological economic development of Ukraine. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development*. 2009. № 657. С. 525-529.
9. Chumak L.F. Modern trends in the development of enterprises. *Bulletin of Dnipropetrovs'k University. Series "Economics"*. URL: <http://vestnikdnu.com.ua/archive/201264/chumak.html>.
10. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://portal.rada.gov.ua>.
11. State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Ministry of Social Policy of Ukraine. URL: <http://www.mlsp.gov.ua>.
13. Ratynskyi V., Senkevych N. Social entrepreneurship as an innovative tool for solving social problems: prerequisites for formation and activation. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 2016. № 2. С. 129-132.
14. Ovsyanyuk-Berdadina O., Krysko J. Social entrepreneurship as an innovative tool for solving social problems: prerequisites for formation and activation. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 2016. № 2. С. 129-132.
15. Social entrepreneurship as a tool for solving social problems. Social entrepreneurship in Ukraine: official website. URL: <http://www.socialbusiness.in.ua>.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ
ЕКОНОМІКА і ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ

Засновано у 2007 р.

ВИПУСК №2(54) • 2024

Підписано до друку 28.06.2024 р.

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
Ідентифікатор друкованого медіа R30-03751 (рішення Національної ради
України з питань телебачення та радіомовлення № 1091 від 28.03.2024 р.).